

Urejanje prihodnosti

**DRUŽBENA ODGOVORNOST
IN TRŽNO-PLANSKA
(PLANSKO-TRŽNA) EKONOMIJA**

Viktor Žakelj

Viktor Žakelj se je rodil v Žireh leta 1943. Pravniki z višjo šolo, dipl. ekonomist in mag. ekonomije. Na Pedagoški akademiji je študiral tudi matematiko in fiziko; sprva je deloval kot učitelj teh predmetov. Vodilni delavec v tovarni Alpina; predsednik Skupščine občine Škofja Loka; namestnik predsednika Republiškega komiteja za družbeno planiranje; svetovalec predsednika Republike Slovenije za družbenoekonomska vprašanja; podpredsednik Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva; predsednik Socialistične stranke Slovenije (ta je predlagala osamosvojitveni plebiscit); delegat / poslanec Skupščine Republike Slovenije; podpredsednik Izvršnega sveta / Vlade Republike Slovenije; podjetnik; upokojenec. Napisal je nekaj knjig z ekonomsko vsebino. Za vsa dela je imel ustrezno izobrazbo in dovolj delovnih izkušenj. Pred leti je tudi napisal doktorat, a ga zaradi spora med mentorjem, somentorjem in nekaterimi učitelji na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru ni zagovarjal.

Založba
ZRC

Viktor Žakelj

Urejanje prihodnosti

Družbena odgovornost in tržno-planska (plansko-tržna) ekonomija

Spremna beseda: **Bogomir Kovač**

Oblikovanje in prelom: **Jernej Krobej**

Jezikovni pregled **Mario Batelič, Helena Žakelj in Primož Mušič**

Urednik: **Miha Zadnikar**

Založnik: **Založba ZRC**

Za založnika: **Oto Luthar**

Glavni urednik založbe: **Aleš Pogačnik**

Tisk: **Cicero, Begunje, d. o. o.**

Naklada: **400**

Prva naklada, prvi natis. / Prva e-izdaja.

Ljubljana 2025

Knjiga je izšla s podporo Javnega podjetja Vodovod Kanalizacija Snaga (JP VO-KA Snaga).

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0

prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789610509790>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

ISBN 978-961-05-0978-3

COBISS.SI-ID 238878467

ISBN 978-961-05-0979-0 (PDF)

COBISS.SI-ID 238755331

Urejanje prihodnosti

**DRUŽBENA ODGOVORNOST
IN TRŽNO-PLANSKA
(PLANSKO-TRŽNA) EKONOMIJA**

Viktor Žakelj

Kazalo

INDIKATIVNO IN ODGOVORNO DOLGOROČNO (IN SREDNJEROČNO) DRUŽBENOEKONOMSKO PLANIRANJE – UVOD	7
1. Zemlja je končna količina	11
2. Fizične meje rasti	14
3. Pravica veta	17
4. Kaj nam pripovedujejo aktualni kvizlingi?	19
5. Je konkurenca vedno poštena tekma? ..	21
6. Je sedanja kriza kaj prehodnega?	24
7. Ekosocializem ni realni socializem ...	26
8. Kaj menijo ljudje o teh rečeh danes? ..	30
9. Svetlobno varčevanje	33
10. Etika in morala	36
11. Škodljivost neoliberalizma	37
12. Novoveški malik je razvoj (ne glede na ceno)	38
13. Politična ekonomija je filozofija ekonomije	39
14. In še nekaj slovenske specifikke	41
15. Svoboda enega ne sme voditi k nesvobodi drugega	45
16. Globalizacija	47
17. Neoliberalizem – danajsko darilo	49
18. Neoliberalizem nima alternative	51
19. Različni globalni kolonializmi	53
20. Človek je predator	54
21. Človeška vrsta je slepo črevo v razvoju	55
22. Človek se nikoli ne vda	57
23. Je človek krona stvarstva?	60
24. Boj za pošteno ceno dela	62
25. Bližamo se okoljskemu bankrotu ...	63
26. Zanima nas, kako potrošništvo vpliva na odnos človeka do narave ..	67
27. Je res vse mogoče kupiti?	67
28. Neustrezen odnos do narave	70
29. <i>Facta concludentia</i> za razmišljujoče ..	72
30. So konkurenčne le kapitalistične države?	74
31. Industrializacija	80
32. Študentski revolt	82
33. Značilnosti neoliberalizma	83
34. Na udaru je socialna država	85
35. Primeri lastništva	93
36. Demografska tranzicija	99
37. Poraba nafte	104
38. Delitev virov	108
39. Kako zagotoviti pravično delitev pitne vode?	111
40. Prehrana	112
41. Pomen države	115
42. Bogastvo narodov	121
43. Kje se odloča?	123
44. Koncentracija kapitala	126
45. Srednji razred	128
46. Pravice in temeljne svoboščine	132
47. Treba bo priznati	137
48. Vloga države je v razumni ravni državne planske regulacije	141
49. Nekaj razmišljanj v začrtani smeri .	143
50. Slovenija je razvijajoči se svet	146
51. Dominanten je interes posameznika .	152
52. Kitajska je nekaj posebnega	159
53. Dobiček ni edini namen gospodarstva	163

54. Socializmov je več vrst	164	76. Jedrne ugotovitve razvoja planiranja ..	254
55. Državni socializem kot antipod kapitalizmu	166	77. Državno gospodarstvo	259
56. Trg ni povezan izključno s privatno lastnino	168	78. Še nekaj o energetiki	280
57. Civilna družba je za dolgo časa poniknila	170	79. Še dodatno o družbeni odgovornosti ..	287
58. Privatizacija javnih storitev	173	ZAKLJUČEK	301
59. Globalizacija – kako jo razumeti? ..	181	SPREMNA BESEDA	319
60. Zmanjšanje plač v razvitem svetu ..	186	LITERATURA	325
61. Vrsta odgovornosti	189	SPLETNI VIRI	335
62. Trg	196	IMENSKO KAZALO	347
63. Kapitalizem in tržno gospodarstvo se navadno enačita	201		
64. Začetniki sedanje politične ekonomije	204		
65. Predlagane rešitve so nujne	209		
66. Keynes in vloga države v ekonomiji ..	215		
67. Za (ekonomski) liberalizem naj bi veljalo naslednje	216		
68. Sta lahko trg in plan v kompatibilnem medsebojnem odnosu?	218		
69. Ta obrat bo nujen	222		
70. Slabosti trga	224		
71. Kapitalizem povečuje vrednost premoženja	229		
72. Kako je mogoče inovirati trg?	239		
73. V naravi človeka je, da razmišlja o jutrišnjem dnevu	242		
74. Kdo odloča o planiranju in planerjih?	252		
75. Vsak gospodarski subjekt planira – tudi država!	252		

Indikativno in odgovorno dolgoročno (in srednjeročno) družbenoekonomsko planiranje – uvod

Zakaj se tega lotevam? Gre za obujanje preteklosti, za spominjanje na čas, ko je bilo plansko razmišljanje del spoštovane srednjeročne ekonomske politike, redkeje dolgoročne. To je bil čas samoupravnega socializma, sinonim socializma pa je bilo planiranje. Od sprejema Stalinovega zakona s konca dvajsetih let prejšnjega stoletja je veljalo prepričanje, da so vse ekonomske pa tudi politične težave nastajajočih socialističnih držav rešljive z obveznim centralnim planiranjem. V začetku je kazalo, da bo to nekako šlo: nerazvitost Sovjetske zveze, priprava na vojno in kasneje vojna ter povojna obnova so to potrjevale. Kmalu je o tem na začetku petdesetih let podvomil genialni Boris Kidrič, ki je skupaj z Edvardom Kardeljem, arhitektom vseh povojnih družbenopolitičnih in gospodarskih sprememb v Jugoslaviji, sovjetsko centralno planiranje opustil in začel postopoma uveljavljati t. i. samoupravno družbenoekonomsko planiranje z uvajanjem tržnih povezav, kar je vodilo v tržno-planski oz. plansko-tržni gospodarski sistem. Jugoslavija, posebej pa Slovenija, je začela postopoma planirati planibilne stvari, vse druge gospodarske in družbenopolitične aktivnosti pa je urejala tržno. To nas je vse bolj ločevalo od vzhodnoevropskih držav in nas delalo primerljive z zahodnoevropskimi.

Z osamosvojitvijo smo sprejeli zaukazani neoliberalizem in z njim zavrgli vsakršno planiranje (tudi Kardeljevo samoupravno družbenoekonomsko planiranje). Posledice so znane. Sedaj, po katastrofalni povodnji, ki terja obnovo in tudi prenovu slovenskega gospodarstva in družbe, se je treba neobremenjeno vprašati, katera pot je prava: ali začeti s premišljenim dolgoročnim planom, ki bi ga dopolnili s štiriletnimi srednjeročnimi plani, ki bi jih letno dopolnjevali, ali pa stvar obnove in prenove prepustiti tržnim subjektom. Po moji sodbi je odgovor jasen: edini racionalni pristop je planski: najprej je treba narediti dolgoročni, morda dvanajstletni plan, sočasno z njim pa pripravljati sukcesivne srednjeročne plane, ki jih je treba letno analizirati in po potrebi dopolnjevati oz. spreminjati.

To nam ne bi smelo delati prevelikih težav, saj smo po mojem vedenju prvi in edini v Jugoslaviji, vsaj med letoma 1986 in 2000, naredili dolgoročni plan. Če bi v to zagrizli, bi morali najprej sprejeti zakon o dolgoročnem družbenem planiranju in zakon o srednjeročnem družbenem planiranju,

obenem pa ponovno organizirati Zavod za (dolgoročno) družbenoekonomsko planiranje. Za to ne bi smeli porabiti več kot eno leto. Če tega ne bomo storili, bomo *per partes* planirali in pri tem izgubili idejo celovite obnove in nujno prenovo slovenskega gospodarstva in s tem Slovenije.

Za organizacijo tega planiranja bi bilo treba angažirati 15 do 20 ljudi. Najprej bi bilo treba napisati, kaj, kako in s čim se lotiti od poplav in tudi sicer prizadete domovine. K temu sodi tudi izgradnja nove nuklearke. To bi s pomočjo strokovnjakov formuliral predsednik vlade. Bila bi prva zgoščena podoba dolgoročnega plana obnovljene in prenovljene Slovenije. Nasprotovanja opozicije bi bila velika, zato bi veljalo upoštevati vodilo – *hiti počasi*.

Nato bi izbrali strokovnjake, ki bi formulirali temeljna poglavja dolgoročnega plana Slovenije. Nosilci tega bi bili lahko znani slovenski planerji, kot so Milivoj Samar, ddr. Neven Borak, prof. dr. Bogomir Kovač in še koga bi lahko našteali.

Nastali dokument bi bila analiza razvojnih možnosti Slovenije za obdobje, na primer, med letoma 2025 in 2035. V njem bi presodili, kako so se obnašale napovedi do prelomnega 1990. leta in še nekaj let naprej. To bi opravil Ekonomski inštitut Pravne fakultete, ki je že leta delal najboljše študije gospodarskih in siceršnjih gibanj Slovenije. Nosilca te študije bi bila, na primer, prof. dr. France Arhar in mag. Velimir Bole.

Sledila bi analiza ekonomskih možnosti razvoja družbenih dejavnosti od zdravstva do šolstva. Ob tem bi rabili vse študije s to tematiko, ki so bile narejene zadnja leta po slovenskih univerzah in zavodih. Pri tem bi strokovno sledili študijam s pedagoških, medicinskih in ekonomskih fakultet.

Sledili bi tudi tistim upokojenim profesorjem Ekonomske fakultete, ki še pišejo o družbenoekonomskih problemih slovenske družbe, in zdravnikom, ki se leta ukvarjajo z zdravstveno politiko.

Temu bi sledilo novo poglavje v planiranju družbene odgovornosti, ki ga najbolj celovito obvladuje prof. ddr. Matjaž Mulej. Gre za varčevanje s surovinami, energijo, delovno silo itd. To bi bila ena najbolj zahtevnih operacij, ki bo zmanjšala našo odvisnost od uvoza surovin in energentov. Pri tem bo treba iskati nove surovinske in energetske vire tudi v Afriki in Aziji in biti inovativen pri izrabi vseh domačih in uvoženih proizvodnih tvorcev.

Uvodno poglavje zasluži nadaljnjo informatizacijo slovenske družbe. Pri tem bi lahko pomagali akademik prof. dr. Ivan Bratko, sociolog prof. ddr. Rudi Rizman,

pravnica dr. Maja Bogataj Jančič in vsi tisti, ki ta čas študirajo in pišejo o pomenu informatike in umetne inteligence. Ta bo povsem spremenila gospodarsko in družbeno življenje ne le Slovenije, ampak tudi sveta. Na tem področju še ni vse znano; ima tako dobre kot slabe strani.

Razmisliti kaže tudi, da bi v uvodu obdelali agrarno in prehrambeno politiko. Nosilec tega bi bila fakulteta za kmetijstvo.

Posebno pozornost zasluži slovenska znanost, ki mora biti opora praksi, hkrati pa iskati vedno nove rešitve. Nosilec tega projekta bi lahko bil fizik prof. dr. Franci Demšar.

1. Zemlja je končna količina

Planet Zemlja, ki je od vseh do sedaj znanih nebesnih teles edini obdarjen z življenjem, je končna količina. Njeni surovinski in energetski viri so že močno izčrpani, poleg tega pa je že močno degradirana. (O tem govori veliko uradnih virov, a ne nudijo rešitve, ki bi bila primerno celovita.)

»Našli smo se,« kot pravi Klaus Schwab (2016, str. 8) v eklatantnem, žal predvsem tehnicističnem besedilu, »na pragu revolucije, ki bo temeljito spremenila naš način življenja, dela in medsebojnega razumevanja. To, kar razumemo kot četrto industrijsko revolucijo, se po svoji razsežnosti, obsegu in zapletenosti ne more primerjati z ničimer, kar je človeštvo do sedaj doživelo.«

Tisto, kar je v tem tekstu spregledano ali vsaj ne dovolj obdelano, je:

- prvič, da je Zemlja končna količina in je zato stalna rast nemogoča;
- drugič, da število prebivalstva še naprej narašča (in to predvsem v gospodarsko nerazvitih okoljih);
- tretjič, da je ekonomska in posredno tudi družbena vprašanja mogoče obvladovati le skozi sistem družbenoodgovornega gospodarjenja ter z indikativnim planiranjem z uporabo obveznih elementov;
- četrtič, da tehnični vidik industrijske revolucije ni samostojen pojav, ampak orodje ljudi, odvisen od njihovih potreb, ki se brez inovacij trga in plana, kot sta znana zdaj, ne dajo primerno celovito zadovoljiti.

Kapitalističnemu družbenoekonomskemu sistemu, temelječemu na stalni rasti in želji po profitu, ki je povezan s človekovo pogoltnostjo, se iz naravnih razlogov čas izteka. Se pa stalna ekonomska rast kljub temu predstavlja kot

zdravilo za vse tegobe družbe, je mantra, ki jo stalno ponavljajo politiki in vladni ekonomisti, je fetiš, je prepričanje, skorajda religija. A prihaja čas vzpostavitve nove postkapitalistične (ali vsaj postneoliberalne, ki je ukinila liberalno) družbenoekonomske ureditve, ki bo temeljila na spoštovanju trojnega slogana tržnega gospodarstva in družbe (svoboda, bratstvo in enakost) ter gradila na naravnih danostih ter socialni pravičnosti in z njo povezani solidarnosti, hkrati pa ne bo uničevala ustvarjalne ambicioznosti in naravnih pogojev za obstoj človeštva. Zato se bo treba rasti odpovedati. Ta ima namreč ceno. Med njenimi žrtvami je najprej narava. Velja pa tudi, da ekonomija izgubi vsak smisel, če ne vidimo prihodnosti. Te pa ni brez »zdrave narave«.

Kapital, ki mu zadnja stoletja predano služijo vse države, bo ostajal tudi v postkapitalističnih družbenoekonomskih razmerah (oz. v postmodernem času) eden pomembnejših proizvodnih tvorcev, a ga bo treba – o tem sem globoko prepričan – narediti družbenoodgovornega, kar pomeni upoštevanje triade iz ISO 26000 (ISO 2010; EU 2011): odgovornost, soodvisnost, celovitost, in sedmih načel, ki podpirajo njeno uresničevanje: odgovornost, pristojnost, preglednost, etičnost, spoštovanje do deležnikov, do vladavine prava, do mednarodnih norm in človekovih pravic. Neoliberalno monopoliziran trg to otežuje, birokratski družbeni plan pa onemogoča. Vse to se da vsaj omejiti z dolgoročnim in srednjeročnim planiranjem.

Osnove novega družbenoekonomskega reda, ki je nujen, bomo vzpostavili najprej z odgovornim dolgoročnim družbenim planom.

Empiričnih dokazov in globalnopolitično sprejetih spoznanj, da je nov red nujen, je obilo. Družboslovne znanosti, vključno z ekonomijo, že nekaj časa ponujajo celo vrsto gradnikov za tvorjenje nove postkapitalistične, točneje postneoliberalne družbenoekonomske paradigme.

Mi smo v tem prizadevanju naredili korak naprej. Upoštevajoč ISO standarde 26000 in vrsto drugih politekonomskih spoznanj, predlagamo vzpostavitev novega družbenoekonomskega sistema – poimenovali smo ga: tržno-plansko ali plansko-tržno družbenoodgovorno gospodarjenje.

Ta paradigma (koherenten model vizije sveta) je zasnovana na mešanih lastninskih razmerjih, ki podpirajo politično pluralnost, ki ostaja eden od temeljev za udejanjanje človekovih političnih in ekonomskih pravic in svoboščin. Nadomestila bi sedanjo neoliberalno globalizacijo, ki se vse bolj kaže kot novi imperializem (Mulej idr., 2013).

Novo razumevanje svobode in konkurenčnosti, ki upošteva družbeno odgovornost, tj. odgovornost vsakogar za vplive na družbo, torej na ljudi in naravo, vzpostavlja med ljudmi ter med ljudmi in stvarmi nove odnose, ki se bodo udeleževali prek inoviranih tržnih povezav in prek prav tako inoviranega indikativnega družbenoekonomskega planiranja, ki vsebuje tudi obvezne elemente. Družbena odgovornost mora dobiti prednost pred konkurenčnostjo za vsako ceno, ki jo omejujejo razpoložljivi naravni viri ter narava in poslanstvo človeka. Odpovedati se je torej treba iluziji, da je pot do uspeha sleherniku na stežaj odprta. Človek si namreč vedno želi hkrati biti in imeti, kar je – če že je – težko dosegljivo. Žrtvi tega sta po navadi tako narava kot človek, ki je del narave, ni niti nad njo niti zunaj nje.

Ta nova, ambiciozna družbenoekonomska paradigma zahteva tudi modernizacijo države, ki ne sme biti ne »nočna čuvajka«, ne »vitka država«, ne »orodje vladajočih za izkoriščanje delovnih ljudi«, ne »totalitarna država«, ki do potankosti ureja »žitje in bitje« ljudi, ampak mora biti servis državljanom in državljanom, ki delajo zato, da živijo in s tem ustvarjajo pogoje za srečno in varno življenje sebe in vseh skupnosti, v katerih živijo.

Človeštvo je doseglo družbenoekonomsko raven, ki terja, da vsak človek v sebi premaga strast po »imeti več«, zlasti, če »več« ne potrebuje. To je pot k družbenoodgovornemu ravnanju, ki je vedno sinergija individualnih odgovornosti in je obenem tudi nova kvaliteta, ki bo omogočila družbam preživetje. Družbeno odgovornost bi lahko, če parafraziramo Kanta, zato imeli za kategorični imperativ, torej naravno zapoved, ki obvezuje vse.

Družbena odgovornost, ki je jedrni del tega razmisleka, mobilizira vse, nihče ne sme biti izvzet in nihče prizadet. Rezultat tega delovanja je delo vseh družbenoekonomskih podsistemov.

Za polstoletni čas generacije, ki ji pripadam, je značilno, da je (bilo) dobrin vseh vrst na pretek, vedno pa vsaj dovolj, da je bilo človeštvo lahko prepričano, v mislih imamo razvita okolja s 15 % človeštva, da nikoli več ne bomo soočeni s pomanjkanjem dobrin, potrebnih za udobno življenje. Caroline F. Ware s soavtorji (1972) pravi: »Ena najbolj revolucionarnih idej, ki so spodbujale ljudi v dvajsetem stoletju, je, da revščina in trpljenje nista neizbežna v življenju njihovih otrok in vnukov.« Zato tudi ni več nobene potrebe, smo menili, da bi človeštvo delovalo zgolj kot *homo æconomicus*, enostransko omejeno na dobiček in le materialne koristi. Prišel je čas, da človek, človeštvo realizirata

svoje višje poslanstvo. Tudi glede ekonomije oz. odnosa do ekonomije, katere naloga je prispevati k družbenoodgovorni proizvodnji, delitvi, menjavi in trošenju za življenje potrebnih dobrin, se je v tem času začela ustvarjati neke vrste ekonomofobija. Razumljivo: dobrin je bilo na pretek (seveda v okviru vsakokratnih delitvenih odnosov in plačilno sposobnega povpraševanja), racionalnost pri njih pridobivanju in trošenju zato naj ne bi bila potrebna. Razvitost je tako prešla v razvajenost in razsipnost.

To je posledica odpovedi planiranju, najprej dolgoročnemu, nato srednje-ročnemu, je posledica zanikanja človekovih sposobnosti in želje, da človek ureja svojo prihodnost, kolikor jo lahko.

2. Fizične meje rasti

V zadnji tretjini 20. stoletja je postalo jasno, da obstajajo fizične meje rasti, da bo pomanjkanje nekaterih dobrin postalo dejstvo (Mulej in Dyck, 2014; Kirn, 2012), kar potrjujejo dolgoročni plani.

Je človek, človeštvo, sploh sposobno za novo civilizacijo? In kaj je njeno bistvo?

Ključno je, da bo treba takoj, in to na vsem svetu, začeti omejevati potrošnjo naravnih virov, da bodo ti na voljo še našim zanamcem (Mulej idr., 2016). Rešitev tega je stroga namenska proizvodnja.

Je moč preprečiti trk kultur in civilizacij, če uporabimo znano sintagmo? Ali smo tega sposobni? Dvom je vsekakor upravičen, kot pravi Borut Ošljaj (2000), da »...problem danes ni več to, kako smo, temveč čedalje bolj to, da smo oz. ali bomo še naprej.«

To bo dosegljivo potem, ko svet ne bo več funkcioniral kot enostransko monopolizirana *mega mašina*, in bo tehnika v službi človeka in ne človek v službi tehnike in monopolistov, kot je vse pogostejše slišati (Gostiša, 2017).

Ta in podobna vprašanja so navzoča že nekaj časa, zlasti potem, ko je vera v marksizem in s tem tudi vsakršno planiranje propadla s padcem Sovjetske zveze (Boyer in Saillard, 2002), in to ne glede na to, da je Sovjetska zveza pomenila bolj zlorabo kot uporabo Marxovega nauka (Piketty, 2014; Varufakis, 2016) – tu mislim zlasti na obvezno planiranje in zanikanje pluralnosti lastništva.

Na začetku 70. let 20. stoletja se pojavi »regulation theory«, ki analizira kapitalizem in njegove transformacije (Boyer in Saillard, 2002). V jedru te

teorije je posameznik, ki je *homo æconomicus* zunaj političnih in kulturnih relacij, njegova preokupacija je ekonomija kot ustvarjanje profita. V nekaj letih je to preraslo v neoliberalizem, ki je dejansko slabšalni izraz za t. i. višegrajski konsenz, vsebinsko pa je to oznaka za neoklasično vizijo kapitalizma. Bell (2016) pravi, da je »na najsplošnejši ravni neoliberalni kapitalizem popolna marketizacija življenj«. Neoliberalizem je danes vse: znanost, politični program in ideologija desnih in samopoiimenovanih sredinskih strank.

Tako je ob koncu 20. stoletja ponovno prevladal liberalizem, poimenovan kot novi liberalizem, ki pa je nasprotje liberalizma po modelu A. Smitha (Merhar idr., 2014). Je bilo zaradi tega individualne svobode – za vse, seveda – več? Se je povečala zdrava podjetnost? Nič od tega se ni zgodilo. Človek je postal suženj kapitala, spet je *imeti* pomenilo več kot *biti*. Neoliberalizem, pravi David Harvey (2012), je praksa, ki zatrjuje, da do človeške blaginje najhitreje pridemo z osvoboditvijo individualnih podjetniških svoboščin in večšin v institucionalnem okviru, ki ga zaznamujejo »...predvsem teorija politično-ekonomske močne pravice do zasebne lastnine, prosti trg in prosta trgovina.« Franček Drenovec (2014) meni, da je »...ostal liberalizem v veljavi samo še za trg dela, za razbitje vseh vrst tržne moči zaposlenih in malih podjetnikov, in za državo, za razgradnjo njenih vzvodov zagotavljanja nadzora in kolektivne varnosti.«

To torej ni več trg z enakopravno gospodarsko vlogo vseh udeležencev, gre za fevdalizmu podobne razmere.

Bogomir Kovač je zapisal (2016): »Neoliberalizem je avstrijski izum. Hayek in Mises sta ga promovirala leta 1938 v Parizu. Osemdeset let kasneje je zrel za pokop, politično je odpovedal, ekonomsko vodi v destrukcijo.« Žal sta zaenkrat liberalizem in njegova navidezna nadgradnja organizirani politični sili in jedrna krivca za sedanjo svetovno družbenoekonomsko krizo.

Rastoče pomanjkanje naravnih virov skupaj z degradiranim okoljem terja planiranje. A že poslovno planiranje na podjetniški in regijski ravni odpira obilo metodoloških in organizacijskih vprašanj, družbeno planiranje na nacionalni, kaj šele na nadnacionalni ravni, pa je videti (zlasti iz političnih razlogov) neuresničljivo. Da smo v zadnjih letih povsem zanemarili planersko stroko, opustili strateško razmišljanje, da smo za tako zahtevno delo povsem neorganizirani itd., najlepše kaže prav zdaj objavljena *Vizija Slovenije 2050* (Smerkolj, 2016). Bogomir Kovač (2017, str. 33) upravičeno pravi, da objavljena

Vizija Slovenije »...razkriva pričakovani, toda strašljivi strokovni in politični zdrs.« Pri tem je treba izhajati iz spoznanja, da »planning« ni in ne more biti »superior to the market«, plan in trg sta vedno in povsod v komplementarnem medsebojnem odnosu, sta soodvisna. Ko se zavedamo potrebe po večji vlogi plana/planiranja, ne spregledujemo Giovannija Sartorija prirejene Shakespearove misli: »Market or not market – that is the question.« (Boyer in Saillard, 2002). Za planiranje pa je pomembno, kot pravi isti avtor, kje se začne in kje konča. In še to: Samo z družbenoekonomskim (dolgoročnim in srednjeročnim) indikativnim planiranjem z obveznimi elementi lahko legalno in legitimno usmerjamo družbo v zeleno odgovorno smer.

Je človeštvo sposobno na primer vsaj omejiti kurišča, ki kvarno vplivajo na kakovost zraka? Je mogoče kmetijstvo preusmeriti k pridelavi zdrave hrane? Je mogoče načrtovati populacijsko politiko? Je mogoče omejiti vojaško industrijo? Je mogoče...?

Da, je mogoče, a le, če menjamo življenjski slog. Če življenjskega sloga ne bomo spremenili, bo sedanja civilizacija šla po zlu. Tolažimo se lahko s tem, da bo, ko bo stiska dovolj velika, človeštvo sposobno udejanjati stvari, ki se ta čas kažejo kot povsem neuresničljive. A žal že zamujamo, nekatere degradacije so že nepopravljive (Pariška konferenca OZN, 2015).

Toda te in takšne spremembe je treba planirati, planiranje – to se ve – pa nikdar ni le tehničen problem. V tem primeru gre za vitalne interese ljudi, narodov in držav, kar sodi v sfero politike, ki nikoli ni vrednostno nevtralna. Bi človeštvo zmoglo na primer enotno urejati trošenje naftnih derivatov? Organ, ki bi mu to zaupali, bi postal gospodar nad usodo gospodarskih panog, držav, regij. Slovenci smo nekaj podobnega doživeli ob zaprtju tovarne sladkorja v Ormožu. To je bilo morda z globalnega vidika pametno, gotovo pa ne s slovenskega, ker je bila neposredno prizadeta naša ekonomija, evropska pa od tega ni imela koristi. (Mnenja o tem so še vedno deljena.)

Ta primer in podobni kažejo, da je mednarodna vlada zaenkrat iluzija (bliže uresničitvi je dolgoročno mednarodno družbeno planiranje), če to ni v interesu predvsem jedrnih držav kapitalizma oz. največjih multinacionalk.

Kmalu bo treba priznati, da se oblast nad EU ta čas koncentrira v Nemčiji. Za Slovenijo to velja »dvakrat«, ker je naše gospodarstvo izvozno-uvozno pretežno vezano na Nemčijo in ker smo tudi politično vse bolj vezani nanjo. Če želijo zlasti majhne države znotraj EU ohraniti vsaj del samostojnosti, potem bo

treba ponovno premisliti, kateri del suverenosti se prenaša na EU, kajti težnja po »kolektivnem izvajanju suverenosti« je vse bolj prisotna (Estulin, 2008).

3. Pravica veta

Nujno bo treba zagotoviti pravico veta, da bo EU pravna država, in sicer brez prava, ki podpira monopole; vsaka njena članica mora imeti pravico veta, kadar presodi, da EU krši njene vitalne interese. Tu se spomnimo Friedricha Hayeka (1991), ki je EU priporočal federalizem, ki je skupnost narodov svobodnih ljudi. Ker te dobronamerne sugestije voditelji EU niso upoštevali, EU po celi vrsti kazalcev ni harmonična celota in neoliberalci jedrnih držav kapitalizma jug in vzhod Evrope že pojmujejo kot »izgubljeni podkontinent«. To nikogar ne bi smelo presenetiti, saj: kapitalizem – ta beseda je v ekonomski in politični besednjak stopila v šestdesetih letih 19. stoletja (Hobsbawm, 2011) – vedno rojeva malo zmagovalcev in veliko poražencev, neoliberalizem pa je kvintesenca kapitalizma. Kapitalizem, pravi Bell, 2016, je »...vse od svojega nastanka v čisto vseh državah sila kataklizmične transformacije.«

Ta čas EU ne homogenizira, razlike ostajajo, mnoge se celo povečujejo in tako države EU – tudi Slovenija – ostajajo omejene s svojimi lastnimi eksistenčnimi pogoji, kulturo, politiko in zgodovino ter iščejo, kot bi rekel Šimon Peres, svojo priložnost v »specializaciji«, ki ustvarja kakovostne produkte (Senor in Singer, 2015). Ta čas se, žal, že videno ponuja kot novo in zato vse več Slovencev doživlja EU kot slabo reinkarnacijo Jugoslavije. Zaradi vsega tega je projekt EU, ki sicer po mojem nima alternative, ogrožen. Potrjuje se znano: ZDA so, na primer, potrebovale vsaj 200 let, da so postale ena država (povsem poenotene pa še danes niso), podobno velja za Mehiko, Brazilijo, Argentino, Indijo, Kitajsko, Južno Afriko, Sovjetsko zvezo (v njenem času, danes pa za Rusijo), skratka za vse velike države.

Uvodoma kaže poudariti, da je kapitalizem, ki je abstrakten in posplošen tok dela in kapitala, trdoživ in prilagodljiv družbenoekonomski sistem, ki ga od njegovega začetka pretresajo permanentne krize, saj temelji na enostranskih in pretežno kratkoročnih merilih odločanja v prid volivcev oblastnikov in oblastnikov samih. Na trojno geslo iz francoske revolucije: enakost, bratstvo in svoboda so novi poslovni oblastniki bolj ali manj pozabili, tako da

je namesto liberalnega kapitalizma Adama Smitha in njegovih sodobnikov nastal »fevdalni kapitalizem«, kapitalizem pa je, kot pravi Anthony Joseph Fass (2013), kakor »a cycle of devastation«. Tomaž Mastnak (2015) celo pravi, da je bil Smith prvinski kapitalist. Vemo tudi, da po zlomu realsocialističnih držav, tako pravijo, svet nima alternative. Mi jo vidimo v družbenoodgovorni paradigmi, ki bi postopoma prerasla v ekosocializem, ki je, kot pravi Bogomir Kovač (2013) »nekakšen vrh prizadevanj za ekosocialno trajnostno družbo«.

Zakaj je ta alternativa možna in celo nujna? James Fulcher (2010) celo pravi: »Iskanje alternative kapitalizmu je brezplodno v svetu, v katerem kapitalizem tako popolnoma prevladuje in v katerem ni na obzorju nobene dokončne krize, niti si je ne moremo predstavljati, razen če ne pride do kakšne ekološke katastrofe.« Prav te apologeti kapitalizma ne vidijo, točneje, nočejo je videti, četudi je OZN organizirala konec leta 2015 (in še enkrat leta 2022) globalno konferenco in sprejela ustrezne sklepe. Ekološka katastrofa je že tu in iz samoohranitvenih razlogov mora človeštvo oblikovati model, v katerem bo gospodarjenje skladno z naravnimi danostmi, tako da bo socialno pravičen in ne bo spodbujal niti pogoltnosti niti uravnilovke in ne blokiral inovativnosti ter družbene odgovornosti.

Da je res tako, kaže članek Roberta Skidelskega, angleškega ekonomista in politika (Skidelsky, 2011). Če prav razumemo, tovrstno pisanje na temo *World After Communism* (pri nas še kako navzoče) spominja na brcanje mrliča. Pisati pa je na temo *World After Capitalism* že treba, pa četudi le zato, kot pravi avtor, da bi ljudi motivirali za »further accumulation of wealth«.

Naše ambicije so seveda večje, povsem se namreč zavedamo, da še kako velja, kar je zapisal Bogomir Kovač (1985), da sta »...socializem in marksizem postala celo zgodovinsko nezaželeni alternativni« in ju je zato treba na novo osmisliti. To osmišljanje mora temeljiti na tem, »...da se izkoriščevalcem in političnim manipulatorjem ni moč ubraniti samo z zaščito posameznika, ampak le z zaščito celotne družbe« (Prunk, 2015).

Ni dvoma, da se tako marksizem, še posebej pa socializem, seveda zgodovinsko pregnetena, vračata kot pomagali pri razumevanju in preseganju časa, ki nam je odmerjen. A se obenem strinjamo z Antonom Mlinarjem (2014), da »...ker je socializem propadel zaradi ekonomskih razlogov, je zdajšnje vpletanje te ideje v gospodarstvo dokaj tvegano«. To počnemo le zato, ker je tudi kapitalizem, ki ga živimo, pred propadom, z njim pa tudi človeštvo.

Alternativa, ki jo v nadaljevanju ponujamo, je po našem spoznanju dosegljiva tudi zato, ker se zavedamo, da »ekonomisti ekonomiji nismo kos« in zato mora biti ne le iskanje (postkapitalističnih) rešitev, ampak tudi njih upravljanje interdisciplinarno.

Atomizirani, brez profesionalne politične elite ter ob oživljanju hlapčevske mentalitete smo kmalu postali plen domačih in tujih plenilskih klanov, ki so tudi z zakonodajo onemogočili družbeno odgovornost vplivnih na primer z ukinitvijo Službe družbenega knjigovodstva. Družbeno lastnino smo Slovenci (in drugi Jugoslovani) razglasili za nelastnino in začeli slepo verjeti v privatizacijo, ki jo je poganjal pohlep, temu pa sta sledila socialna diferenciacija in asocialnost, čez noč, kot pravi šala, pa tako niti gasilske veselice niso bile več to, kar so bile včasih. Kot družba smo iz pretiranega kolektivismu skočili v še slabši, torej pretiran in ozek individualizem. Začela se je deindustrializacija, izgubljati smo začeli delovna mesta, uvažati smo začeli tudi tisto, kar smo že leta znali dobro narediti sami in to tedaj celo uspešno izvažali (veliko informacij o tem je v dnevnem tisku – eden zadnjih tovrstnih primerov je prodaja Alpine Čehom).

Ponudba denarja je bila tedaj velika, začeli smo se zadolževati in s tem postajali vse bolj odvisni od tujine. Jože Vižintin (2015) pravi: »Gospodarstvo je v obdobju od 2003 do 2009 najelo okoli 25 milijard evrov kreditov, ki jih je namesto za razvoj v veliki meri namenilo za prevzeme in druge nedonosne naložbe, velikokrat tudi s kriminalnim ozadjem... Na osnovi analize gospodarskega in socialnega stanja v Sloveniji lahko ugotovimo, da so bili v zadnjih dveh desetletjih modeli dosedanjih razvojnih strategij zgrešeni, saj so zanemarjali podporo pri razvoju tehnologij in izdelkov v tradicionalnih industrijskih panogah ter pri razvoju kreativnega človeškega kapitala.«

4. Kaj nam pripovedujejo aktualni kvizlingi?

Novi slovenski kvizlingi so nam dopovedovali, da gre za svobodo in demokracijo in da smo pravkar stopili na kompozicijo poindustrijskega gospodarskega napredka. Po nekaj letih je postalo jasno, da je za malo Slovenijo na tej kompoziciji rezerviran le skromen priklopnik. V novem tisočletju je postalo očitno še, da udejanjanje Friedmanove ekonomske filozofije dejansko

pomeni nov imperializem, da se torej (monetarno) prezadolženim narodom jemlje samobitnost ter da se svet skuša prekuhati v neko nadnacionalno čorbo brez vonja in okusa. Pri tem pa »EU ni več demokracija, ampak avtoritarna oligarhija« (analizira Emmanuel Todd, 2015).

Komaj smo dobili državo, že smo jo umestili v nastajajočo EU. Jo bomo dobili nazaj? Moramo jo, kajti boj za državo postaja boj za preživetje. Liberalni individualizem pa očitno tudi ni del slovenskega značaja. Janez Markeš (2001) pravi, da so že med svetovnjima vojnama vse »tri velike slovenske politične opcije, katoliška, liberalna in socialdemokratska, pristale v kolektivizmu«. Velik del slovenske poosamosvojitvene politike tega dejstva ni ponotranjil.

V tej pisariji, če parafraziramo znano misel, ne bomo skušali odgovoriti na vprašanje, kaj drugi nameravajo narediti z nami, z našo državo, ampak kaj moramo narediti sami pri sebi in s seboj, da preživimo kot ljudje, kot narod, da prispevamo k ohranitvi življenja na Zemlji. Še kako drži, kar je menda rekel Valéry Giscard d'Estaing, namreč da je »... svet nesrečen, ker ne ve, kam gre. In ker sluti, da bi tedaj, če bi to vedel, odkril, da gre v katastrofo« (Jež, 2015). Mislim, da je imel nekdanji francoski predsednik v mislih dejstvo, da je Zemlja končna količina, česar pa človeštvo pri svojem življenju in delu ne upošteva.

Nesporno je, da je treba planiranje in trg jemati kot kompatibilna načina, prek katerih teko gospodarske aktivnosti, zanimalo nas bo predvsem, kako doseči njuno sinergijsko (družno) sodelovanje, ki edino omogoča racionalno in obenem učinkovito gospodarjenje.

Da so vprašanja, povezana s trgom in planom, tako rekoč večna, torej nepresežena, kaže že misel Franceta Černeta (1960) iz leta 1959: »Govoriti danes o funkciji planiranja in trga pomeni govoriti o sodobnem in perečem, če ne rečem temeljnem vprašanju, od katerega pravilne rešitve so odvisni tako ekonomski razvoj, ekonomska blaginja kot demokratična ureditev družbe.«

Živimo v času, ko se degradacija okolja vztrajno nadaljuje. Mnogi so to predolgo pojmovali in žal še vedno pojmujejo kot morda obžalovanja vreden in zato nepotreben strošek rasti, ki pa je na srečo poplačan z razvojem. Kar seveda ne drži.

Zemlja je ena sama in je končna količina, ljudje pa smo družbena bitja in manjši, a zelo nevaren, vpliven del živih bitij na njej.

Lastniki kapitala se, vsaj do zdaj, obnašajo po načelu: od zmage do zmage do končnega poraza. Zato je Zemlja že močno degradirana in če bo šlo

tako naprej, je propad neizbežen, če seveda verjamemo empiričnim dejstvom ter teoretskim premislekom pomembnega dela svetovnega izobraženstva.

Očitno smo ta čas, kot bi rekel Rudi Rizman (2014) v »... prvi zgodovinski fazi globalizacije, ki daje prednost globalnemu kapitalizmu, se pravi tržnemu fundamentalizmu, zanemarija pa reševanje drugih perečih problemov.« In dalje pravi, da je »... zadnje, a ne najmanj pomembno, da je treba narediti konec katastrofalni industrializaciji narave, ki vodi naš planet v apokalipso...«

Konkurenca, konkurenčnost, pravijo, je nujnost. A na čem naj bo zasnovana? Na večjih naporih zaposlenih, na boljšem izrabljanju naravnih virov, na zaposlovanju mladoletnikov...? Nobena od teh rešitev ne more biti trajna. (Angleški vzpon v 18. do 19. stoletju je pretežno temeljil na delovni zlorabi otrok, ponovimo, kot je pokazal Charles Dickens v svoji avtobiografski knjigi (Dickens, 1976).

Dolgoročna rešitev ni v stalni rasti konkurence, ampak v sodelovanju in v spoznanju, da mora to postati temeljno vodilo ravnanja ljudi do zadovoljevanja resničnih eksistenčnih potreb človeštva. Pogoltnost mora postati del žalostne zgodovine človeštva, proizvodnja za vojaške in druge »nepotrebne potrebe« pa tudi (Felber, 2010, 2012; Varufakis, 2016).

5. Je konkurenca vedno poštena tekma?

Konkurenca, pravita Karl Marx in Friedrich Engels (1971), izolira individue med seboj, ne le buržuje, marveč še bolj proletarce. Danes proletariat perifernih kapitalističnih držav ni le izoliran, del proletariata jedrnih držav kapitalizma ga celo doživlja kot (leni) tujek.

Ni pa nobenega dvoma, da je tekmovalnost oziroma konkurenčnost večna sestavina družbenoekonomskega življenja. To pa je dosegljivo le, če je tekmovalanje regulirano, s čimer se preprečuje neetično izrabljanje ljudi in naravnih virov. Regulirana tekmovalnost krepi individualnost, nagrajuje sposobnejše, varuje okolje, pa tudi integrira ljudi. Takšen »tekmovalni trg« poimenujmo družbenoorganiziran trg. France Černe (1960) pravi, da »... pri oblikovanju družbenoorganiziranega trga sodelujejo enakopravno vse institucije in subjekti, ki so funkcionalno odvisni od trga oziroma imajo lasten interes v nekem tržnem procesu.«

Konkurenčnost/konkurenca je tudi eden osrednjih pojmov neoliberalne družbenoekonomske paradigme, a ne poznamo študije, ki bi bila tej problematiki posvečena. Jemlje se kot dogma, ki ne potrebuje pojasnila, je nekaj »forever« – za vedno in za vse. Zato Rastko Močnik (2012) upravičeno zapiše: »Konkurenčnost, za katero skrbi lokalna buržoazija v službi neokolonialnega kapitala, je 'cenovna konkurenčnost', se pravi, konkurenčnost na podlagi nizkih proizvodnih stroškov: nizkih mezd, nizkih davkov na kapitalske dohodke, nizkih prispevkov za zdravstvo, pokojnine, socialo itd., nizkih okoljskih standardov ipd. – skratka konkurenčnost na podlagi visoke stopnje izkoriščanja.«

Zato je tudi vprašanje, ali je dopustno ekonomske cilje podrediti socialnim ciljem in ekološki vzdržnosti naravnega okolja, zgolj retorično. Nujno je, se glasi odgovor. Če namreč gospodarstvo ne bo v funkciji zadovoljevanja človekovih potreb (sem sodi tudi zdravo okolje), je vprašanje, komu ali čemu je ekonomija sploh namenjena; vzdržnost človeka oz. človeštva je tudi omejena. Morda je tudi zato J. M. Keynes (2006) ekonomijo uvrščal med »moralne vede«.

Zato se mora po našem mnenju ekonomija že danes povsem podrediti ekološkim oz. naravnim danostim, ne sme biti torej plenilska. Danes je, če ponovimo za Heglom »...ekonomija 'temeljna forma modernega sveta', se pravi sveta, ki ga je somrak bogov pahnili v skrajno nevarnost« (Dupuy, 2016, str. 43).

Tole naše razmišljanje je namenjeno svežim pogledom na ekonomsko teorijo in gospodarsko prakso in zato uvodoma odpiramo še naslednja vprašanja.

V literaturi se v zadnjih dveh desetletjih uporabljata termina »okoljska in ekološka ekonomija«. Okoljska ekonomija je prvi korak v pravo smer, saj priznava stroške, ki jih povzroča onesnaževanje, in opozarja na nujno smotrno rabo naravnih virov. Slovenija je vsaj delno na tej poti.

Ekološka ekonomija pa je že kar nekaj korakov naprej. Izhaja iz dejstva, da je ekosistem celota in da je treba upoštevati vse okoljske parametre, na primer končnost neobnovljivih virov; nekateri viri, kot na primer pitna voda, morajo ostati javno dobro (Slovenija je ustavno zavarovala pitno vodo), trg ne ščiti okolja, itd., kar terja novo ekonomsko paradigmo – ekonomija mora biti v tem primeru povsem podrejena naravi. Od tega pa ni odmaknjena le Slovenija, ampak tudi ves svet, in vprašanje je, kako to domisliti in nato v praksi izvajati (Štiblar, 2008).

Dodajanje pridevnikov k ekonomiji se ne zdi potrebno. Naravno okolje je danost, ki je človeku, njegovi ekonomiji, ovira in spodbuda hkrati. Bolj ko bo človeštvo to upoštevalo, večja verjetnost je, da življenje na Zemlji preživi. Da gre za preživetje in nič manj, potrjujejo tudi trud Združenih narodov, združenja svetovnih naprednih podjetij, globalne organizacije ISO (ISO, 2010; ISO 26000) in Evropske unije, da bi uveljavili družbeno odgovornost kot odgovornost vsakogar za vplive na družbo. Vsi štejejo odgovornost za pot do trajnostnega odnosa ljudi do narave in k njej pozivajo »iz ekonomskih razlogov« (EU, 2011).

Tega dejstva ni mogoče zaobiti in ostane nam edino, da ga sprejmemo in udeležimo v ekonomski praksi – kot inovativni praksi za doseganje koristi za ljudi. Pri tem morajo postati naravne danosti temelj slehernega ekonomskega razmisleka in praktične gospodarske dejavnosti.

Žal pa je ta čas tako, da v okoljih, ki ne bodo mogla zagotavljati konkurenčnih pogojev, kapitala ne bo. Kapital tako postaja specifični selektor, podpira tistega in tisto, kar prinaša profit, drugega ne, gotovo pa ne podpira družbenoodgovornega gospodarjenja.

Globalne integracije se zato še naprej opravljajo po načelih neoliberalizma, plače – razen menedžerskih – se nižajo, okolje se degradira, profiti pa naraščajo. Večina tone v revščino. Pogoji bivanja na Zemlji se rapidno slabšajo (Mulej in Dyck, 2014).

Ekonomija, če parafraziram znano misel, smo ljudje. Veljavno etiko in moralo, ki ne upošteva soodvisnosti/sovisnosti (v naravi in med ljudmi), moramo v temeljih prenoviti, pogubni življenjski slog opustiti, če si želimo novo, z naravo skladno ekonomijo. Ekonomska logika namreč ne obvladuje le ekonomije, obvladuje vsa žitja in bitja človeštva. Zato reformirati ekonomijo pomeni reformirati življenje.

Ekonomija ima za vzpostavljane odnosov med gospodarskimi subjekti – in s tem med ljudmi – na voljo le dva koordinacijska instrumenta, to sta trg in plan.

Po našem vedenju sta (vsaj) v Sloveniji o teh vprašanjih in dilemah, ki nas že leta vznemirjajo, prva razmišljala, in to visoko profesionalno, torej kvalificirano, profesor France Černe (1960), ki se je v drugi polovici petdesetih let posvečal tržnemu in planskemu mehanizmu, ter profesor Aleksander Bajt (1953), ki je nekaj let prej kritično prebiral Marxa.

Trdno smo prepričani, da je treba začeti spreminjati »bit«, spreminjati torej ekonomski in družbeni sistem (ne le kot miselno sliko o nekem zapletenem pojavu), dnevno preprečevati nadaljnjo degradacijo okolja, zaustaviti pretirano socialno diferenciacijo in podobno, ne pa bajati, da je ključni problem družbe tega trenutka v njeni zavesti (te ne podcenjujemo), konkretno v etiki in morali, kar ponuja novi konservativizem, kot pravi Cvetka Hedžet Tóth (2014).

6. Je sedanja kriza kaj prehodnega?

Neoliberalni kapitalizem namreč dnevno potrjuje, da tega nujnega preobrata ne zmore. V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja je kapitalizem še ponujal t. i. socialno tržno gospodarstvo, tokrat je skrb za socialo celo v imenu izostala. O skrbi za okolje ni ne duha ne sluha. Razumljivo, preobrat k varovanju okolja, k ničelni rasti, drugačni, bolj enakomerni, ne fevdalni podobni delitvi ustvarjenega, bi pomenil zanikanje kapitalizma kot družbenoekonomske formacije (mislimo na prevladujoče oblike). Nova paradigma mora temeljiti ravno na teh postulatih, ki pa terjajo tudi drugačne mednarodne odnose, ki so sedaj imperialistični.

Kapital oz. njegovi svečeniki vztrajno ponavljajo, da je tudi ta kriza nekaj prehodnega, je le začasna, je kriza kapitalistične civilizacije, ki je produktivistična in potrošniška ter popolnoma zaprta v svoje religije, v ekonomijo, tehnoscience in individualizem. A ravno krize so dokaz, da trgi ne najdejo poti do ravnovesja. Vedno znova se izkaže, da je za preseganje krize potrebno zavestno človekovo ravnanje. Aktualno rečeno: trge je treba regulirati.

Apologete kapitalizma moti vsaj dejstvo, da stopnje gospodarske rasti že nekaj desetletij pešajo. To ne bi smelo presenečati, ker kot pravi Dani Rodrik (2012), profesor mednarodne politične ekonomije na Harvardu, je konec obdobja čudežne rasti in v naslednjih desetletjih bo hitra rast prej izjema kakor pravilo. Velja tudi, da potrebe niso neskončne, dokler so realne, a tudi za izmišljene obstajajo meje.

Znano je, da rast pomeni, če sledimo Viljemu Merharju (1986), kvantitativno širjenje produkcije blaga in storitev za razliko od razvoja, ki uporablja inovacije in kvalitativno širjenje produkcije.

Rast ni konstantna, pravzaprav pada, prihaja čas ničelne in celo negativne rasti.

Kljub temu pa (skoraj) nihče ne dela s strategijo, kako ravnati ob nizki ali celo ničelni rasti, h kateri pa ne bodo pomembneje prispevale produkcije materialnih dobrin, ampak bodo vse večji delež prispevale storitve (Mulej in Dyck, 2014; Mulej idr., 2014). Tako se bo BDP povečal vsakič, ko bo ustvarjeno delovno mesto v zdravstvu, šolstvu, znanosti itd. To rast bi lahko poimenovali družbenokoristna rast.

Ker se bivalne razmere dobesedno iz ure v uro slabšajo, odnosi med ljudmi in narodi pa vse bolj zaostrejo, se bo treba vprašati, kaj mora človeštvo storiti, da se izognemo izginotju življenja (predvsem ljudi) na Zemlji.

Po mojem iskrenem prepričanju je edina rešitev vzpostavitev nove družbenoekonomske paradigme, poimenujmo jo družbenoodgovorno gospodarjenje, kar razumemo kot regulirano, torej ne zgolj konkurenčno gospodarstvo. V tem delu postavljamo le temelje tega sistema, pri tem pa se zavedamo, da bo treba v nadaljevanju izdelati številne konkretne rešitve za njegovo funkcioniranje.

V tem primeru iz znanega sestavljamo novo – predlagana paradigma bo torej nova. Pri tem se spomnimo na Johna Maynarda Keynesa, ki je dejal, da ideje ekonomistov in političnih filozofov, ko imajo prav ali ko se motijo, igrajo veliko večjo vlogo, kot se običajno misli.

Iz zgodovinskih in vsebinskih razlogov lahko ta sistem poimenujemo tudi »ekosocializem«, pojem, ki ga ni v besednjaku sedanje EU. Njegova uporaba, če bi pri njem vztrajali, bi znala komu zbujati nelagodje. Kak domač ustavni pravnik bi v tem celo prepoznal poskus rušenja ustavne ureditve, morebitni nadobudni neoliberalci bi v tem morda odkril manifestacijo bolnega uma in še kaj. Zato se že v uvodu vprašajmo: Zakaj ta pojem zbujajo pri mnogih ljudeh toliko pomislekov?

Morda pa bi bilo bolje, da bi to novo obdobje, ki že trka na vrata, poimenovali »socioekocen« (Andrej Kirn) in se tako izognili besedi »socializem« (tudi v sestavljanjankah), ki je za mnoge tako moteča.

7. Ekosocializem ni realni socializem

Na kratko: pojem ekosocializem – profesor France Černe ga je, naj se ne pozabi, poimenoval »socialistični liberalizem« – ni nov, pravi Andrej Kirn (Žakelj, 2013), v rabi je vsaj od ekologista Sarkarja dalje, v sebi pa druží dva pojma, ki sta pomembni sestavini tudi »družbenoodgovornega gospodarjenja«, s katerim lahko nadomestimo ta pojem.

Prvi je ekologija (Kirn, 2004; Nadeau, 2002; Mlinar, 2014). Gre za tipičen holistični pojem, ki se razlaga različno. Preučuje tako odnose med živimi organizmi kot aktivnosti, povezane z varovanjem okolja, pa tudi prizadevanje človeka za zmanjšanje lastnega škodljivega vpliva na okolje; preučuje odnose med organizmi in njihovim okoljem ter vplive okolja na organizme. Za naše potrebe je najboljši direkten prevod: nauk o naravnem domu.

(Eko)socializem nam vsebinsko pomeni postkapitalizem, v katerem bo najpomembnejše in zaskrbljujoče vprašanje, ali je takšen gospodarski sistem združljiv z ekološko trajnostjo, obenem pa sposoben zadovoljiti potrebe prebivalstva (Li, 2010). Naš odgovor je: mora biti! Tako razmišlja tudi Robyn Eckersley, ko trdi, »...da je lahko trajna družba samo socialistična, ne pa liberalna, češ da je liberalizem zaradi narave kapitalizma lahko le ekspanzionističen, individualističen in netrajen« (Mlinar, 2014). Tomaž Mastnak (2015) pa pravi, da sta v politični zgodovini liberalizem in fašizem zelo povezana ter da je »...liberalizem tudi takrat, ko je bil v konfliktu s fašizmom, gledal nanj kot na relativnega – in ne absolutnega – sovražnika. Iz povedanega izhaja, da sedanje pojavljanje novega nacizma in fašizma ni slučajno.«

Je pa še kako aktualna tudi misel Antona Mlinarja (kot že povedano na drugem mestu), da je, ker je socializem propadel (to kaže, da je zanj, a gotovo ne le zanj, edini možni socializem realsocializem – V. Ž.) zaradi ekonomskih razlogov, zdajšnje vpletanje te ideje v gospodarstvo dokaj tvegano (*ibid.*, str. 225.). To misel razumemo kot neke vrste napotilno normo, kot sugestijo vsem, ki smo prepričani, da pravega socializma še nismo imeli in da moramo v našem primeru pojem ekosocializem skrbno definirati, da bo razlikovanje od realsocializma očitno. Omenimo še Bella (2016), ki pravi, da socializem ni mogoč, ker ljudje nismo angeli, ampak grešniki. Tu lahko le ponovimo, da so razmere na Zemlji takšne, da se moramo odpovedati »grešnemu delovanju«, da moramo delati za skupno dobro.

Na prvi pogled bi človek sicer sodil, da pojem ekologija ni sporen, da torej ni ne strokovno ne ideološko kontaminiran. Pa ni tako. Ekologija oz. ekološke zahteve so sporne zato, ker terjajo odgovorno rabo naravnih virov, to je na način, ki ne škoduje človeku in ne preprečuje nadaljnjega razvoja, to pa seveda apologetom rasti, ki jo enačijo z razvojem, nikakor ni pogodu, zato menijo, da rasti – tudi zaradi varovanja okolja – ni dopustno postavljati omejitev. Prepričani so tudi, da je samoreproduktivnost Zemlje brezmejna, kar pa je skregano z empiričnimi dejstvi in je v nasprotju z elementarno logiko (Rogelj Petrič, 2015).

Poudariti še velja, da, kolikor vemo, Marx nikoli ni preučeval, kako naj socializem premaga kapitalizem, bil je pač teoretik kapitalizma. Zanj »capital produces essentially capital« in zato kapitalizem ni ideologija ali filozofija, je model za produkcijo potrebnega blaga. Zato je tudi odklanjanje kapitalizma kar tako, ne da bi imeli alternativo, samomorilsko početje (Sassoon, 2014).

Pojem socializem je seveda ideološko kontaminiran, pa čeprav je že Rosa Luxemburg rekla, da socializem po svoji naravi »ne more biti oktroiran«, drugače rečeno: družba, ki ni demokratična, ni socialistična (Černe, 1974).

Verjamem, da je prav to spoznanje vodilo Franceta Černeta (1974) k formuli: socializem = kolektivizem + humanizem + personalizem. Realsocializem ni upošteval te »formule« in je bil tako kot kapitalizem agresiven do posameznika in do okolja, bil pa je tudi, ekonomsko gledano, nekonkurenčen kapitalizmu (seveda po merilih, ki veljajo že nekaj časa). Ni pa bil povsem ponesrečen sistem. V nekaterih elementih, kot je na primer nujnost medčloveške in s tem medgeneracijske solidarnosti, je bil prav zgleden, ker ni, kot pravi Rastko Močnik, temeljil na »boju vseh proti vsem«, kar seveda ne more biti prihodnost človeštva (Callinicos, 2004).

V meščanskem družboslovju so socializem obtoževali, češ da je nenaraven sistem (Klemenčič, 2010), torej nekaj, kar je v nasprotju s človeško naravo; človek je namreč po naravi tekmovalec, zmagovalec (za poražence pa naj poskrbijo, če je že treba, karitativne ustanove). Socializmu naj bi šlo izključno za egalitarizem, ta pa destimulira človeka, kar vodi, po Hayeku (1991), v »suženjstvo«, kapitalizem, njegov antipod, pa je predpogoj sleherne svobode. Zaradi povedanega so napadali t. i. krščanski in kasnejši laični socializem. Zoper njega je bila od samega začetka tudi rimska Cerkev, »ki pa je samo sebe

razumela (in razume, dodal V. Ž.) kot enega od nujnih stebrov modernega sveta» (Bell, 2016), kar je razložljivo in zato, upamo, tudi razumljivo.

Ker so ljudje vedeli, da gre socializmu za prave stvari in se mu človeštvo pravzaprav zato ne more, celo ne sme odreči, so zanj iskali sinonime, zato da jih beseda (real)socializem ne bi kompromitirala. Lep primer za to je prepričan (krščanski) socialist Andrej Gosar (1994), ki je Krekov krščanski socializem (Krek, 1925) preimenoval v »krščanski socialni aktivizem«, Ušeničnik v »solidarizem« (ta pojem sedaj revitalizira Franjo Štiblar, 2008). V samoupravni Jugoslaviji je bila v modi formulacija »socializem s človeškim obrazom«, danes se govori tudi o »demokracijskem ekološkem socializmu«, naši mladi socialisti so si nadeli ime Iniciativa za demokratični socializem. Aktualne razmere so to verjetno celo terjale in terjajo, a najrazličnejši pojasnjevalni besedni dodatki, kot že rečeno, »zgodovinskega vonja« ne odvrčajo. Socializem, če to je, je upanje za 99 % človeštva. Tudi Hans Küng (2008) pravi, da ni preživetja našega planeta v miru in pravičnosti brez nove paradigme mednarodnih odnosov kot temelja globalnih etičnih standardov. »Slediti načelom etike«, pravi Jože Trontelj (2014), »pomeni korist tako za posameznika kot za družbo, tako za človeštvo kot ostali svet.« Ekonomska podstat tej paradigmi pa mora biti družbenoodgovorno gospodarjenje, ki je prežeto z elementi moderne socialistične paradigme, kar pa terja, da z idejo socializma ravnamo skrajno premišljeno.

Da je razmišljanje o socialistični opciji legalno in legitimno, najbolje izraža misel Donalda Sassoon (2014, str. 776–777):

»The socialist design, however defined, made fade away while socialist parties survive. I do not know whether the idea of socialism will weather the great choose of the end of this millennium and the beginning of the next. Those who have had sympathy for the socialist project, shared its hopes and its values, and have been impatient with the endless prevarications, the unending compromises, the stultifying hesitations of its organized parties, may well be reminded that, when all is said and done, this parties are only left that is left.«

Ko govorimo o socialistični paradigmi prihodnosti, nimamo torej v mislih ponesrečenih operacionalizacij socialistične ideje iz prve polovice 20. stoletja, ampak napore za obvladovanje cikličnih nihanj, ki so posledica hitrega porasta tržne proizvodnje, tega pa ne spremlja potrebna porast povpraševanja ter ustvarjalno (dialektično) povezovanje institucionalnih elementov kapitalizma in socializma, katerega bistvena sestavina je tudi drugačna delitev. Predlagamo uveljavljanje te ideje prek sistema družbenoodgovornega gospodarstva, ki seveda pozna tržne cene, racionalno kalkulacijo, poslovno tveganje in podobno.

In kaj nam že omenjeni ekosocializem, to pot v ekonomskem smislu, še pomeni? To je posebna vrsta delno »reguliranega konkurenčnega modela gospodarstva«, kar je stara želja teoretikov nedržavnega socializma (tudi jugoslovanskega samoupravnega socializma – glej več del, na primer, pri Kardelju). To pa je mogoče le v razmerah preudarne regulacije, ta pa pritiče moderni državi. Zato naš ideal ni odmiranje države, predvsem ne za vsako ceno, ampak preoblikovanje države v servis vseh državljanov. To pa je mogoče le, če država ni ujetnik te ali one partitokracije, kar je poseben problem (tudi) t. i. mladih demokracij. Zaključimo lahko, da mora ta čas odmrtni »država kot aparat nasilja« v rokah strankokracije in finančne oligarhije, ostati pa mora neosebna javna oblika oblasti, ki zagotavlja pravno svobodo in enakost ter ščiti vse oblike lastnine. Ne kaže spregledati, kot pravi Anton Trstenjak (1985), da »... država šele naredi postopno iz človeka zasebnika javno ali družbeno bitje.«

Raziskave o tem, kaj menijo državljanke in državljani Slovenije o socializmu in kapitalizmu (tovrstne raziskave potekajo tudi v drugih državah EU in na nivoju EU kot celote), opravljajo v okviru projekta Slovensko javno mnenje, ki traja že od leta 1968. Zadnja tovrstna nam znana raziskava nosi naslov *Vrednotne orientacije v Sloveniji na prelomu tisočletja*. Sociološki preseki avtorjev Veljka Rusa in Nika Toša iz leta 2011 in je merila razmerje med kapitalizmom in socializmom na »ideativni in ne na empirični ravni«. Socializem, če skrajšamo, jo je dobro odnesel, respondenti so mu bili večinsko naklonjeni, kar je v bistvu pričakovano. Če sledimo Vladu Klemenčiču (2013), je tako, ker so si ljudje v povojnem socializmu zagotovili svoje temeljne življenjske potrebe po zaposlitvi, izobrazbi, zdravstveni oskrbi, stanovanju, varnosti, odpravi revščine, kulturi. Množično zaposlovanje je tako le eden od velikih dosežkov tega obdobja. Primerjave podatkov s Kraljevino Jugoslavijo prepričljivo govorijo o teh povojnih dosežkih. Obenem so bile odpravljene ekonomske in

družbene neenakosti, ki so s Kraljevino prerasle v krizne razmere, napredek pa je bil v prid večine ljudi.

8. Kaj menijo ljudje o teh rečeh danes?

Tudi v Jugoslaviji se je torej potrdilo tisto, kar pravi Primož Krašovec (2011), da je bila zgodovina socializma zgodovina modernizacije in industrializacije prej ekonomsko nerazvitih in pogosto še polfevdalnih ter polkolonialnih držav evropskega obrobja.

Javni mediji kažejo, da imamo ljudje glede prihodnosti naše civilizacije dvoje povsem različnih gledanj. Eni mislijo, da se bo naša civilizacija nadaljevala vsaj približno na enak način kot doslej, ostala bo torej neoliberalna kapitalistična. Drugi smo glede te usmeritve bolj skeptični, menimo namreč, da se je ta družbenoekonomski model izpel. Očitno prihaja čas kaosa, anarhizma, nihilizma in iracionalizma, iz česar, upamo, naj bi izšla neka nova družbenoekonomska paradigma. Kakšna, ne ve zanesljivo povedati nihče. Točnejših opredelitev torej ni, govori se le o prihodnosti, ki se je menda že začela. Besedna igra in nič več. Zanimivo je, kako je pred več kot petdesetimi leti o teh dilemah razmišljal tudi eden najvidnejših slovenskih politekonomistov France Černe.

Iz njegovih obsežnih študij se da zaključiti, da je prihodnost človeštva le v socialistični prihodnosti, in to iz dveh razlogov:

- prvič, zaradi edinega omogočanja nadaljnega učinkovitega znanstveno-tehničnega in socialnoekonomskega razvoja v prid celotnemu človeštvu;
- in drugič, zaradi človeka kot osebnosti (Černe, 1974).

Za nas je vse to model družbenoodgovornega gospodarstva.

O prihodnosti sveta razmišljajo tudi današnji vidni svetovni izobraženci. Eden od teh je ekonomist Jacques Attali, ki napoveduje, da bo šel svet v naslednjih desetletjih skozi različne boleče faze preobražanja, dokler ne bo prevladalo prepričanje, da mora biti cilj razvoj in ne rast (to je tudi imperativ reševanja kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema) ter da dobiček ni samemu sebi namen, ampak mora biti v funkciji razvoja (Attali, 2010).

Človek lahko zaživi in se razživi le, če je socialno povezan. Človek nasploh, in danes še posebej, je lahko odtujen od samega sebe, od svojega pristnega

človeškega bistva in narave. V današnjem času, ko znanje postaja vse bolj dominanten proizvodni tvorec, njegovi nosilci pa so visoko šolani delavci in nove rešitve nastajajo skupinsko, je ne le poslovna, ampak tudi človeška povezanost ljudi pogoj za uspešno delo. Ta čas se ljudje v zasebnem življenju pogosto obnašajo asocialno, ni druženja, ni sosedske soodvisnosti. Na delovnih mestih pa je opazen nasproten trend. Zahtevnejša dela se opravljajo kolektivno, torej v večjih ali manjših organiziranih skupinah, neoliberalni individualizem v postindustrijskem času torej izgublja veljavo. Razumljivo: neoliberalizem s svojim individualizmom je v bistvu proti človeški naravi, razen pri najbolj podjetnih in pogoltnih, ki so željni oblasti kot pravice do zlorabe, namesto kot dolžnost reševati skupne težave. Moderni človek je namreč na družbo vedno bolj navezan, od družbe vse bolj odvisen. Ta soodvisnost/sovisnost je posledica naravne in poklicne specializacije in zato menjalnega, torej tržnega gospodarstva. Rečemo lahko celo, da neoliberalizem s svojim globalnim monopoliziranjem ovira tržno gospodarstvo, ki je del podružbljenega in socializiranega življenja. Ni pa tudi sporno, da je človek družbeno bitje, zato je sleherni produkt družbeni produkt, torej je individualno prisvajanje plodov »človeškega družbenega dela« dejansko v nasprotju s človeško naravo, to početje pa je tudi neetično, ni družbenoodgovorno (Gostiša, 2017).

Zakaj pa je neoliberalizem še vedno tako vpliven, če ne celo dominanten, čeprav je dokazov o njegovih uspehih zelo malo, kritike na njegov račun pa se množijo? David Harvey (2011) pravi, da se del odgovora skriva v moči neokonservativnih in neoliberalnih skupin ter medijev, ki jih obvladujejo gospodarske družbe, pa tudi pri delu akademskih krogov, ki je tej ideji naklonjen. To velja tudi za Slovenijo, kar potrjujejo mediji. Še na nekaj, kar je sicer slehernemu državljanu bivših realsocialističnih držav razumljivo, kaže opozoriti, namreč po letih zaukazanega pretiranega kolektivismu je individualizem veliko obetal. Ljudje so se ga goreče oprijeli, a ker ni dal rezultatov, so se začeli kmalu vračati k vrednotam »kolektivismu« – solidarnosti, sosedski pomoči, dobrodelnosti in podobnemu. (Spomnimo se, kako so se po vojni – zlasti na podeželju – gradili stanovanjski in gospodarski objekti.)

Želimo, da človeštvo tokrat najde pravo razmerje med individualnim in kolektivnim. To ni *novum*, kajti že Adam Smith, ki je bil moralni filozof in na tej osnovi kasneje ekonomist, je svoje temeljno delo – kako poučno – poimenoval »bogastvo narodov«. Je že vedel, zakaj ni na prvo mesto postavil

posameznika – kapitalista, ampak kolektiv v formaciji narodov, ki so se tedaj šele formirali. V današnjem jeziku bi rekli, da je bil – ekonomsko gledano – »socialni ekonomist«, politično pa »socialni liberalec«. Zato France Bučar (2015) upravičeno zapiše, da bi danes Adam Smith mogel (mi dodajamo: moral!) pisati o izvoru neenakosti. (To ga ne bi posebej obremenilo, zakaj jasno je, da gre v tem primeru za korupcijo, privilegije in elementarno nepoštenost.)

Tega v sicer dobri uvodni besedi k slovenskemu prevodu knjige *Bogastvo narodov* ni uvidel Bernard Brščič (2010).

Pa tudi sicer ugotovitve Adama Smitha ne morejo služiti upravičevanju aktualnega neoliberalizma. Temeljni razlog, da je tako, je dejstvo, da je človeštvo soočeno z omejenostjo naravnih virov, z njimi je treba družbenoplansko gospodariti. V Smithovem času je bilo še mogoče dopuščati, da posameznik počne, kar želi, oziroma česar je zmožen, kar je bilo skladno s t. i. negativno opredelitvijo svobode. Danes je situacija bistveno spremenjena, človek se mora samoobvladati, njegova svoboda je vse bolj omejena s svobodo drugih, njegove fizične dejavnosti pa determinirajo razpoložljive naravne danosti. (Smo že v obdobju, ko se na primer zastavlja vprašanje, ali je neomejeni trg potrošnih dobrin nujen element svobode slehernega posameznika.) Tisto pa, kar je pri Adamu Smithu večno, je njegova logika razmišljanja. Če bi jo apologeti liberalizma uporabili, bi sedanji neoliberalizem označili za neprimerno družbenoekonomsko ureditev. Ali, kot pravi Viljem Merhar (2011) ob prevodu dela Adama Smitha *Bogastvo narodov*, so mnogi Smithovo delo »nedopustno poenostavili« in z njim »upravičujejo protislovne globalizacijske procese v svetu« (Merhar idr., 2014).

Za nas, Slovence, je treba reči, da je individualizem, ta prepoznavni znak neoliberalizma, v nasprotju s slovansko, torej tudi slovensko dušo in z več stoletij staro prakso. Naša zgodovina je polna manifestacij družbenosti. Vedno smo se družili in družno zmagovali. Vsi naši narodni junaki so se proslavili v delu za narod, za tako ali drugačno družbo ali vsaj društvo. Martin Krpan je »švercal« sol za ljudi, rokovnjači so jemali redkim bogatim in dajali številnim revnim, Trubar je delal za »lube Slovence«, NOB je bila »narodnoosvobodilna« itd. V preteklosti ne leva ne desna politična opcija nista bili individualistično naravnani, Krekovi krščanski socialisti še zlasti ne.

Slovenci torej nismo »anglosaksonski individualisti« na velikanskih ameriških farmah, kamor so sicer odhajali samo najbolj podjetni. Tudi zato

ne preseneča, da se ta neoliberalistična prvina pri nas ni prijela ali se vsaj ni povsem (Mulej idr., 2016).

Tudi uspehi v individualnih športih, ki so jih dosegali telovadec Miro Cerar, smučarja Bojan Križaj in Tina Maze, smučarski skakalec Peter Prevc, atlet Stanko Lorger in drugi, so sadovi timskega dela in tudi zato so ljudje njihove uspehe jemali kot uspehe slovenskega naroda. Torej, neoliberalizem se je pri nas iztiril tudi zato, ker je slovenski naravi tuj.

In še to. Za neoliberalizem je značilno: kadar se odloča med kapitalom in delom, se vedno odloči v korist kapitala, zato ne preseneča, da vodi v razmere, v katerih bo en sam odstotek ljudi kmalu premogel več kot vseh drugih 99 %. Maks Tajnikar (2013) pravi, da je »... 'austerity' – prisilno varčevanje – ta čas eksperiment, ki v Evropi, s tem pa tudi v Sloveniji, ne daje rezultatov. Očitno je to le še politično razredni projekt, ki služi bankam, vsem drugim bogatim, je jedrni del konservativne politike, kar je spoznala tudi Cerkev.« Franjo Štiblar (2015) pa pravi, da je »... politika zategovanja (*austerity*) nevarna doktrina, ker je milijone ljudi po svetu, posebno pa v EU, potisnila v gospodarsko trpljenje, ki ni bilo potrebno.« (In še to: komu bodo bogati potem prodajali, da bodo dalje služili?).

Neoliberalna ideologija je v jedru asocialna in zato so tudi njeni varčevalni ukrepi uperjeni zoper delavstvo, upokoјence, šolajoče, tiste torej, ki imajo najmanj. Zato neoliberalna oblast zelo nerada obdavčuje bogate, posebej peščico najbogatejših. Navadno to upravičuje – to je ključni argument neoliberalnih ekonomistov – s tem, da bodo lastniki kapitala zaradi tega več investirali in tako prispevali k rasti in s tem k razvoju. Ne vemo, da bi se v praksi kje to udejanjilo, sicer davčnih oaz ne bi bilo (Piketty, 2014). Ni pa nobenega dvoma, da je treba oz. bo treba vse oblike potrošnje prilagoditi razpoložljivemu dohodku. V tem je tudi slovenska (neoliberalna) oblast zelo neinventivna, za nameček pa še močno ideološka. (Očitno ni samostojna, ampak orodje EU, ki jo vodijo neoliberalci.)

9. Svetlobno varčevanje

Tako med predlaganimi ukrepi pogrešamo drobno, a ne nepomembno varčevanje – na primer racionalizacijo nočnega osvetljevanja mest, cest, sakralnih

objektov in naselij. Lučka Kajfež Bogataj (2011) pravi, da svetlobno onesnaževanje večine ljudi ne vznemirja, pa vendar ima posledice za okolje in naše zdravje. Ve se, da dolgotrajne ali ponavljajoče se nočne osvetljave in bleščanja povzročajo resne posledice pri živalih, rastlinah in tudi človeku. Svetlobni ritem vzdržuje pomembne življenjske funkcije, od spanja, hranjenja, razmnoževanja do seljenja. Nočno osvetljevanje predstavlja veliko energetsko izgubo in prispeva k izpustom toplogrednih plinov. Če bi, na primer, v ZDA odpravili odvečno nočno osvetljevanje, bi z vidika izpustov toplogrednih plinov to pomenilo enako, kot da bi s cest umaknili 9,5 milijona avtomobilov.

Posebna manifestacija neracionalnosti in pravega tajkunstva je drobitev visokošolskega prostora, ki se utemeljuje s svobodo in konkurenčnostjo. Gre pa dejansko za »divjo privatizacijo« šolstva in na tem področju imamo že kar nekaj »omastenih« tajkunov – tudi v Sloveniji.

Znanje, ki naj bi bilo motor napredka, se v sodobnih družbah vse bolj socializira, postaja javna dobrina. To ni večinsko sprejeto in zato družbe temu primerno niso organizirane.

Nam v tej študiji ne gre za postuliranje te ali one ideologije, gre nam za človeka, ki je fizično in duhovno bitje in ima pravico biti svoboden.

Ko pa pravimo, da je človek družbeno bitje, da objektivno pripada temu ali onemu sloju ali razredu, ga ne delamo anonimnega člana množice. Že Aristotel je namreč rekel, da zunaj družbe lahko živi samo bog ali žival (Kirn, 1980).

Človek je namreč vse to in še več, je enkratno in neponovljivo bitje, je tudi najbolj ustvarjalno in hkrati najbolj uničevalno in ga je zato treba osvoboditi vseh mogočih odtujitev, tudi blagovnega in denarnega fetišizma, da lahko zaživi kot svobodna celovita osebnost.

Da bi se to udejanjilo, je potrebno – politekonomsko rečeno – dvoje:

- ekonomija, če se osredotočimo nanjo, se mora tudi socializirati, biti mora v funkciji družbe, skrbeti za javno dobro in ne le za kratkoročno in ozko opredeljen profit, služiti mora človeku;
- vse družbeno, tudi javno dobro, mora biti prežeto s tako ekonomijo.

Naša misel gre torej onkraj ponavljanja zgodovine. Družbenoodgovorno gospodarjenje nam ne pomeni le menedžersko etičnega problema, jemljemo ga kot sopomenko ekosocializmu. Ta pojem za nas nima starega historičnega in ideološkega naboja, pomeni nam organizirano skrb za naravni dom živega in neživega sveta ter človeka. Takšen »dom« pa je negacija realnega

kapitalizma in prav tako realnega socializma, ta »dom« je ekosocializem alias družbenoodgovorno gospodarjenje (če odgovornost zreduciramo le na ekonomijo), je torej nova družbenoekonomska paradigma, v kateri iščemo produktivno sintezo obojega, sistem torej, ki bo zagotavljal potrebno ekonomsko učinkovitost, trajnostni razvoj in socialno pravičnost.

Posebej poudarjamo, da našega prizadevanja za vpeljavo družbenoodgovornega gospodarjenja nikakor ne gre enačiti z znanimi ideološkimi spopadi. Teh je zgodovina polna, gre nam za to, da zavremo nadaljnjo degradacijo planeta ter preprečimo socialno diferenciacijo, ki že presega meje vzdržljivosti, kar lahko povzroči spopad med tistimi, ki živijo v izobilju, in onimi, ki živijo v revščini.

To je naloga, ki nima zgodovinske primerjave, to pot gre resnično za ohranitev živosti planeta, najprej pa človeške vrste.

Graditev nove družbe brez znatno višje izobrazbe zaposlenih in višje splošne kulturne ravni ljudi ni mogoča. Morda je prav slednje ključna ovira družbenoekonomskih sprememb v smeri družbenoodgovorne (ekosocialistične) ureditve, ki torej ni le tehnično-tehnološki problem, ampak so potrebne bistvene spremembe v družbenih, torej medčloveških odnosih.

Ali je mogoče vzpostaviti družbenoodgovorni sistem, v katerem:

- Bo »politika ozelenela« – izhajala iz možnosti in omejitev narave? Bo, a vprašanje, koliko.
- Ne bo monopolnega niti državnega niti zasebnega sektorja? Vsekakor: družbenoodgovoren sistem bo temeljil na enakopravnem mešanem lastninskem razmerju.
- Bo konkurenca? Bo: na različnih lastninskih razmerjih temelječa podjetja si bodo konkurirala. Ta konkurenca bo »kontrolirana konkurenca« – kako, je stvar temeljitega premisleka. Verjamemo pa, da bo učinkovita.
- Bo državna regulacija? Bo, a le potrebna in zato selektivna.
- Bo politika gospodovala ekonomiji? Ne bo, politika in gospodarstvo bosta ločeni.
- Bo siva ekonomija? Bo, a se bo dosledno preganjala.
- Bodo davčni zavezanci v enakopravnem položaju? Bodo.
- Bo zagotovljena svoboda vesti in veroizpovedi? Bo.
- Bo zagotovljena svoboda tiska ter znanstvenega ustvarjanja? Bo.
- Bodo varovane človekove pravice? Bodo.
- Bo strogo ločena zakonodajna, sodna in izvršna oblast? Bo.

10. Etika in morala

Vemo, da to in še kaj, kar bo moralo krasiti to novo družbenoekonomsko paradigmo, ne bo zlahka dosegljivo (kdo zna reči, da so zahteve utopične), a jih bo nujno doseči. Razlog je en sam: to pot gre za preživetje. V pomoč temu bosta nova nehlapčevska etika in morala.

Človek torej živi etično, kadar živi skladno s principi družbe (na kratko – po naše: upošteva ISO-standarde 26000, moralno pa, če živi skladno s svojim prepričanjem, ki seveda ne nasprotuje omenjeni etiki.

Anton Mlinar (2014) pa pravi, da se etika nanaša na dolžnosti, ki jih ima človek do drugih, do živali in okolja.

Borut Ošljaj (2000) udarno zapiše: »Etika zdaj ne sme biti več zadeva človeka, temveč tudi narave; postati mora zadeva biti kot celote.« Te etike ni bilo in človeštvo je stoletja neusmiljeno gospodovalo naravi, kar se mu danes vrača kot eksistenčna grožnja njemu samemu.

Andrej Kirn (2004) zato pravi: »Ekološka etika v bistvu zahteva nov razmislek o človekovem odnosu do vsega življenja in izredno poudarja etično odgovornost do ekoloških pogojev prihodnjih generacij.«

Okoljska etika človeštvo dejansko usmerja k »nizki surovinski in energetski gostoti«, k racionalni izrabi razpoložljivih naravnih virov. Zato bo treba zavreči krilatico, ki je že nekaj časa v obtoku: *we don't have alternative*, in reči: imamo izbiro. To je družbenoodgovorno gospodarjenje, ki temelji na naravnih danostih in ki se udejanja v tržno-planskem sistemu, zasnovanem na mešani lastnini in je organizirano na različne načine, lahko tudi na primer kot mondragonske zadruge (na primer Dyck in Mulej, 1998).

Na tem mestu je mogoče prav, da opozorimo, da je za neoliberalizem človek le *homo æconomicus*. Njegov ideal je tehnokratska država razčlovečenih posameznikov. Torej neoliberalni kapitalizem slavi premik od »kolektivizma« k »individualizmu«. Spričo pomanjkanja naravnih virov in (neenakomerne) rasti prebivalcev pa je vse bolj slišati znano misel, da je »skupnost vedno pred posameznikom«. Empirično dejstvo je, da je posameznik od rojstva dalje »potopljen v skupnost«.

11. Škodljivost neoliberalizma

Vprašanje je, ali je neoliberalizem za našo ekonomijo in družbo v celoti posebej škodljiv. Mislimo, da je. Zakaj?

Najprej nekaj splošnih ugotovitev. Podatki kažejo, da neoliberalizem nikjer, kjer se je uveljavil, ni spodbudil dolgoročne rasti brez hude zadolženosti in uničevanja narave, niti ni pomembneje prispeval h gospodarskemu razvoju. Ta družbenoekonomski sistem na primer še danes obljublja rast, pa čeprav je možnosti za kaj takega iz dneva v dan manj. Znano je, da klasična industrija zamira, poindustrijska struktura ni bila vzpostavljena, delovni čas se ni skrajšal, ekološki problemi so iz dneva v dan večji (Mulej in Dyck, 2014).

Neoliberalizem tudi ni ublažil mednarodnih napetosti. Je pa skupaj z globalizacijo okrepil kapitalistični razred v tradicionalnih pa tudi v predvojnih kapitalističnih državah. V Rusiji, Indiji, na Kitajskem, pa tudi v vseh drugih tranzicijskih državah je tako omogočil nastanek novega kapitalističnega razreda. Ta pa ni, kot pravi Rastko Močnik (2015), »...odvisen od domačega prebivalstva: njihov gospodar so svetovni kapital in njegovi aparati.« V vseh državah se je socialna diferenciacija poglobila, dovčerajšnji srednji razred, celo v ZDA, se je začel proletarizirati. To dejstvo so neoliberalne oblasti utemeljevale kot nujno za dvig konkurenčnosti. Povzdigovanje konkurenčnosti v podjetniško dogmo je te družbe začelo preoblikovati v darvinistične, v katerih zmagujejo le najboljši, tj. najbolj prilagodljivi (lepše rečeno). Beseda solidarnost je v teh okoljih skoraj izginila iz besednjaka in zato je prihodnost teh družb bolj hudobna kot udobna (Mulej idr., 2016).

Pri vsem tem pa večinoma ni šlo za izboljšave v realnem sektorju, ampak le v t.i. špekulativnem finančnem sektorju, ki je ustvarjal ogromna fiktivna bogastva. Propagandni aparat pa je medtem ustvarjal prepričanje, da so na primer ekonomisti, ki delajo v usihajoči industriji, eksoti, neke vrste nesposobni romantiki. Tisti najsposobnejši namreč delajo v finančnih ustanovah, ki ustvarjajo vedno nove t.i. finančne produkte (denarja je bilo nenadoma v izobilju), a je njih svet virtualen, žal pa so posledice tega delovanja realne in neugodne za ljudi, ki živijo od dela. Ti »sposobni« ekonomisti, če si sposodimo Marxa in Engelsa (1971), »...nam razlagajo, kako se proizvaja v danih razmerjih; ne pojasnjujejo pa nam, kako se proizvajajo ta razmerja sama,« ne zanimajo jih, če smo konkretni, ne socialne ne ekološke posledice tega ali onega produkcijskega razmerja. Ti ekonomisti pripadajo, bi nadaljevali,

lažni »humanitarni šoli«. Besedno si ženejo k srcu slabo stran neoliberalizma, pravijo tudi, da obžalujejo stiske proletariata in nebrzdano konkurenco med buržuji (tajkuni); delavcem pa na vse mogoče načine »svetujejo«, naj bodo zmerni in naj pridno delajo...

Investicije v produkcijo in gospodarsko infrastrukturo, ki zagotavljajo največ delovnih mest in s tem tudi razvoj, so medtem skoraj povsem zastale. Vse se je začelo vrteti okoli denarja, in poslej začnemo govoriti o financializaciji družbe, katere značilnosti so špekulacije, prevare in direktne kraje, kar vse se dogaja s »prodajo papirjev« vseh vrst. Do včeraj skupno, celo naravni viri, še prej pa delovna sila, so se poblagovili, vse, kar je bilo prej javno, postaja torej tržno blago. Vse je dostopno vsem, le denar je treba imeti. Tega pa je bilo nenadoma na trgu dovolj in sprožen je bil proces enormnega zadolževanja (prepričani smo, da je bil to del strategije novega imperializma), kar se je na koncu izrazilo v dolžniški krizi, katere reševanje dejansko pomeni realokacijo akumulacije od revnih k bogatim (Perkins, 2012).

Za dolgoročen obstoj človeštva je najnevarnejše poblagovljenje narave, ki je posledica obsedenosti z rastjo, ta pa vodi v izčrpavanje naravnega okolja. To je le manifestacija brezmejne, a enostranske vere v čarobno moč privatizacije in priča smo celo poblagovljenju šolstva, zdravstva, sociale, pokojninskega sistema itd., kar posebej prizadeva manj premožne, ki že tvorijo veliko večino prebivalstva, vključno z najbolj »ustvarjalnim razredom«, dovčerajšnjim srednjim razredom.

12. Novoveški malik je razvoj (ne glede na ceno)

Desetletja po vojni, vse do prelomne faze, ki jo simbolizira padec Berlinskega zidu, je bilo vse – vsaj videti je bilo tako – zelo preprosto. Na eni strani Zahod, na drugi strani Vzhod, med njima je tekla hladna vojna. Propagandni mašineriji z ene in druge strani sta skrbeli, da je med tema svetovoma vladalo sovražstvo, drug v drugem nista videla nič dobrega. Ko je padel Berlinski zid, je Zahod slavil, slavil je tudi dovčerajšnji Vzhod, a na drugačen način. Utirajoče zgodovine je konec, se je govorilo, vse čaka osrečujoča prihodnost. Vse je dosegljivo, prav vse mogoče, je sporočal novi »agitprop« (javni mediji).

Manj kot dve desetletji sta bili potrebni, da so tako Zahod kakor Vzhod in tudi ves ostali svet spoznali, da človeštvo ne obvladuje gospodarskih problemov,

da se kopičijo ekološki problemi in se preveč povečuje socialna diferenciacija (Ángel Gurría, 2015), da se svet vse bolj zadolžuje, da se je tradicionalna morala sesula, nove pa ni in ni od nikoder. Stari svet izginja. Kaj sledi, ne ve nihče.

Novoveški malik – razvoj, ki je bil razumljen kot imeti več, se topi kot pomladni sneg. Bo človeštvo dojelo, da lahko preživi le, če sprejme, da je »manj lahko več«? Svet je namreč dosegel stopnjo razvoja, ko se mora človeštvo vprašati, ali mu napredek, kakršen je, še koristi, ali pa se mu mora odpovedati. Kaj pa, če je človek, takšen kot je, ovira temu napredku in mora ta napredek človeka spremeniti in je zato genski inženiring nujnost? Upajmo, da še nismo tako daleč.

13. Politčna ekonomija je filozofija ekonomije

Ta razsvetljenska paradigma, ki je bila na začetku upor zoper srednjeveško okostenelost, je sčasoma osvobodila posameznika tudi vseh mogočih spon. Človeku je bilo nenadoma dovoljeno vse, tudi vse je bilo dosegljivo, posebej če je ta človek sam sebe doživljal kot vsemogočnega in bil brez slehernih pomislov. Ta človek sveta ni dojemal kot dediščine, ki jo mora čim bolj neokrnjeno predati prihodnjim rodovom, ampak kot nekaj, kar lahko brez sleherne misli na prihodnost neusmiljeno izrablja. Ta samozadostnost, ki ni v nikakršni relaciji niti s preteklostjo, še manj pa s prihodnostjo, je človeštvo pripeljala na rob prepada. Človek, človeštvo bo moralo (končno) sprejeti, da je le del organskega dela narave, njegovo bivalno okolje pa je anorganski svet, ki mu vladajo naravni zakoni, ki jih človek, človeštvo ne more prelisičiti. Zato pa je treba, da politekonomijo razumemo kot filozofijo ekonomije, ki osmišlja njeno poslanstvo, to pa je v blaginji človeštva, ki potrebuje ohranjeno naravo (Prunk, 2015; Černe, 1974).

Nekateri mladi ekonomisti t.i. ameriške Friedmanove šole na primer razumejo ekonomijo kot dekle kapitala. Politekonomija, ki je bila v Evropi in tudi na obeh naših fakultetah do pred nekaj leti kvalitetno navzoča, pa uči, da mora biti ekonomija v funkciji optimalnega ustvarjanja potrebnih dobrin, v odpravljanju neenakosti in skrbi za blaginjo ljudi. To je uresničljivo le, če je politekonomija sprejeta kot »špicna ekonomska disciplina«, ki usmerja ekonomijo k ustvarjanju blaginje za vse.

Žal pa je ekonomija zadnje desetletje in pol – tudi v Sloveniji – postala, pravijo, strokovna zadeva, spričo česar ekonomska politika ter posamezni ekonomski ukrepi niso več del javnih razprav ali demokratične participacije v političnem odločanju. Z ekonomijo se ne ukvarja več, kot pravijo, na političen, ampak izključno na »strokovni« način. Prvo naj bi bilo reliktni socializma ali celo pot nazaj v »komunistični totalitarizem«, drugo pa času edino primerno ravnanje (Krašovec in Žagar, 2011).

Ekonomija ne bi smela skrbeti le za kopičenje bogastva pri delu populacije, ampak mora ponujati tudi modele (na primer menjalne pripomočke) pravične porazdelitve dohodka med prebivalstvo itd. Vse to je povezano s ključnim vprašanjem, kaj je resnični cilj ekonomije. Je to le ustvarjanje dohodka in končno dobička ali pa je nemara dobiček le potreben pogoj za dvig kakovosti življenja sploh? Matjaž Mulej je pred mnogimi leti napisal: Ne dohodek ali dobiček, ampak dohodek in dobiček, torej celovitost in jasen konkreten namen hkrati. (Razumljivo, kajti dohodek je novo ustvarjena vrednost, ki se deli na plače in presežno vrednost, njen sestavni del pa je tudi podjetniški dobiček in še kaj.)

Dohodek oz. dobiček nista vrednoti sami po sebi, vrednota mora biti bogastvo življenja, ki ga omogoča denar, ustvarjen po delavcu. Konkretno: logiko produkcije za dobiček je treba zamenjati z logiko produkcije za zadovoljevanje človeških potreb. To pa terja inoviran odnos do poslanstva (vsaj) ekonomije: torej ljudje ne živimo zato, da delamo (to je izpeljava proizvodniške in potrošniške ideologije današnjega časa), ampak delamo zato, da živimo. To ni *salto mortale*, je pa nujen novodobni kopernikanski preobrat v novo, bogatejše življenje.

K temu nujnemu preobratu sodi tudi vpeljava univerzalnega temeljnega dohodka. Za predlagatelje je to državljanski dohodek v višini minimalnih eksistenčnih stroškov za vsakega državljan (državljanov pa ne omejuje v želji imeti več); je edina opcija s pozitivnimi ekonomskimi, socialnimi in političnimi posledicami. EU je na takšni stopnji družbenogospodarske razvitosti, da je njegovo vpeljavo šteti kot nujno inovativno strukturno spremembo (*City Watch*, 2013).

Če na ekonomijo oziroma kar na življenje gledamo tako, je odgovor, na primer tudi glede razprodaje družbenega oziroma državnega premoženja tujcem, jasen. Narod brez premoženja je narod proletarcev, v kriznih razmerah pa suženj. Naroda, kaj šele nacije, brez lastnine ni. Naj razume, kdor more!

Ekonomija oziroma ekonomisti si zato moramo prizadevati za boljši svet. Izhajati moramo iz znanega dejstva, da človek, ko pride na svet, nima ničesar svojega, vse okoli njega je privatizirano. Človekovo življenje je nato en sam boj za preživetvene dobrine (tudi lastnino, razen v primeru, če jo podeduje oziroma prejme kako drugače neodplačno). Ta človek brez dobrin – tudi brez lastnine – je večinski potrošnik, torej *agens* toliko želene fizične rasti. Lastniki kapitala tvorijo manjšino potrošnikov, tudi svoje lastnine praviloma ne uporabljajo, služi jim navadno le za kreiranje kapitala, danes predvsem (virtualnega) finančnega, k rasti praktično ne prispevajo nič, k razvoju verjetno tudi ne kaj prida, a njihov vpliv na celotno gospodarsko in družbeno življenje je dominanten.

14. In še nekaj slovenske specifik

Slovenija nima posebnih izkušenj ne s trgov in ne s planom na nacionalni ravni. Vedno smo bili obrobje ekonomij držav, v katerih smo živeli. V Avstriji smo bili nerazvito obrobje, v obeh Jugoslavijah smo bili njen razvitejši del. Šele v drugi Jugoslaviji se je Slovenija prvič množično soočila z mednarodno trgovino, pravim trgov torej. Nikdar pa niti nismo imeli močnih lastnih denarnih ustanov in ne kvalificiranih upravnih organov za zaščito in promocijo lastnega gospodarstva. Neoliberalizem nas je tozadevno dobil povsem nepripravljene (Klemenčič, 2013; Borak in Lazarevič, 1991).

Temu je treba dodati še dvoje: prvič, po letu 1945 nas je doletela nasilna nacionalizacija in z njo povezan netržni centralnoplanski sistem, ki je propadel, in drugič, po letu 1990 smo soočeni z zaukazano vero v prostotržni, a v resnici monopolni kapitalizem in z njim povezano vseobsežno privatizacijo, ki pa že tudi peša.

Ne prvi ne drugi družbenoekonomski sistem nista bila posledica notranjega organskega razvoja našega narodnega gospodarstva, bila sta nam tako ali drugače oktroirana ob salvi besed o svobodi in demokraciji. Zato ni čudno, da se tudi pri nas spet pojavljajo zahteve po vrniti h keynesianizmu. Če bi se to zgodilo, je slišati, bi se povečala zaposlenost, dvignile mezde (plače), zaradi tega bi se dvignilo tudi povpraševanje, problem realizacije bi bil (vsaj) omiljen. To bi bil, pravijo, pravi korak nazaj (a le v časovnem smislu),

sistem bi ostal kapitalističen, ključni problemi med delom/delavci in kapitalom rešeni (Merhar, 2010). Bi bil to res korak v pravo smer?

Keynes se je z nekaterimi teoretičnimi spoznanji približal Marxu – s kritiko Sayevega zakona trga (na primer Merhar, 2010; Norčič, 1990). A osrednje vprašanje: odnos narava – ekonomija, v mislih imamo ničelno rast, ki je *conditio sine qua non* preživetja človeštva, bi ostala neuresničena. (Bi pa se, če ostanemo pri Keynesu, s keynesijanskimi javnimi deli nekateri okoljski problemi lahko sanirali.) Ti »nezaželeni gostje«: mešano gospodarstvo, socialna pravičnost, varovanje okolja in podobni pa vendarle prihajajo, če se literarno izrazimo, srečanje z njimi je trdo in bo še trše. Večina prebivalstva jih celo že terja, bogati so za *status quo*. Znana polarizacija.

Slovenska ekonomija je ekonomija majhnega obsega. Smo tako rekoč povsem odvisni od izvoza, ki je mogoč le, če smo konkurenčni, in uvoza, če smo ga sposobni financirati, seveda. Nimamo v obilju ne surovin ne energentov, naša delna prednost je strateška lega. Imamo pa tudi kvalificirano delavstvo, ki terja socialni dialog, kar je povsem normalno, prav delavstvo pa je očitno zanimivo za tuji kapital. Zato je kupovanje naših podjetij za tujce atraktivno. Neoliberalizem to ne le omogoča, ampak tudi stimulira. Proletarizacija Slovenk in Slovencev je tako v polnem teku. (Glej projekt privatizacije in vlogo t. i. slabe banke pri tem – javni mediji.)

Slovenija je križišče Južne Evrope. Njena geostrateška pozicija je bila vedno zanimiva za jedrne države kapitalizma. Zato so si Slovenijo skušali na tak ali drugačen način podrediti.

Neoliberalizem, ki teče znotraj globalizacije, naj bi bil enoličen sistem, torej med kapitalizmi poslej naj ne bi bilo razlik. Ta družbenoekonomski sistem podrejanje Slovenije legalno omogoča. Tako jedrne države kapitalizma načrtno zmanjšujejo našo ekonomsko moč; enako počno tudi v drugih, ekonomsko manj razvitih državah, da bi finančno, komercialno in končno lastniško lažje osvojili ta ekonomsko nerazvita območja, ki pa so zanje ekonomsko in politično nadvse pomembna. Zato Viljem Merhar (2010, str. 29) upravičeno zapiše, da sedanji proces globalizacije gospodarstva začenja ogrožati nacionalno samobitnost gospodarsko manj razvitih območij sveta. To je realno ogrožanje, pravi, ki pa se apologetsko brani le z liberalističnimi svoboščinami in z njimi usklajenimi meščanskimi, zgolj formalnimi človeškimi pravicami.

O ekonomskih pravicah zaposlenih se ne govori. Kršitve tistih, ki so varovane, se prepuščajo v presojo priznано neučinkovitemu pravosodju.

K povedanemu sodi še naslednje vprašanje: Kakšen globlji premislek je vodil Margaret Thatcher, da je tako odločno povedla Veliko Britanijo in s tem svet na pot neoliberalizma?

- Prvi razlog je verjetno ta, da jedrne kapitalistične države tedaj izhoda iz znanih ekonomskih cikličnih brezen niso več videle v keynesijanstvu. Keynes je bil sicer za nastajajoči korporacijski kapitalizem že nekaj časa povsem nesprejemljiv.
- Drugi s tem povezan razlog je lahko, da so skušali z neoliberalizmom utrditi omajano razredno strukturo britanske (a ne le britanske) družbe.
- Tretji razlog pa je bilo verjetno prepričanje, da bo neoliberalizem skozi globalizacijo omogočil ekonomsko, s tem pa tudi politično podreditev dobršnega dela sveta jedrnim državam kapitalizma (kar se že dogaja), ne da bi izstrelil en sam naboj.

Gospodarji sveta so tovrstni premislek vsekakor opravili, niso pa predvideli, da bo neoliberalizem zaostril razredne odnose in okoljske probleme tudi v matičnih državah kapitalizma ter da bodo zato problemi, ki jih povzroča, prej ali slej zadeli tudi njih, kar bo zamajalo neoliberalni kapitalizem kot družbenoekonomski sistem. Tega premisleka ni opravila niti nemška socialna demokracija (ga niti ni mogla, saj socialna demokracija po definiciji podpira kapitalistična družbeno-ekonomska razmerja) s Schröderjem na čelu, ki se je poklonila neoliberalizmu – socialna demokracija je s tem stopila na pot umiranja na obroke, ostaja ji le še zgodovina – hočemo reči, da je vse manj pomemben politični faktor. Zato se nemška SPD lahko danes revitalizira le v povezavi s stranko Die Linke – *mutatis mutandis* to velja tudi za slovenske socialne demokrate. (Ironija zgodovine je morda, da je prav Ferdinand Lassalle (Krek, 1925), voditelj nemške socialne demokracije, veliko prispeval k uveljavljanju termina »liberalna ekonomija« in s tem liberalizma kot družbenoekonomskega sistema.) Še kako pa velja, kar je zapisal Samir Amin (2011, str. 4), da so socialnodemokratske stranke že nekaj časa »socialno-imperialistične«; podpirale so na primer vstop držav v atlantski pakt po drugi svetovni vojni, zadnja leta pa tudi neoliberalno usmeritev.

Slovenski »špicniki« politiki niso opravili nikakršnega premisleka in še vedno ne vedo, da neoliberalizem Slovenijo razlašča, iz Slovencev pa dela hlapce v konjušnicah jedrnih držav neoliberalizma.

Menimo, da je neoliberalizem prav zato neke vrste poskus ponavljanja industrializma, seveda na nov način. Tako se vztraja pri stalnem večanju proizvodnje, pospešeno se izrabljajo naravni viri, v želji po večanju dobičkov se umetno generirajo nova in nova povpraševanja in ustvarja se dodaten mezdni razred – dovčerajšnji srednji razred. Neoliberalci, poudarjam, delajo na tem, da tudi ta razred ostane povsem brez neodvisnih virov preživetja (vrt, obrtniška znanja, dodatno pogodbeno delo). Tako »osvobojeni« delavec nima izbire, povsem je odvisen od delodajalca. Da takšen delavec ni posebno motiviran za delo, je jasno.

Za kapitaliste je danes delovna sila blago. Bolj kot kdaj koli v zgodovini je le brezosebni produkcijski faktor – sredstvo, s katerim je treba ekonomizirati tako kot z vsakim drugim produkcijskim faktorjem. Zato se govori o »človeškem kapitalu«, »kulturnem kapitalu«, človek kot celota fizičnih, intelektualnih in duhovnih lastnosti za kapitalista ni zanimiv, zanima ga samo tista njegova prvina, ki jo je mogoče izrabiti v produkcijskem in prodajno-potrošniškem procesu. V tem tiči ideja fleksibilnega trga dela, z njim varnost zaposlenih postane preteklost, potencialnega stroška iz naslova varstva (pri delu) v tem primeru ni več. Varnost posameznika postane stvar njegove izbire, ki jo v končni konsekvenci določa delavčeva kupna moč, ta pa pada. (Veliko tega je zaznati tudi v javno objavljenih stališčih GZS.)

Poudariti še velja, da je geografsko mobilnost delovne sile neoliberalizem v nekaterih okoljih močno povečal. Kraj bivanja in delovno mesto sta si pogosto močno vsaksebi (to je tudi ekološki problem), kar slabi materialni položaj delavcev, s tem pa tudi njihovo svobodo. V skrajnih neoliberalnih okoljih delavci postanejo »sredstvo za enkratno uporabo«, in to celo v okoljih, ki so desetletja častila delo in delavce, na primer v Sloveniji. Danes ni pričakovati kekega novega Forda, ki bi v skrbi za dvig produktivnosti svoje tovarne povečal plače delavcem (znano: *five dollars for a day*) in priznal, da »ni nikoli toliko znižal stroškov produkcije kakor tisti dan, ko je podvojil delavsko plačo« (Cohen, 2011, str. 14).

Kaže tudi, da gredo besede, kot so potrošništvo, individualizem, tekmovalnost (za vsako ceno) in podobne skupaj, da torej izvirajo iz istega miselnega ozadja, iz filozofije neoliberalizma, v kateri pa, kot se ve, ni prostora za besede, kot so solidarnost, sodelovanje, delo za skupno dobro, planiranje in podobno.

Logično je torej, da nam politična desnica, ki je ta čas na oblasti v EU (in bo verjetno še vsaj nekaj časa), dopoveduje, da je svoboda v individualizmu

(to je atomistično pojmovanje svobode, ki vodi v stihijo in včasih v anarhijo) in da sleherna kolektivnost pomeni omejevanje svobode človeka. Rezultat tega je, da so se ljudje pasivizirali, se umaknili iz javnega in tudi aktivnega političnega življenja. To pa zagotavlja družbeni *status quo*, kar oblastem ustreza. Porajanje revoltov doma in po svetu potrjuje znano misel, da je človek vendarle *homo politicus*, da hoče manifestirati svojo družbeno političnost, jo pa tudi mora, kajti brez nje ni potrebnih sprememb za občo in njegovo osebno korist.

15. Svoboda enega ne sme voditi k nesvobodi drugega

Vprašanje, ki terja jasen odgovor, je, kako zagotoviti, da svoboda enega ne bi pomenila hkrati nesvobode drugega. Rešitev je v tem, da se individualna, kolektivna, ekonomska in druge svobode na novo definirajo, kar je spričo porasta prebivalstva in omejenosti naravnih virov nujnost. To je potrebno tudi zato, ker je obljuba o več in več svobode najmočnejše propagandno orožje vsake politike. Realne razmere že danes kažejo, kot pravi Drago Jančar, da »svoboda potrebuje omejitve in odgovornost«, ki pa morajo seveda biti zajete v zakonih (Trontelj 2014, str. 13). Christian Felber (2010, 2012, str. 105) pomenljivo zapiše: »Es gibt ein Freiheitsbegrenzungsprinzip, aber kein Gleichheitsbegrenzungsprinzip.«

Francis Fukuyama (2015) oziroma neoliberalci jemljejo neoliberalizem kot konec zgodovine, kot vrh osebnega in družbenega razvoja. A zgodovina teče naprej, ob tem pa se dogaja nekaj drugega: hira socialna država, tako rekoč konec je sleherne kolektivnosti in priča smo zmagoslavju individualizma, ki gradi na kratkoročnosti. Vloga nacionalnih držav se zato manjša, človek je vse bolj prepuščen samemu sebi, hkrati pa ga mrežijo najrazličnejša družbena omrežja. Novodobni človek je zaradi tega vse manj svoboden, vse bolj je odvisen od okolja, mnoštvo informacij, ki ga zasipa, ga glede prihodnosti dela vse bolj negotovega.

Pričakovali bi, da je ta pot načrtovana, postopna. Koraki na tej poti bi lahko bili: socialna demokracija, socialni liberalizem in na koncu povsem tekmovalni neoliberalizem, kjer vlada neizprosna tržna tekma, trg pa je v njem edini povezovalac in hkrati selektor med gospodarskimi subjekti in ljudmi. Tiste, ki v tej tekmi omagajo, prestreza šibka država oziroma njene karitativne ustanove.

Ne poznamo države, ki bi uveljavljala to postopnost. Nasprotno, prav poučno je, da najglasnejši apologeti uporabljajo neoliberalni sistem selektivno. Ključne gospodarske dejavnosti v teh državah praviloma celo ne funkcionirajo po prostotržni logiki, ampak po monopolni. Njihov finančni sektor kontrolira država, njihove armade so pogosto v funkciji gospodarskih stabilizatorjev, celo obveščevalne službe so v funkciji nacionalnih ekonomij. Torej: trg, tržne povezave v teh državah so podprte s številnimi državnimi in paradržavnimi berglami (svojevrstnim planiranjem). To je tisto, kar je preprosto, neposredno izrazil Mao Zedong v sloganu: »*Put politics in command*« – država je torej kreatorka politike, tudi ekonomske. (Datta-Chaudhuri, 1990, str. 35).

Neoliberalci seveda ne sprejemajo dejstva, da obstajajo fizične meje rasti. Res je, da tehnologija naglo napreduje, da se svet informatizira, da število odkritij eksponentno raste itd. Drži pa tudi, da vrsta in količina naravnih virov ugaša, da je prebivalstva iz dneva v dan več, da izginjajo živalske vrste, da se svet socialno diferencira itd. Zato »zdravila«, ki jih ponujajo neoliberalci, njih večina pa je iz časa industrializma, ne zdržijo več. Kapitalizem je izčrpan in ni ga mogoče več ohraniti, a mnogi mislijo, da ga je vendarle mogoče revitalizirati, predvsem pa humanizirati (Leech, 2012, str. 109).

Da »meje rasti« vznemirjajo kapitalistični svet, dokazujejo polemike, ki tečejo o tem, ali jih je mogoče upoštevati samo znotraj nekapitalističnih družbenoekonomskih odnosov ali pa tudi znotraj kapitalizma, pod pogojem seveda, da je ta »nerastoči kapitalizem«, kar pa je *contradictio in adiecto* (Mlinar, 1986; Mlinar, 2008; Mlinar, 2012; Kirn, 2004; Kirn, 2012).

V ta kontekst sodijo tudi razmišljanja o t.i. postmaterialnih družbah. V teh naj bi odločilno vlogo imele informacije in informacijska tehnologija (*Informacijska družba*, 2010).

Seveda ni sporno, da vloga informacij in informacijske tehnologije narašča, a pri tem ne moremo spregledati, da tudi ta tehnologija nastaja v tovarnah, kjer se trošijo tako materiali, energija kot živo delo. Zato je misel, da v bodoči družbi ne bomo potrebovali najrazličnejših materialov in energentov, zavajanje. To pomeni, da bo tudi nova družba, kakor koli bo že poimenovana, trošila surovine, energente in živo delo in bo zato tudi breme za okolje. Velja tudi, da se izdelki dajo uporabiti za različne namene, odvisno od vrednot, torej etike in morale. Upamo, da bo človeštvo vse bolj ravnalo skladno z načeli družbene odgovornosti (ISO, 2010).

16. Globalizacija

Po našem spoznanju je globalizacija posledica razvoja proizvodjalnih sil na eni strani in omejenosti naravnih virov na drugi. Z njimi je treba vse bolj skrbno ravnati in globalizacija, vsaj načelno, to omogoča, kar pa praviloma ne velja za monopolistična okolja. Pravni red, informatika in logistika delajo globalizacijo mogočo, legalno in legitimno, a le v primeru, če ni monopolna in se ne izrablja za novi imperializem. Slednje mora preprečiti inovirani mednarodni red. Slovenija lahko k temu prispeva le svoj glas in ničesar drugega.

Povedati velja, da je aktualna globalizacija (Nemci, kolikor nam je znano, so že v prvi polovici 20. stoletja vpeljali pojem »Grossraumwirtschaft« – gospodarstvo na velikem prostoru) po številu nekaterih tretja po vrsti. Prvo umeščajo teoretiki v stari Rim, državo, ki je zajemala večji del tedanjega kulturnega sveta, znotraj katerega je tekel na tedanji možni način »prost pretok blaga, storitev, kapitala in ljudi«. Druga globalizacija je bil britanski kolonialni imperij, ki se je ob koncu prve svetovne vojne začel sesuvati, enako tudi španski, portugalski, francoski, belgijski, nizozemski, italijanski in nemški (dokončno so se sesuli po 2. svetovni vojni), le ruski je trajal do razpada Sovjetske zveze. Tretja intenzivno poteka po padcu Berlinskega zidu.

Zlasti druga in današnja globalizacija sta si po učinkih zelo podobni. Obe skušata povečati svobodno trgovinsko menjavo na podlagi monopolizacije, ki koristi predvsem bogatim. Druga skupna lastnost je, da ju omogoča tehnološka revolucija prevoznih in komunikacijskih sredstev. Nekoč telegraf, danes internet sta povezala svet. Kopenski, pomorski in zračni promet so napredovali in možnosti za (svetovno) trgovanje so s tem podane. Sedanja globalizacija je dejansko perfiden imperializem, ki mu ni mogoče ubežati, upamo pa, da ga je mogoče vsaj omiliti. Prva globalizacija se je končala s padcem Rima, druga ob začetku prve svetovne vojne, kdaj in kako se bo zdajšnja, ne ve nihče. Vse globalizacije pa so povečale neenakost in monopole na škodo večine ljudi.

Današnja globalizacija nima specifične ideološke podlage. Zahod gradi na politični liberalni doktrini, ki je sicer njegov glavni politični »izvozni artikel«; demokracija, ki se ponuja, je fikcija, realnost pa so izkoriščanje in vojne.

Naglo razvijajoče se države BRICS: Brazilija, Rusija, Indija, Kitajska, Južna Afrika so zametek novega gospodarskega bloka in so zelo različne, vse pa so kapitalistične države, med njimi imata Kitajska in Rusija avtoritarni državni kapitalizem. (Vsaj Kitajska se s to oznako verjetno ne bi strinjala.) Obstaja pa

tudi večja skupina držav, katerih notranje vezivo je islam, ta skupina si lasti tudi večji del naftnih rezerv in se od omenjenih dveh držav bistveno razlikuje. Zato sodobna globalizacija ni enotna, med njenimi deli obstajajo rastoča nasprotja, ki postajajo že resna grožnja svetovnemu miru. Vedeti je treba, da sta druga in tretja skupina držav v razvojnem smislu zmogljivejši, a se Zahod kljub temu, kjer in kadar je le mogoče, do njih obnaša pokroviteljsko, kar je olje na tleči ogenj nasprotij (vir: dnevni tisk).

Zdajšnja globalizacija kaže še dvoje: najprej, da v globalnem neoliberalizmu postajajo revnejši kar celi narodi, in drugič, da naglo razvijajoči se trgi, ki postajajo vse pomembnejši, ne morejo računati na denarne pritoke iz razvitejšega dela sveta, še več: primanjkljaj ZDA ta čas financira kitajski presežek, kar vzpostavlja nova, ne le ekonomska, ampak tudi politična razmerja med ključnimi državami sveta.

Danes se svet, kolikor se, ukvarja le z neenakostjo znotraj posameznih držav. Ker to dejstvo slabi kohezivnost teh družb, ga želijo bolj ali manj kampanjsko zmanjševati. Malo ali nič pa se svet ukvarja z neenakostjo med državama, kaj šele kontinenti. Čeprav je pojem »globalen« danes zelo konjunkturen, se o globalni neenakosti malo govori. Prav ta neenakost, ki je posledica systemskega, t. j. v družbenoekonomski sistem vgrajenega izkoriščanja v korist razvitejšega dela sveta, je grožnja svetovni stabilnosti. Ta neenakost sproža migracijske tokove (mediji poročajo, da je danes migrantov že nekaj deset milijonov – njih število stalno raste), ki so ta čas še komaj obvladljivi. V državah, kjer število migrantov narašča, se krepijo ksenofobna gibanja, ki postajajo jedra novih nacifašističnih strank (vir: javni mediji). Prav z dolgoročnim planiranjem se da te disproporce vsaj omiliti. Globalna neenakost se je začela krepiti tudi s tehnično-tehnološkim napredkom.

Merilo uspešnosti držav danes določa njihova konkurenčnost. Pri tem se zmotno domneva, da so startni pogoji za vse udeležence enaki, konkurenčni boj naj bi bil zato odprt in pošten. Svetovna politika vztraja pri tej zmoti, da prikriva bistvo (Piketty, 2015).

Drugo vprašanje je sam neoliberalizem, ki je posledica dejstva, da keynesijanstvo na začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja ni bilo več konkurenčno ponujenemu neoliberalizmu. Sodelovanje med državo, sindikati in delodajalci je tedaj zastalo. Javna podjetja so začeli prodajati zasebnikom. Gospodarsko in družbeno življenje se je dereguliralo, deregulacija pa ni bila popolna,

kajti svobodno tržno gospodarstvo terja močno državo. Dotedanjo pretežno kolektivistično skrb za blaginjo je nadomestila individualistična usmeritev v svobodno izbiro. Ljudje naj bi se tako izenačili v dostopu, ne pa v bogastvu – lepo povedano, a kruto v izvedbi (Mastnak, 2015).

Kapital si je izmislil še t.i. javno-zasebno partnerstvo, ker si je od tega obetal nove dobičke.

17. Neoliberalizem – danajsko darilo

Neoliberalizem je torej danajsko darilo ZDA. Postopoma so ga sprejele tudi druge jedrne, zlasti evropske države kapitalizma, s čimer je postal za vse zavezujoč družbenoekonomski sistem. Cinično bi lahko rekli, da aktualni neoliberalizem spominja na roj kobilic, ki prileti, požre vse, kar se požreti da, in odleti na novo, še neuničeno destinacijo. Sledi logično vprašanje: Kaj potem, ko bo požrto poslednje območje? Marksistična politična ekonomija, če jo prav razumemo, pravi, da bo to konec kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema (Marx-Borchardt, 1977). In novo vprašanje: Kaj pa bo potem z našo civilizacijo?

Proces nastajanja EU je potekal ob opuščanju keynesijanstva in s postopnim prehajanjem k odprtemu in svobodnemu evropskemu trgu, ki naj bi se integriral v globalno ekonomijo. Počasi je nastal »neoliberalizem z evropskim obrazom«. To je bilo mogoče šele potem, ko so se s to usmeritvijo poistovetili francoski socialisti in evropska, predvsem nemška socialna demokracija, ter po razpadu sovjetskega imperija. Takoj je bila na udaru polna zaposlenost in pravična, tj. dokaj enakomerna delitev dohodka. Namesto polne zaposlenosti in pravične delitve je prevladala zahteva po spremembi monetarne in fiskalne politike. To je v kratkem povzročilo veliko brezposelnost.

Arhitekti te nove ekonomske politike razlogov za to niso videli v zaostreni deflacijski monetarni politiki in restriktivni fiskalni politiki, ampak v nefleksibilnem trgu delovne sile, pomanjkanju strukturnih reform, nizki konkurenčnosti in za podjetništvo omejujoči zakonodaji ter planiranju (vir: temeljna evropska zakonodaja, ki jo je moč najti na spletnih straneh.).

Nekaj elementov nekdanje socialne države pa je v Evropi le ostalo. A dejstvo je, da se je ta neoliberalni udar odrazil v upočasnjeni rasti plač, poglobila se je

socialna diferenciacija, socialni konsenz je bil pozabljen, sindikati pa oslabljeni. To kažejo tudi naslednji podatki (več tega je mogoče najti na spletni strani pod – plače zaposlenih): razmerje plač v skupni državi SFRJ se je vrtelo nekje med 1:5; razmerje plač v slovenskih državnih bankah je 1:7; v Mondragoni 1:9; v banki American Express (danes) 1:700. (Lahko bi navedli tudi nekaj aktualnih domačih primerov, pa jih iz oportunističnih razlogov ne bomo; v branje priporočamo: Piketty, 2015; Liegey idr., 2015.)

To novo družbenoekonomsko paradigmo pooseblja Evropska centralna banka, ustanovljena 1997, ki je od ustanovitve dalje v celoti zavezana služenju interesom kapitala. Dve leti kasneje formirano evroobmočje ustoliči hegemonijo finančnega kapitala, ki se kmalu otrese slehernega družbenega nadzora. Neoliberalizmu so bila s tem na stežaj odprta vrata (Evropska centralna banka, 2015).

Večina sicer jedrnih držav kapitalizma, tudi Nemčija, ki je ta čas največja izvoznica v evrskem območju in obenem ena največjih uvoznic na svetu, temu novemu ekonomskemu dogajanju ne more slediti. Še posebej pa ne evropska kapitalistična periferija, ki se sedaj sooča z rastočo brezposelnostjo, zadolževanjem in razpadanjem socialne države. Za rešitev teh problemov jedrne kapitalistične države od perifernih držav terjajo ostre neoliberalne standarde (izvzete so ZDA), kar povzroča nemire in napetosti med državami. Svet je soočen z novim imperializmom, ki se vse težje zamegljuje s sicer všečnim neoliberalnim besednjakom. Ni dvoma, da vsiljena receptura nekaterih razvitih držav ne rešuje problemov večine držav, posebej pa ne periferne sveta, ampak jih še bolj pogloblja. Pavperizacija delavstva se večja, prerazdeljevanje bogastva od revnih k bogatim državam se nadaljuje (vir: sredstva javnega obveščanja).

Evropski neoliberalizem se je začel na preverjen način, in sicer kot »eksperiment« v Grčiji, na kapitalistični periferiji torej. Ko je bil potreben instrumentarij domišljen in so bili vidni že prvi rezultati, je postal dovčerajšnji eksperiment obvezna paradigma. Videti je, da je Grčija poskusni zajček tudi antineoliberalističnega eksperimenta. Če ta uspe, in upamo, da bo, utegne postati zgled državam, ki se bodo tudi želele otresti neoliberalizma. To zna biti le iluzija, kajti EU je neoliberalna vzornica, v kateri sta, kot pravi Boštjan Videmšek (2015) »...empatija in humanizem osovražena pojma, politiki, zlasti perifernih držav, kamor sodi tudi Slovenija, pa udejanjajo leporečje bruseljske birokracije, ki je 'orožje za množično zavajanje'.«

18. Neoliberalizem nima alternative

Danes se neoliberalizem kaže kot družbenoekonomski sistem brez alternative. Realsocializem (nekateri bi rekli »komunizem«), ki je vsaj na teoretski ravni nekaj časa predstavljal alternativo, je utonil v svojem pogubnem udejanjanju. Videti je, da levice – mislimo na tisto, ki je kot takšna veljala nekako do devetdesetih let prejšnjega stoletja – ni več. Ti »levičarji« so danes le kozmetični korektorji glavnega toka – neoliberalizma. Počasi se rojeva nova levica, a je ta čas še šibka. Videti je, da za koncipiranje nove postkapitalistične paradigme ni ne dovolj znanja ne poguma in tudi ne volje.

Slovenija je dokaj ohranjena dežela. Spričo tega dejstva in zgodovine bi lahko po devetdesetem letu 20. stoletja postali zgledna ekološka in socialna država. Ključno vprašanje ob tem ostaja neodgovorjeno, in sicer, kakšna je dejansko naša stopnja prostosti oziroma svobode. Menimo, da je vse manjša, ker, kot pravi Robert Delorme: »...sovereignty of member state have slipped towards a new entity...« (Boyer in Saillard, 2002). Smo namreč del EU, ta naddržava pa je jedrni del neoliberalizma. Razlog, da je tako, je lažna, a iskrena vera mnogih, da je neoliberalizem postkeynesijanska – nekateri mislijo, da celo trajna rešitev kapitalizma (naj spomnimo na sintagmo Fukuyame o »koncu zgodovine«).

Ob tem se spregleda, bi rekel Merhar (2010), da je neoliberalizem iz zadnje tretjine dvajsetega stoletja pravzaprav protireformacija keynesianizmu, ki je kapitalistično etatizacijo vrnila v monopolni stadij kapitalizma.

Prepričani smo, da tudi če bi Slovenija hotela menjati družbenoekonomski sistem (za to dejansko v tem primeru gre), ji to ne bi bilo dopuščeno oziroma tega ne bi zmogla. (Zanimivo je spremljati dogajanja v Grčiji po zmagi Sirize, pa čeprav Grčija in Slovenija nista primerljivi.) To pa ne sme pomeniti predaje. Slovenija mora uporno in vztrajno, korak za korakom, opuščati pogubno neoliberalno paradigmo, postajati vse bolj tržno-plansko oz. plansko-tržno gospodarstvo, obenem pa mora biti dejaven člen svetovnega gibanja, ki zadeva to in takšno gospodarstvo. Človeštvo je na isti ladji, državljani Slovenije pa večinsko sodimo med 99 % ogoljufanega človeštva.

Slovenija si mora torej skupaj z drugimi državami prizadevati za odpravo neoliberalizma. Ta bo uspešna le, če bo temeljila na isti agendi. Med tem časom pa mora, kjer je le možno, slabiti njegovo škodljivo funkcioniranje in sanirati zlasti socialne in ekološke posledice njegovega dosedanjega delovanja,

delovati mora torej družbenoodgovorno. In še: prihaja čas skromne akumulacije in s tem enostavne reprodukcije, veliki poslovni sistemi, namenjeni množični produkciji, se bodo razgradili v male blagovne proizvajalce uporabne vrednosti.

Današnja Evropa socialne države, ki je njen produkt, kot da ne potrebuje več, ali kot pravi Christine André: »...the welfare state has remained a national phenomenon« (Boyer in Saillard, 2002). Govori se le še o t.i. vitki državi, o nujni konkurenčnosti, ekonomija ni več v funkciji zadovoljevanja potreb večine populacije in je – kot mnogi pravijo – le še dekla kapitala, predvsem v funkciji bogatenja elit, ki represivne državne organe nesramežljivo izrabljajo za krepitev ekonomske in politične moči. Evropa in ZDA medtem vse bolj izgubljajo svojo središčnost: središče sveta postaja širše območje Indije, Kitajske in Japonske (vir: javni tisk).

Družbenoekonomski sistem nas proletarizira, države – tudi Slovenija – se zato približujejo t.i. tretjemu svetu. Ljudje so vse bolj apatični, odpora zoper vse to ni. Novi proletariat nima ne sindikata ne politične stranke, ki bi organizirala odpor zoper destrukcijo neoliberalizma. Družbe se atomizirajo, pripravljenost za sleherno kolektivnost izginja, socialna diferenciacija se nadaljuje, vsak se sam otepa svojih stisk in revščine. (O tem nas na srhljiv način obveščajo javni mediji.) Družbenoekonomski sistem pa smo ljudje in edino ljudje ga lahko spreminjamo.

Z ničelno rastjo, ki neizbežno pride, bo soočena že naša privilegirana generacija (Liegey, 2015; Kirn, 2012; Žakelj, 2013). Evropa je bila nekaj desetletij posebna oaza blagostanja. Ta čas se je za vedno iztekel. Kakšen vrednostni sistem naj imajo države, v katerih bo ničelna rast morda celo privilegij? V njih bo vse od vode dalje podvrženo skrbnemu varčevanju, kjer bo vsak kilometer poti z avtom stvar premišljene odločitve, kjer se bo težilo k produciranju zgolj uporabne vrednosti in v kateri bo nekaj neenakosti v Kantovem smislu, ki pravi, da »... 'čista tovarišija' oziroma enakost ni naravno stanje človeštva, ker ne spodbuja ljudi k tekmovalnosti in razvijanju njihovih ustvarjalnih sposobnosti,« le nujno ohraniti, da ne zapademo v neki lažni egalitarizem (Prunk, 2015). Smo ljudje, zlasti vplivni, sploh sposobni tega miselnega zasuka, se odpovedati socialnemu darvinizmu, ekonomijo postaviti na povsem nove temelje in zaživeti na kooperativen način?

19. Različni globalni kolonializmi

Ko o tem razmišljamo, se spomnimo Levstikovega *Tugomerja*. Tedaj, v 10. stoletju, so bili naši predniki soočeni s t. i. religijskim (globalnim) kolonializmom, danes pa smo soočeni z globalno neoliberalistično ideologijo, ki njenim apologetom pomeni najvišjo formo svobode, vsem ostalim pa omejevanje osebne svobode in nacionalne samobitnosti (Mirčevska, 2014). Neoliberalna globalizacija ni bila, ni in nikoli ne bo v interesu slovenske emancipacije, je pa geostrateški in neposredni materialni interes jedrnih držav kapitalizma in patoloških ambicij nekaterih naših izbrancev ljudstva; trži se pod lažnim pojmom svobode, dejansko pa jo žene pohlep po bogastvu, moči in slavi, ki je, kot pravi že *Sveto pismo* (»Prvo pismo Timoteju«), korenina vsega zla.

Politika, ki tega ne razume ali noče razumeti, zagotovo ni v slovenskem nacionalnem interesu.

Globalni neoliberalni kapitalizem, ki je ta čas prevladujoča družbenoekonomska paradigma, je po našem spoznanju treba opustiti (spletna stran *Google* pod »criticism against neoliberalism« pokaže več kot 800.000 takih zahtev).

Planet Zemlja je milijone let obstajal brez človeštva, človeštvo pa brez zdravega planeta Zemlje ne more obstati, zato mora razmere za svoj obstoj obvladati (IRDO, 2015; Hrast idr., 2015). Tega pa ne more niti z (monopoliziranim) trgom niti z birokratskim državnim planiranjem. Menimo, da je to dosegljivo s sinergijo svobodnega trga in indikativnim družbenoekonomskim planiranjem z obveznimi elementi. Ta omogoča kritično analizo tako veljavnih družbenoekonomskih sistemov kot tudi aktualnih družbenoekonomskih razmer.

To lahko preverimo z iskanjem odgovorov na naslednja in podobna vprašanja:

- Ali mešana lastninska razmerja lahko prispevajo k dolgoročnejšim stabilnejšim družbenoekonomskim odnosom?
- Je treba vzpostaviti tržno-planski oziroma plansko-tržni družbenoekonomski sistem?
- Lahko postane družbena odgovornost razmeram in času primeren družbenoekonomski sistem?
- Je sedanja neoliberalna globalizacija edina možna oblika sicer nujne globalizacije?
- Je ničelna in celo negativna rast lahko družbenoekonomska prihodnost?
- Ali sedanja neoliberalna globalizacija udejanja tudi novi imperializem?
- Je dopustno, da današnje družbe postajajo »tržne družbe«?

- Kaj je poslanstvo politične ekonomije?
- Kako razumeti pojem svobode ter konkurenčnosti oziroma konkurence?
- Ali prihaja čas produkcije predvsem uporabne vrednosti?

Je že tako, da je v ekonomiji povsem novega malo. Ne poznam pa dela, ki bi tako kot to delo neposredno povezalo okoljske danosti s spremenjeno vlogo države ter inovativno vlogo trga in indikativnega dolgoročnega plana z obveznimi elementi.

Generacija, ki ji pripadamo, je srečna generacija. Razen najstarejših med nami nismo doživeli uničujoče vojne, dobrin vseh vrst je bilo na pretek, pomanjkanja nismo trpeli. Prepričani smo bili, da bo vsaka nova generacija živela bolje od prejšnje. Ugotovitve Rimskega kluba sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja so to iluzijo prekinile z ugotovitvijo, da obstajajo »meje rasti«.

Rast, ki jo je vsaj do tedaj večina enačila z razvojem, poslej ni in ne bo vedno dosegljiva, ni torej nekaj večnega. Stopili smo v čas, ko se bo naposled treba soočiti z dejstvom, da je planet Zemlja končna količina, da prihaja čas nizke, ničelne in celo negativne rasti, na kar pa človeštvo še vedno ni pripravljeno. To dejstvo prinaša krucialne, ne le ekonomske, ampak tudi družbene spremembe.

20. Človek je predator

Razpravo nadaljujemo z navajanjem nekaterih krutih dejstev, ki so človeku / človeštvu že dolgo znana, a jih očitno ni ponotranjilo in življenja adaptiralo nanje. Zgodovina *homo sapiensa*, pravi Oswaldo de Rivero (2001, str. 135), vodi k neizogibnemu zaključku, da je človek ropar (predator) svoje vrste zadnjih deset tisoč let, in to ne glede na družbenoekonomski sistem.

Človek je del žive narave in zanj velja, če seveda ne verjameš v kreacionizem, Darwinova razvojna teorija, katere jedro je boj za obstanek. Na tej podlagi so bili izoblikovani fatalna rasna teorija, Marxov razredni boj in tržni boj oziroma konkurenca, čeprav danes že vemo, da celo v biološkem svetu ne obstaja samo tekmovalnost, ampak tudi sodelovanje, tako na primer živčni sistemi kažejo visoko kooperativnost (Klemenčič, 2010; Felber, 2010, 2012). V tem selekcijskem boju zmagujejo najmočnejši, tj. razmeram najbolj prilagodljivi, kar je skladno s t. i. socialnim darvinizmom, ki upravičuje socialno neenakost, trg pa legitimira za selektorja, ki deluje, če ni monopoliziran, kot je sedaj.

Človeštvo je skozi etiko in moralo že bolj ali manj zavrnilo »übermenschstvo« (ki tudi vodi k monopolom), razredni boj pretvorilo v strankarsko demokracijo. (Ali lahko na demokratičnih volitvah zmaga stranka, ki se bo zavzemala za ničelno rast?) Toda tržni boj ostaja nenadomestljiva (tudi za mnoge etična) selekcija, četudi vodi k monopolom, kot smo že povedali in avtorje, ki o tem pišejo, citirali.

Stanje napredka, v ozadju katerega so emocije, je želja biti boljši, biti prvi, imeti več (profitni motiv), sega v Evropi vsaj (o starejših kulturah vemo manj, a so bile pomembne) že v staro Grčijo. Intenzivirale so ga monoteistične religije, s katerimi je povezana tudi t.i. desakralizacija narave (odčaranje narave, da ni več ona Bog), ki je bila eden od ključnih miselno vrednostnih pogojev za vse bolj intenzivno izkoriščanje narave, ki je bilo v funkciji bogatenja, profita in večje blaginje nekaterih, na podlagi enostranskega odločanja. (Atika je bila nekoč gozdnata, prav tako tudi naš Kras, na primer.) To je začetek obdobja stalne rasti, ki kmalu postane droga; družbe – mislimo predvsem na oblastnike in lastnike – postajajo vse bogatejše, narava pa vse bolj osiromašena. To je čas, ki še kar traja, ko se je, kot pravi Anton Trstenjak (1985, str. 12), »...človek preusmeril v enostransko povečevanje kvantitativnega materialnega napredka.«

Krivulja rasti se je začela v zadnjih desetletjih obračati navzdol. Naša civilizacija na to dejstvo reagira panično. Videti je, da je implozija sveta neizbežna. Razlog je človeški pohlep oziroma pogoltnost.

21. Človeška vrsta je slepo črevo v razvoju

Matevž Lenarčič, biolog, alpinist, pilot, pravi: »Človeška vrsta je slepo črevo v razvoju, prva vrsta, ki bo sama sebe izkoreninila. Tako pokvarjenega živega bitja na tem planetu enostavno ni.« (Zupanič, 2013)

Podobno razmišljanje kot Lenarčičevo je navzoče tudi v vrhunski znanstvenoraziskovalni ustanovi, kot je NASA (National Aeronautics and Space Administration). Nafeez Ahmed v svoji študiji (2014) ugotavlja, da »...global industrial civilization could collapse in coming decades due to unsustainable resource exploitations and increasingly unequal wealth distribution.«

Problem človeštva danes je, da si ne zna postavljati mej s primerno celovitim pristopom. Zato brezglavo izčrpava naravne vire, pospešeno pa se

poglablja tudi socialna neenakost. To je posebna oblika manifestacije *homo æconomicusa*, ki se kaže v ekonomizmu vsakodnevnega življenja. Da bo človek preživel in zaživel človeka vredno življenje, se mora upreti mitu, da je nujna in tudi mogoča stalna rast; postati mora »ljubitelj življenja«.

Razloga za to sta vsaj dva:

- prvi je ta, da smo z zahtevo po stalni rasti že presegli zmogljivosti Zemlje;
- in drugi, rast ne odpravlja stalne brezposelnosti (ta je dandanes pogosto tudi posledica avtomatizacije in robotizacije proizvodnje) in ne dviga kvalitete življenja (izostanek prostega časa zaradi nepotrebno dolgih delavnikov).

Človek, človeštvo se tega bolj ali manj zaveda, a je gon imeti, imeti vsak dan več, močnejši od »biti«. Materialne dobrine so namreč statusni simboli sodobnih družb.

Razočaran nad svojim ekonomskim statusom, dovčerajšnji »nerazviti svet« (po merilih zahodnega sveta, seveda), da bi čim prej dosegel razvitejše, ponavlja model zahodnoevropskega kapitalizma, za kar pa ni več naravnih virov, pa še narava je že močno degradirana. Planet Zemlja je tolikšen in tak, kakršen je, in skrajni čas je, da se človeštvo temu prilagodi.

To pa ne pomeni, da naravnih virov za dostojno življenje ni dovolj, le odpovedati bi se morali na primer brezglavemu oboroževanju. (Vojaški proračuni menda ta čas že presegajo 1.400 milijard dolarjev letno (Slabe, 2017), ZDA pa pripada skoraj 50 % vse svetovne trgovine z orožjem. (Za razumevanje globalne politike je to pomemben podatek.) Razpoložljive vire bi moralo človeštvo namenjati produkciji uporabne vrednosti ter za udejanjanje socialne, ekološke in podnebne pravičnosti. To bo človek zmogel, če si sposodim Bertalaniča in Muleja (2013), če bo ravnal kot državljani sveta in ne posameznih držav, in bo tako skrbel za celotno biosfero. Človek, človeštvo mora iz sebičnih razlogov postati manj sebično in bolj celovito in dolgoročno v merilih odločanja in delovanja.

Paul Ariès (2013) pravi, da postkapitalistična družba ni iluzija, ampak realnost v nastajanju. Kapitalizem je namreč tako močno prisoten v nas samih, reči smemo, da smo z njim dobesedno onesnaženi, in zato se vsaka misel, ki je onkraj kapitalističnega diskurza, le težko prebije na površje in še težje uveljavi. Bodoča ekonomija (na primer slovenska, a velja tudi za druge) tako ne bo izključno enostransko in kratkoročno pridobitniška, postajala bo celovitejša,

zato socialna in solidarnostna. V našem jeziku rečeno: postala bo družbeno-odgovorna, kar bo privedlo postopoma do prehranske, energetske in oskrbne suverenosti, kar je v kriznih razmerah, v katerih živimo in bomo še dolgo, če ne trajno živel, eksistenčnega pomena. To bi tudi emancipiralo narode in bi doprineslo k policentrični ureditvi sveta, ki je sicer že v nastajanju.

Delno je to tudi posledica znanega dejstva, da humanistični razvoj zaostaja za znanstvenotehnološkim – marksisti bi znali reči, da je razvoj produktivnih sil dela prerasel produkcijske odnose. Menimo, da je to eden od ključnih razlogov, da nekateri skušajo tudi ekonomijo narediti za naravoslovno znanost. Njeno poslanstvo naj bi bilo izključno skrb za optimalno kombiniranje proizvodnih tvorcev, edino merilo uspešnosti pa profit; potrebe človeka in možnosti okolja jih ne zanimajo. Tudi zato je okoljska etika šele leta 1970 prešla v strokovne in akademske sfere (Mlinar, 2014, str. 111).

Je res prihodnost človeštva »poindustrijska kamena doba«?

To, o čemer pišem, zagotovo ne rešuje problema v celoti, podaljša pa nam življenje na tem edinem živem, z ljudmi poseljenem planetu, in je zagotovo pravi korak k spremembam v nas samih, je odmik od tržno-profitne – ozke in enostranske ter kratkoročne – logike kapitalizma, ki smo ga v stoletjih njegovega obstoja sprejeli kot družbenoekonomski sistem, ki menda nima alternative.

22. Človek se nikoli ne vda

Ostanimo optimisti. Človek je namreč vitalno bitje, hoče živeti in preživeti in se nikoli ne vda.

Odnosi človek – narava oz. okoljski problemi so osrednja vprašanja našega časa. Videti je, da se počasi le useda v zavest ljudi znana misel, da bi narava zlahka preživela brez človeka, človek brez zdrave narave pa nikakor. Zato mora svet prežeti novi panteizem, tisto čutenje sveta, bi rekla Cvetka Hedžet Tóth (2015, str. 25), »...znotraj katerega sta človek in narava neločljivo in nerazdružljivo eno.« To je poziv k ponovni združitvi človeka z naravo, kajti ločevanje človeka od narave generira današnje ključne probleme človeštva. Ta ponovna združitev človeka z naravo bo potrebno omejila vlogo ekonomije v življenju sodobnega človeka.

Evidentno je, da je narava že močno degradirana in da se zaradi tega eksistenčni problemi človeštva iz dneva v dan bolj zaostrujejo, kar krepi spoznanje ljudi, da sta varovanje in zaščita narave nujnost. Ta skrb se odraža tako na osebni, nacionalni in vse bolj tudi na nadnacionalni ravni. Skrb za okolje je danes v fokusu zanimanja tako civilne družbe (tudi pri nas nastajajo različna ekološka gibanja) kot držav. Zato ne čudi, da skrb za okolje postaja pomemben del programov političnih strank (tudi slovenskih) različnih nazorskih provenienc. Vendar pa še velja znani ponarodeli rek: »Vsi bi šli nazaj k naravi, a nihče peš.«

Odnos do narave poznavalci v grobem delijo na predmoderni, moderni in postmoderni (*Odnos človek–narava*, 2014).

Predmoderni čas s prevladujočo materialno produkcijo je naravo razumel kot celoto, katere gospodar je po volji bogov človek. Vse, kar je dobrega ali slabega doživljal, je imel za delo božanstev. Zato je bil ta človek do narave spoštljiv, z njo je živel v soglasju, od nje je jemal le tisto in toliko, kot je potreboval. Lahko bi rekli, da je bil njun odnos pravzaprav romantičen, gledano seveda z današnjimi očmi. Ta pogled je bil primerno celovit in dolgoročen.

Moderni čas, ki ga lahko vežemo na čas kapitalizma in njegovo prevladujočo blagovno produkcijo (za profit), je čas neusmiljenega gospodovanja Zemlji. Človek od nje jemlje več, kot potrebuje za življenje, zaradi česar ogroža sebe in potomce. Zemlja je zanj mrtva stvar, ki služi človeku za eksploatacijo. Bila je, kot bi rekel Borut Ošljaj (2005), reducirana na svet surovin, ki je bil postavljen v rabo človeku, da z njim razpolaga tako, kot to ustreza njegovim kratkoročnim prehranskim in proizvodno-pridobitniškim interesom.

Prvinski moderni čas je za razviti svet že bolj ali manj mimo. Sredi sedemdesetih let 20. stoletja se je novodobni človek – tudi slovenski – le zavedel, da je Zemlja končna količina in da so njene samoreproduktivne sposobnosti močno omejene (*Varčevanje z naravnimi viri*, 2014; Rimski klub, 2014). Ta čas živimo v nekem prehodnem obdobju, ko sicer vemo za meje rasti, a se tolažimo in si celo lažemo, da jih še nismo dosegli ter da kot posamezniki tako in tako ne moremo ničesar storiti. (Ta logika posebej preveva maloštevilčne narode, kot je slovenski. Javni mediji so polni tega.)

Na drugi strani pa je vse več glasov, ki terjajo spoštljivejši odnos do narave. (Sklepi ZN, ki jih prinaša tudi dnevno časopisje, Pariška konferenca OZN, 2015). Upoštevanje omejenosti naravnih virov terja postmoderno sprejemanje

živalskega in rastlinskega sveta ter nežive narave kot enakovrednih komplementov človeku. Ta inovirani odnos do narave terja korekcijo antropocentrične etike in morale. To naj v čim večji meri nadomesti uravnoteženo razumevanje ekocentrične etike in morale. Tako inovirano spremenjeno duhovno ozadje terja celovitejše razumevanje ekonomije in s tem povezano redefiniranje nekaterih ključnih pojmov ter drugačne ekonomske politike (glej na primer ISO-standarde 26000). Po tej etiki oz. morali mora biti gospodarstvo v funkciji zadovoljevanja človekovih potreb, dobiček pa ni več dominanten motiv gospodarjenja. Ni dvoma: človeštvo ima prihodnost, če bo spoštovalo življenje kot tako, kajti kakršna koli oblika življenja ima pravico do življenja, pri čemer pa se mora človek še naprej zavedati svojih potreb in interesov. Človek se tako le vrača (morda že peš, če se slikovito izrazimo) nazaj k naravi (Kirn, 2012; Ošlaj, 2000; Ošlaj, 2005).

Človek vpliva na naravo, a tudi narava vpliva na človeka, in današnji človek to vse bolj sprejema. *Homo sapiens* v odnosu z naravo zadovoljuje svoje potrebe in ustvarja svojo kulturo.

Tako človek ni sovražnik narave, kot njen organski element jo bogati, njen »sovražnik« pa postaja tedaj, ko jemlje od nje več kot potrebuje. To si omogoča tudi s tehnološkim razvojem. Gre za jemanje, ki presega naravne zmogljivosti obnavljanja pomembnih ekosistemov. Naše razmišljanje gre v smeri, kako zastaviti gospodarsko življenje, da bo to znotraj ekološko obvladljivega okvira. (To je mogoče le s sistemom dolgoročnega in srednjeročnega planiranja.) V zadnjih desetletjih na primer življenje dodatno ogrožajo razni sintetični materiali, ki so težko ali sploh ne razgradljivi, ter genska tehnologija. Ves ta čas pa ljudje še kar naprej povečujemo izrabo tudi neobnovljivih naravnih virov, obenem pa uporabljamo tudi vse več površin za bivanje. V Sloveniji, kjer je nižavja in dolin le okrog 18 % državnega ozemlja, so pozidani že nekaj manj kot 4 % vseh površin, k temu pa je treba dodati še vsaj toliko funkcionalnih površin, kar je posledica življenjskega sloga in dejstva, da nas je iz dneva v dan več; in končno, a ne nazadnje: vse več površin potrebujemo za odlaganje odpadkov, med katerimi je vse več nerazgradljivih (*Raba zemljišč v Sloveniji*, 2015).

Vse te tri potrebe so v porastu, Zemlja pa je končna količina in zato je konfliktov med ljudmi ter ljudmi in državami iz dneva v dan več (za pitno vodo na primer). Očitno postaja, da razvoj etike, bivalna kultura, sposobnost sobivanja

z drugačnimi od nas itd. zaostajajo za tehnično-tehnološkim napredkom. Vse bolj znamo ravnati s stvarmi, ne znamo pa plemenititi sebe in ne znamo živeti z razlikami, ki so sicer pogoj napredka. (Ta vprašanja so aktualna sedaj, ko zlasti Evropo preplavljajo begunci.)

Lahko se strinjamo z Ulrichom Beckom (2009), da je značilnost naše dobe tveganje, kar razumemo tako, da je torej naše življenje eno samo tveganje. Ne da bi globlje segli v to problematiko, naj spomnimo le na naravne ujme (poletne povodnje v Sloveniji), ki nosijo v sebi tveganje in že nekaj časa – kot poročajo mediji – pustošijo po svetu bolj kot nekoč.

V moderni družbi sedanjega časa prevladujejo vulgarne materialistične vrednote, ne gre za »biti«, ampak »imeti«, kamor sodi tudi odnos do narave, ki je, poleg delovne sile, sredstvo brezmejnega izkoriščanja (Kolenc, 2015). Tehnika in tehnologija to brezglavo izkoriščanje omogočata, edino, kar se lahko temu zoperstavi, je kultura človeka, njegov vrednostni sistem, ki lahko prepreči nadaljnje žaganje veje, na kateri sedimo oz. živimo. Zato prav kultura kot posledica skupno prevladujočih vrednot, ki so podlaga pravnim in drugim normam, postaja za ekonomijo vse pomembnejši faktor. Poslovne odločitve morajo torej slediti etičnim normam soodvisnosti in ne enostranskosti, kot bi rekel Mulej (2013). Če pa neoklasični ekonomski teoriji trga in cen odvzamemo moralno dimenzijo, ki jo upošteva politična ekonomija delovne teorije vrednosti, postane ta tehnična znanost, ki brezdušno poskrbi za optimalno izkoriščanje tako narave kot ljudi v korist manjšega števila Zemljanov (Cepak in Kuhar, 2015).

23. Je človek krona stvarstva?

Odkar se človek zaveda – in prav zavedanje ga loči od drugega živega sveta – je prepričan, da vse stvari v naravi obstajajo zaradi njega, zato antropocentrizem v središče kozmosa postavlja človeka, in sicer tako, da svet presoja od zunaj kot predmet, snovnost in količine, sam pa je ločen od sveta (Mlinar, 2014, str. 119). Vsaj od antike dalje velja, da je človek sposoben naravo razumeti in jo zna tudi izkoriščati. Tudi iz nje izvirajoče krščanstvo je povsem antropocentrično; to najbolje izraža misel, da je človek po starozaveznem Bogu gospodar Zemlje (*Sveto pismo*).

Ves ta čas je veljalo, da živa in neživa narava sami po sebi nimata nobene vrednosti, pridobita jo le, če ima človek od njiju koristi. (Naravni pogoji za preživetje, kot so nezastrupljena zemlja, hrana, kisik in pitna voda žal niso veljali za koristi.) Obveljalo je mnenje, da je človek vsestransko pomembnejši od drugih živih bitij, kar je logično, glede na to, da naj bi bil narejen (učijo vere) po božji podobi in zato je tudi krona stvarstva. Kljub izrazitemu antropocentrizmu je zlasti zgodnje krščanstvo gojilo spoštljiv odnos do narave (Goršak, 2015).

Z razvojem znanosti, zlasti pozneje, v razsvetljenstvu, začne človek prekomerno izkoriščati naravo. Novoveški človek jo začne razumevati kot velik mehanski stroj, ki ga je mogoče do podrobnosti raziskati in razumeti in zato tudi izkoriščati. Človeka krasi razum, druge narave ne, in zato ima pravico, da jo izkorišča. Temu se, žal, reče napredek, ki je človeštvu zagotovljen, narava pa temu naj ne bi bila ovira.

To je tudi začetek vseobsegajoče denarne ekonomije. Človek je lahko poslej bogat; bogastvo lahko kopiči v denarni obliki in ne le v blagu. Začne se ekonomski liberalizem, ki se je rodil iz evropskega razsvetljenstva (Prunk, 2015, str. 143), katerega temelj sta individualizem in prepričanje, da je permanentna rast mogoča, dobiček pa postane dominanten gospodarski motiv. A že v Smithov liberalizem je vsajena »nevidna roka«, ki pomeni interes ponudnika, da se odjemalec k njemu vrača, s čimer mu zagotavlja dobiček – gre torej za etiko soodvisnosti in primerne celovitosti (Smith, 2010; Mulej idr., 2013). Začne se moderni čas z značilnim neupoštevanjem celovitosti in soodvisnosti, pri čemer naj bi bila narava – tako je videti – obvladana. Obenem je bilo spregledano, da je Zemlja nastajala milijarde let in da so bile na primer potrebne kar štiri milijarde let, da je nastal gozd, človek pa je naravo že resno prizadel, čeprav biva na njej le nekaj »zemeljskih minut«. Znanosti ni videti meja, kapitalizem zagotavlja stalno rast, ki se enači z družbenim napredkom, njegove periodične krize se samodejno razpletajo, po potrebi pa k reševanju priskoči država itd., se je zmotno dolgo mislilo (Keynes, 2006).

24. Boj za pošteno ceno dela

Ves ta čas, še posebej zadnja leta, je delo postajalo vse slabše plačano. Delavstvo, ki je bilo fizični nosilec industrijske proizvodnje in s tem pomnoževalec kapitala in kapitalizma, se je zaradi stiske, v kateri je životarilo, postopoma organiziralo v sindikate, da bi ga omejilo in končno zrušilo (Prunk, 2015, str. 209) – zveni protislovno. K temu je veliko prispeval del izobraženstva, ki je preučeval kapitalistične družbenoekonomske odnose – pri nas, na primer, Janez Evangelist Krek. Posledice tega so bile socialistične in komunistične teorije in kmalu tudi tovrstne politične stranke – začetne zasluge za to imajo zlasti Marx, Engels in Lenin.

Socialistične revolucije, ki jih kasneje sproža proletarijat, rešuje – vsaj tako je videti – delo, narava, ki so jo dolgo imeli za mater vseh in vsega, pa se še naprej brezumno izrablja in onečašča. Gospodarsko razviti svet, ki vse bolj čuti posledice nepremišljene degradacije svojih okolij, začne umazano industrijo kmalu seliti (to se intenzivira v zadnjih nekaj desetletjih) na svetovno periferijo. To počne predvsem zaradi cene delovne sile, zaradi blagih okoljskih ter ohlapnejših delovno-pravnih standardov (varnost pri delu na primer), kar vse poceni delovna mesta. Nekaj časa so bili vsi zadovoljni: razviti svet se je veselil dobičkov in čistejšega (svojega) okolja, manj razviti pa tako pridobljenih delovnih mest, četudi v umazani in za okolje škodljivi industriji. K temu je treba dodati še zmotno prepričanje, da je industrializem zadnja faza družbenega in ekonomskega razvoja in da je z njim konec razvoja. Za realsocialistične države pa je bila industrializacija (elektrifikacija in urbanizacija) tudi ideološki projekt. Z njim so želeli čim prej dohiteti razvitejša gospodarstva svetovnega severozahoda. Človek bolj kot kdaj koli v preteklosti postaja neusmiljen gospodar narave: vse več ima (posamičnih) znanj, vse bolj vpliva globalno, ostaja pa enako ali še bolj necelovit pri odločanju in ravnanju. Vse pogostejša so dvomljiva ravnanja ljudi, ki sicer nimajo lokalno vidnega škodljivega vpliva, so pa zelo škodljiva na globalni ravni. Tisto, kar človeštvu manjka, je družbenoodgovorno ravnanje, ki ga, kar smo že večkrat rekli, terjajo ISO-standardi 26000 (ISO, 2010).

Premalo celovito ravnanje ljudi seveda ni moglo trajati v nedogled. Narava je začela »vračati«, za številne ljudi nepričakovano, pogosto z neizprosnimi udarci.

Pri tem se je treba zavedati, da ne obstajajo samo časovne in prostorske razdvojenosti med vzroki in posledicami delovanja ljudi na okolje, drugačna

je tudi porazdelitev škode in materialnih koristi. Tisti, ki imajo koristi od tega ali onega delovanja, najpogosteje ne krijejo škode, ki jo takšno delovanje povzroča kje drugje. To je navadno v primerih, ko postopne spremembe iznenada oz. brez opozorila nenapovedano preidejo v katastrofične. To terja celostno, zavestno – zlasti dolgoročno plansko upravljanje z naravnimi viri oz. upoštevanje načela soodvisnosti in celovitosti (Mulej, že citirana dela).

25. Bližamo se okoljskemu bankrotu

Ker ljudje ne ravnamo ustrezno in odgovorno, se nezadržno približujemo okoljskemu bankrotu. Tega ne bo mogoče reševati s finančnimi triki, kot so prisilna poravnava, fiktivna dokapitalizacija in stečaji. Okrevanje narave bo, četudi bi jo ta trenutek nehali uničevati, trajalo stoletja, v nekaterih delih celo tisočletja. »Dolgovi«, ki jih je človeštvo ustvarilo do narave – taljenje ledenikov, izginjanje živalskih in rastlinskih vrst, zastrupljanje vodnih virov in zraka, rast puščav, znatno presegajo sedanjost, sicer velikansko finančno zadolženost sveta.

Naša sedanja, pretežno monopolizirana civilizacija temelji na fosilnih gorivih, nekateri jo zato poimenujejo »naftna civilizacija«. To gorivo je nastajalo milijone let, mi pa ga bomo v nekaj naslednjih desetletjih porabili. In kaj potem? Odgovorni ne odgovarjajo, pa čeprav so predlogi na dlani (*Global Climate Change*, 2014; Mulej in Dyck, 2014; Umanotera, 2014).

Ko se je v ekonomiji začelo postindustrijsko obdobje, se je začelo tudi postmoderno razumevanje odnosa med človekom in naravo. Dokončno je dozorelo tudi spoznanje, da smo blizu konca vzdržljivosti planeta. Ljudje, a še vedno ne dovolj številni in vplivni, se zadnje čase vse bolj zavedamo, da uničevanje narave vodi v uničenje naše civilizacije, kajti človek in narava sta soodvisna celota in svetovna politika prvič v zgodovini ponuja globalne zaščitne ukrepe. Učinki so za zdaj skromni, a vendar lahko ponovimo – *eppur si muove*. Počasi se uveljavlja nova globalna ekološka etika, vse bolj cenjena je nova ekocentrična etika. To pa zahteva novo ekonomsko paradigmo, ki bo rasla iz naravnih danosti. Poiskati bo treba »*climate change*« ravnesje, ravnesje med antropocentričnim in ekocentričnim razumevanjem sveta, da bo življenje lahko teklo dalje.

Ekocentrizem zato ukinja pozicijo človeka kot gospodarja narave. V njem je človek le element ekosistema, ki je z drugimi elementi izenačen in se mora zato obnašati po etiki soodvisnosti. V bistvu gre torej za holističen nazor, ki človeštvo vrača v predmoderno podobo organske narave, kjer človek in druga narava, živa in mrtva, tvorita celoto. To pa ne sme voditi v ekološki totalitarizem, saj je treba človeka še naprej pojmovati kot prvo med enakimi živimi bitji, a prvo predvsem po stopnji odgovornosti. Človek tudi v tem primeru ostaja *homo mensura*, in to po merilih celovitosti. Ni pa nobenega dvoma, kot pravi Andrej Kirn (2004, str. 24), da je ekološka / okoljska etika »... izziv za dosedanje etično tradicijo, zlasti zahodne civilizacije.«

Če se človeštvo tega zaveda in tako drži tudi udejanja, se med človekom in naravo ustvarja potrebna harmonija, ki zagotavlja ohranjanje živosti planeta. Zaradi razuma je človek kvintesenca živega, a žal tudi nevarnost naravi. A njemu narava vendarle služi in zaradi obojega je človeška družba takšna, kot je. Zato tudi ekonomija ne sme biti ne antropocentrična ne ekocentrična, mora biti oboje hkrati – to je *modus vivendi* preživetja.

Povedano ni neznano, in to že vsaj dobro stoletje. Podatki o ogroženosti narave, na primer, so empirični, rastoča socialna razklanost družbe je vidna. Ne gre torej za nobeno verbalno špekulacijo, a glas gospodarjev sveta je močnejši od glasu tistih, ki na to opozarjamo (o čemer dnevno poročajo mediji). Zahteve po celovitejši družbenoekonomski paradigmi se ne zavračajo z dejstvi, zavračajo se z zavajajočimi manevri oblastnikov, najpogosteje kar z obljubami, da se bo to in ono kar samodejno, in to v kratkem, spremenilo, vse to pa spremljajo intenzivne in neusmiljene politično-ideološke diskvalifikacije. Retorika je znana: skrb za okolje je nepotrebna; trg, tržna tekma je naravni zakon; socialnost je lahko le dobrodelna dejavnost; socializem je nenaravna družba; materialne razlike med ljudmi so nekaj normalnega, ker izvirajo iz človekove narave; kapitalizem je enak demokraciji itd. Da bo treba vse reciklirati, da ne bi po nepotrebnem trošili novih virov, se iz ust najvplivnejših ne sliši. Produkti široke potrošnje se ne popravljajo, imajo svoj rok trajanja in potem jih baje lahko brez škode zavržemo. O izdelovanju produktov trajnejše vrednosti ne razmišljajo. Kot razlog pogosto navajajo modo ali tehnološki napredek.

Naravnih virov je na pretek, samoreproduktivnost narave je neskončna, oznanjajo malikovalci rasti (multinacionalke; vlade najrazvitejših držav, ki so njihovo orodje) in jo enačijo z razvojem in celo napredkom. Prihajajoča

družbenoekološka kriza, ki da je pred vrati, je babbav, le strašilo za že preplašene. Nekdo, lahko kar ta ali oni bog, že ve, kako na sicer surovinsko in energetsko omejeni Zemlji zagotavljati nadaljnjo rast.

In še: Slovenija, Slovenci smo marginalen del sveta, k degradaciji ali ozdravljenju planeta ne prispevamo kaj prida in zakaj bi se zato obremenjevali z nečim, kar velikih – vsaj videti je tako – še ne vznemirja kaj prida. Privatizacija narave se lahko zato nadaljuje tudi pri nas. Naj še naprej velja: ne *biti*, ampak *imeti* bodi motiv.

In še: privatizacija, katera koli (tako uči zgodovina), centralizira že ustvarjeno bogastvo v rokah (danes predvsem) finančnih oligarhij, kar poveča neenakost. Dokler je trg le navidezno racionalen in pošten regulator gospodarstva, sedanji globaliziran je tak, tudi ne more voditi v ravnovesje potreb in proizvodnje. Ali privatizacija avtomatsko poveča tudi ekonomsko učinkovitost, to je bolj ali manj stvar političnega prepričanja. Slovenska privatizacija, žal, v mnogih poslovnih sistemih ni povečala ekonomske učinkovitosti, prav nasprotno, poglobila je socialno diferenciacijo v teh podjetjih ter mnogokje povečala agresijo podjetij do okolja. (Tajkuni so ena skrajnost, družbenoodgovorni podjetniki pa druga.)

Človek je stoletja dojemal Zemljo kot neomejen vir surovin in energije. K temu sodi tudi prepričanje, da ima Zemlja brezmejno samoreproduktivno sposobnost. Karl Marx, Leon XIII., Ludvig Erhard ..., pri nas pa Janez Evangelist Krek, Edvard Kocbek, Aleš Ušeničnik, Boris Kidrič, Edvard Kardelj, France Černe ... in mnogi drugi so kmalu spoznali, da kapitalizem povzroča enormne socialne krivice, da so za to nujne družbenoekonomske spremembe ter da je zlasti količinsko omejenim naravnim virom treba posvečati posebno pozornost. (Glej seznam uporabljene literature.) Šele v šestdesetih letih 20. stoletja začne problematika okolja oz. omejenost naravnih virov počasi postajati tako *hit* stroke kot politike. Rimski klub je v sredini sedemdesetih let 20. stoletja z opozorilom o mejah rasti povzročil potreben »škljoc« v glavah politikov, a ne v vseh in ne za vedno.

Od tedaj naprej vsi vedo za ta problem, a se desetletja ni zgodilo nič, nasprotno, finančni kapital je sprocesiral neoliberalizem, ki je postal sveti gral odločujočih, žal pa tudi mana tistih, ki verjamejo v čudeže. Tisti, ki so se zarana zavedeli, da omejenost naravnih virov predstavlja ključno grožnjo kapitalizmu kot družbenoekonomskemu sistemu, niso bili slišani. Kot rečeno, šele od druge polovice 20. stoletja se gospodarsko razvitejša okolja začno postopoma zavedati,

da obstajajo »meje rasti«, da tako ne more iti v nedogled, in so začela najprej, Srbi bi rekli, »hvatati krivine«. Tako so poskušali pretentati naravo s tem, da so »umazano industrijo« začeli seliti v nerazvita okolja, v katerih je že sicer ekonomski razvoj skoraj v celoti odvisen od stare, neučinkovite in za okolje že tako obremenjujoče tehnologije (Nadeau, 2002, str. 82).

To seveda problema ni rešilo, kajti okoljskih problemov ni mogoče zaustaviti na primer z državnimi mejami. Prav tako so mislili, da je mogoče redkost energentov, na primer, reševati s cenovno politiko. Kmalu je postalo jasno, da to ne rešuje problemov. Kar nekaj desetletij je nato veljalo prepričanje, da je rešitev v razvoju znanosti in z njo povezanim tehnično-tehnološkim napredku. V Komisiji za okolje in trajnostni razvoj OZN, ki je bila ustanovljena 1983, so tedaj menili, »... da mora kreativno iznajditeljstvo stalno nadomeščati in celo bogatiti naravne vire« (Žmuc-Kušar, 2013).

Kmalu je postalo jasno, da znanost ne more ustvarjati surovin in energentov, predvsem pa ne iz nič. Vsi poskusi, da bi zaobšli dejstvo, po katerem je Zemlja končna količina, njena samoreproduktivna sposobnost pa omejena, so torej padli v vodo. Da bi se kapitalizem odrekel rasti in profitom in kapitalistični razred privilegijem, to pa ne. Kapital se še naprej kaže kot podivjan pes, ki se je strgal z verige, grize vseprek, gospodarja, ki bi ga ukrotil, pa ni na spregled. A treba ga bo ukrotiti, postati mora le sredstvo za enostavno reprodukcijo, namenjeno produkciji predvsem uporabne vrednosti – ljudem koristnih izdelkov in storitev in to brez zlorabe pogajalskih moči. Kapital bi tako postal nov proizvodni tvorec, katerega realno vrednost bi morali ohranjati, da bi mogel opravljati svojo nalogo v procesu proizvodnje, ne bi pa bil podlaga za enostransko izkoriščanje narave in ljudi. Rešitev tega problema lahko vsaj blažijo ISO-standardi 26000.

Velik korak v pravo smer pri reševanju problemov, povezanih z omejenostjo naravnih virov, je omejevanje potrošnje, ki zadeva posameznike, države in naddržavne skupnosti. Potrošništvo je pravzaprav prepoznavni znak razvitega kapitalizma, ki se lahko izvede le ob stalno rastočem plačilnosposobnem povpraševanju. To je mogoče zgolj z inovirano delitvijo oz. mezdno politiko in z lažjim dostopom do kreditov. Slednje je bilo praksa dosedanjega predkriznega časa (na primer devetdeseta leta 20. stoletja).

26. Zanima nas, kako potrošništvo vpliva na odnos človeka do narave

Najprej je treba reči, da je trošenje oz. poraba sestavni del življenja, ni torej življenja brez trošenja, brez potrošnje. Potrošništvo je treba tudi razumeti kot eno od manifestacij neoliberalističnega individualizma, kot izraz svobode, ki naj bi jo zagotavljala potrošniška družba mnogim, ne le najbogatejšim, kot je bilo v suznjelastniških in fevdalnih časih. Potrošnja, ki je predmet te kritike, pa je tista potrošnja, ki znatno presega normalne, eksistenčne potrebe ljudi. V ozadju tovrstne potrošnje je želja po profitu (v naravi kapitala je, da vedno ustvarja nove in nove potrebe pri ljudeh) na eni strani, na drugi strani, pri kupcih, pa želja imeti, če kupljeno potrebujejo ali ne, je neka oblika samopromocije, morda celo kompenzacije potrošnikovih frustracij.

27. Je res vse mogoče kupiti?

Lahko rečemo, da imamo že nekaj desetletij opraviti s pravo potrošniško blaznostjo, pri čemer je bolj ali manj spregledan vpliv potrošništva na človeka, okolje oz. naravo. Od potrošništva zasvojeni ljudje ne slišijo in ne vidijo, da planetarni ekosistem ne zmore več polniti izložb vseh mogočih blagovnih centrov. Taki ljudje so, žal, še vedno prepričani, da kupovati pomeni živeti. Vse je bojda mogoče kupiti. Hitro pokvarljivega blaga je zato vsak dan več, seks se ponuja kot nadomestek ljubezni, diplome kot nadomestek za znanje, pravica do zmerjanja se ponuja kot svoboda javne besede. Edino, česar t. i. svobodni trg ne ponuja, je človeška toplina. Ta je, kolikor je je, še edino znotraj družine. V družbi ni več ljudi, so le osebk; mnogi med njimi so zasvojeni, povezuje jih vseobsežni t. i. svobodni trg, ki pa – to se ve – rojeva redke zmagovalce in nepregledne množice zafrustriranih poražencev. Opraviti imamo s skorumpirano politiko (korupcija je vgrajena v kapitalistični sistem – je sistemska korupcija, zato obstaja mednarodno protikorupcijsko gibanje), ki v imenu vseobsežne globalne neoliberalnosti po stečajnih cenah prodaja delo generacij sonarodnjakov, kar se pri nas intenzivno dogaja prav ta čas.

John Gerzema s soavtorji (2011) poroča, kako se prav zadnja leta spreminjajo varčevalne in kupne navade v ZDA in drugod po svetu (*Odvisnost od nakupovanja*, 2015).

Potrošništvo je tudi opij delavstva, ki ob tem, ko se še z večjo ihto bojuje za nove in nove potrošne dobrine, zgublja uvid v svoj izkoriščani položaj. Pri tem se pozablja, da tudi za produkcijo nepotrebne trošimo proizvodne tvorce, kar je tudi vir onesnaževanja okolja. Pretirano trošenje je v bistvu kompenzacija frustriranega človeka, ki z imetjem vedno novega blaga zapolnjuje svojo notranjo praznino, misleč pri tem, da si krepi položaj v okolju, kjer živi in dela. Potrošniška družba polni izložbe, s tem ustvarja lažno upanje, obenem pa tudi nasprotja med ljudmi, ki niso člani teh družb (Italija – Ponterosso v Trstu nekoč – Slovenija), generira torej nezdrava razmerja znotraj držav in med državami, kar ustvarja, če nič drugega, migracijske pritiske.

Pretirana potrošnja se kaže tudi v neenakosti. Določena neenakost, ni dvoma, je nujna, toda če preseže normalno – za ljudi sprejemljivo – raven, postane destruktivna tako v socialnem kot okoljskem smislu. Takega mnenja je tudi Thomas Piketty (2015), ki pravi, da mora neenakost obstajati, ekstremna neenakost pa škoduje. Že leta 1991 pa je Svetovna banka zapisala, da ne obstajajo dokazi, da bi »...rast pozitivno povezovali z neenakostjo« (*Growth and Inequality*, 2014). Toda dopustne neenakosti ni mogoče enolično opredeliti, od države do države se spreminja, spreminja pa se tudi v času. Kompromis je zmerom lahko dosežen s socialnim dialogom.

Za naš razmislek je treba poudariti še, da z nepotrebno porabo ogrožamo eksistenco človeštva, kajti količina naravnih virov je omejena, z odpadki, med katerimi prej ali slej pristanejo ti izdelki, pa je Zemlja že tako in tako preobremenjena. EU načrtuje, da naj bi do leta 2030 reciklirali 70 % komunalnih odpadkov in 80 % odpadne embalaže. Ponovna uporaba, popravilo in recikliranje naj bi v EU postalo zlato pravilo, odpadki so torej stvar preteklosti. Pija Kapitanovič (2017, str. 50) pravi, da bo »...reciklaža surovin v prihodnosti edina omogočala nadaljnji razvoj, življenjski standard in geopolitični mir«. Opraviti imamo z gibanjem za »zero waste«, kar je nedosegljiv cilj, ki pa tudi motivira (*Ravnanje z odpadki*, 2015; Evropska komisija, 2015).

Danes je že jasno: če ne bomo zmanjšali porabe, ki degradira okolje, bomo počasi (?) izumrli, in to v krvavih vojnah za nafto, za hrano, za življenjski prostor. Znamenja te apokalipse so že vidna, a jih mnogi, zlasti najbolj vplivni, nočejo videti. Gospodarsko razviti Zahod na primer še naprej troši in troši, ta čas znatno več, kot lahko prenese Zemlja. Tekmovanje – v tem primeru za več imetja – kjer praviloma zmaga močnejši, agresivnejši, pogosto tudi

manj pošten, kar je daleč od vse bolj zaželenene blagodejne solidarnosti in humanosti, je v polnem teku. Potrošniška družba že dolgo izgublja racionalnost in postaja vse bolj anarhična, kar je že predavnimi leti spoznal Albert Einstein in neke zapisal: »The economic anarchy of capitalist society as it exists today is, in my opinion, the real source of the evil.« Vlak pogube pospešeno hiti. Klimatologi že desetletja sporočajo, da bo temperatura predvidoma rasla še sto let in več, morska gladina pa se bo dvigala še tisoč let in več po tem, ko bomo CO₂ skoraj nehali izpuščati. Je še čas, da povlečemo zavore ali pa se moramo sprijazniti, da prihaja čas novih puščaj, razlivov morij po celinah in preseljevanj, kakršnih zgodovina ne pozna (Ećimović, 2017)?

Klimatske spremembe so že tu, to nas ljudi (uradno, na papirju) skrbi, iščemo krivce zanje, a še vedno nismo pripravljeni kaj prida storiti za to, da jutri ne bi bilo še slabše. Ohranjamo udoben, zapravljiv življenjski slog, povečujemo izpuste CO₂, kot da nas to ne skrbi posebej, z energijo ne varčujemo, pa čeprav vemo, da so trošenje nafte, zemeljskega plina in premoga glavni razlogi globalnega segrevanja. Prav neverjetno je, da ljudje vemo (v Limi na »podnebni vrhu« so bili decembra 2014 predstavniki 194 držav), da se lahko naš planet do konca stoletja segreje za nadaljnje 4° C, a ne ukrepamo. Vaclav Smil (2012, str. 279) za polovico manjši porast celo ironično komentira, da gre za »*history of hubris and wishful thinking*« (zgodovino pretiranega napuha oz. ponosa in neuresničenih želja). O tem, kdo tu pretirava oz. ima pobožne želje, pa nič.

Katastrofe za favno, floro ter fizično podobo Zemlje so nepredstavljive, pa ni nobenih za vse zavezujočih sklepov glede zmanjševanja škodljivih emisij (Pariška konferenca 2015 nekaj tega obeta), kot da ne gre za ljudi. Pravijo, da že sedaj v Evropi kar okoli 58.000 ljudi na leto prezgodaj umre zaradi onesnaženega zraka. Uničujoča vojna med korporacijami in vsak dan bolj onesnaženo Zemljo se nadaljuje. Je človek res samomorilno bitje?

Zoper grozeče klimatske spremembe si mora človeštvo zastaviti:

- pozitivne cilje (dvig kakovosti življenja) in ne samo grožnje;
- dolgoročne programe (hitrih učinkov na tem področju ni);
- programe, ki niso zgolj političnoprstižne narave;
- programe, ki so prilagojeni dolgoročnim ekonomskim možnostim in potrebam posameznih držav in območij znotraj njih, pa tudi njim skupnim sosedskim;

- proaktivno delovati, omejevati škodljive izpuste, delati danes za jutri;
- načrt, da smo temu področju lahko kos le z meddržavnim planiranjem, kajti klimatske spremembe se ne končajo na državnih mejah. (V mislih imamo indikativno planiranje z obvezujočimi normami, ki zagotavljajo odpravo ali vsaj primerno celovito omilitev neželenih klimatskih in drugih nevarnih naravnih sprememb.)

28. Neustrezen odnos do narave

Dejstvo je, da smo priča že stoletja trajajočemu neustreznemu odnosu do narave, posebej industrije, najprej lokalne, sedaj pa že globalne, ki je dominanten onesnaževalec okolja. Gre za neodgovorno izrabljanje tako obnovljivih kot neobnovljivih naravnih virov, za nepremišljene investicije v energetiko in komunikacijsko infrastrukturo, za stalno povečevanje tudi povsem nepotrebne produkcije in podobno, kar vse že povzroča podnebne spremembe, poplave velikih razsežnosti, taljenje ledu, erozijo polj itd. Nekatere degradacije so v fazi, ko vrnitev v začetno stanje sploh ni več mogoča, mnoga »zdravljenja« narave pa bodo terjala veliko časa in denarja, spremembo življenjskega sloga ljudi, omejeno mobilnost itd.

Ni dvoma: človeštvo mora zaradi rastočega pomanjkanja naravnih virov, posebej energentov in vse večjega števila prebivalstva, inovirati življenjski slog, predvsem pa zmanjšati porabo. (Tu mislimo na okrog 10 % populacije, ki enormno troši.) Danes pa, žal, kot pravi Tim Jackson: »Trošimo denar, ki ga nimamo, za stvari, ki jih ne potrebujemo, in si prizadevamo, da bi naredili vtis na ljudi, za katere nam v resnici ni dosti mar« (Rizman, 2014).

To bosta morala podpirati tudi tržno oglaševanje ter celoten vzgojno-izobraževalni sistem. Skromnost v porabi in potrošnji bo morala postati del etike in morale vsega človeštva. Propagandno-informacijski aparat bo moral pri porabnikih vzbujati le tiste želje, ki jih z okoljskimi danostmi usklajena ponudba lahko zadovolji. To je velika sprememba glede na stanje danes, ko marketinški aparat skrbi za vedno novo povpraševanje. Ljudje zmotno mislijo, če parafraziram znano misel, da velja: kupujem, torej sem.

Za zdaj je žal tako, da naravovarstveniki in okoljsko osveščeni del populacije nismo nosilci družbene moči in ostaja nam le vzbujanje slabe vesti pri

»*decision makers*«, torej oblasti. To je tudi edino, kar ostane nosilcem znanja, »novemu delavskemu razredu, dovčerajšnjemu srednjemu razredu«.

Revolucije, ki smo jih poznali, niso več možne (takšne, kot smo jih poznali, so tudi nezaželeni, ker stvari niso spremenile na bolje). Nosilce oblasti je treba, kolikor je le mogoče, prepričevati, pritiskati nanje na mehek način in pri tem upati, da postopoma nastane kritična zavest, ki bi lahko sprožila potrebne inovativne evolucijske družbenoekonomske spremembe. To pa bo mogoče le, če oblastniki spoznajo, da se morajo novim razmeram prilagoditi, sicer bodo izgubili vse, kot so na primer ob koncu fevdalizma fevdalci in še prej lastniki sužnjev.

Razveseljivo je, da zadnja leta tako stroka kot politika spoznavata in priznavata pozitivne učinke vključevanja varovanja okolja v poslovanje.

Vesna Novak (2008) je te pozitivne učinke razvrstila v štiri skupine:

Kvaliteta izdelka v smislu varovanja okolja je pomemben kriterij pri nakupnih odločitvah in hkrati dejavnik diferenciacije v primerjavi s konkurenco.

Okolju prijazne različice izdelkov dosegajo pomemben tržni delež in izpodrivajo običajne izdelke.

Stroški zaradi varovanja okolja predstavljajo pomemben delež vseh stroškov, prihranek na tem področju pa izboljšuje konkurenčnost panoge.

Ekološko oglaševanje in komuniciranje igra pomembno vlogo v trženju in izgrajevanju ugleda podjetja.

Kljub temu da obstajajo prednosti ekološkega ravnanja, in da se skozi *soft power* (mehko moč) krepi ekološka zavest, mnoga podjetja še vedno ne poslujejo ekološko odgovorno. Razlogi, da je tako, so zlasti: pomanjkanje ustreznih predpisov, nadzora in informacij ter finančnih sredstev, ki jih terja ekološko poslovanje, in podobno. Država kot zakonodajalka in najvišja kontrolna ustanova ter dajalka materialnih stimulacij za ekološko ozaveščeno poslovanje ima pri tem nadvse pomembno vlogo v EU, v ostali Evropi in tudi v svetu.

V nadaljevanju bomo navedli nekaj dejstev z različnih področij, ki kar silijo k razmišljanju in ukrepanju. (Tovrstnih dejstev je obilo, raziskovalci okoljske problematike dnevno posredujejo nova in nova.)

29. *Facta concludentia* za razmišljujoče

Dejstva, iz katerih je mogoče kaj zanesljivo sklepati. (Navedeno smo leta in leta povzemali iz javno dostopnih virov.)

Živalske in rastlinske vrste izumirajo. Ta čas jih je pred izumrtjem okrog 11 000.

Na svetu so se populacije rib, ptic, sesalcev, dvoživk in kuščarjev zmanjšale za 52 %.

Živali v rekah, jezerih in mokriščih so človekove dejavnosti zdesetkale za 76 %.

Trideset odstotkov vseh živalskih vrst je že izumrlo.

Vsak dan izumreta ena živalska in ena rastlinska vrsta.

Vsako uro zaradi lakote ali bolezni umre 1500 ljudi.

Obdobje med letoma 1983 in 2012 je najtoplejše tridesetletno obdobje v zadnjih 1400 letih.

Toplogredni plini povzročajo kislost oceanov, taljenje arktičnega ledu ter slabše letine v kmetijstvu.

Ocean se je ogrel vsaj do globine 3000 m.

Morska gladina trenutno narašča za 3 mm/leto.

Smučanje bo v prihodnosti najverjetneje mogoče le na višini nad 2000 m.

Eno drevo veže eno tono CO₂ v svojem življenju (a dreves izsekamo več, kot jih posadimo).

Spomladi 2014 je bil v ozračju severne hemisfere prvič presežen ekološki prag 400 delcev CO₂ na milijon delcev zraka.

Za eno tono papirja je treba posekati 17 dreves.

Eno drevo lahko prečisti 25 kg onesnaženega zraka na leto.

Vsako leto je za vedno uničena površina deževnega pragozda, ki obsega tri četrtine ozemlja Koreje, ali vsako minuto je izsekanih 40 hektarjev gozdov v tropskem in zmernem pasu.

Slovenija menda izgubi na dan 10 ha plodne zemlje, Nemčija »le« 90 ha.

Nafta bo prej ali slej zmanjkalo, ocene kdaj, so različne. Večinsko prepričanje je, da jo je še za 40 let na sedanji stopnji porabe.

Zemeljskega plina je ob sedanjem obsegu porabe menda le še za pribl. 65 let.

Severnoameričan povprečno porabi približno 90 kg virov vsak dan, Evropejec približno 45 kg, Afričan približno 10 kg.

Če bi vsi ljudje na svetu porabili toliko naravnih virov kot povprečen Evropejec, bi potrebovali več kot en planet Zemlja. Slovenci smo v tem poprečni.

Potreba po energiji v svetu še vedno raste.

Slovenija uvozi okrog 70 % energentov.

Delež primarnih virov energije pri oskrbi z električno energijo v EU: voda – do 10 %, drugi obnovljivi viri – do 6 %, jedrska goriva – do 30 %, premog – do 31 %, zemeljski plin – do 31 %. V naslednjih dveh desetletjih bodo kapacitete obnovljivih virov energije pokrivale kakih 14 % globalnih energetske potreb.

V Sloveniji je poraba energije na enoto proizvoda kar za 54 % višja od 27-terice EU.

Prebivalec EU povzroči letno v poprečju več kot 512 kg komunalnih odpadkov, prebivalec Slovenije več kot 422 kg. Del odpadkov se ne reciklira.

Poraba vode se povečuje hitreje kot število prebivalstva.

Ta čas na svetu okrog 13 % ali skoraj milijarda prebivalstva nima dostopa do čiste pitne vode.

V Sloveniji je dnevna poraba vode na osebo v poprečju 150 litrov. Če bo poraba rastla tako kot sedaj, bodo naši zanamci pomanjkanje vode čutili najkasneje okrog leta 2050.

Več agencij OZN napoveduje, da bo leta 2025 na območjih z absolutnim pomanjkanjem vode živelo 1,8 milijarde ljudi; dve tretjini svetovnega prebivalstva bo živelo v razmerah vodne krize, kar pomeni, da jim bo primanjkovalo vodnih virov.

V gospodarsko nerazvitih okoljih ljudje nimajo na voljo več kot 20 litrov pitne vode na dan.

Kar 60 % površin, primernih za pridelavo hrane, je menda že degradiranih zaradi uporabe kemikalij.

Skupna količina kmetijskih zemljišč v uporabi se v Sloveniji še vedno zmanjšuje.

Kmetijska zemljišča v Sloveniji se še vedno zaraščajo.

Število kmetijskih gospodarstev se pri nas še naprej zmanjšuje.

Slovenija ima za pridelavo hrane le še sedem arov na prebivalca (kar je veliko premalo). Izkoriščanje okolja zaradi trenutnega zaslužka nebrzdano narašča.

Genetski inženiring je verjetno največja grožnja človeštvu.

Če preidemo na pretežno električna vozila, utegne zmanjkati platine (v 20 letih).

Kljub vsem tem znanim in mnogim še neznanim, za okolje škodljivim dejstvom, pa tudi t. i. naglo razvijajoče države ponavljajo razvojni model Zahoda.

Tako je na primer Kitajska danes največji porabnik surovin na svetu, je drugi največji uvoznik nafte, ima močno degradirano okolje in več kot dvakrat večji dolg kot znaša njen BDP. (Ti podatki so javno dostopni.) Ta gospodarski model je povzročitelj degradacij, ki jih zgoraj navajamo in je dobesedna grožnja življenju na Zemlji. Lahko rečemo, da je kitajska rast prava ekološka katastrofa in zato dogajanja na Kitajskem odločajo o usodi Zemlje. (Ustrezne ukrepe so nedavno sprejeli, njih uresničevanje jih verjetno še čaka.) Razmere se iz ure v uro slabšajo. Da bi ljudje kvantitativno spoznavali posledice svojega ravnanja, je skrajni čas, da svet vpelje »zeleni BDP« (več na spletni strani *Green gross domestic product*, 2015). Ta se izračuna tako, da se od skupnega BDP odštejejo škoda zaradi porušenega ekološkega ravnovesja in stroški za vzpostavitev prvotnega stanja.

Izkazalo bi se, da so tako izračunani BDP za večino držav ta čas negativni. Ključno vprašanje je, kaj je oz. so osrednji motivi takšnega ravnanja. Odgovor: biti konkurenčen ne glede na ceno oz. posledice. (O tem se veliko govori, a malo stori.)

Internacionalizacija in globalizacija ter z njima povezana konkurenčnost so povsem spremenile podobo sveta. Poti nazaj ni več. Do sedaj neodgovorjeno vprašanje je, kako v teh novih razmerah pozicionirati človeka (ponavljam znano misel), da bi delal in trošil zato, da bi lahko živel, ne pa da bi živel zato, da bi delal (in imel tudi nepotrebne stvari). Stremljenje za vedno večjo konkurenčnost vztrajno zmanjšuje socialne in okoljevarstvene standarde in vodi v deregulacijo gospodarskega in družbenega življenja, kar vse pretvarja človeka v »govoreče orodje« (*instrumenta vocalia*). Države, posebej tiste v razvoju, se želji po stalnem dviganju konkurenčnosti ne odpovedujejo, ker le tako lahko ohranjajo privlačnost za tuje investicije. V teh državah zato delavci delajo pod nizkimi ekološkimi, varnostnimi in higienskimi standardi – kot se reče – za »prgišče riža« torej. Dvig konkurenčnosti v teh okoljih ni posledica modernih tehnologij, ampak prej povedanega.

30. So konkurenčne le kapitalistične države?

Kaj o tem odloča: podjetnost ali lastništvo? Podjetnost, kot naravna in naučena lastnost, zagotovo. Lastništvo pa je lahko podjetno ali pa tudi ne. Dva primera:

Domel Železniki (v povsem delavskem lastništvu) je v svetovnem vrhu uspešnosti; Krka Novo mesto (brez lastnikov v vodstvu) prav tako. Obe podjetji sta visoko inovativni.

Ta primer in drugi kažejo, da za potrebno konkurenčnost ni neobhodno privatno lastništvo, pravi Matjaž Mulej (Mulej in Dyck, 2014; Dyck in Mulej, 1998).

Je pa podobno že pred več kot 50 leti razmišljal France Černe. Zapisal je: »Danes je vse bolj odločilno, kdo upravlja, kdo uporablja proizvodna sredstva, kdo z njimi organizira proizvodni proces, in ne več toliko, kdo je pravni lastnik proizvodnih sredstev.« (Černe, 1960, str. 282). Pri tem kaže imeti v mislih, kot pravi Michael A. Lebowitz (2014, str. 29), da vse dokler »... kapital ostaja lastnik produkcijskih sredstev naše družbene dediščine, je to sredstvo ohranjanja izkoriščanja, pohabljanja ljudi in uničevanja okolja.«

Zastavimo si še vprašanja: Ali se konkurenčnost izraža le skozi profitno mero? Kje je torej meja zategovanja pasu? Je dopustno deindustrializirati cela območja, da bi nato alocirali to industrijo v t.i. nerazvitih okoljih, kjer je delovna sila cenejša, okoljevarstveni predpisi pa milejši, in bi tako mogli dosežati večje profite? (Pri tem se ne misli na zdravje ljudi in varovanje okolja.)

A prav to se dogaja. Zaradi povečanja konkurence, na primer, so kitajski proizvodi spričo nizkih cen delovne sile cenejši od enakih proizvodov, narejenih, recimo, v ZDA, EU ali na Japonskem in zato cena delovne sile v teh, prej industrializiranih okoljih, pada. Delodajalci v teh okoljih zahtevajo nižanje plač, t.i. fleksibilno zaposlovanje, ukinjajo delovna mesta in končno selijo proizvodnjo v območja s cenejšo delovno silo, kar vse ustvarja napetosti med delavstvom, kapitalisti in državo. Za nameček pa zniževanje plač praviloma ne povečuje konkurenčnosti, ker se ta preseli v profit, ta pa v banke. Ta denar ta čas novih investicij ne sproža, ker so bančni profiti višji od tistih, ki bi jih prinašale investicije v realni sektor, ki pa edini lahko zagotavlja delovna mesta, ki bi nadomestila tista iz opuščenih tradicionalnih industrij, če bi seveda producirale produkte, za katere bi obstajalo plačilno sposobno povpraševanje.

Glavni vir konkurenčnosti bi lahko bile tehnično-tehnološke izboljšave. Pri tem naletimo na t.i. lizbonsko strategijo, ki naj bi omogočila, da evropsko gospodarstvo postane najbolj konkurenčno na svetu (*Lizbonska strategija*, 2015). To terja vlaganje v šolstvo, znanost, zdravstvo, v t.i. človeški dejavnik oz. kapital, kar pa ne gre skupaj z zahtevo po vitki državi in po opustitvi

slehernega planiranja. Kot že rečeno: ustvarjeni in privarčevani denar se na podlagi profitne logike seli v bančni sistem, ker so pač v njem donosi večji, torej »znani S ni I«, kar seveda ustreza sodobni finančni oligarhiji, ki nato s »sovražnimi prevzemi« centralizira že ustvarjen realni kapital. *Circulus vitiosus* današnjega »prostotržnega časa«.

Temu dodajmo še, da tehnično-tehnološke inovacije ukinjajo delovna mesta, vsaka brezposelnost pa je velik osebni in družbeni problem.

Ker položaj države v globalnem svetu določata njena konkurenčnost in prilagodljivost globalnim trendom, je nujno, da se vpeljejo obvezni standardi in normativi, ki bi jih morale vse države v prizadevanjih za večjo konkurenčnost upoštevati. Ta čas vrsta držav v želji, da so konkurenčne, dela sebi in drugim škodo, ker ne ravna dovolj celovito, to je družbenoodgovorno.

Tu je ena od potrebnih globalnih inovacij. Z njo je seveda povezano krčenje delovnika, o čemer globalna neoliberalna okolja ne razmišljajo (Mekina, 2017, str. 21-25).

Kapitalizem je evropski fenomen, ki se je kot liberalni kapitalizem postopoma vzpostavljajal, a že Francija in Nemčija sta mu bili, denimo, na začetku manj naklonjeni kot Anglija. Bil je posledica razvoja proizvodnih sil in občega dviga znanja tedanjega človeštva in podjetnosti dela ljudi, h katerim se je selila tudi politična moč, predvsem zaradi dolgov fevdalne gospode do njih. S trdim katolicizmom prežeti srednji vek, ki tudi ni maral novosti, se je poslavljajal. Protireformacija, ki je sledila reformaciji, je bila tudi protikapitalistično dejanje, a razvoj v smeri kapitalizma kljub temu ni zastal (Fulcher, 2010). Lahko pa vendarle rečemo, da protestantizem, ki na svež način pozicionira človeka v razmerju do posvetnega in božjega, pomeni konec srednjega veka, s tem pa tudi začetek kapitalizma. Matjaž Mulej reformacijo izvirno opredeli kot »...poskus inovacije netehnološkega tipa, ki ga je, kot vemo, zatrla rimskokatoliška protireformacija, da je ohranila rutino svoje oblasti nad neinovativnimi in nepodjetnimi ljudmi« (Senor in Singer, 2015). Človek je bil tedaj željan svobode kot nikoli prej, kajti srednji vek mu je ni nudil. To intenzivno preobražanje srednjega veka v novi traja, če ga opredelimo časovno, vsaj od leta 1415, ko je bil v Konstanci sežgan Jan Hus, pa tja do leta 1648, ko se je končala tridesetletna vojna in je bil sklenjen Vestfalski mir.

To je bil v razvoju človeštva velik korak naprej. Prevladala je t.i. delovna etika, agresija do okolja pa se je začela povečevati. Ljudje so vse spremembe

postopoma sprejeli, kar je spodbudilo skokovit razvoj proizvodjalnih sil, potrošnja je začela rasti, kakovost življenja je napredovala. Žal se je ta napredek nanašal predvsem na manjši del človeštva.

Prehod v novo družbenoekonomsko paradigmo je bil postopen. Kratko-ročni, srednjeročni in dolgoročni ekonomski cikli, ki so bili posledica nihanja v proizvodnji hrane, tehničnih inovacij ter odkrivanja novih nabavnih in prodajnih trgov, so se prva stoletja samodejno zaključevali.

Ciklična nihanja in iz njih izvirajoče krize, pravi Marx, so kapitalizmu lastni (Marx-Borchardt, 1977). Blago se proizvaja v upanju, da najde kupca, kar pa seveda ni nujno. Razlog je v tem, ker proizvodnja v kapitalizmu (razen pri cehovsko organiziranih obrtnikih, ki delajo po naročilu in skrbijo, da jih ni preveč) ni pod neposredno regulacijo tistih, ki proizvedeno blago potrebujejo. Dosedanji poskusi, da bi to uskladili, so se izjalovili, teorija pa je potrdila, da to v popolnosti sploh ni mogoče. Kapitalizem ciklična nihanja bolj ali manj prepušča temu, da se v krizi sama iztečejo, nato pa se začne nov »*take off*«, nov zagon, nov vzlet. Vsaj od Keynesa naprej se skušajo z anticikličnimi ukrepi ta nihanja vsaj blažiti. On je na primer vladam predlagal, da bi gospodarstvu zagotavljale povpraševanja, in to z zadolževanjem, investicijami, s specifično porabo in z zniževanjem davkov (Keynes, 2006). To je na primer nekoliko ublažilo znano krizo tridesetih let prejšnjega stoletja, a dejansko jo je rešila šele druga svetovna vojna, ki je bila najhujša različica krize, saj je terjala na desetine in desetine milijonov življenj, dodobra pa sta bili porušeni predvsem Evropa in Japonska. Po drugi svetovni vojni so desetletja nov izbruh krize preprečevali s hladno vojno (beri: z nepotrebno proizvodnjo orožja), z obnovo po vojni uničenih gospodarstev in stanovanj (gradbeništvo se tako kaže kot z vojno povezana in ne kot povsem »miroljubna« dejavnost), z lokalnimi vojnami (te vedno sprožajo hegemoni, ki izgubljajo oblast, in oboroževalna industrija) in s projekti za osvajanje vesolja (kamor bi, če bi šlo, preselili izbrani del prebivalstva in od koder so načrtovali uvoz surovin), kar vse je terjalo visoke javnofinančne izdatke (in davke in dolgove, bistveno večje od ustvarjenih BDP). Ta projekt – tako kaže – je bil, vsaj zaenkrat, slepa ulica.

Zdi pa se prav, da na tem mestu citiramo Caroline F. Ware (1972, str. 16), »... da je velika depresija omajala zaupanje evropskih držav v svojo lastno družbeno ureditev«. To spoznanje je za precej časa odprlo vrata keynesijanizmu, pozneje pa povzročilo njegovo (pričakovano) opustitev in uvedbo neoliberalizma.

Tako je Wolfgang Schäuble, nekdanji nemški finančni minister, ki je očitno dobro vedel, da neoliberalizem ogroža EU in svetovno ekonomijo, ni pa vedel, s čim bi ga nadomestili, zato je vztrajal pri njegovi ohranitvi (seveda tudi zaradi nemških državnih interesov, tj. nemškega kapitala). Kapital oziroma njegovi lastniki, ki so gospodarji sveta, pa še vedno ne priznava, da to pot ne gre za ciklično krizo kapitalizma, ampak za krizo kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema. (Več o tem glej v delu Rudija Rizmana, 2015).

Bipolarni svet, ki je nastal po drugi svetovni vojni, je še povečal agresijo do okolja. (To se je dogajalo že prej, saj so že na začetku tridesetih let 20. stoletja, vzemimo, v Pittsburghu, ZDA, centru železarske industrije, sredi popoldneva na lep sončen dan morali prižgati cestno razsvetljavo, ker je smog preprečil dostop sončnim žarkom. Mediji poročajo, da se danes podobno dogaja v kitajskih mestih.)

V 20. stoletju je svet do konca razvil totalitarizem, torej način za podrejanje javnega in zasebnega življenja državnim ciljem. S tem je ustvaril tudi iluzijo o možnosti stalne rasti, ki naj bi bila sinonim za razvoj. Ta iluzija je na koncu sedemdesetih let 20. stoletja začela slabeti. Volje, znanja in verjetno tudi širših družbenopolitičnih možnosti za radikalne antikapitalistične družbenoekološke spremembe pa tedaj ni bilo (in jih še danes ni). Alternativna misel tedaj redkih ljudi, da bi se moral socializem demokratizirati, kapitalizem pa socializirati, če bi hotela dvigniti za ljudi svojo »uporabno vrednost«, je bila tedaj v kali zatrta. Oba do tedaj sprta svetova sta složno (!) stopila na pot neoliberalizma in odtujenega strankarstva. Leta 1989, dvesto let po francoski revoluciji, je bil realsocializem oz. komunizem sicer poražen, a kmalu je postalo jasno, da tudi neoliberalni kapitalizem, ki se je politično oktroiral v obliki thatcherizma in reaganomike, ni prinesel blaginje večini zemljanov, pa tudi ne inoviranega odnosa do že močno degradiranega okolja.

Posledica tega je, da je danes svet razslojen kot še nikoli v zgodovini. Reaganovo geslo: če bodo bogati imeli več, bodo od tega imeli nekaj tudi revnejši, se v praksi – tudi v Sloveniji – ni uresničilo.

To je videti le kot neki novi mysticizem (Lebowitz, 2014; Kirn, 2016). Sedanjo krizo neoliberalnega kapitalizma poskušajo reševati na podoben način, kot so se reševale krize v preteklosti, četudi je znan Einsteinov rek, da se problemi ne dajo reševati z miselnostjo, ki jih je povzročila. Tako so lokalne vojne krize del stalnega repertoarja za preseganje starih antagonizmov. Novo je le to, da gre

tokrat za (lokalne) vojne, katerih cilj je osvajanje naftnih in vodnih virov in so pogosto skrite (dimna zavesa) za verskimi izključevanji, tako na primer na Bližnjem vzhodu, medtem ko sta ukrajinska kriza in odkrito nasprotovanje Zahoda Rusiji oživljanje iz časov hladne vojne znane »*Soviet threat*«. Svetovna vojna pa teče, odkar traja »vojna zoper terorizem«, pri čemer obvelja, da ne (povsem vidno) tudi na tleh Evrope, ki pa jo ZDA tudi brez vojne povsem obvladujejo, kar EU že močno škoduje.

Sicer se zaostruje proračunska strogost, ki posebej prizadeva manj razvite države, vztraja se pri vseobsegajoči privatizaciji – poblagoviti se skušajo tudi šolstvo, zdravstvo in celo viri, kot je na primer pitna voda, nadaljuje se monopolistično usmerjena liberalizacija trgov, kar koristi predvsem hiperproduktivnim državam (točneje: njenim multinacionalkam), ne pa »nekonkurenčnim« manj razvitim državam oz. njih ekonomijam. Prisilni »zgodovinski model« reševanja neskladja med ponudbo in povpraševanjem ni ponovljiv, ker so države, kot so Kitajska, Indija, Brazilija, Rusija in Južna Afrika, vse pomembnejši avtonomni faktorji na prodajnih trgih, predvsem pa so velik imetnik in kupec surovin in energentov. Dodati je treba še, da ameriški primanjkljaj financira kitajski presežek, ki tako prihaja v globalno ekonomijo (Merhar idr., 2014, str. 68–76). In vprašanje: se ZDA sploh lahko razdolžijo?

Tega neskladja med ponudbo in povpraševanjem niso rešile niti realsocijalistične države, lahko pa bi ga globalno dolgoročno in srednjeročno planiranje.

V nadaljevanju bomo ponudili smer razmišljanja in predlagali ukrepe, ki bi vsaj blažili neskladje med ponudbo in povpraševanjem (eksaktnije rečeno: gre za neskladje med strukturo produkcije ponudbe in strukturo povpraševanja), ki brez ostanka, če se matematično izrazimo, ni rešljivo, zagotovo ne tedaj, ko potrošnjo jemljemo izolirano in ne kot del dialektične celote produkcijskega procesa. Ponovimo: anarhija v kapitalizmu izhaja iz protislovja med družbenim značajem produkcije in privatnim kapitalističnim prisvajanjem (Merhar, 2010). Kot vemo, so vsi poskusi reševanja tega rebusa do sedaj padli v vodo.

H kohezivnosti prvih kapitalističnih družb je veliko prispevala novonastala protestantska etika, posebej puritanska. Ta prvinski kapitalizem do narave ni bil posebej agresiven, degradacij narave je bilo malo, po večini so bile le lokalne. Značilnost tega arhaičnega kapitalizma je bila tudi v tem, da dejavnosti kapitalističnih podjetnikov niso omejevali ne organizirani delavci ne država, pa tudi dela željnih otrok je bilo dovolj.

Bistvo kapitalizma, ki se je tedaj izoblikoval, se ni spremenilo. Še vedno temelji na izkoriščanju vseh razpoložljivih virov in priložnosti; še vedno se opira na pravne in dejanske monopole. Kapitalizem potrebuje hierarhijo in kot pravi Immanuel Wallerstein (2006), je kapitalizem stvaritev neenakosti sveta, ni pa dvoma, da je kapitalizem tržna proizvodnja na najvišji stopnji. Danes, ko si krize sledijo druga za drugo, se je smiselno, kot Michael Roberts, vprašati: *Is inequality the cause of capitalist crises?* (Roberts, 2015). Naš odgovor je: Da!

31. Industrializacija

Industrializacija – več o tem glej v *Zgodovini človeštva* (1972, 1976, 1977) – se je začela v 18. stoletju, in to v Veliki Britaniji, ki – kar je pomembno – ni poznala (evropskih) cehov in je kmalu postala »tovarna sveta«. Začenja se dolgo obdobje liberalnega kapitalizma, za katerega je značilna šibka organiziranost delavstva, deregulacija gospodarstva, močan državni aparat in minimalno državno socialno skrbstvo. To preobražanje je teklo zelo počasi. Adam Smith je živel sredi njegovih prvih znamenj, a jih ni opazil. (Se tudi sedaj dogaja kaj takega, za prihodnost pomembnega, pa tega niti ne opazimo?)

Tudi ostali svet se začne postopoma industrializirati. Temeljna razloga sta razvoj znanosti in tehnologije (skladno z novimi potrebami ljudi) ter kolonizacija kot sredstvo za ustvarjanje profita podjetnih lastnikov. Industrializacija spreminja organizacijo dela, industrijska revolucija pa je »britanski fenomen« (Prunk, 2015, str. 85). Nadaljnje revolucije so bile mogoče potem, ko se je zgodila »agrarna revolucija«, po kateri pomanjkanje hrane ni bilo več temeljna ovira za razvoj, vsaj kar zadeva razvitejši del sveta. Prvo industrijsko revolucijo povezujejo z izumom parnega stroja – James Watt, 1782. To je tudi začetek množičnega izkoriščanja novega energenta – premoga, kar je dvignilo življenjsko raven ljudi.

Druga industrijska revolucija je vezana na izum motorja z notranjim zgorevanjem, ki troši nafto oz. njene derivate, in na odkritje električne energije, katere pridobivanje predstavlja velik pritisk na okolje – to tedaj še ni bilo moteče. Obe »revoluciji« sta začetek eksponentnega gospodarskega razvoja. Okrog leta 1900, ko so nekaj desetletij prej podjetniški urbani ljudje s severa ZDA premagali agrarne lastnike sužnjev z juga, začne Amerika

hitro pritegovati podjetne ljudi z vsega sveta in nato v kratkem odpravi rutini naklonjeno tedanjo (ameriško indijansko) kulturo – ZDA kmalu prevzamejo vodilno vlogo v svetovnem gospodarstvu. Evropa tedaj zastane. Postane »utrujena stara dama«. (To je bil čas množičnega izseljevanja Evropejcev, tudi Slovencev, v Ameriko.)

Po prvi svetovni vojni postajajo ZDA korak za korakom dominantna vojaška in politična sila in sedaj že nekaj desetletij velja: »Če ZDA kihnejo, se svet prehladi.« Ve pa se tudi, da ZDA vse bolj spominjajo na umirajoči Rim, saj na primer od sedemdesetih let 20. stoletja svet financira ameriški deficit. Ta čas, tako pravi javni tisk, ima Kitajska 1300 milijard dolarjev ali eno tretjino ameriških deviznih rezerv. Ves čas je bila ameriška politika premalo celovita in družbenoodgovorna, ni se planiralo, trg pa ni deloval inovativno.

Odnosi med delom in kapitalom se ostrijo, sindikati postanejo močan faktor in kapital jih mora upoštevati. Ti odnosi postanejo predmet znanstvenega preučevanja, kar se odraža tudi v politiki. To je bil čas, ko analitiki gospodarskega in družbenega življenja, pa naj gre za Karla Marxa (1818–1883), papeža Leona XIII. (1810–1903), Kreka (1865–1917) ali pozneje Keynesa (1883–1946), v naravnih danostih niso videli ovir za nadaljnji obstoj in razvoj kapitalizma (Keynes, 2006). Iz Marxovih del se da sklepati, da je zanj kriza naravnega okolja le eden od izrazov temeljnega protislovja kapitalističnega načina proizvodnje, to je nasprotja med družbenim značajem proizvodnje in privatnim prisvajanjem rezultatov tega dela. Da pa se je Marx zavedal (njegovi epigoni očitno ne), da je človek del narave, kaže naslednji njegov citat:

»Die Natur ist der unorganische Leib des Menschen, nämlich die Natur, soweit sie nicht selbst menschlicher Körper ist. Der Mensch lebt von der Natur, heisst: Die Natur ist sein Leib, mit dem er in beständigen Prozess bleiben muss, um nicht zu sterben. Das hat keinen anderen Sinn, als dass die Natur mit sich selbst zusammenhängt, denn der Mensch ist ein Teil der Natur.« (Armanski, 2015).

To vprašanje postane osrednje šele konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja, ko nastopi t.i. tretja industrijska revolucija, vezana na mikroelektroniko, biotehnologijo in nove materiale. A tudi ta vsebuje le

tehnično-tehnološke inovacije in delno njim prilagojene organizacijske, ne pozna pa družbenih inovacij. Prosti čas, ki ga je bilo nenadoma več, ni bil organiziran.

Danes že govorimo o četrti tehniško-tehnološki (ne torej le industrijski) revoluciji, ki bi jo lahko poimenovali čas »hiperinformatizacije«; gre za vseobsežno informatizacijo gospodarstva in družbe. Vse to teče, kot pravijo geologi, v novi geološki dobi antropocenu (Schwab, 2016). Odprto ostaja vprašanje, ali bo ta družba ustrezno zadovoljevala podedovane in nove potrebe. (Antopocen že prehaja v kapitalocen – glej Kirna.)

32. Študentski revolt

V isti čas (maj 1968 – študentski revolt) sodi tudi pojav sodobnega individualizma; veliki poslovni sistemi se ustrezno vzporednemu razvoju informacijske tehnologije začno reorganizirati, industrija se dejansko »terciarizira«, prihaja do »avtorsingov« in iz delov nastajajo nove celote. Predmetni svet seveda ostaja, a nastaja povsem drugačen in na drugačen način. Solidarnost, ki je bila nekoč vpisana v samo bistvo industrijskega podjetja, je izpuhtela, le delavstvo je ostalo izpostavljeno tržnim negotovostim, povsem odvisno od volje lastnikov podjetij, kar vse – bolj ali manj – velja še danes.

Torej: v zadnji četrtini 20. stoletja se človeštvo sooča z novim valom (vsaj četrte) globalizacije, sočasno z njo pa se konča tudi dokaj dolgo obdobje keynesianizma in začne se koketiranje z neoliberalizmom, ki vse bolj osvaja svet (Merhar idr., 2014). Človeštvo še pred nastopom neoliberalizma izve za notorično resnico, da je Zemlja končna količina, njena (samo)reproduktivna sposobnost pa močno omejena, da torej obstajajo meje rasti, kar samo po sebi terja inovativno, temu dejstvu prilagojeno družbenoekonomsko paradigmo. To ni bilo slišano, nasprotno: najpremožnejši sloji so, potem ko se je v zgodnjih sedemdesetih letih napovedoval njih relativni zaton, sprožili in pospešili neoliberalizem, socialno in okoljsko skrajno agresiven družbenoekonomski sistem monopolov pod imenom povsem svobodnega trga. (Ta pojem izraža »bistroumni nesmisel«; gre za zavajanje javnosti, saj popolno svobodnega trga ni bilo oz. ta sploh ni mogoč, saj izhaja iz modela popolne konkurence in je grajen na strogih domnevah.)

V naslednjih dveh desetletjih se je odstotek bogastva, ki si ga lasti en odstotek najbogatejših Zemljanov, močno povečal. Neoliberalizem po tem kriteriju postaja ekonomsko, četudi ne pravnoformalno, podoben fevdalizmu. Bivalni pogoji na Zemlji pa se iz ure v uro slabšajo.

33. Značilnosti neoliberalizma

Značilnosti neoliberalizma so naslednje:

- pospešuje proletarizacijo družbe;
- brez zadržkov izkorišča obnovljive in neobnovljive naravne vire;
- če je in kjer je možno, privatizira naravne vire;
- opušča t.i. nerentabilne družbene sisteme;
- če je in kadar je možno, privatizira proizvodne sisteme;
- ustvarja neravnotežja na lokalnih ravneh in globalno;
- ne investira, denar nalaga v banke in lastniške vrednostne papirje in deli dividende;
- ne vloga v zadovoljevanje individualnih in družbenih potreb (zdravstvo, šolstvo, kulturo).

Politika obrestnih mer, ki jo je vpeljal ameriški finančnik Volcker, je povečala zadolženost držav, kar je sprožilo novi imperializem. Nova politična geografija se to pot ne ustvarja z vojaško silo, ampak je posledica strašljivega razvoja finančnih institucij in njihovih storitev. Države tujega ne osvajajo z vojskami, ampak tuje kupujejo. Nekoč surova tankovska osvajanja se torej danes opravljajo na mehak način, prek trgovine, s tujimi vlaganji in kupovanjem podjetij. Takšno podrejanje tujemu gospodarstvu prek multinacionalk in monopolov in s tem tudi držav se danes razume kot nekaj povsem normalnega in celo zaželenega. Tisti redki, ki dvigujemo glas zoper to osvajalsko strategijo, smo razglašeni za nasprotnike svobodnega tržnega gospodarstva.

Načelno je to sicer dvosmerna pot, a za obrobje sveta, kamor vse bolj sodi tudi Slovenija, je enosmerna cesta, ki vodi v kolonizacijo (Mulej in Dyck, 2014).

Ta čas smo priča še nevidnim centralizacijam kapitala. Razlaščanje nacionalnih ekonomij znotraj EU zadnja leta opravljajo velike svetovne banke, večinoma ameriške, umazano prisilno delo pa opravljajo t.i. trojke. Opuščanje socialne države, države blaginje za vse in keynesijanskega ekonomskega

modela sploh – kakor hočete to početje poimenovati – so tako rekoč brez glasu proti sprejeli tedanji francoski predsednik, socialist François Mitterrand, predsednik socialdemokratske stranke in predsednik nemške vlade Gerhard Schröder (njuni nasledniki to nadaljujejo) in še nekateri drugi politiki, vse to v imenu nikoli vprašanih Evropejcev. Prioriteta od tedaj naprej ni bila več polna zaposlenost, za katero je bil Keynes pripravljen žrtvovati celo finančne kapita-liste, ampak dobiček ter nepravilno (tudi koruptivno) nagrajevanje vodilnih menedžerjev in lastnikov, doseženo mimo socialnega dialoga. Denarno plačilo v neoliberalizmu ni več plačilo za opravljeno delo, za individualni prispevek k skupnemu rezultatu dela, pač pa je fetiš, malik, simbol družbene moči. Ljudje to sprejemajo kot nekaj povsem normalnega, kot dokaz, da so konkurenčni in da v družbi nekaj veljajo (Keynes, 2006; *Zgrogjeni ekonomisti*, 2012).

Zaveza vladajočih postane obramba premoženja in tekočega dohodka najbolj premožnih. Še več, danes svetovna finančna oligarhija s podporo jedrnih držav kapitalizma za koristi kapitala žrtvuje kar cele države svetovnega obrobja. Primer: »Grški dolg 320 milijard evrov pomeni le 2 % letnega BDP Evropske unije, torej teden dni dela« (Štiblar, 2015). In dalje, pravi Štiblar, neoklasiki (neoliberalci), tudi slovenski, so na strani trojke. Temu se ne kaže čuditi, dodajamo, saj je vzgojna in medijska indoktrinacija v smeri neoliberalizma že nekaj desetletij totalna.

Danes je že očitno, da se je z opuščanjem keynesianizma, ne da bi pravzaprav povsem vedeli zakaj, začelo neko novo zgodovinsko obdobje – neoliberalizem (Harvey, 2012). Že desetletja smo močno soočeni z njim in le upamo lahko, če parafraziram Lenina, da je to zadnja faza do sedaj znanih kapitalizmov.

Neoliberalizem se je začel opazno razvijati konec 60. let 20. stoletja kot odgovor na pešajoči (v čem le?) keynesianizem. Gérard Duménil in Dominique Lévy (2012, str. 28) pravita, da zato, ker se je »... ko so se konec šestdesetih let 20. stoletja začeli slabšati rezultati tehničnih sprememb in stopnje profitabilnosti, izkazalo, da znane politike povpraševanja ne morejo zaustaviti upočasnjevanja akumulacije kapitala in makroekonomske nestabilnosti. Dvignil se je dvojni val (strukturne) inflacije in brezposelnosti.«

S tem so bila vrata neoliberalizmu odprta.

Neoliberalci so tedaj trdili in še vedno trdijo, da bodo odprta tržišča, svobodna trgovina in neomejen pretok kapitala vodili do večje socialne, politične in gospodarske blaginje, kar mezdna politika držav oz. njih gospodarstva onemogočajo.

Logično: te zahteve predstavljajo jedro doktrine pogubnega neoliberalizma. Danes je že bolj ali manj priznано, da neoliberalizem ni prinesel obljubljenih blagrov, nasprotno, povečal je agresijo do posameznikov, gospodarskih subjektov in storitvenega sektorja, v mednarodnih odnosih pa je zaostрил razmerja zlasti do perifernih držav in še posebej do naravnega okolja.

34. Na udaru je socialna država

Izkušnje kažejo, da je zmanjševanje davkov, ki naj bi lastnike kapitala spodbudilo k novim vlaganjem, navaden mit. Resnica je, da nižji davki ustvarjajo primanjkljaje na državni ravni, ki jih oblasti nadomeščajo z varčevanjem in dolgovi. Pri tej raboti je najprej na vrsti socialna država, zmanjšujejo se sredstva zanjo, temu sledijo privatizacije, dostop javnosti pri storitvah se zmanjšuje; ljudem so odslej dostopne v skladu z njihovim materialnim položajem. Nekateri v Evropi, in veliko takih je tudi pri nas v Sloveniji, so prepričani, da je socialna država naprodaj. Pri tem pozabljajo, da socialna država zmanjšuje socialne razlike in zato naj bi bila neke vrste »dokaz dobrohotnosti totalitarizma«, ki krepi družbeno kohezivnost (Marshall, 2012). Ko jo »odprodamo«, in to čimprej, mislijo, bomo čez noč rešeni vseh problemov. Tuji kapital bo potem zainteresiran za vlaganje pri nas in drugje, ker bo država vitka, trg delovne sile fleksibilen (danes se »trg delovne sile« nadomešča s »trgom dela«, da bi tako prikrili izkoriščanje delavcev), socialna politika bo zreducirana na minimum, okoljevarstvena zakonodaja ne bo omejevala investicijske aktivnosti naše, tuja pa ne novokomponirane kapitalistične elite, zato ne bo selitev profitov v davčne oaze itd. Pri tem spregledujejo, da razvita okolja, kot je tudi slovensko, s cenanim delom in vitko državo azijskim in afriškim okoljem ne morejo konkurirati zaradi tradicije, načina življenja, pa tudi zaradi geografskih danosti ne. Globalizacija in z njo povezano sklicavanje na konkurenčnost (za vsako ceno) ima torej meje, prek katerih gospodarstvo – posebej v razvitejšem svetu – ne more.

Neoliberalci so prepričani, da je socialna politika nekaj drugorazrednega, tisto, kar edino šteje, je ekonomska politika: gospodarstvo, namenjeno samemu sebi in profitu lastnikov. V jedru te politike so trgi oz. tržni odnosi. Po njihovem mnenju je tržna tekma najvišja manifestacija svobode; v njej

zmagujejo najboljše. Tisti poraženci, ki so iz tekme v tekmo neuspešni, nimajo alternative, so neke vrste kolateralna škoda, ki naj jo sanira (ostanek) socialne politike. Ti »zmagovalci« (po večini tajkuni) so bogati in zato socialne politike ne sprejemajo kot nujne in enakopravne sestavine moderne, civilizirane industrijske družbe (imajo jo za ostanek socializma), zanje ima pač človek le (prehodno) tržno vrednost. Stališče, da bi država imela kakršno koli netržno obveznost do svojih državljanov, je zanje povsem nesprejemljivo. Dovoljena je le karitativna dejavnost, in še ta mora biti v funkciji izboljševanja kvalitete delovne sile, katere edina naloga je ustvarjanje profita lastnikom. Socialna država je zanje pravzaprav le prehodni pojav, dokler individualizem – prepoznavno znamenje neoliberalizma – v celoti ne prevlada. Taka družba ne potrebuje človeka kot večdimenzionalnega bitja, potrebuje le »govoreče orodje« (Mastnak, 2015; Štiblar, 2008; Drenovec, 2013).

Takšne pravne in politične systemske rešitve in politike nedvomno vodijo v razgradnjo države, njenih družbenih in socialnih institucij, kar vodi v nastajanje mafijskih združb, roparskih tolp, verskih sekt. To so neke vrste nadomestne skupnosti, morebitna etična spornost pa ni ovira za vključevanje vanje. Žal je tako, da lahko tudi etično sporne skupnosti nudijo socialna zatočišča frustriranim ljudem. To pa je ravno tisto, kar tak človek potrebuje, na teh temeljih organizirana družba pa mu tega noče ali ne more ponuditi, morda tudi zato ne, ker jo stiska t. i. vitka država (Callinicos, 2004).

Najprej je to v osemdesetih letih 20. stoletja kot političarka začela Thatcherjeva v Veliki Britaniji (Margaret Thatcher, 2014), kasneje so ji sledili politiki drugih držav. Posledice te politike so žalostne, zaznati je že njeno opuščanje. A nastala škoda je nepopravljiva.

Neoliberalizem vedno in povsod daje prednost trgu pred državo, razen v primeru t. i. tržnih napak, kot so monopoli, hude krize, ki jim je skupen razlog enostranski podjetniški monopolizem, kot je bila kriza leta 1929, ki se je začela reševati s pomočjo državnega povpraševanja in s pomočjo planiranja, dejansko pa jo je rešila druga svetovna vojna, ali pa, če pride do večjega uničevanja okolja ali večjih socialnih nemirov in podobno (Keynes, 2006; Prunk, 2015; *Zgodovina človeštva: Dvajseto stoletje*, 1972).

Pomembno vlogo v neoliberalizmu imajo tudi menedžerji, ki avtoritativno vodijo poslovne sisteme, so zelo dobro plačani, pogosto so tudi so-lastniki podjetij, ki jih vodijo. V tem primeru govorimo o menedžerizmu,

katerega poslanstvo naj bi bila le učinkovitost poslovnega sistema, socialna in okoljska komponenta vodenja pa je, žal, zreducirana na minimum. Ker so menedžerji pogosto ekonomisti, je upravičeno sklepati, da je ta »ozkost« tudi posledica kurikuluma ekonomskih fakultet, ki je potreben prenove. Jože P. Damijan (2014) predlaga (morda celo malo preozko), da »... mora ekonomski kurikulum ob zares izvrstni metodološki osnovi vsebovati tudi ekonomsko zgodovino, politično ekonomijo, filozofijo in etiko, ki lahko diplomantom ob analitskem znanju nekam v male možgane (pripis: zakaj ne tudi v velike?) vsadi tudi kanček intuicije in varovala pred moralnim hazardom.«

Ozkost »ekonomskega kurikuluma« je le poseben problem znatno širše neustrezne družbenopolitične naravnosti sodobnih družb. V njih nas glasniki neoliberalne paradigme iz dneva v dan prepričujejo, da je produktiven le tisti del človeškega razvoja, ki povečuje produktivnost ljudi kot delovne sile. A človek ni le *homo faber*, če pojem zožimo na produkcijo materialnih dobrin, je veliko več: ima raznotere potrebe, številne interese, kar ga dela za motor napredka; pogosto je – lahko rečemo – »*deus faber*«, in zato je takšna »mentalna ozkost nedopustna«. Poleg tega je danes zunaj vsakega dvoma, da si moramo prizadevati za produktivnost virov, kajti EU v tem času, na primer, uvozi približno šestkrat več surovin, kot jih izvozi (*EU Trade Policy*, 2015). To pa terja, da kar ves svet postavi na prvo mesto vlaganje v ohranitev naravnega kapitala ter v boljše izkoriščanje naravnih virov. Razumljivo, ker človeštvo že nekaj let troši več naravnih virov, kot bi smelo. (Okoljski strokovnjaki pravijo, da bi človeštvo, če bi trošilo toliko kot povprečen Američan, potrebovalo več kot štiri Zemlje.)

Ta čas je, vzemimo, na svetu okrog 2,2 milijarde za delo sposobnih ljudi, približno tretjina je nezaposlenih, kar je procentualno približno trikrat toliko kot v Sloveniji. (Ti podatki so dostopni na spletnih strani. Število brezposelnih v svetu je leta 2023 ostalo nespremenjeno.) Kapitalistične korporacije vse bolj izrabljajo okolje, pri tem pa intenzivno lobirajo za to, da bi vlade držav čim manj posegale na področje zaščite okolja. Zdravko Mlinar (2012, str. 26) ugotavlja, da transnacionalne korporacije ogrožajo avtonomijo nacionalnih držav, demokratične procese teh držav in tudi lokalno kulturo. V aktualnem jeziku bi lahko rekli, da multinacionalke divje lastninijo države, zlasti gospodarsko manj razvite, ker težijo k temu, da bi iz denarja ustvarjali še več denarja, ne da bi bil ta povezan s proizvodnjo koristnih izdelkov ali za ljudi pomembnih

storitev – ni torej usmeritve v produkcijo uporabnih vrednosti. Človeštvo je soočeno s t. i. financializacijo. Države se osredotočajo na finance, realni sektor jih ne zanima. Od njih denar odteka v banke in privatne žepe, podjetja nimajo lastnih sredstev za naložbe in zaradi tega trpi rast in zaposlovanje. (Lep primer za to je Slovenija.) To je dokaz, da sedanje družbe ne obvladujejo finančnega korpusa, brez česar izhod iz krize (kakorkoli jo že poimenujemo) ni mogoč. V Sloveniji se to izrazito kaže v projektih vsiljene privatizacije družbenega premoženja, ki naj bi pognala rast, kar se po večini ne dogaja.

Torej, domačega denarja za investiranje ni, mednarodni denar, ki z globalizacijo prihaja v Slovenijo, je drag, zanima ga dobiček, in to na kratek rok, domače povpraševanje je šibko. Poleg tega globaliziran kapital zahteva finančno deregulacijo, blažje okoljske standarde, fleksibilno zaposlitev ter opuščanje elementov socialne države. Periferni svet, torej tudi Slovenija, se bo tega danajškega darila finančne globalizacije ZDA in drugih t. i. jedrnih držav kapitalizma rešil le tako, da bo za ceno počasnejšega razvoja povečal delež samofinanciranja svojega lastnega razvoja. Gérard Duménil in Dominique Lévy (2012, str. 50) pravita, da je predstava o tem, da »... pritok mednarodnega kapitala spodbuja razvoj, pravi mit.« Periferni del Evrope, ki je sprejel neoliberalizem, potrjuje, da neoliberalizem prinaša skromno rast in družbenopolitično nestabilnost, torej »počasni kapitalizem«. Kaj pa, če to ni bil cilj gospodarjev sveta?

Velike svetovne banke in drugi monopolisti ob asistenci jedrnih držav kapitalizma izžemajo svetovno periferijo oz. manj razvite države. Dolgovi teh držav še naprej rastejo. Vse več jih je – Slovenija je na skrajnem robu zmogljivosti –, ki ne morejo več vračati dolgov. Tedaj jim upnice, na demokratičen način seveda, naložijo »programe prestrukturiranja« in »prilagajanja« za dvig »konkurenčnosti«, kar pa pomeni organizirano nadaljnje podrejanje kreditodajalkam. Zlasti socialna struktura kreditujemalk naglo propada, raven revščine pri njih se povečuje. Neoliberalizem ni ničesar storil, da bi bremena krize pravično porazdelil, prav nasprotno. Tudi pri nas se na primer opravlja transfer narodnega dohodka od revnih k bogatim (davčne olajšave), kar le zaostruje odnose v družbi (Varufakis, 2016).

Od neke točke dalje te družbe nadaljnjega slabšanja razmer ne bodo zmogle več prenašati. Socialna razmerja se bodo zato zaostrila (marsikje so se že), stari pravni red bo s tem ogrožen in začelo bo prihajati do nasilja. Bo v tem

primeru NATO na strani obubožanih ali se bo potrdil kot žandar kapitalizma? (Verjetno slednje!) Ta kriza bo oz. je že le še en dokaz več, da se kapitalizmu nikoli ni in se mu tudi ne bo posrečilo preprečiti ciklične nestabilnosti. (Prostotržne razmere sicer v nobenem primeru niso obvladljiv projekt.)

Znano je, da je ključni vidni razlog za krizo (tudi sedanjo) padec investicijske in široke potrošnje, v ozadju pa sta odsotnost in pokritost resničnih potreb, kar se kaže tudi v sedanji krizi izobilja (Mulej in Dyck, 2014). Ali je upravičeno pričakovati, da bo novi podjetniški razred, ki ga oblast tako ali drugače protežira, več investiral in več trošil? Malo verjetno. Zanesljivo je, da vse bolj obubožano ljudstvo nima možnosti, da poveča potrošnjo. Prav verjetno je, da toliko zelenega impulza s trga ne bo. Neoliberalizem namreč od svojega začetka vidne prevlade v zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja pa vse do danes nikoli ni bil promotor gospodarske rasti in razvoja, bil pa je pravi recept za poglobljanje socialne diferenciacije in s tem povezanega netransparentnega, torej koruptivnega bogatenja politično-menedžerskih elit. Psihoanalitik Paul Verhaeghe pravi, da vsa neoliberalna ekonomija temelji na krivdi, ki ji preprosto ne moreš ubežati. Neoliberalizem, pravi, je kot krščanstvo, le da ne ponuja možnosti odrešitve (Vistoropski, 2015).

In dalje, če bi hoteli zagnati nov razvojni cikel, bi morali, med drugim, povečati ponudbo in porabo doma narejenih produktov, a ni tako. Slovenci smo na primer razvili kakovostne *software*, ki so povsem konkurenčni tujim, pa še cenejši so, a podjetja kupujejo tujo tovrstno opremo. Razumljivo je, ko to počno firme v tuji lasti (to jim je ukazano), ni pa mogoče razumeti, da to počno podjetja v domači lasti, predvsem pa država. To je dokaz popolne odsotnosti domače strategije izhoda iz krize, tujci, ki nas uspešno lastnijo, pa jo imajo; seveda svojo. (Spremljal sem, na primer, razvoj podjetja Perftech, d.o.o.)

Razvite in tudi razvijajoče se države dosegaajo rast v prvi vrsti na račun naravnega okolja. Tehnološki napredek sicer lahko blaži negativne posledice pritiskov na okolje, jih pa ne odpravlja, vsaj ne v celoti. Tako Zemlja hira, bivalno okolje pa se dobesedno iz ure v uro slabša. Podatkov o tem je obilo. Nekaj jih v tem pisanju navajam.

In drugo: poraba surovin se mora začeti zmanjševati. Ko bomo to upoštevali, bo svetovni družbenoekonomski sistem postopoma prešel v stanje ravnotežja, eksponentna rast bo prešla v ničelno. Res pa je tudi, da je malo verjetno, da se

bo razviti svet dobrovoljno odpovedal potrošništvu in udobnemu življenju samo zaradi ekoloških problemov, ki ga ta čas še celo ne prizadevajo usodno, vsaj vidno ne.

Morda ima več možnosti projekt upočasnjene rasti in to take, ki je v funkciji zmanjševanja negativnih učinkov na okolje. To bi lahko poimenovali prehod v selektivno obliko razvoja oz. model izključno kvalitativnega razvoja.

A po večini imamo zlasti v t. i. tranzicijskih državah opraviti s pohlepom, ki je povezan s sebičnostjo, ta pa naj bi bila človeku genetsko vrojena lastnost. Človek hoče po naravi imeti več, biti prvi, in zato je neoliberalizem, ki pohlep spodbuja, imenujmo ga »pohlepna sebičnost« ali »sacro egoismo« (sveta sebičnost), naraven sistem. Zato je treba jemati prostotržno konkurenco le kot selektorja, ki v neizproslem boju pravično določi zmagovalca (Klemenčič, 2010). Naj povemo, da je že Darwin opazil izrazito »socialnost« pri žuželkah. Mikrobiologi danes znajo povedati, da se pri sesalcih in seveda tudi v človeških možganih izloča star hormon oksitocin, ki sesalce veže na njihovo potomstvo in človeka usmerja v skrb za življenjskega partnerja in ljubezen do njega. Evolucija (oksitocin je dejaven v tistih delih možganov, ki so se razvili v starejših obdobjih evolucije in so zunaj območij zavesti, ugotavljajo mikrobiologi) torej ne nagrajuje sebičnosti.

Sklepati se da, da je tudi sodelovanje gensko pogojeno, da torej obstaja neke vrste »nesebični gen«. Tega sodelovanja je, tako kažejo študije, več znotraj sorodnih skupin, krepi se torej z genetsko bližino. Ekonomsko rečeno: ekonomija, ki želi biti uspešna, mora uporabiti »obe vrsti genov« (Klemenčič, 2010).

Christian Felber (2010, 2012, str. 27-28) je preučeval tudi tezo Hayeka: »Wettbewerb ist effizienteste Methode, die wir kennen.« Za to trditev ni našel pri ekonomistih, tudi prejemnikih Nobelove nagrade za ekonomijo, nobene empirične potrditve, gre torej za neko »vero«, ki je že »seit 250 Jahre« dominanten gospodarski model. Resnica je drugačna, pravi, 87 % raziskav potrjuje, da »...Konkurrenz nicht die effizienteste Methode ist,« nasprotno, najučinkovitejša je kooperativnost. To Hayekovo prepričanje izhaja iz dejstva, da je bil »metodičen individualist«, kot ugotavlja Geoffrey M. Hodgson Caldwell, in zato je individualizem jedro tako njegovega socialnega kot ekonomskega sistema. Morda pa je le sledil Adamu Smithu, za katerega »...je bil sebični interes bistven,« saj je trdil, da nihče ne more pričakovati »...pomoči drugih, če je ta odvisna le od dobrosrčnosti« (Lebowitz, 2014, str. 55). Taka interpretacija

Adama Smitha je enostranska, kajti ravno zaradi konkurenčnosti mora ponudnik skrbeti za dolgoročno zadovoljstvo odjemalcev (Mulej in Dyck, 2014).

Kaki dve zadnji desetletji (na vsaj 30 let podlage) je trajalo in traja unisono hvaljenje neoliberalizma oz. »financializiranega kapitalizma« (financializacija iz fiktivnega kapitala ustvarja profit), ki je sicer povečal potrošnjo, s tem pa tudi proizvodnjo, kar je izčrpavalo Zemljo, jo zasipavalo z odpadki, tudi takimi, ki jih ni mogoče reciklirati. Občutek je bil, da je vsem lepo. To je bilo mogoče zato, ker je finančna stroka razvila vrsto finančnih produktov, prišlo je do financializacije, vse je nenadoma bilo mogoče narediti, vse prodati, vse kupiti (svoje je odigrala tudi inflacija).

Že nekaj časa – vsaj od ugotovitev Rimskega kluba in teze o nujnosti trajnostnega razvoja dalje – je slišati vse več glasov, da je prihodnost človeštva v ekosistemsko odgovornem konceptu razvoja, oz. v opustitvi modela, ki presega biofizične in entropijske omejitve. Zaznati je, da ljudje počasi le sprejemajo dejstvo, da je največje neetično ravnanje jemanje prihodnosti iz nas rojenim, kar je posledica našega odnosa do okolja (Mulej idr., 2016). Ta novi koncept, pravijo novi glasovi, edini more omogočiti blagostanje sedaj živečim, obenem pa tudi dostojno prihodnost novim generacijam. Zaradi omejenosti naravnih virov tega ni mogoče dosegati v razmerah količinske »trajne gospodarske rasti«, ki je zasnovana na rastoči potrošnji naravnih virov, a ne na novem znanju, inovacijah, tehnoloških izboljšavah, organizacijskih koristnih spremembah in podobnih kvalitativnih dejavnikih. Temelj tega nujnega, novega kopernikanskega preobrata je nova, poimenujmo jo okoljska etika, v kateri sta enakovredno zajeta tako antropocentrizem kot ekocentrizem, neomejena proizvodnja in potrošništvo pa nista več sinonima za svobodo, ker nista izvedljiva niti potrebna (Ošljaj, 2000).

Ni dvoma: (sedanji) neoliberalni globalni kapitalizem je na preizkušnji, ker, med drugim, ni sposoben povezovati »družbene produkcije z družbenimi potrebami«, bi rekel Viljem Merhar (2010). Zato nekateri, upamo si reči, da kar upravičeno, menimo, da se njegov čas izteka. Drugi vztrajajo pri podmeni, da je njegova prilagoditvena sposobnost neskončna, da se je torej skozi zgodovino neprestano spreminjal, iskal času primerne forme, bistva pa ni menjal in tako bo tudi to pot. Kapitalizem je potemtaka večna družbenoekonomska formacija. (Po tej logiki sta bila sužnjelastniška in fevdalna družbenoekonomska sistema le njegovi predhodni pojavni obliki?)

Toda vsaj od Marxovega *Kapitala* dalje se v tezo, da je »kapitalizem večna družbenoekonomska formacija«, znanstveno dvomi. Giovanni Arrighi (2009, str. 320), če ga prav razumemo, pravi, da je prihodnost človeštva ali nastanek svetovnega imperija ali nastanek nekapitalističnega gospodarskega sveta ali pa človeštvo samo vstopa v stanje neskončnega systemskega kaosa.

In kaj je bistvo kapitalizma? To so jasno definirana in vsem (načelno svobodno) dostopna, pravno ter praktično ekonomsko in sociološko varovana lastninska razmerja, ki jih je staro rimsko pravo definiralo kot pravico lastnika do uporabe in tudi zlorabe, kar vključuje tudi od nje odvisne ljudi in naravo. Zasebna lastnina proizvodnih sredstev je največji motiv za več, za boljše, za inovativno delo, zasebna lastnina pa je – tako pravijo zagovorniki zasebnih lastninskih odnosov – tudi edina poštena podlaga za delitev ustvarjenega. To je tista vrela kaša, okoli katere človeštvo, vsaj zadnjih dvesto let, kroži. Zato je verjetno Andrej Kirn, glej Nagovor na slovenskem ekološkem srečanju, 4. 11. 2024, sociološka in okoljska transformacija, (po mojem vedenju prvi med Slovenci) današnji kapitalizem poimenoval za ekološko dobo kapitalocen.

Fevdalizem je sužnjeposestniška družbenoekonomska razmerja zamenjal tako, da je povečal samostojnost in s tem odgovornost tlačanov, ki so to postali iz sužnjev. Kapitalizem je tlačanom obljubil »enakost, svobodo in bratstvo«. Realiziral je »pravno enakost«, bratstvo je udejanjal zgolj z dobrodelnimi akcijami, svobodo pa je spremenil v pravico biti podjetnik ali delavec. Bistvo tega novega sistema ni v lastništvu, ampak v podjetniškem pridobivanju lastnine in lastninskih pravic, s tem pa tudi družbenega statusa. Trg je v tej družbenoekonomski paradigmi postal instrument za pridobivanje statusa, svoboda je tako bila le formalna, ne pa ekonomska.

Marx je osmisлил, Lenin pa udejanjil prepričanje, da so zasebni lastninski odnosi podlaga izkoriščanju in da je rešitev v državnem lastništvu. (To prepričanje je utrdil Stalin.) Lastnik proizvodnih sredstev naj ne bi bil več posameznik, ki je egoist, izkoriščevalec, danes bi dodali še, da nima potrebnega, tj. primerno celovitega odnosa do narave, ampak država, ki naj bi bila negacija prej povedanega. Pri tem so hote ali nehote spregledali, da so državi (njeni birokraciji) s tem podelili vlogo določevalca uspešnosti, s tem pa negirali podjetniško pobudo. To je neodgovorna glorifikacija države, ki so ji taisti teoretiki sočasno napovedali smrt. Realsocializem v praksi ni odpravil odtujevanja presežnega produkta od njegovih ustvarjalcev. Ta družbenoekonomski

sistem je bil tudi ekonomsko neučinkovit ter do okolja vsaj tako agresiven kot kapitalističen sistem. Pomembno je tudi vedeti, da je diskreditiral idejo socializma, pri ljudeh pa dodatno ustvaril (in zlorabil) iluzijo, da je politična birokracija sposobna »voditi gospodarstvo«. Gledano z gospodarsko-razvojnega vidika se je v t. i. socialističnih/komunističnih državah vršil zavesten pospešen prehod iz predindustrijske v industrijsko družbo, kar potrjuje tudi geslo, da je socializem = elektrifikacija + industrializacija.

In zakaj je bila predpostavka, da je politična birokracija »sposobna voditi gospodarstvo«, v temelju napačna?

Država ni neki imaginarij, tvorimo jo živi ljudje z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi. Mora jo nekdo voditi – rod, stranka oz. stranke, vsiljena (oktroirana) zunanja sila. Državna lastnina v tem primeru upravljavsko pripada tako ali drugače formirani politični eliti, ki pa ni podjetniška, kar vse je v naravi stvari. To takratni jugoslovanski komunistični eliti ni bilo neznano (vsaj Edvardu Kardelju ne), le Milovan Djilas (2014) je v tedanji Jugoslaviji to notorično resnico *urbi et orbi* razglasil, s čimer si je prislužil status komunističnega disidenta. On pravi, da je bistvena značilnost nastalih komunističnih držav nov razred lastnikov – to je partijska birokracija, v jeziku današnjega časa bi rekli, da so bili partijski birokrati menedžerji v državnih podjetjih. (Če si sposodimo Friedmana, pa, da so partijski birokrati »aristokrati delavskega razreda«.) To »lastništvo« je bilo v ekonomskem in tudi etičnem smislu, kot že rečeno, slabše od prejšnjega zasebnolastniškega, vsaj po merilih zasebnolastniških ureditev, ker realsocializem številnih zasebnolastniških (na primer iniciative) ne vključuje. Poudariti velja, da se je tedaj in se še danes, primerjalo v istih časovnih intervalih dežele z zelo različnimi startnimi stanji. Svetovni severozahod na primer ima zgodovinske prednosti pred vzhodnoevropskim prostorom – slednjemu pa je po drugi svetovni vojni severozahod uspešno oteževal razvoj tudi s hladno vojno.

35. Primeri lastništva

Omenjeni primeri lastništva potrjujejo, da je last proizvodjalnih sredstev, če je v funkciji ustvarjanja nove vrednosti, ključni faktor pri ustvarjanju kohezivnosti družbe ter da človeštvu, kljub velikim naporom, do sedaj ni uspelo najti za vse strani ustrezne rešitve.

Preveč ambiciozno in še prej neprofesionalno bi bilo reči, da poznamo rešitev, si pa vendarle upamo reči, da vemo, v katero smer kaže razmišljati.

Nedvomno drži, kar je zapisal Thomas Piketty (2014, str. 569), da se bodo v naslednjih letih razvile (dodajmo, da se že razvijajo) »...new forms of property and democratic control of capital.«

Privatno lastništvo, zlasti tisto, doseženo ne glede na ceno (kar se je dogajalo v Sloveniji po osamosvojitvi – rezultat je tajkunstvo), ni rešitev. To sicer prinaša (predvsem kratkoročne) koristi političnim in menedžerskim elitam (prisvajanje rezultatov dela drugih), hkrati pa pogloblja socialno diferenciacijo oz. ohranja, kot uči marksizem, razredni odnos. Menimo pa, da je privatno lastništvo treba jemati kot pomembno lastninsko obliko, pod predpostavko seveda, da je pridobljena zakonito ter da se uporablja zakonito, etično – torej družbenoodgovorno. Ta lastninska oblika je na primer primerna podlaga za kmetijstvo ter drobno in srednje gospodarstvo (npr. Marmor Hotavlje) in še za kaj. Po drugi svetovni vojni so bila v Jugoslaviji prav ta področja najprej ponovno privatizirana (Borak in Lazarevič, 1991; Klemenčič, 2013).

Zadružno lastništvo (posledica združevanja dela in sredstev v proizvodnji in potrošnji) – kaže prakticirati povsod, kjer je to mogoče. V slovenski gospodarski zgodovini – pojavilo se je že leta 1856 – je odigralo pomembno vlogo (Krek, 1925). O zadružništvu obstajajo tako zakonodaja kot izkušnje (M Sora Žiri). Zadruge so samoupravne kolektivne ekonomske organizacije; zadružništvo mehča trde kapitalistične odnose in se vključuje v tržno gospodarstvo, pri tem pa ravna odgovorno do narave in ljudi.

Lastništvo zaposlenih je – priporočljiva forma. O njej ta čas ne obstaja domišljena zakonodaja, ki bi regulirala, na primer, vstopanje in izstopanje iz lastništva, pa tudi mnoga druga vprašanja niso rešena. Tudi praksa na tem področju je skromna. V svetu je znan primer Mondragon (Mondragon, 2015; Domel, 2016).

Državna lastnina – tudi ta je primerna lastninska oblika, zlasti za dejavnosti, ki so v interesu države kot skrbnika celotne družbe, ne le posameznikov. Ta lastninska oblika vzpostavlja nov družbeni odnos, ki odraža določeno stopnjo podružbljanja proizvodnje. V visoko razvitih kapitalističnih državah je predvsem v funkciji lažjega obvladovanja konfliktov med delom in kapitalom, v gospodarsko manj razvitih državah pa služi tudi hitrejšemu gospodarskemu razvoju (koncentracija sredstev za investicije, na primer), če je seveda ne zlorablja

v korist privilegirancev. Trendi so jasni, pravi Bogomir Kovač (2015, str. 25): »... 21. stoletje bo prineslo več in ne manj države.«

Družbena lastnina – ideja, čeprav je bila pri nas lansirana kot politični projekt (kot posledica razvoja socialističnih družbenoekonomskih odnosov, se je reklo), je bila stvarna alternativa realsocializmu in obnovi privatnolastniških odnosov; morda je celo perspektivna (glej več del Edvarda Kardelja). Michael A. Lebowitz (2014, str. 78) gre celo dlje, ko zapiše: »Družbeno lastništvo naše družbene dediščine, rezultatov minulega dela, pomeni uveljavljanje pravice vseh živih človeških bitij do polnega razvoja njihovega potenciala – do resničnega bogastva, razvoja človeških zmogljivosti.«

Ključno vprašanje je torej, kaj storiti, da jo bodo zaposleni jemali kot »svojo lastnino«, kar pomeni odgovornost in spodbudo za resno gospodarjenje, da bo torej odigrala motivacijsko vlogo in je ne bodo jemali kot lastnino »tretjega«, od katere nimajo koristi, temveč le navidezno pravico odločati o nerazumljivem in že odločenem, zaradi česar do nje ne čutijo obveznosti in odgovornosti. Obenem bo ta lastnina podlaga trajnostnemu razvoju, socialni pravičnosti in odpravljanju imperializma v mednarodnih odnosih. Prav to, menimo, je imel v mislih Kardelj (*Ustava SFRJ* iz leta 1974). Hotel je, da bi se ljudje vedli kot lastniki podružbljenih proizvodjalnih sredstev, ob tem pa zasledovali tudi širše družbene cilje, šlo mu je za neke vrste »podružbljanje individualizmov«, morda je imel v mislih celo družbeno odgovornost, o kateri teče beseda.

Že danes so izpolnjeni vsi pogoji, da bi zavestno vpeljevali mešana lastninska razmerja (zanje se ves čas zavzema Viljem Merhar, glej njegova citirana dela), ki, med drugim, ohranjajo vse elemente kapitalistične racionalnosti, a zmanjšajo njeno enostranskost. Tudi Piketty (2014, str. 136) pravi, da so ljudje po veliki gospodarski krizi tridesetih let prejšnjega stoletja začeli razmišljati o različnih oblikah »mixed economy«.

Zaradi ekonomske vloge države bi se ohranile in bogatile tudi vse kolektivne družbene potrebe, kar je pogoj za koeksistiranje vseh oblik svobode. Ker je Zemlja znatno prenaseljena, naravni viri usihajo, z obnovljivimi viri pa je treba skrbno gospodariti, so netržne intervencije v gospodarstvu nujne. Biti pa morajo karseda celovito zasnovane in uresničevane. V tem primeru vloga države v gospodarstvu ni negacija tržnih odnosov, dejansko je njihova nadgraditev, kar prispeva h gospodarnejšemu trošenju razpoložljivih proizvodnih tvorcev.

Indikativni družbenoekonomski plan z elementi obveznega, na primer, bi v tem primeru predstavljal okvir, znotraj katerega bi tekle (nemonopolizirane) tržne povezave. Družba pa bi bila politično in lastniško pluralna. Ta lastninska razmerja, poudarjamo, bi si med seboj konkurirala (gospodarstvo bi bilo zato uspešno), do večjih izkoriščevalskih ekscesov pa ne bi smelo prihajati.

To je – mislimo zlasti na razmere v Sloveniji, ki šele vzpostavlja prava tržna razmerja – nadvse primerna oblika. Mešana lastninska razmerja so tudi nujna podlaga tržno-planskemu gospodarstvu, ki je prihodnost slehernega gospodarstva. K povedanemu je treba dodati še, da bo v ekonomijah malega obsega, kot je slovenska, prevladovalo malo in srednje gospodarstvo (to je že realnost), ki se bo na različne načine – najprej seveda že doma – povezovalo v svetovno gospodarstvo, kar je posledica nepovratne globalizacije in nujne specializacije.

Ta kratki sprehod skozi ekonomsko zgodovino kaže, da se država iz gospodarstva ni nikoli umaknila, intenzivno pa je začela posegati v kapitalistična razmerja v začetku 19. stoletja. Tedaj se je že vedelo, da lahko tržne sile prosto delujejo le v okviru urejene družbe / države, zato so, na primer, celo delavske stavke zatirali z vojsko. To je hkrati tudi čas prvih ukrepov države na področju sociale.

V zadnjih sto letih se je povečala vloga države v gospodarstvu tudi tako, da je pravo začelo ščititi državne gospodarske interese (Prunk, 2015; Krek, 1925). Prihaja do koncentracij gospodarskih zmogljivosti. Tako je država v tem času, zdaj bolj zdaj manj, prevzemala odgovornost za blaginjo ljudi in zato je (posebej osnovno) šolstvo, pa vsaj še osnovno zdravstvo, prešlo v domeno države oz. je tam tudi ostalo. V tem času so države poddržavile proizvodnjo elektrike, železniški promet, letalski promet, RTV (ti procesi so se intenzivirali po prvi svetovni vojni) itd. Sedanji neoliberalizem to »napako« popravlja. Jedrne države kapitalizma, ki povsem obvladajo svoja nacionalna gospodarstva, prek mednarodnih bančnih sistemov vztrajno podrejuje ekonomije perifernih – že močno – »vitkih držav«. Prvi »uravnavani kapitalizem«, ki je bil vzpostavljen po drugi svetovni vojni, sta Thatcherjeva in Reagan v osemdesetih letih 20. stoletja z neoliberalizmom zrušila, sedaj pa se skuša pod vodstvom ZDA, ki postajajo vse agresivnejše do preostalega sveta, na Zahodu organizirati neki nov »uravnavani kapitalizem« znotraj. Ta projekt je obsojen na neuspeh. (Vse bolj izrazito se mu že postavljajo po robu države BRICS. O tem poročajo javna občila.)

Za Slovenijo, ki je majhna država, je pomembno, da ohranja in še krepi vse funkcije države, gospodarstvo organizira na tržno-planskih temeljih in stori vse za ohranitev družbene kohezivnosti.

Paradoksalno je, da neoliberalne vlade že nekaj časa ne vladajo več svojim državam; vodijo jih korporacije oz. njihovi bogati predsedniki, ki jih zanimata le bogastvo in moč, a to ni resničnost časa in prostora, v katerem živimo (Perkins, 2012). To nedvomno vodi v krizo jedra neoliberalizma, kar bo sprožilo tektonske premike, katerih posledice so nepredvidljive in tudi nepredstavljive.

EU postaja država birokracije in ne demokracije, na njeno politiko njeni državljani nimamo skoraj nobenega vpliva, vpliv izgubljajo tudi države, še posebej manjše. Gospodarji EU postajajo finančne ustanove, povečini neevropske, ki so od ljudi dejansko neodvisne. EU se kaže vse bolj kot neustrezno strukturirana nadnacionalna skupnost, ki se bo morala prestrukturirati, in to čim prej, sicer bo prepozno. Evropa mora postati »širokooka« v ekonomskem, socialnem in kulturnem smislu, sicer bo postala »pozabljen kontinent«. (Družbeno odgovornost je uvrstila v svoje dokumente, a je v družbenoekonomski praksi ne izvaja, vsaj ne dosledno. Tako poročajo mediji. Vsakršna družba preživi, če zna kombinirati proizvodne faktorje (eksistenčni trikotnik človeštva): kapital, delo in naravne vire (Lapajne, 2014, str. 74).

Empirični podatki kažejo, da je preživetje človeštva ogroženo.

Razloga za to sta vsaj dva:

- Človeštvo še kar naprej nerazumno izkorišča naravne vire.
- Število prebivalcev planeta se še vedno povečuje (nekateri menijo, da to sicer ni poseben problem).

Ta nezadržna rast je bila sprožena sredi 17. stoletja, ko se je človeštvo začelo prvič spogledovati z liberalnimi družbenoekonomskimi odnosi, ki so v naslednjih letih dvignili proizvodnjo in potrošnjo do neslutnih višav. To se je dogajalo in se še dogaja, kljub temu da je po do sedaj znanem edino planet Zemlja poseljen z razumnimi bitji. Prihodnost Zemlje je tako izključno odvisna od ravnanja teh »razumnih bitij«. Akademik Jože Trontelj navaja, da povprečen Zemljan danes porabi zmogljivosti poldruga planeta – ta podatek je ta čas že presežen (Trontelj, 2013). Ali drugače povedano: če bi hoteli imeti ekološko ravnovesje, bi morali sedanjo rabo materialnih virov zmanjšati za dobro tretjino (sedaj že znatno več). Iz tega se da zaključiti, da »aktualna razumna bitja« ne ravna razumno. Lahko ta zamotani rebus

reši jutrišnja znanost? (Žal ne more, in to tudi zato ne, ker je ta čas pretežno specializirana in osredotočena predvsem na posamične probleme, manj pa se ukvarja s celoto sveta in človeštva (Mulej idr., 2013).

Domneva se, da je 9000 let pr. n. š. živel na Zemlji 5 do 10 milijonov ljudi, in to v manjših izoliranih rodovnih skupnostih (Erjavec, 2012). Opazna rast prebivalstva se je dejansko začela z industrializacijo. Astrobiologi znajo povedati, da bodo ugodni pogoji za življenje na Zemlji po najslabšem scenariju še 1,75 milijarde let, po najboljšem pa 3,25 milijarde let, lahko pa človek s svojim ravnanjem povzroči izginotje življenja že prej (*Življenje na Zemlji*, 2015).

V Evropi skupaj z evropskim delom Rusije živi okrog 12 % svetovnega prebivalstva. Leta 1973 smo imeli na svetu tri mesta z več kot 10 milijoni prebivalstva, danes jih je že več kot 25, leta 2050 naj bi že 70 % svetovnega prebivalstva živel v mestih z več kot 10 milijoni prebivalcev.

Ta čas se 97 % vsega prebivalstvenega prirasta rodi v manj razvitih državah. Tako se na svetu vsako minuto rodi 225 prebivalcev, umre jih 107; število prebivalstva se tako letno poveča za pribl. 80 milijonov. Tako se je od leta 1960 podvojilo (*Svetovna rast prebivalstva*, 2014, 2015).

Združeni narodi predvidevajo, da se bo v naslednjih 120 letih svetovno prebivalstvo stabiliziralo pri 12 milijardah. V vmesnem času bo še najprej naraščalo. Strokovnjaki napovedujejo, da se bo, ko bo preseglo 9 milijard, že izrazito čutilo pomanjkanje hrane, surovin, energentov itd. Ker ne bo zadosti hrane in vode, se bo od neke točke dalje začelo število prebivalstva krčiti. To ne bo prvič v svetovni zgodovini. Še prej pa bo svet soočen z velikimi selitvenimi valovi, ki jih do sedaj človeštvo še ni doživelo. Evropa se s tem že sooča, a nihče pravzaprav ne ve, kako na human način ta problem rešiti. (Bojimo se, da na human način ta problem sploh ni rešljiv.) Zato upravičeno sklepamo, da ta proces ne bo potekal mirno, zagotovo ne neboleče, zmanjšanja bodo, regionalno gledano, neenakomerna. Že ta čas strda na Zemlji okrog 925 milijonov ljudi, v smetnjakih razvitih okolij pa konča kaka tretjina pridelane oz. pripravljene hrane. Razviti svet o tem razmišlja šele zadnjih nekaj let (*Odpadki hrane*, 2014, 2015).

Vsaj od Thomasa Malthusa dalje, ki je trdil, da se količina hrane povečuje linearno, populacija pa eksponentno, zaradi česar nujno prihaja do katastrof, so pogledi na to problematiko zelo različni. Zadevajo vse: od načrtovanja družine, pridelave hrane, poselitvene, industrijske in socialne politike do

politike izobraževanja, zdravstva itd. Dejstvo je, da dejansko govorimo o kapaciteti Zemlje, ki zaenkrat res še ni eksaktno določena oz. so glede tega velika razhajanja. S tem vprašanjem se je ukvarjalo kar nekaj matematikov. Uporabljali so različne metodologije, dobljeni rezultati pa so zato tudi zelo različni (Erjavec, 2012).

36. Demografska tranzicija

Pomembno je poudariti, da je svet sredi intenzivne »demografske tranzicije«, ki naj bi se zaključila okrog leta 2050. Včasih je bila motivacija za tehnološki razvoj in izboljšanje nosilne kapacitete Zemlje, kar naj bi omogočilo rast prebivalstva, danes pa je motivacija izboljšanje kvalitete življenja in zato rast prebivalstva ni tako hitra. Cilj »demografske tranzicije« je stabilizacija prebivalstva. Ta se ne bo zgodila le zaradi pomanjkanja zunanjih virov (hrane, surovin, energije), ampak tudi zaradi razvoja znanosti in občega dviga zavesti populacije. Mnenja o tem, kolikšna je nosilnost Zemlje oz. koliko milijard ljudi lahko preživi, so različna: nihajo med deset in 15 milijardami. Menimo, da je 10 milijard zgornja meja, in to pod pogojem, da človeštvo nemudoma konča z degradacijo okolja (Turk, 2013).

Konec »demografske tranzicije«, sredi katere smo, pomeni začetek nove zgodovine človeštva. Poimenujmo ga novi novi vek. Kaj pa bo karakteriziralo to novo obdobje, ne ve nihče; v obtoku je več možnih scenarijev in za nas so zanimivi tisti, recimo jim optimistični, ki kažejo na to, da človeštvo lahko preživi.

Ta optimizem je po našem spoznanju mogoče graditi na naslednji periodizaciji človeškega bivanja na Zemlji (*Zgodovina človeštva*, 1970–1977):

- Prva faza, poimenujmo jo »predmoderna«, je trajala nekaj tisoč let, vse od pojava *homo sapiensa* do konca srednjega veka.
- Druga faza je čas »industrializacije in urbanizacije«. To je čas od konca 16. tam do začetka 18. stoletja.
- Tretja faza je čas »zrelega industrializma« in objema 19. in 20. stoletje.
- Četrta faza je čas »poindustrializma«. To je naše 21. stoletje, ki je hkrati čas intenzivnega demografskega prilagajanja oz. t. i. četrte industrijske, bolje rečeno: tehnično-tehnološke revolucije, ki poteka v geološki dobi antropocena (ali kapitalocena?).

Predvsem nas zanima zadnja, četrta faza, v kateri obstoji ali vsaj vanjo stopa gospodarsko razviti del sveta, vključno s Slovenijo. V tej fazi sta stopnji natalitete in mortalitete nizki, zato je tudi rast prebivalstva skromna, v nekaterih okoljih celo negativna. To bi lahko v določenem času stabiliziralo število prebivalstva v teh okoljih, ne pa v svetu, kjer so stanja različna. Prav tako ni mogoče reči, kako in s kakšno dinamiko bodo ti procesi tekli v gospodarsko manj razvitih okoljih, kjer število prebivalstva še vedno narašča. To bo gotovo sprožalo migracije.

Vsekakor je ta čas zelo težaven, že sedaj je poln pretresov in negotovosti, v prihodnosti pa niso izključene niti vojne večjih razsežnosti za hrano, surovine, energente in vodo. Temu bi se mogli izogniti, če bi znali odgovoriti na vse bolj aktualno vprašanje: Kdo je upravičen do nadzora nad čedalje bolj omejenimi naravnimi viri? Če bomo nadaljevali po kapitalistični poti, pravi v predgovoru Michael A. Lebowitz (2014), »...smo lahko prepričani, da bo odločila sila – imperializem in barbarstvo.«

Treba je vedeti, da upori obubožanih in razžaljenih po posameznih državah danes ne pomenijo nič, ne prizadenejo niti lokalnih oblasti; upor, ki bi zamenjal neoliberalno paradigmo, bi moral biti globalen, ta pa za zdaj ni mogoč. Še naprej bodo protestirali Grki, drugič Španci pa Italijani, Nemci zaenkrat ne, ker so prepričani, da stavkajoči v drugih državah (na primer Grčiji) nimajo prav. Rekli bodo celo, da bi bilo bolje, da več delajo. *Proletarci vseh dežel* se ta čas ne morejo združiti, revolucije, ki smo jih poznali, zato več niso možne.

Sinhronizacije upornikov ni mogoče napovedati, saj bo nastopila spontano, seveda, če in kadar bo mogoča, in tega nas mora biti strah. Vse do tedaj bodo ljudje iz dneva v dan bolj resignirani, prevladovalo bo prepričanje, da kak drug družbenoekonomski sistem kot neoliberalni kapitalizem sploh ni mogoč. Dogajalo se bo prisilno varčevanje in spet znova varčevanje, kar pa je peklenska spirala, ki ekonomije, ki jo imamo, ne more pognati v nov tek. Prihaja čas globoke ekonomske, politične in socialne krize, ki od nekega trenutka dalje nemara ne bo več obvladljiva.

Negotovost je torej prepoznavno znamenje našega časa. Prihaja čas nujne omejitve svobodnega delovanja posameznika zaradi večje ekonomske enakosti in stabilnosti družbenoekonomskih razmerij. Tako razumljeno svobodo je treba razumeti kot svobodo, ki edina omogoča človeštvu preživetje.

V tem času se bo spremenila starostna struktura prebivalstva, kar bo terjalo velike ekonomske in družbenopolitične spremembe, spremenila se bo vloga spolov, na novo bo treba postaviti medgeneracijsko solidarnost, starejši populaciji se bo moral prilagoditi urbanizem, nujna bo prerazdelitev bogastva in drugačna delitev tekoče ustvarjenega dohodka; zaživeti bo moral model »trajnostnega razvoja«, ki bo v celoti upošteval okoljske danosti. In še veliko bo raznoterih sprememb, za katere danes še niti ne vemo.

Vprašanje, ali je mogoče ustvariti trajnostni, torej vzdržen (*sustainable*) svet, sta si zastavila tudi Ronaldo Munck in Denis O'Hearn (1999, str. 176). Seveda je mogoče, pravita, toda le, če menjamo način mišljenja (torej vrednote, kulturo medsebojnih odnosov, etiko in moralo) in vzpostavimo novo paradigmo. Pri tem nas ne sme biti strah pred jutrišnjim dnem, ki lahko povzroča zapiranje vase, sovraštvo, nasilje in frustracije (Liegey idr., 2015, str. 51).

Človeštvo je sredi reformacije ekonomskih in družbenih razmerij, a žal vsi narodi in države niso enako vključeni v to nujno gigantsko preobrazbo. Bogati del sveta ali, na kratko, kapital temu ni naklonjen, aktivno procese celo zavira in (vsaj za javnost) »verjame v čudež«. Ni dvoma, da je eno od ključnih vprašanj tega časa, kako urejati (in končno urediti) odnose med razvitimi in nerazvitimi deli sveta. Naj razviti svet čaka, da ga v načinu življenja dohiti manj razviti del sveta? Kako urediti izrabo vse redkejših naravnih virov, na primer vode ali nafte? Kako urejati nataliteto? Ne vemo, da bi glede teh in podobnih vprašanj obstajali dogovori, in ne vemo, ali so tovrstni dogovori sploh možni. Verjetno se bo svet stihijsko prilagajal na omejenost virov, veliko bo nasilja, vojn, vseh mogočih neracionalnosti in zato je razvoj kulture planiranja in odgovornosti vitalnega pomena. Ne glede na to je treba reči, da prihodnost človeštva ni rožnata, ampak bolj hudobna kot udobna. Zato so tudi parcialne izboljšave dobrodošle; če nič drugega, podaljšujejo upanje, da se način življenja na našem planetu vendarle inovira.

Gospodarsko nerazviti svet bo v tem procesu vsekakor napredoval, njegov življenjski standard bo rasel, razviti svet pa se bo moral marsičemu odreči, predvsem nenujnim razvadam. Trajnostni model razvoja, ki je *conditio sine qua non* za preživetje človeštva, ne omogoča, da bi lahko države tretjega sveta dohitele materialni razvoj razvitih. Treba bo namreč začeti proizvajati vse več le uporabnih vrednosti, torej ne izdelovati za menjavo, ampak za neposredno uporabo. Omejiti ali celo povsem opustiti bo treba nekatere porabe,

zmanjšala se bo mobilnost, nekatere gospodarske aktivnosti bodo celo izginile itd., kar bo razviti svet težko sprejemal. To se kaže že danes, na primer, na področju migracij; države se zapirajo, ksenofobija je v porastu, celo odkriti rasizem postaja dejstvo, poročajo javni mediji. Svetovne religije pri preseganju izključevanja in sovraštva človeštvu niso posebej v oporo. Vse vojne ali vsaj večina tistih, ki so se bojevale zadnja desetletja, so bile (po znakih, ki so pritegnili svet) tudi verske; tako, denimo, v Bosni in Hercegovini. Svetovni etos je v tem primeru in drugih, podobnih, kakor poniknil.

Demografija je kronski dokaz, da je človek hkrati individualno in socialno bitje. Nancy Folbre in Douglas Wolf (2012, str. 36) sta to izrazila v misli: »Demography is a realm of private decision with public effects.«

Ljudi je iz dneva v dan več, dobrin oz. naravnih virov, s katerimi razpolagamo, pa vsak dan manj. Zasebna lastnina, ki ima sicer svojo genezo in je za kapitaliste sveti gral, postaja tako za sobivanje ljudi vse bolj omejevalna kategorija. Naravne vire je človeštvo začelo vse bolj sprejemati kot skupno dobro, zaradi česar je lastnina dobivala status skupne lastnine, kasneje državne, pri nas (v nedavni preteklosti) celo družbene. Svoboda posameznika se v tem procesu ni izgubila, nasprotno, povečala se je. Razlog je v tem, da državna, kdaj kasneje pa tudi inovativno opredeljena družbena lastnina, postajata podlaga za preživetje ljudi. Zato je upravičeno pričakovati, da podjetja v prihodnje ne bodo v lasti posameznika, ampak zaposlenih, ki bodo s podjetjem poistoveteni. Ta nova družbenoekonomska razmerja bodo kreirala tudi nataliteto.

Ko prebiramo ta čas posebej aktualne tuje avtorje, na primer Lebowitza (2014, str. 29), ki je zapisal, da je »družbeno lastništvo rezultatov minulega dela, družbeno lastništvo naše družbene dediščine, edini način, da zagotovimo uporabo v korist družbe in ne za zasebne dobičke,« smo vedno bolj prepričani, da mora pretežno privatno lastništvo nad proizvodjalnimi sredstvi postati preteklost.

(Ker je Slovenec Edvard Kardelj, kar zadeva osmislitev družbene lastnine, naredil največ, in sicer prvi; pionirsko je tudi udeležil družbenoekonomski projekt, zasnovan na družbeni lastnini, pomislimo, kakšen intelektualni status bi imel, če bi bil sin številčnejšega naroda in bi pisal izven okoliščin mlade neuvrščene FLRJ / SFRJ, ki so jo velike sile gledale postrani.)

Teorija, pa tudi izkušnje potrjujejo, da okolje postavlja človeštvu meje rasti, ta pa je imperativ kapitalistične družbenoekonomske paradigme. Poleg tega se

človeštvo sooča z omejenostjo (uporabnega) prostora, prav tako so vsi naravni viri tako glede količine kot (ekonomske in tehnične) dostopnosti omejeni, samočistilne zmogljivosti Zemlje pa prav tako. Zaradi povedanega rast ne more biti večna, kapitalizmu, ki ga poznamo, se zato čas nezadržno izteka.

V svetu (žal ne pri najvplivnejših) je tako rekoč stalno navzoča težnja po odpravi ali vsaj zmanjšanju razlik v razvitosti. To bi bilo dosegljivo, če bi imeli na eni strani opraviti z upočasnjevanjem (gospodarskega) razvoja (ničelna ali celo negativna rast), na drugi strani pa z njegovim pospeševanjem, kar bi v določenem času svet razvojno izenačilo. Kdo bo to ocenjeval in odločal, kako to v življenju izvesti? Obilo vprašanj, ki terjajo odgovore. A ta čas niti ne vemo, ali je konsenz glede tega sploh mogoč. Dvomimo. Če pa bi do tega le prišlo, bi vsaj del gospodarstva oz. družba kot celota stopila v neko stacionarno stanje, stanje mirovanja. Bomo tedaj še govorili o razvoju? Bo razvoj že to, da bo del človeštva ohranjal pridobljeno stanje? Najbrž. Pristop k temu procesu bi moral biti v vsakem primeru planski, celovit in vzajemen. To pa bo mogoče le v primeru, če se bo svet začel zblíževati in se bodo gospodarske in druge aktivnosti internacionalizirale.

Bo svet sposoben po mirni poti reševati konflikte, se bo demilitariziral, kar bi imelo neprecenljiv gospodarski in politični pomen? Ali svet lahko postane »ena sama dolga, prijazna soseska«? Kopica vprašanj, ki terjajo odgovore, in to takoj, da ne bo prepozno.

Sedanji nagli razvoj produkcijskih sredstev in avtomatizacija produkcije na sodobnega človeka ne delujeta tako, da bi zamenjal odnos do stvari (da bi hotel predvsem *biti* in ne le *imeti*), da bi znal ceniti prosti čas, da bi v sočloveku videl predvsem sodelavca, tu in tam tekmeca, nikoli pa ne sovražnika. Pogolten odnos do stvari, agresiven odnos do okolja in težnja po gospodovanju nad sočlovekom so globalne stalnice sedanjega neoliberalnega časa. Zato je ključno vprašanje, kako to preseči. Bo človek zmogel končno krotiti svojo »darwinško« naravo, bo zavrgel pogoltnost, se bo socializiral in trošil le toliko, kot potrebuje za dostojno življenje? Se bomo naučili spoštovati razlike, ki so nekaj naravnega in so motor napredka? Se bomo končno naučili med seboj spoštovati? Bodo narodi sveta zavrgli misel, da je mogoče vse kupiti, in sprejeli bistveno, namreč: da smo soodgovorni za prihodnost človeštva in življenja sploh?

Zato, a ne le zato, odkar človeštvo obstaja, predvsem pa od prve industrijske revolucije dalje, obstaja stalen konflikt sociotehnosfere in ekosfere.

Do srede šestdesetih let 20. stoletja človek tega ni dojemal kot nepremostljivo oviro občega družbenega napredka. Okolje so ves ta čas po večini sprejemali kot nekaj mrtvega, ki mora, skladno z antropocentrizmom, izključno služiti potrebam človeštva. Če oziroma kadar pride do morebitnih težav, priskoči na pomoč znanost, ki je tako in tako produkt človeka in – tako se je mislilo – prej ali slej nadomesti manjkajoče (materialne) prvine poslovnega procesa ali pa ponudi nove tehnično-tehnološke rešitve, ki potrebujejo manj surovin, energije in dela, pa življenje spet teče naprej.

Industrializem, ki ga poznamo, vedno in povsod permanentno povečuje ponudbo in pri tem troši surovine, energijo in delo. Človeštvo je, na primer, v manj kot 500 letih porabilo dobršen del zalog premoga, nafte in zemeljskega plina, ki so nastajale okrog 500 milijonov let (MacKay, 2013). Odpadke te produkcije odlaga, zavedajoč se sicer, da so nekateri hitro obnovljivi, drugi za obnovo potrebujejo desetletja, stoletja ali celo tisočletja, nekateri pa sploh niso obnovljivi. Ob tem se sociotekhnika naglo spreminja (*Svetovni odpadki*, 2014, 2015). S tem povezane nerešene težave, ki iz tega izvirajo, so pogosto težko rešljive.

Da so surovine po količini in dostopnosti omejene, se ve. Lep primer za to je surova nafta. Primer je aktualen in mu tudi zato posvetimo nekaj pozornosti.

37. Poraba nafte

Nafta je kri sodobnega gospodarskega in družbenega življenja. Henry Kissinger, dolgoletni oblikovalec politične in vojaške strategije ZDA, je to menda izrazil z besedami: nafta je preveč pomembna surovina, da bi jo pustili v rokah Arabcev, tako vsaj poroča Alkalaj.

To je treba imeti v mislih pri presojanju dogajanj v arabskem svetu, na Bližnjem in Srednjem vzhodu, pa tudi v tistih delih Južne Amerike in Afrike, ki so bogati z nafto, in to še zlasti po drugi svetovni vojni. (Velesile več vlagajo v to, kako zadržati kontrolo nad naftnimi viri, kot pa v to, kako bo človeštvo živelo v ponaftnem času, ki se naglo približuje.) Sklicevanje na demokracijo, svobodo, preprečevanje izdelave orožja za množično uničevanje, antisemitizem in podobno je le všečno prikrivanje realnih interesov, predvsem ZDA, ki dobro vedo, da naj bi bližnjevzhodne rezerve po letu 2030 predstavljale

več kot 80 % vseh svetovnih zalog surove nafte in naravnega plina. Ta čas se ostrijo razmerja glede tega, kdo bo »lastnik« nafte pod severnim tečajem, kjer se skriva kaka četrтина vseh zalog (njeno črpanje zna do konca staliti led, nujen za naravno ravnoesje Zemlje). ZDA tudi vedo, da že leta izgubljajo tekmo z Japonsko, s Kitajsko in tudi z Evropo na področju proizvodnje in inovacij in je zato razumljivo, da so se povsem osredotočile na kontrolo naftnih in tudi nekaterih drugih, za življenje ključnih, materialnih virov (Štefančič, 2017).

Še leta 1956 so bile ZDA tako največji svetovni porabnik kot tudi največji proizvajalec in izvoznik nafte. (Ta čas so, po poročanju javnih medijev, glede virov energije spet samozadostne.) Zato so se mnogi smejali napovedim Kinga Hubberta (2014), da se bo to stanje po letu 1970 začelo naglo spreminjati. Danes je njegova metodologija določanja maksimuma pri izkoriščanju naftnih vrtin obče sprejeta. (Hubbertova metoda določanja vrhunca proizvodnje, črpanja tega ali onega neobnovljivega vira, ki ireverzibilno upada zaradi izčrpanosti, ne velja le za nafto, ampak tudi za plin, premog, kovine ipd.) Po njej se ve, da začne svetovna proizvodnja nafte (in drugih virov), ko doseže maksimum, upadati, novih zalog pa ni. Hubbertov vrh izkoriščanja nafte, na primer, naj bi dosegli najkasneje leta 2030, nekateri strokovnjaki pa celo menijo, da smo ga že dosegli in zato proizvodnja surove nafte vztrajno pada. Tako od leta 1980 porabimo več nafte, kot je odkrijemo. To dejstvo vztrajno draži to »črno zlato«, oboje pa je grožnja obstoječemu družbenoekonomskemu sistemu (Mlinar, 2014, str. 13).

Že generacija naših otrok, predvsem pa vnukov, bo morala živeti z znatno manj nafte in naftnih derivatov kot naša. Za dobro svojih zanamcev pa nismo storili tako rekoč ničesar, da bi jim olajšali »breznaftni čas«.

Projekt družbene odgovornosti, ki temelji na odgovornosti vsakega od nas za vplive na družbo, torej edini nudi možnosti za preseganje sedanje globalne družbenoekonomske krize in zato ga je nujno treba začeti udejanjati. In ga je tudi možno, ker pri tem ne gre za boj človeka s človekom, razreda z razredom, naroda z državo, gre namreč za posamično in kolektivno odgovorno ravnanje z naravnimi viri, posebej s proizvodnimi tvorci, in za ustvarjanje pravičnih medčloveških odnosov.

Tudi klimatske spremembe so, na primer, pripeljane do roba, kar potrjuje misel bivšega nemškega ministra za okolje, ki pravi: »I would like to thank

the millions of people who have joined Avaaz... Without public support it will be impossible to stop climate change.«

Če se to ne bo zgodilo in bi se povprečna temperatura dvignila za dve stopinji Celzija, pravi ameriški geofizik David Archer, kar bi bilo posledica povišane koncentracije ogljikovega dioksida v ozračju, bi se klima spremenila za več tisoč let (Mlinar, 2014, str. 362).

Pri tem kaže imeti v mislih, da je večina ekoloških sprememb sicer postopnih, linearnih, a opraviti imamo tudi z nelinearnimi, ki povzročajo nenadne nepovratne spremembe. Ekološke spremembe se v tem primeru počasi kopičijo, vse je dolgo videti normalno in neproblematično, nenadoma pa pridejo spremembe, ki jih nato ni mogoče sanirati, vsaj ne v kratkem času.

Ena izmed ključnih sprememb bo zadevala pomanjkanje pitne vode in ogrožale nas bodo suše. To bo povzročilo manjše pridelke hrane in s tem lakoto, kar bo povzročilo politične nemire. Raziskave so pokazale, da čim več je ogljikovega dioksida v ozračju, tem manj je hranljivih snovi v pridelkih. Vse kaže, da bo sredi 21. stoletja v hrani manj beljakovin, železa, cinka in še nekaterih drugih rudnin, kot jih je ta čas, kar zbuja skrb. Dvig temperature, pravijo, bo skrajšal rastno dobo, pridelki bodo prerano dozoreli in bodo zato manjši in slabše kakovosti (*Kakovost hrane*, 2015).

Po Borutu Tavčarju letno zaradi slabega zraka umre okrog 400.000 državljanov EU, še več pa jih trpi zaradi slabega zdravja (Tavčar, 2013). Zaradi slabega zraka znaša letna izguba gospodarstva EU 3 % – 9 % BDP.

Tovrstnih podatkov je obilo. Skupno jim je dvoje:

- okoljski problemi so globalni in so v porastu;
- znotraj neoliberalne družbenoekonomske paradigme ta problem ni rešljiv.

Globalno ogrožanje je povezano z družbenopolitičnim sistemom. Žal pa se, na primer, veljavni kazenskopravni sistemi ta čas ne odzivajo ustrezno na pojave in posledice okoljskih deliktov. Okolje je namreč že dlje časa ogroženo tudi s kriminalnimi dejanji, ki jih je treba kot take za naprej pravno kvalificirati, vnesti v ustrezno zakonodajo in končno sankcionirati (*Okoljski kriminal*, 2014, 2015). Kolikor vemo, se na »kriminoloških vidikih ekološke kriminalitete« že dela.

Kdor sprejema neoliberalno paradigmo, ki temelji na navidezno svobodnem trgu, monopolih, zlorabi narave, stalni rasti in s tem na brezmejni

akumulaciji kapitala, mora sprejeti tudi vse njene posledice – tako družbene, ekološke kot politične, ki iz tega izhajajo.

Prva ugotovitev je, da veljavna neoliberalnost že nekaj časa ni zgolj družbenoekonomski sistem posameznih držav, pač pa se vse bolj spreminja v svetovni družbenogospodarski sistem, za kar so poskrbele in skrbijo Svetovna trgovinska organizacija, Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. V končni konsekvenci – to pa gre državam, verskim skupnostim itd. vse bolj v nos – globalni neoliberalizem izničuje jezikovne, kulturne, prehranske in celo verske razlike. Od tod dalje ne moremo več govoriti o avtonomnem posamezniku, svetinji klasičnega neoliberalizma, ki si lahko »svobodno voli vero in postavbo«, kot pravi pesnik, ampak gre za robota, ki je izključno v funkciji doseganja čim večjih profitov, in to ne glede na socialne in okoljske posledice. To pa je mogoče doseči in vzdrževati le s silo, kar že čutimo.

Poudarjamo: družba, ki smo jo v zadnjih nekaj stoletjih ustvarili, družba redkih zmagovalcev in množice poražencev, ni prihodnost človeštva. (Kaže, da se iz sužnjelastniških in fevdalnih časov človeštvo ni ničesar naučilo.)

Največji poraženec tega »modela razvoja« je naše bivalno okolje. Prihodnost človeštva bo za razliko od sedanje dobe, ki na prvo mesto postavlja konkurenčnost ne glede na ceno, družba, ki bo na prvo mesto postavila solidarnost kot temeljno vez med ljudmi, narodi in državami ter koncept sonaravnega gospodarstva, ki izhaja tako iz antropocentrične kot neantropocentrične etike, ekonomiji pa nalaga inoviran izbor in vrednotenje proizvodnih tvorcev, kar bo rezultiralo tudi v inovativnem vrednotenju okolja in ekonomske učinkovitosti, zato bo treba na novo opredeliti kategorijo razvoja.

Nova družba bo morala biti »socialno pravična družba,« pravi Gorazd Kovačič (2013) in dodaja, da to danes ni več »utopična misel«, ampak nuja, do nje pa vodi ena sama pot: »pot moralne preobrazbe«.

Da ima v tej preobrazbi ekonomija eno od osrednjih vlog, ni dvoma.

Janez Markeš (2004) pronicljivo ugotavlja, da se slovenska družba »...giblje v območju treh simbolnih konceptov: atavistične desnice (in Cerkve), novega socializma in nove liberalne paradigme.« Dodajamo: Upajmo, da je prva za vedno del žalostne zgodovine, tretja bridka izkušnja zadnjih nekaj desetletij, druga pa upanje, ki se ne sme (nikoli) izneveriti.

38. Delitev virov

Vire delimo na obnovljive in neobnovljive. Mineralne surovine delimo na energetske, kovinske in nekovinske. V Sloveniji – ta nas to pot zanima – imamo bolj malo energetskih surovin; nekaj je lignita, rjavega premoga, urana, nafte, plina in geotermalne energije. Med temi so rudniki rjavega premoga v zapiranju, enako tudi rudnik urana, geotermalno energijo uporabljajo domala izključno le termalna zdravilišča, nafte in zemeljskega plina pa je v severovzhodni Sloveniji (tako pravijo raziskave) komaj za vzorec.

Od vseh energentov dejansko izkoriščamo le velenjski lignit. Slovenija je na tem področju povsem odvisna od tujine oz. uvoza.

Državne oblasti, lastniki kapitala, menedžerske elite in »ljudstvo« so (žal) enotni v zahtevi po stalni rasti, ki je mantra kapitalizma, posebej sedanjega, neoliberalnega. Nihče od tistih, ki odločajo globalno, si (očitno) niti ne poskuša predstavljati razvoja brez rasti (vsaj ne javno in izrecno), pri čemer vsi vedo, da bo prihodnost verjetno prav kmalu »zero economic growth«. Je mogoče to zaobiti? Ne. Ekonomija uči, da so faktorji ekonomske rasti kapital, podjetništvo, delovna sila, naravni viri ter tehnološke in druge spremembe. Naravni viri usihajo in jih ni mogoče narediti, zato fizične rasti (od nekega trenutka dalje) ne bo.

Največ, kar more razviti svet v prihodnje pričakovati, so nizke rasti in celo stagnantno stanje, zato Ivan Svetlik (2012) poudarja, da je delitev ustvarjenega bolj kot kdaj koli v preteklosti v funkciji ohranjanja družbene kohezivnosti. Temu je treba dodati še, da problema pomanjkanja – zlasti na daljši rok – ne rešuje delitev ustvarjenega dohodka, ampak investicije v gospodarski razvoj, v nova delovna mesta, ki prinašajo zaslužek. To pa je vedno težje dosegljivo. Skupni imenovalec je kriza izobilja (Mulej in Dyck, 2014).

Razlogov, da je tako, je več. Naj jih nekaj na kratko navedem.

Prvi je verjetno strah. Vse alternative dosedanjemu pogoltnemu, anarhičnemu kapitalizmu so bile do sedaj le »kruti kolektivizmi«, ki pa so bili vsi po vrsti ekonomsko neučinkoviti, v mnogih primerih socialno krivični in nedemokratski ter do okolja enako ali celo bolj agresivni kot kapitalizem. Potemtakem izbire torej ni!

Drugi, tako kaže, je gon po stalni rasti, po brezskrupuloznem izrabljanju naravnih virov in po podrejanju sočloveka, kar je še vedno dominantna »vrednota« človeške vrste. Da bi v kratkem prevladal kak drug nagon, ki bi

ohranjal dolgoročne pogoje bivanja na planetu, humane odnose med ljudmi, kooperativnost med narodi in državami, je malo verjetno. Tolaži nas lahko le to, da tudi dosedanji prehodi med globalnimi družbenoekonomskimi sistemi nikoli niso bili lahki in še manj hitri. A zgodili so se. Življenje je pač neverjetno vitalno in prilagodljivo.

Tretji problem sodobnega sveta je tudi v tem, da je dobršnemu delu sveta še vedno nadvse pomemben t. i. ekonomski faktor za reševanje ne le elementarnih eksistenčnih, ampak tudi socialnih, kulturnih in drugih vprašanj: vse ima ceno, vse se plača. V teh družbah se skuša vse, tudi vrednostne premise, izraziti v denarni obliki. Narava pa nima le neposredne uporabne vrednosti, ampak tudi vrednost, ki to presega. Rešitev vidimo v inovativnem tržno-planskem gospodarskem modelu, zasnovanem na mešani lastnini, ki je srčika družbenoodgovornega gospodarjenja, v katerem produkcijo uporabnih vrednosti koordinira indikativni planski mehanizem, produkcijo menjalnih vrednosti blaga pa poslovno planiranje in tržni mehanizem (Merhar, 1976, Mulej in Dyck, 2014). V drugem delu sveta, v gospodarsko razvitih okoljih, kjer je že dokaj uveljavljen model družbenoodgovornega gospodarjenja, pa ekonomski faktor izgublja dominantno vlogo. V ospredje prihaja skrb za kvaliteto življenja, tako postaja na primer prosti čas posebej cenjen.

Četrty, morda najpomembnejši razlog, je, da človek vse to ve, ve tudi, kako potrebno prilagoditev opraviti, a ne verjame, da bi to zmoget. Lep primer za to je spoznanje Johna Maynarda Keynesa, da je ključni produkcijski faktor delo, ne pa kapital, kaj šele finančni kapital, še manj pa razni novodobni »finančni produkti«, ki so podlaga za izkoriščanje dela oz. instrument za odtujevanje presežnega dela od tistih, ki so ga ustvarili. Ne glede na tovrstna spoznanja je bil in ostaja, če parafraziramo Janeza Menarta, »kapital edini Bog«, v katerega se je verovalo in se brez zadržkov še zmerom veruje, spričo česar stvari tečejo, kot tečejo.

Zanesljivo prihaja čas, ko bomo stacionarno stanje v gospodarstvu in družbi šteli kot pozitivno, celo kar kot zgodovinski dosežek; k njemu bodo družbe težile in ga skušale na vsak način ohranjati. To bo terjalo, na primer, premišljeno populacijsko politiko, kar seveda ne bo lahko.

Kako nespametno živimo, naj pokažem kar s svojim ekološkim odtisom – EF oziroma iz njega izvedenim ogljičnim odtisom – CF. Tako spletni kalkulator za izračun ekološkega in ogljičnega odtisa zame, ki živim povprečno, pokaže,

da prispevam pribl. 7–8,8 tone toplogrednih plinov letno, ekološki odtis pa znaša kakih 3–3,2 hektarja. Če bi vsi ljudje živeli tako, bi potrebovali 1,7–1,8 planeta Zemlje. Ta izračun pove vse: moja blaginja ogroža naravo in tudi mnoge Sozemljane. (Ravnam torej družbenoneodgovorno! Primerov je obilo.)

Nisem nikakršna izjema, saj podatki kažejo, da je tudi slovenski ekološki odtis mnogo večji od biološke zmogljivosti našega okolja. To velja tudi za planetarno raven. Danes človeška raba bioloških virov na Zemlji že za več kot 40 % presega stopnjo njenega obnavljanja. Ljudje smo očitno kot tiste žabe, ki v segrevani vodi ne zaznajo, da se bodo skuhale.

Prihaja čas nujnega »break away from the present time«, postati moramo inovativni, in to tudi na netehnoloških področjih. Več kot do sedaj moramo uporabiti informacije, se drugače organizirati, reči oboroževanju stop itd., ker bomo le tako ohranili živost planeta.

Univerza v Mariboru, na primer, skuša biti trajnostno in odgovorno naravnana ustanova.

Vedeti velja, da še nobena država ni ustvarila pogojev za dolgoročni trajnostni razvoj; razvoj torej še vedno terja posege na področje neobnovljivih virov, ruši biotsko pestrost ter tako ali drugače degradira okolje. Ni torej mogoče, ali vsaj do sedaj ni bilo mogoče, vzpostaviti ekosocialno trajnostno družbo, temelječo na modelu trajnostnega razvoja.

Očitno bo treba korenito poseči v življenjski slog prebivalstva, se odpovedati vsakršni pogoltnosti, začeti živeti skromno kot večina človeštva, proizvajati le nujno uporabno vrednost, reciklirati vse, kar je mogoče itd. Pomembno je še poudariti, da se bomo morali razviti odpovedati znatno več rečem kot nerazviti, kar je skladno z načelom pravičnosti, saj smo ravno mi potrošili največ neobnovljivih naravnih virov in tudi do sedaj največ prispevali k degradaciji okolja. (To je posledica potrošništva, ki pa ne ustvarja samo dobičkov, ampak tudi delovna mesta – pomenljivo.) To ni prevladujoča misel razvitejšega dela sveta, saj ta še ni sprejel spoznanja, da trajna ekonomska rast ni mogoča na fizično omejenem planetu. Velika iluzija je, da bi lahko to zamejenost presegli z nadaljnjim razvojem znanosti in s tehnološkim napredkom, ki tudi porabljata naravne vire, med katerimi so nekateri neobnovljivi. Prav tako je res, da sodobne družbe limitirajo k ekosocialni trajnostni družbi prav z razvojem znanosti, s tehnološkim napredkom, z netehnološkimi inovacijami in s prenovljeno zavestjo, kar ostaja *conditio sine qua non* preživetja človeštva.

Nobena rast ne more biti trajno vzdržna. Govorjenje o trajnostni vzdržni rasti je, kot bi rekel Andrej Kirn, bistroumna neumnost. Kljub temu da se to ve, pa mi, Evropa in ostali svet (posebej razviti) izhod iz sedanje gospodarske krize načrtujemo s ponovnim zagonom rasti, ki je – kot vemo – pot v pogubo. (Mediji poročajo, da EU vztraja pri modelu vedno nove rasti.) Nič ali skoraj nič se ne dela na operacionalizaciji paradigme trajnostnega razvoja, zasnova-nega na potrebni in zadostni celovitosti. Se tega bojimo; ne znamo; ni volje?

Naj dodamo še, da bodo v tej »novi družbi«, družbi, ki bo sonaravno naravnana, ljudje imeli več prostega časa, s tem pa tudi več časa zase, kar bo terjalo drugačno, inovirano organizacijo družbe in države. Spremenil se bo odnos med umskim in fizičnim delom ter odnos med mestom in vasjo. Ekonomsko rast bo zamenjala kategorija razvoja. Morda bo prav upadanje rasti, ki bo v prvi vrsti posledica vse večjega pomanjkanja naravnih virov, »izsililo« prehod v sonaravni ekonomski model. Upajmo.

Da bi se to zgodilo, mora človeštvo najti odgovore na vprašanja, kot sta, recimo:

- Kaj moramo storiti, da zaustavimo škodljive podnebne spremembe?
- Kaj bo nadomestilo nafto in plin?

39. Kako zagotoviti pravično delitev pitne vode?

Teh in podobnih vprašanj, ki terjajo odgovore in ustrezna ravnanja, je še več, a diskusija o tem se pravzaprav še ni niti dobro začela, kjer pa se je, jo skušajo blokirati. Laična javnost razmišlja po načelu: bo že kako. Znanost bo prej ali slej že našla ustrezne rešitve – tako pa govori politika. Vojaško-politični kompleksi skupaj z globalnimi monopolisti pa ne le razmišljajo, ampak tudi zasedajo redke vire. Dejstvo je, da nič od tega ne prinaša trajne rešitve, kar vodi v oborožen konflikt, v katerem ne bo zmagovalca. Kratkoročna rešitev teh problemov je omejevanje onesnaževanja tako zemlje, vode kot zraka in skrajno racionalna izraba redkih in posebej neobnovljivih virov. Dolgoročna rešitev je temeljito prestrukturiranje gospodarskega in družbenega življenja sploh, katerega bistvo sta opustitev pogoltnosti in mednarodna zaveza za pravičnejšo izrabo razpoložljivih proizvodnih tvorcev, posebej redkih surovin, ter prebivalstvena politika. (Ljudi je že okrog devet milijard.)

Šestnajsti oktober je OZN leta 1976 razglasila za svetovni dan hrane. Od tedaj dalje si svet še posebej intenzivno prizadeva, kako zagotavljati lokalno in regionalno samooskrbo s hrano, medtem ko globalni monopolisti razmišljajo »monopolno« naprej; tako, na primer, Monsanto, ki poskuša doseči monopol nad semeni, kot poročajo mediji. Za Slovenijo je razveseljiv, a obenem žalosten podatek, da je njena agregatna stopnja samooskrbe nekje med 68 in 75 odstotki, nekateri s podatki dokazujejo, da je ta odstotek celo znatno nižji (*Samooskrba Slovenije*, 2015). Razveseljivo je, kot kažejo podatki, da si Slovenija vendarle prizadeva za čim večjo samooskrbo, a žalostno, kakor zna obenem povedati stroka, da niso izkoriščene vse možnosti, ki jih ima Slovenija za pridelavo hrane. Svet se vendarle ozavešča, in rezultat tega je prizadevanje za ekološko pridelano hrano. Rečemo lahko, da se v razvitem delu sveta postopoma vzpostavlja nova paradigma razvoja, vzorec t.i. zelene rasti, zelenega gospodarstva, snovno učinkovite nizkoogljične družbe, ki temelji na energetski, materialni in okoljski učinkovitosti, krožnem gospodarstvu in podobnem. (Vsi ti pojmi so vsaj diskutabilni, a vendarle je treba ta prizadevanja šteti kot korak v pravo smer.)

Vode je zaenkrat v Sloveniji dovolj. V naslednjih letih pa bo pitne vode začelo primanjkovati.

40. Prehrana

Kar zadeva prihodnost prehranjevanja, je že nekaj časa jasno, da je to t.i. domojedstvo, prehrana iz domačih virov. Tej naravnosti kaže slediti tudi zato, ker države v primeru prehranske ali kake druge vrste krize, kar je že kar stalnica, zablokirajo izvoz hrane (ukrajinska kriza). Zato si mora vsaka država, torej tudi Slovenija, prizadevati, da je v takih primerih lahko prehransko samozadostna, kar je danes »nedosegljivo«, ker je domača hrana »predraga« in zato jemo pogosto cenejšo uvoženo.

Še to: iz javno dostopnih podatkov je razvidno, da imata Severna Amerika in Evropa na voljo kar tri četrtine vse hrane na svetu. Eden od razlogov, da presežki hrane ne dosežejo lačnih, je tudi ta, da »Ameriki vladajo vojaška industrija in banke z Wall Streeta« (Milanović, 2017, str. 17).

Slovenija je neto uvoznica hrane (Šoštarič, 2012). Eden od razlogov, da je tako, je v tem, da mnogi odločujoči v državi še vedno zmotno mislijo, kot pravi

Šimon Peres (Senor in Singer, 2015), da kmetijstvo sodi med »nerazvite dejavnosti«. Resnica je obratna: hrane je danes dovolj zaradi neverjetnega tehnično-tehnološkega napredka pridelave, predelave in hrambe kmetijskih proizvodov. Zato še kako drži misel Mahatma Gandhija : »The world has enough for everyone's need, but not enough for everyone's greed.«

Čeprav se svet iz dneva v dan bolj sooča s pomanjkanjem hrane, se veliko pridelane in že pripravljene hrane zavrže. Tako Slovenci letno zavržemo poprečno 82 kg hrane na prebivalca, leta 2013 skupno skoraj 160.000 ton. Po ocenah FAO svet vsako leto zavrže okoli tretjino celotne količine proizvedene hrane, kar predstavlja skoraj 1,3 milijarde ton. Bistveno več hrane se zavrže v razvitem delu sveta – več kot 100 kg na prebivalca, v manj razvitih okoljih pa okrog 10 kg na prebivalca letno. To vse predstavlja veliko surovinsko, energetske in delovno izgubo, okolje pa je dodatno obremenjeno z emisijami (*Količina zavržene hrane*, 2015).

Na drugi strani se taisti svet sooča s pomanjkanjem hrane in s tem s podhranjenostjo in umiranjem od lakote. Ta čas naj bi na svetu eden od sedmih ljudi – torej okrog milijarda ljudi – trpel za posledicami lakote (*Lakota v svetu*, 2015), a človeštva to ne odvrača, da bi na poljih, primernih za pridelavo hrane, gojila kulture za pridobivanje bioetanola. Ta čas EU predela v biogoriva okoli 2 % žit (*Bio goriva*, 2014, 2015). Celo v Sloveniji, ki je pomemben uvoznik hrane, imajo nekatera naša podjetja ambicije za proizvodnjo biogoriv. Zato lahko rečemo, da je kmetijstvo, tudi slovensko, del »energetske in okoljske politike«, tako glede trošenja energije kot proizvodnje energentov. Pri tem se pozablja, da za vsako kalorijo hrane porabimo do deset kalorij nafte (*Moč in pomen domače hrane*, 2014).

Ponudba žit in drugih poljščin zadnja leta upada, in to predvsem zaradi podnebnih sprememb. To pa lahko odpre že priškrnjena vrata za gensko spremenjene rastline, ta čas zlasti koruze. Ob tem se odpira vprašanje, kaj storiti, da bo tudi pri nas dovoljeno »žlahtnjenje rastlin«, torej nekaj podobnega, kot je že dovoljeno, kar zadeva selekcijo živali.

Glede pridelave hrane tudi prihodnost ni rožnata, navsezadnje tudi zato ne, ker za pridelavo dnevno potrebne hrane potrebujemo 3000 litrov sladke vode na prebivalca, te pa je manj kot en odstotek vse vode na Zemlji.

Razviti svet ima glede na geografsko lego in kapitalsko pozicijo tudi v tem prednost. Ker pa je kmetijstvo v razvitejših okoljih visokotehnološka

gospodarska panoga, zagotavlja tržne viške na eni strani, na drugi pa prispeva okoli 15 % celotne količine toplogrednih plinov.

Ko to soočimo še z ekološko povsem utemeljeno zahtevo po »ekološkem kmetijstvu«, ki prepoveduje uporabo kemičnih sredstev in ne dovoljuje uporabe razkuženega semena in uporabe lahkotopnih mineralnih gnojil, izloča gensko spremenjene organizme, ne dovoljuje sintetičnih dodatkov v krmilih, živali pa ne zdravi s kemoterapevtskimi zdravili in podobno, je jasno, da hrane za vso populacijo človeštva, ki se zadnja leta povečuje za okrog 80 milijonov letno, v prihodnje ne bo. K temu je treba dodati še, da ta čas kmetijska zemljišča v uporabi znašajo manj kot četrtno skupne površine Zemlje. Kitajska, kjer živi okrog četrtna vsega prebivalstva, ima le dobrih 10 % kmetijskih površin, Slovenija pa sodi celo med države z najmanj arov njiv na prebivalca (*Kmetijstvo EU*, 2015).

Glede na temo še naslednje. Kmetije so povečini v zasebni lasti, proizvajajo pa večinsko »uporabno vrednost«, produkte torej, ki jih dnevno uporabljamo ljudje. Potemtakem je kmetijska proizvodnja v našem skupnem interesu, je v interesu države oz. naddržave, je planska kategorija, a hkrati tudi tržna. Kako plansko naravnati kmetijsko proizvodnjo, kako z državnimi ukrepi krepiti privatni sektor, pa ne vemo najbolje.

Na ceno bistveno ne moremo vplivati, največ lahko storimo z dajanjem nepovratnih sredstev. Tu pa se zastavljajo vprašanja, za katere namene, na podlagi katerih kriterijev, v katerem času in podobno. Vprašanj je obilo, kvalificiranih odgovorov, žal, manj. Prepričani smo, da je prav kmetijstvo šolski primer za uporabo tržno-planskega gospodarskega modela. V njem planska naravnost zagotavlja stabilnost kmetijstva, trg motivacijo za kmete, oboje skupaj pa ustrezno ponudbo.

Ljudje razvitejših okolij večinoma še ne sprejemajo dejstva, da se od denarja ne da živeti; živi se lahko le od kmetijskih pridelkov. Teh pa je v podivjanem neoliberalizmu iz dneva v dan manj. Če jih je dovolj, pogosto niso zdravi. Večina na svetu se tudi ne zaveda, da zemlje ne podedujemo od svojih staršev, ampak si jo izposojamo od svojih otrok, kot pravi znana misel.

Strateški pomen kmetijstva je imenitno izrazil ameriški predsednik Benjamin Franklin (*Goodreads*, 2015), rekoč: »There are only three ways of increasing the reaches of a state: the first is by war: that is robbery; the second is by commerce: this is cheating; and the third is by agriculture: the only honest way.« Trdo povedano, a resnično.

Lahko pomanjkanje hrane v nekem trenutku selekcionira človeško populacijo? Lahko. To se je že dogajalo.

Zemlja je končna količina, njena reproduktivna sposobnost omejena, živa narava je ena sama. Človek je ropar (predator) najvišje vrste in vse to ve, a tega ni ponotranjil, in videti je, kakor da noče vedeti, da planet Zemlja lahko obstaja tudi, če ni življenja na njem, človek brez živosti Zemlje pa ne.

Odločitev za neoliberalizem je po našem spoznanju politična; globalizacija, znotraj katere teče ta sistem, pa je posledica razvoja proizvodjalnih sil. V tem smislu je treba k reševanju ekoloških problemov pristopati globalno, enako tudi k pridelavi oz. proizvodnji hrane, neoliberalizem pa je treba zavrniti na politični ravni.

In še o državi, ki predstavlja organizacijo javne oblasti v posamezni družbi. Razumeti jo je treba kot t. i. tretji faktor v naravnem procesu dela, ki teče na relaciji človek – narava. Slovenski izraz država označuje obstoj, trajnost, držanje skupaj. Država je neizogiben del družbenega življenja, je dokaz človekove sposobnosti, da si kot razumno in svobodno bitje oblikuje organizacijo, ki mu omogoča skupen obstoj. Omogoča urejeno tekmovalnost in tekmovanje med ljudmi ter preprečuje nasilje med njimi. Zato ima država moč in organizacijo, da nas prisili k odgovornemu vedenju in doseganju zelenih in dogovorjenih ciljev. Novodobna država je na eni strani prisiljujoča oblast, na drugi pa civilna družba, v kateri se spontano ali na organiziran način uveljavljajo individualni in skupni interesi njenih državljanov. Ta dejstva so negacija prepričanja, da »družba ne obstaja, obstaja le posameznik«, kar je rada poudarjala Margaret Thatcher.

Problemi s hrano so že danes velikanski, z leti bodo še večji in zato kaže prehranski problematiki v dolgoročnem planu posvetiti posebno pozornost.

41. Pomen države

Slehera država vključuje tri sestavine: ozemlje, prebivalstvo in organizacijo oblasti. Tudi slovenski narod, ki je to po jeziku, kulturi, skupni zgodovini, skupni zavesti o obstoju, skupnih bistvenih lastnostih in podobnem tako kot vsak drug samostojen narod (ki ni kolonija ali nepriznan del neke države), suvereno ureja svoje narodne, družbenoekonomske in politične interese v svoji

državi Sloveniji kot delu EU. Narodno gospodarstvo, bi rekel Andrej Gosar (1994), je občestveno, teži k podružbljanju. Nadnacionalna gospodarstva, kot je gospodarstvo EU, pa so kapitalske tvorbe, njih namen je optimizacija gospodarjenja z razpoložljivimi viri. Obe ravni sta povezani, sta v soodvisnem razmerju, kot celota sta učinkoviti, če njuni deli in njihove povezave funkcionirajo optimalno, kar v našem primeru ne.

Slovenija zaradi svoje naravne specifike ne more biti samozadostna in izolirana. Vključena je v EU, NATO in v mednarodno delitev dela. V suverenosti je torej delno omejena; tako je tudi zaradi globalizacije. Dolgoročno pa mora biti vsaka oblast legitimna, torej upravičena in sprejemljiva za večino državljanov, kar se z volitvami periodično preverja oz. vzpostavlja. Značilnost moderne demokratične države je, da ravna pravno, da torej uresničuje pravni red, ki ga sama oblikuje ter udejanja družbeno odgovornost. Pravna država je kriterij legitimnosti njene oblasti, oblast se torej podreja veljavnemu pravu ob upoštevanju nekaterih vsebinskih kriterijev, pa naj gre za evropsko ali t. i. anglosaksonsko pravo. Primož Krašovec pravi, da mora biti »pravna država nujno razredno nevtralna«, v njej, pravi Lebowitz, (2014, str. 174) »morata biti delavec in kapitalist abstraktno (seveda pa ne tudi konkretno) resnično svobodna in enaka«. Kapitalizem (v katerem ekonomija ni *politikum*) se zato kaže kot nujen in večen.

Vloga države v njenem gospodarstvu se je skozi čas spreminjala. Ob rojstvu kapitalizma je imela država na gospodarstvo bolj skromen vpliv, a ga je, na primer, skozi davčno politiko vendarle imela. V času zgodnjega liberalizma so ji namenjali vlogo »nočnega čuvaja«, komunizem je terjal njeno umiranje, a le na papirju, neoliberalizem pa zahteva služenje interesom kapitala, pri čemer je treba vse komercializirati. Pogoj za to je privatizacija vsega, torej ne le gospodarstva, ampak tudi šolstva, zdravstva, gospodarske infrastrukture in končno tudi znanosti, ki jo je treba povsem povezati z gospodarstvom, da bi tako bila izključno v funkciji konkurenčnosti. Ta praktikizem, dodajamo, kaj kmalu izloči raziskovalčevo raziskovalno igrivost in etiko raziskovanja (Demšar, 2013). Ključni pojem, ki definira družbenoekonomsko vlogo države, je interes, ki pa ni enolično opredeljen (Lukšič, 2002). Po našem spoznanju pomeni usmerjenost subjekta k doseganju zelenih koristi. Za potrebe te razprave jih delimo, najprej, na privatne (zasebne, individualne) interese. Ti interesi so realni, konkretni, praviloma zelo različni in usmerjajo

ravnanje posameznikov. Po Adamu Smithu (2010) ljudje mislijo predvsem na lastne interese in jih po najboljših močeh tudi uresničujejo. Pri tem je ključno vprašanje, ali so ti interesi skladni z družbeno odgovornostjo ali ne. Tako postavljeni interesi so, žal, pogosto ozki, kratkoročno usmerjeni in so v funkciji krepitve monopolov.

Drugi so t. i. skupni interesi. Ti so posledica skupnega življenja in dela. Delno se prekrivajo z individualnimi interesi članov teh skupnosti – in bolj ko se, večja je verjetnost, da se tudi uresničujejo. Tak skupni interes je na primer razredni (lahko pa so takšni tudi interesi strokovnih skupin ali česa podobnega). Izvor dobršnega dela nedemokratičnosti realnega socializma je bil v tem, da so te družbe skupni interes vladajočega dela (birokratsko in/ali nasilno) uveljavljale kot splošni. (Podobno je bilo tudi v drugih družbenoekonomskih formacijah.)

V tej delitvi interesov so najvišje t. i. splošni. Navadno so to interesi držav, kar ne pomeni nujno državnih organov, pogosto poimenovani kar nacionalni, ki pa jih je treba razumeti kot skupno dobro družbe – to pa je pojem, ki zajema številne elemente in se sčasoma spreminja.

Nacionalni interesi naj bi igrali pomembno vlogo v mednarodnih odnosih. Kadar gre za tovrstno notranjo razsežnost, govorimo o javnem interesu (Svetličič, 2002). Ti interesi so pogosto zlorabljeni. Individualni interesi, pravijo, ne lažejo, splošni interesi pa so pogosto izkrivljeni – čeprav so, kot bi rekel Durkheim, nekaj, kar je *sui generis* – in jih neoliberalna doktrina zavrača, razen če niso direktno v interesu kapitala. Pravijo, da človek, kadar uresničuje svoje interese, dela dobro, s tem pa – zavestno ali nezavedno – uveljavlja tudi skupne in splošne interese, s čimer naj bi bil utemeljen neoliberalni individualizem. (To velja le v primeru, kadar je trg zares svoboden, brez monopolnih in oligopolnih tržnih struktur, kar pa je iluzija; vsaj za zdaj je tako.)

Logično je, da so v neliberalnih družbah pomembnejši individualni interesi, v socialističnih pa imajo večjo veljavo skupni in splošni.

Žal pa ekonomisti – neoklasiki (s svojo enostransko interpretacijo), sledeč Adamu Smithu in njegovi nevidni roki, ki v bistvu, kot pravi Mulej, pomeni družbeno odgovornost (Mulej in Dyck, 2014), priznavajo le individualne potrebe, kolektivnih pa ne. Pravijo, da se v družbenoekonomskem sistemu, kjer prevladujejo kolektivni interesi, ekonomski subjekti ne obnašajo racionalno, po njihovem je racionalno obnašanje samo tam, kjer prevladujejo

individualni interesi. V tem je veliko pretiravanja, a tudi nekaj resnice, zato mora politekonomija poskrbeti za trajno povezavo individualnih in kolektivnih interesov, da bi človek mogel funkcionirati tako v dobro individualne kot tudi kolektivne sfere. Zgodovina nas uči, da izostanek enih ali drugih motivov vodi bodisi v totalitaren družbenopolitični sistem ali pa v pretiran individualizem in s tem asocialnost. Tako razmišljajo tudi teoretiki konvergence (*The Guardian*, 2007).

Odkar je Slovenija del EU, kaže opozoriti še na naslednje. Individualni interesi, torej interesi ljudi (ni nujno, da vsi), so v EU varovani s predpisi. Na novo pa je treba osmisлити novonastale skupne interese. To so interesi posameznih skupin držav in s tem ljudi. Danes je povsem jasno, da so interesi jedrnih držav EU drugačni od interesov držav in ljudi evropske periferije. Da bi EU postala stabilna tvorba in bi jo Evropejci vzeli resnično za svojo, ključne države EU, ki so hkrati jedrne države neoliberalnega kapitalizma, svojih skupnih, a po naravi stvari parcialnih interesov, ne smejo razglašati za splošne interese EU. Ta mora postati skupnost enakopravnih držav in narodov, ker združena Evropa ni le velika ideja, ampak je eksistenčno vprašanje; delež in pomembnost Evropejcev v svetovnem prebivalstvu namreč upadata, zato bi moral biti evrocentrizem, ki je tu in tam še navzoč, pozabljen preteklost. Velja poudariti, kot pravi Samir Amin (2009, str. 8), da je »... šele leta 1945 nad lokalnimi nacionalnimi ali provincialnimi zavestmi na videz prevladala skupna evropska zavest.« Prav ta »navideznost«, dodajamo, je razlog mnogih težav, s katerimi se sooča sedanja EU. Če EU kot skupnost držav, kot večnacionalna družba in po mnogih drugih kriterijih heterogena skupnost, te »navideznosti« ne bo uspela odpraviti, nima prihodnosti.

Zgodovina naše večnacionalne skupnosti Jugoslavije je glede tega poučna. V tem primeru je šlo in gre za izoblikovanje skupnih vrednot, kar terja čas in obilo pozitivne skupne volje. Takšna skupna vrednota je na primer mir, ki pa je to le, če je v interesu vseh članov skupnosti, ki se zavedajo, kaj je alternativa.

Današnji čas je po našem spoznanju novo prehodno obdobje, ko se morajo kapitalistični družbenoekonomski odnosi iz neoliberalnih preleviti v postkapitalistične – kar koli že to pomeni. V načelu to ne bi smel biti problem, kajti kapitalizem je gibek sistem in se je skozi zgodovino stalno na novo osmišljal (Černe, 1974). Recimo, da se je to obdobje začelo z izdajo Marxovega *Kapitala*, ki je najcelovitejša raziskava tedanjih kapitalističnih družbenoekonomskih

odnosov, temelječih na sicer po našem mnenju zmotnem prepričanju, da je industrializem končna oblika gospodarskega razvoja ter da naravne danosti ne determinirajo razvoja odločilno. Za to obdobje, ki še ni končano, lahko odgovorno rečemo, da je eno od najbolj dinamičnih v človeški zgodovini; znotraj njega se mora izostriti in zaživeti nova preživetvena postkapitalistična družbenoekonomska paradigma. Podatki kažejo, da bo novo moralo prevladati že v prvi polovici enaindvajsetega stoletja. Zato se nam zdi nadvse pomemben pogled v čas, ko se je poslavljajal srednji vek in rojeval novi v podobi zgodnjega kapitalizma.

To obdobje zgodovinarji navadno omejujejo z letnicama 1500 in 1800, za kar obstaja vrsta razlogov. V svoji razpravi ta čas rajši omejimo z letnico nasilne smrti Jana Husa (1415), ko je postalo dokončno jasno, da so »večni katoliški podobi sveta« šteti dnevi, in z vestfalskim mirom (1648), ki je formaliziral verski pluralizem in s tem tudi svobodo posameznika.

Razvoj proizvodjalnih sil, obilo novega znanja in obča družbena zavest so terjali novo družbenoekonomsko paradigmo. Ekonomija, ki je ob koncu 15. in v začetku 16. stoletja zaposlovala največ takratnih prebivalcev (tudi slovenskih dežel, je bilo kmetijstvo (prevladovala je naturalna produkcija). Družba je bila stanovsko organizirana, njeni vrhovi so bili v poslovnem smislu bolj ali manj jalovi, niso bili kos novim izzivom, ožje rečeno: novim povpraševanjem (*Leksikon Zgodovina*, 2015). Duh renesanse in humanizma je ozavestil posameznika, ki si je zaželel svobode, kar je šlo skupaj z individualizmom, ki je kmalu postal agens ekonomskih, družbenih in političnih sprememb, kar je preraslo v t. i. razsvetljenstvo. Odmik od fevdalnih monopolov je postal možen.

Duhovi, kot so Nikolaj Kopernik (1473–1543), Johannes Kepler (1571–1630), Galileo Galilei (1564–1624), Giordano Bruno (1548–1600), Thomas More (1478–1535), ki – posebej poudarjamo – hoče družbeno enakopravnost, državo, v kateri ni privatne lastnine, Niccolò Machiavelli (1469–1527), univerzalni duh Leonardo da Vinci (1452–1519), Michelangelo Buonarroti (1475–1564), John Wycliffe (1331–1384), Jan Hus (1370–1415), Martin Luther (1483–1546), naš Primož Trubar (1508–1586) in številni drugi so ustvarjali intelektualno in duhovno podlago novega obdobja človeške zgodovine.

To je čas odkrivanja novih kontinentov (Krištof Kolumb, Vasco da Gama, James Cook in drugi) in s tem mednarodne, celo medcelinske trgovine, to je tudi začetek (druge) globalizacije, nastajajo prve prave banke, nova trgovska središča,

pojavi se menica, borza v Antwerpnu (1531). Država se postopoma centralizira, na čelu je monarh – samovladar, čigar oblast pa se po zgledu Anglije vse bolj omejuje (listina *Magna Carta Libertatum*, 1215). Parlamenti so od tedaj pa vse do današnjih dni razdeljeni na konservativno in k monopolom brez konkurence nagnjeno desnico, ki je vezana na podeželje, velik kapital in Cerkev, in na levico, ki jo podpira delavstvo, progresivno izobraženstvo, meščanstvo in novo podjetništvo.

Za novi vek je v ekonomsko-političnem smislu pomembno, da se je povečala produkcija hrane, množična lakota, ki so jo poznali v preteklosti, se precej zmanjša, mestoma izgine, izginjajo tudi monopolistični cehi, razvija se trgovina, ki jo omogoča razvoj novih prometnih sredstev, konjske vprege in modernizirane ladje. Zgodnja monarhična centralna oblast vzpostavi finančno suverenost, monopol nad nasiljem (naborniška vojska kakor tudi policija se uveljavita v 18. stoletju), religija in znanost se ločita, teologija pa ostane del znanosti – kar je poslej večna dilema. Evropa za dolgo časa (po Bližnjem in Srednjem vzhodu) postane center sveta.

Vladarji tedaj spoznajo, da je gospodarstvo javno dobro. Najprej se pojavi »konstruktivni fiskalizem«, ki kmalu preraste v »merkantilizem«. Po letu 1450 začne rasti prebivalstvo, ki se od tedaj naprej bolj ali manj množi vse do današnjih dni, in to večja potrošnja. Začne se pridelovanje industrijskih rastlin (lan, hmelj in podobno) in vzreja ovac za pridobivanje volne. Zahodna Evropa v 16. stoletju postane bogatejša, kar se pozna še danes. Sredi istega stoletja se Evropa sreča s pojmom rasti, ki je vezana na kvantitativno povečanje proizvodnje, kar se od pokrajine do pokrajine razlikuje in se s časom spreminja. Država se vse bolj zaveda, da pobiranje davkov za potrebe vladarjev ni njena edina ekonomska funkcija. Spoznava, da je njena moč odvisna od njenega gospodarstva; od zdaj ni več le potrošnik dobrin, marveč postaja tudi regulator gospodarskega življenja. Za ekonomsko politiko, kot jo poznamo danes, tedaj niso vedeli (*Zgodovina človeštva: Razvoj kulture in znanosti*, 1972).

Z odkritem tiska je beseda dostopna širšemu krogu ljudi. Začnejo se prevodi knjig v narodne jezike. Prav ti prevodi, zlasti *Svetega pisma* – kar je spregledano – sprožijo versko reformacijo in ne obratno. Od zdaj naprej avtoriteta nenadoma ni več duhovnik, ampak sama *Biblija*. Zganejo se stanovi, tudi kmečki, ki ob nastajajočem meščanstvu in delavstvu edini prideluje hrano in sodelujejo pri produciranju drugih dobrin, potrebnih za življenje. V takratnem

katolicizmu je delo kazen za izvirni greh. Luterani, sklicujoč se na evangelij, pa pravijo, naj ljudje delamo iz ljubezni do bližnjega. Zato so zlasti kalvinisti živeli skromno in bili prepričani, da izkoriščanje delavcev sicer ni bogu dopadljivo ravnanje, a je bogatenje, z druge strani, bogu všečno. Za protestante postane delo enako molitvi, in se zato ni čuditi, da se prav v protestantskih deželah kapitalizem najbolj razmahne (Kerševan, 2012; *Zgodovina človeštva: Razvoj kulture in znanosti*, 1972, str. 217–291).

Pojem vloge države kot »nočnega čuvaja« so uporabljali v času anglosaškega moralnega filozofa Adama Smitha (roj. 1723). Živel je v državi zgodnjega novega veka – v absolutistični monarhiji, ki je kontrolirala vse trgovske in finančne transakcije. Družba je bila stanovska, zemljiški gospodje so bili partnerji monarhu, delovna sila je bila imobilna, obrt je bila organizirana na cehovski način. Toda fevdalizem je bil iztrošen; čas je terjal novo družbeno-ekonomsko paradigmo. Adam Smith je svojo ekonomsko filozofijo utemeljil na t. i. naravni svobodi, temelječi na filozofiji »naravnega prava« Johna Locka (Norčič, 1990).

Pokazal je, da je tedanja država neučinkovita pri alokaciji virov, da ne more skrbeti za njihovo optimalno izrabo. Trg je razumel kot »nevidno roko«, ki ureja odnose med proizvajalci in kupci, zlasti dolgoročno, upošteva soodvisnost / sovisnost. Za naš tok razmišljanja je treba poudariti, da je že on opazil, da je trg nagnjen k napakam in da teži k nastajanju monopolov ter kartelnim dogovorom in zato potrebuje regulatorno državo.

42. Bogastvo narodov

Smithova knjiga (2010) *Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov* ali na kratko: *Bogastvo narodov* pomeni zavrnitev merkantilistične ekonomske filozofije. Adam Smith se je usmeril k domači proizvodnji. Ta usmeritev je, *mutatis mutandis*, aktualna še danes. Knjiga je izšla v času ameriške revolucije; 13 let pozneje, leta 1789, pa je izbruhnila francoska revolucija, ki je pravno-politično odpravila fevdalizem in absolutistično državo. Politična svoboda posameznika je postala podlaga ekonomski svobodi, t. i. ekonomskemu liberalizmu. Kljub kritiki se je nova družbenoekonomska paradigma postopoma uveljavljala, kar je imelo za posledico dvig ravni tedanjega gospodarstva.

Nekaj časa je bilo videti, da je vloga države zagotavljati le politično in ekonomsko svobodo posameznika ter pravno varstvo njega in njegove lastnine. Vse bolj pa je postajalo očitno, da mora država varovati tudi t. i. kolektivne pravice in svoboščine, negovati kohezivnost državne skupnosti, regulirati gospodarsko življenje, danes, poudarjamo, pa stopa v ospredje varovanje tudi vse bolj redkih naravnih virov. Sodobna država nima naloge le ščititi red in varnost, ampak mora ščititi tudi svobodo in blaginjo državljanov. Zato se mora država iz organa, ki je družbi nadrejen, preoblikovati v organ, ki je družbi povsem podrejen. Tako je danes država univerzalni servis državljanom in svojemu gospodarstvu, o državi – vsebinsko gledano – kot »nočnem čuvaju« ni več ne duha ne sluha. Država tako dobi sčasoma veliko več nalog in pristojnosti, kar nosi v sebi nevarnost birokratske odtujenosti od realnega življenja (kritje izgub bank; neučinkovitost pravosodja; slaba organiziranost zdravstva in podobno).

Vprašati se moramo, zakaj je danes spet živa zahteva po uveljavljanju vitke države in države kot »nočne čuvajke«. (Del odgovora je, da bi bila izključno in samo v službi kapitala.)

Ljudje v t. i. tranzicijskih državah, ki ponovno vzpostavljajo kapitalistična družbenoekonomska razmerja, imajo v slabem spominu realsocialistično državo, ki je, na primer, onemogočala podjetništvo. Razumljivo je, da si ti ljudje ne želijo birokratske, realsocialistične države, ki je bila ovira za zasebno gospodarsko pobudo. Če bi bila oziroma če je država »nočna čuvajka« – ta pojem je prvi uporabil Ferdinand Lassalle, nemški jurist in socialistični politični aktivist – gospodarskega življenja ne bi ovirala, so bili prepričani (Smith 2010, str. 643).

Tajkuni v Sloveniji vidijo v močni državi predvsem oviro pri lastninjenju t. i. družbenega premoženja. Država jih ovira pri posegih v prostor, sili jih v sklepanje plačnih dogovorov, predpisuje različne standarde in normative, ki jih praviloma doživljajo kot oviro podjetništvu itd. Tudi poštenost pojmujejo po svoje, o družbeni odgovornosti pa sploh ne razmišljajo. Zavzemajo se za t. i. vitko državo, ki pa mora podpirati njihove gospodarske aspiracije, so torej za »modificiranega nočnega čuvaja«. Še kako dobro namreč vedo, da je prosti trg vedno največji sovražnik – posebej visokim dobičkom, ki so prvi cilj kapitalizma, zlasti neoliberalnega, monopolističnega in ne samo prvinskega.

43. Kje se odloča?

EU in vse nadnacionalne ustanove, ki regulirajo finančna poslovanja, mednarodno logistiko itd., dejansko jemljejo pravice nacionalnim državam. Tako nacionalne države postajajo vitke, nevplivne in so dejansko novodobne »nočne čuvajke«. Zagotavljajo socialni mir, zdravstvo in šolstvo, sofinancirajo mednarodno vojaštvo in policijo, upravne funkcije in skrbijo za svoj fiskus, za katerega pogosto nimajo dovolj virov. Zato se zadolžujejo in postajajo materialno odvisne od mednarodnih bank, ki pa so zelo vpliven del jedrnih držav kapitalizma.

To je logika zdajšnje globalizacije, ki se uveljavlja skupaj z aktualnim neoliberalizmom. Države, kot je Slovenija, tako postajajo iz dneva v dan bolj nevplivne, o pomembnejših rečeh se odloča v Bruslju; slovenska država v tem primeru postaja »nočni čuvaj«. Uveljavlja se praksa: »profit pripada lastnikom« (med njimi je vse več tujcev), izgube pa se naložijo »domorodnim davkoplačevalcem«. Tako se nenasilno, po demokratični poti, pravijo, vzpostavlja novodobni imperializem.

Povsod, kjer se to dogaja, državljani izgubljajo osebno, s tem pa tudi ekonomsko svobodo, da o bratstvu in enakosti niti ne govorimo, čeprav sta sestavini trojega gesla že iz časa francoske revolucije. Razmere postajajo vse bolj shizofrene: na eni strani so mediji polni pleteničenj o svobodi, spodbujanju podjetništva itd., dejansko pa je človek vse bolj omejen tako osebno kot poslovno. Če želimo napredovati, pa moramo preferirati zlasti osebno svobodo, ki bi morala biti omejena le s svobodo drugih.

Kadar koli smo soočeni z zahtevo po vitki državi ali državi kot »nočnem čuvaju«, moramo biti previdni, da z njo ne prizadenemo individualnih, še zlasti pa ne kolektivnih svoboščin ter da ne zmanjšamo ali celo ne omejimo inovativnosti, ki je praviloma prejemnica državne podpore in je motor napredka.

Tudi neoliberalci radi povedo, da je vsaka odločitev na nivoju države politično pristranska, rezultat interesnih skupin, ki sodelujejo v procesu odločanja. S tem argumentom se utemeljuje tudi aktualna razprodaja državnih podjetij v Sloveniji in drugod. Kapital je organiziran, in to zelo, zato je vprašanje, kaj so njegovi interesi. So ti politično nevtralni in ne protežirajo nobenih parcialnih interesov?

Interesi so realnost; vprašanje je, kako organizirati odločanje, da bodo izbrane odločitve ekonomsko in socialno uravnovešene. Matjaž Mulej bi rekel: primerno celovite in utemeljene na etiki soodvisnosti.

Neoliberalci to dobro vedo in zato svojim interesom podredijo tudi demokracijo. To naredijo s tem, ko določijo, ne le kdo je primeren za izvolitev, ampak tudi kdo mora biti izvoljen na odločilne položaje. Izvoljeni kandidat ni več osebnost, ki s svojim znanjem in moralno integriteto zagotavlja družbeno programsko naravnost, ampak je blago, ki ga je treba tržiti v interesu »gospodarjev«. To opravijo posebej šolani svetovalci, mediji, javnomnenjski anketarji in plačani mnenjski voditelji, ki poskrbijo, da so »demokratsko« izvoljeni pravi, torej voljni, taki, ki nato vdano služijo kapitalu. S tem si kapital najprej podredi stranke, stranke podredijo poslance in jih tako vzamejo volilnemu telesu, končno pa ti poslanci ukradejo državo državljanom (Perkins, 2012; Rizman, 2014).

Država v podobi zgolj »nočnega čuvaja« nikoli ni obstajala, pa tudi zahteva po vitki državi je prevara navidezno prostotržnega fundamentalizma.

Kaj pravi o tem politična ekonomija, ki preučuje pretekle in sedanje družbenoekonomske sisteme, obenem pa išče rešitve za prihodnje? Mi jo razumemo predvsem kot vedo, ki se ukvarja s poslanstvom ekonomije, točneje s tem, kako dosegati koristi v dobro vseh državljanov. Bogomir Kovač (1985, str. 625) pravi, da je: »...politična ekonomija ideološka in zgodovinska veda« ter da »...kritična politična ekonomija ne more rešiti vseh enigem zgodovine.« Poudariti velja, da v preteklosti nista ne klasična ne kritična politična ekonomija ustrezno obravnavali ekološke problematike, ki mora postati / biti temelj slehernega ekonomskega razmisleka in posebej družbenoodgovornega gospodarjenja, ki je za nas nova družbenoekonomska paradigma, s katero se bo artikuliral nov produkcijski način; za nas tukaj torej pomeni »ekonomsku strukturo društva i čini osnovicu na kojoj se uzdiže čitava društvena nadgradnja« (*Politička enciklopedija*, 1975, str. 609).

Veda (kritične) politične ekonomije nas uči, da je bil odnos med delom / delavstvom in kapitalom prvič znanstveno razložen v Marxovem *Kapitalu* (Marx–Borchardt, 1977). Temeljna ugotovitev je, da je vir vsega bogastva delo, ki je hkrati tudi mera vseh vrednosti. Kapital ni nič drugega kot nakopičeno delo, v ekonomskem življenju pa omogoča in plemeniti delo. Da to lahko počne, potrebuje dobiček, profit. Ta nastaja v t. i. presežnem delu. Delo torej ustvarja kapital in tudi omogoča delo, akumulacija kapitala pa reproducira kapitalistične odnose.

Ljudje si želimo stanovitnost in predvidljivo okolje, kar lahko zagotavlja le država. Ta omogoča potrebno transparentno tržno delovanje, v katerem je

vstopanje in izstopanje tržnih subjektov na trg nekaj povsem normalnega. Tudi riziki so v tem primeru razpršeni.

Še več, ljudje si želimo resnične svobode, želimo soodločati o vsem in na vseh ravneh, želimo si resnični gospodarsko-kulturni preporod. Posledica tega je, da nas tradicionalni parlamentarizem ne zadovoljuje več, tudi t.i. država blaginje ne, če in kadar ta ne pomeni tudi več svobode in bolj zdravega bivalnega okolja. (O tem govorijo protesti od New Yorka – Tokia – Londona – do Ljubljane.)

Popoln svobodni trg je nevarna utopija. Tržno gospodarstvo namiguje na idealiziran svet menjave. Nekateri ga imajo za *perpetuum mobile* ekonomije. Smithova (2010) »nevidna roka« pravi, da se vsak posameznik, s tem ko sledi lastni koristi in če pri tem upošteva dolgoročno soodvisnost s partnerji, obnaša, kot bi ga vodila nevidna roka, s tem pa doseže tudi tisto, kar je najboljše za vse.

Žal prostotržnost, ki pogosto daje prednost kratkoročnim in ozkim interesom, tako ne funkcionira in država mora zato permanentno odigravati svojo katalizatorsko vlogo med delom / delavci in kapitalom. Sveži dokazi za to so odkupi državnih obveznic ameriških, japonskih in tudi evropskih bank. Če pa država že more in mora vedno znova intervenirati, se postavlja vprašanje, zakaj ne bi bila ves čas legalno navzoča na trgu in bi tako lažje in ažurneje preprečevala in sanirala ciklične zlome.

Nacionalne države v globaliziranem neoliberalizmu žal niso več zaščitnice dela, torej interesov večine državljanek in državljanov, temveč so »države kapitala« – tudi slovenska je takšna. In kaj je država naredila, na primer, pri nas? Razlastila je množice, zatrjujoč, da je družbena lastnina nelastnina (čeprav je v povojni Jugoslaviji desetletja vsaj figurirala kot lastnina) in da je v vsakem primeru neučinkovita, ne glede na kakovost posloводства. S to utemeljitvijo so to lastnino »podelili« med peščico politiki vseh, velik del pa pod ceno prodali tujcem. Posledica slednjega je, da pod ceno prodajamo tudi svoje redke surovine ter dražje kupujemo tuje proizvode, storitve pa prav tako po večini prodajamo po cenah, ki pokrivajo le proizvodne stroške. Dobički tako nastajajo pri (tujih) lastnikih. Nacionalne države, predvsem majhne, v razmerah globalnega neoliberalizma tako izgubljajo vlogo zaščitnika dela, a tudi lastnega kapitala, in postajajo vse večja periferija svetovnega kapitalizma. Domače »tranzicijske« elite bogatijo s prodajo (našega) državnega premoženja, z dajanjem koncesij tujcem in s služenjem v njihovih podjetjih. Mednarodnemu kapitalu tudi

to ni več dovolj, zato zahteva, da politika multinacionalk nadomesti politiko držav, še posebej majhnih. Te, kot pravi Američanka Susan George (2015), »...business elites don't want to govern directly« in se igrajo, če se slikovito izrazimo, igro mačk, ki so nevidne, z mišmi, ki panično bežijo. Ta igra še kar traja in traja.

Pri tem so »neodvisnemu businessu« v pomoč jedrne države neoliberalnega kapitalizma, ki prek multinacionalk že obvladujejo veliko večino svetovnega gospodarstva in nadnacionalne skupnosti, kot je EU, ki že na pravno ustaljen način, torej sistemsko, streže neoliberalizmu. Ta čas si multinacionalke želijo polastiti celo vodne vire, in države, ki se zavedajo posledic tega, se skušajo ubraniti in vodo zavarovati po svojih najboljših močeh.

44. Koncentracija kapitala

Kapital se tako korak za korakom koncentrira v velikih bankah jedrnih držav kapitalizma, periferne države kapitalizma pa lahko konkurirajo le s ceneno delovno silo in blago okoljsko zakonodajo, ki omogoča degradacijo okolja. Ob tem pa se vsenaokrog širokousti o prostem pretoku kapitala, blaga, storitev in ljudi. To naj bi bila konkretizacija pojma svobode. V ZDA govorijo – zveni ironično – o »free enterprise«. V tem procesu nastajajo transnacionalna podjetja (ta poglobljajo tehnično delitev dela), od katerih postajajo nacionalna, razumljivo, vse bolj odvisna. Tako se sistematično in na legalen način višek vrednosti koncentrira v jedrnih državah kapitalizma, periferne države pa vse bolj siromašijo. To ni svoboda, pač pa je nova oblika kolonializma; to so razmere, na katere svobodoljubljen človek ne pristaja. In prav je, da ne pristaja.

Ni dvoma: pojem svobode, ki se nam dnevno ponuja, je izrabljen in zlorabljen. Z njim (kakšna sprevržena etika!) upravičujejo celo vojaško agresijo. Zaradi vsega tega bo treba pojem svobode ponovno osmisliti.

Slejkoprej velja, da je treba najprej jesti in piti, potem lahko šele modrujemo; drugače rečeno: ekonomske svoboščine so nujen pogoj za resnično svobodo. Tam, kjer gospoduje lakota, namreč ni svobode. In dalje: človek zaživi svobodno, ko mu delo ni več surova prisila. Znano je, da vse tiste, ki jih je tržna tekma izločila, čakajo revščina, lakota, bolezen in brezcilnost. Upanje, da se bodo še kdaj vključili v tržni sistem, pri njih še vedno tli, a dejstvo je,

da to uspe le redkim, saj večina postane za vedno del družbenega obrobja. V teh okoljih se kotijo kriminal in anarhična gibanja, ki nas oddaljujejo od potrebnih inovativnih in družbenoodgovornih družbenoekonomskih sprememb. Številni protesti pri nas in v svetu potrjujejo znano misel: psi lajajo, a karavana gre dalje. Modeli revolucij iz preteklosti so prav tako odpovedali; očitno bo potreben povsem nov globalni revolt (upor) z jasno zahtevo po novi družbenoekonomski paradigmi.

Omeniti velja še, da je kapital zadnja leta vse manj v funkciji proizvodnje in se intenzivno seli v finančno sfero, kar rojeva »nastajanje fiktivnega kapitala«, ki ta čas nekajkrat presega realno vrednost ustvarjenega (Starovič, 2013). Dodaten problem je v tem, da se s tem fiktivnim kapitalom spreminjajo realna lastninska razmerja. To se je začelo, potem ko se je morala umakniti Keynesova teorija. Prišla sta Reagan in Thatcherjeva, ki sta v osemdesetih letih 20. stoletja iz skrbi za kapitalistični razred tudi s skovanko »greed is good« razgradila razredni kompromis, in država blaginje je tedaj usahnila. Nastala je nova koalicija med velikim kapitalom, visokim menedžmentom in političnimi vrhovi, kar presega meje držav. Gospodarstva, kot pravita Gérard Duménil in Dominique Lévy (2012, str. 1), pa »... ne upravljajo naravni zakoni, sozakoni fizike, temveč pomeni polje družbenih razmerij, v katerih posamezniki in skupine vzpostavljajo odnose sodelovanja, pa tudi podrejanja.«

Prav zanikanje tega dejstva, kot pravi Samo Tomšič (2014, str. 48), je bistvo »... liberalne in neoliberalne ekonomije, ki izhajata iz prepričanja, da kapitalizem gradi na trdnih tleh, in da zakoni, ki podpirajo blagovne in finančne trge, niso nič manj nujni in nespremenljivi kot zakoni narave.«

To pot torej ne gre za boj zoper kakršno koli dominacijo, temelječo na zasebnem, korporacijskem ali državnem lastništvu, gre v prvi vrsti za spopad s finančno oligarhijo, bankami, kjer se centralizira kapital, ki je v lasti in/ali upravljanju finančne oligarhije, pri čemer ta kapital ni v funkciji potrebnih družbenoekonomskih sprememb, in zato je globalna družba v posebnem kriznem stacionarnem stanju.

Nesporno je, da je trg nujen, saj lahko le ta, če je prost monopolov, v sodobnih kompleksnih družbah kot prostor enakopravnosti in pravne zaščite vseh udeležencev, uspešno koordinira odnose, zlasti tiste med gospodarskimi subjekti. In ključno vprašanje je, ali je tržno gospodarstvo možno brez kapitalizma.

Fernand Braudel (2010) pravi, da trg ni nujno povezan s kapitalizmom. To drži, saj je trg vedno obstajal, toda tržnim udeležencem profit ni bil vedno dominanten motiv. V tem primeru bi mogli govoriti o trgu, ki je upravljan; država bi v tem primeru postala zaščitnica tako kapitala kot dela. To seveda predpostavlja opustitev nekaj dogem, kot na primer dogmo o nezmotljivosti trga, ker se pač vsi udeleženci na trgu ne obnašajo racionalno, ali dogmo, da socialne razlike delujejo spodbudno na rast in razvoj. Enako velja tudi za t.i. avtomatsko faktorsko razdelitev produkta, v imenu katerega se je in se še preganja država iz sfere delitve (Romih, 2006). Človeštvo bi se lahko tega že naučilo, a se žal ni. Je že tako, da se ljudje, kot pravi znana misel, celo iz uničevalnih vojn ničesar ne naučimo.

45. Srednji razred

V prid zgoraj omenjenemu govori dejstvo, da sta se tako delo kot kapital v zadnjih desetletjih močno diferencirala in da sta spremenila svoji vlogi. Tako na primer postaja klasični proletarijat manjšina (posledica avtomatizacije in robotizacije proizvodnje), dominantno vlogo v družbi prevzema znanje, katerega nosilec je t.i. srednji razred. Marx ga je odklanjal. Danes se klasični delavski razred manjša, število članov srednjega razreda, kot najbolj ustvarjalnega družbenega sloja, pa je v porastu (*Delavski razred*, 2015). Postaja možni vodilni socialni sloj, razred, ki bi edini, če bi seveda bil primerno organiziran, lahko spreminjal družbenoekonomsko razmerja. Srednji razred ta čas tudi ni sindikalno (če uporabimo ta pojem) organiziran. Če bo hotel uveljavljati svoje »razredne interese«, se bo moral stanovsko organizirati. Sprejeti bo moral dejstvo, da je »razred zase«, in šele nato bo lahko postal kolektivni subjekt prevrata v neko novo postkapitalistično družbo.

Ta čas so pripadniki srednjega razreda po večini utilitaristi; so sicer člani različnih političnih strank, a povečini tistih, ki so za *status quo*, za obstoječi kapitalistični sistem torej, in ne kažejo kakšne enotne politične volje po družbenoekonomskih spremembah. Danes je srednji razred proletariziran in poklican, da stopi na čelo potrebnih družbenoekonomskih sprememb, ne pa, da verjame, kar mu šepeta salonska levica, da bo »... like everything else

in history, the globalization of capital and the capitalist state may in fact one day be a thing of the past.«

Dohodki proletariata že leta padajo ali vsaj stagnirajo, dohodki srednjega razreda (po državah različno) pa rastejo. Razlog, da je tako, je v tem, da člani tega razreda razpolagajo z ustvarjalnostjo in znanjem, ki ga kapital / kapitalistični razred nujno potrebuje in ga je danes zaradi množičnega šolanja dovolj. (Vprašanje kakovosti tako pridobljenega znanja pustimo tukajle ob strani.) Lahko rečemo, da je srednji razred (bolj na Kitajskem kot v Evropi) zmagovalec neoliberalne globalizacije in se deli na menedžerje in (nove) proletarce.

Srednji razred je tako poimenovan tudi zato, ker je po dohodku in družbenem vplivu (Marx) umeščen med proletariat in razred kapitalistov. Kljub temu da je njegov materialni in družbeni status ugodnejši od proletariata, protestira. Videti je, da se boji, da bi postal »razred izobraženih revežev«; toda prav to: namreč proletarizacija srednjega razreda, pa je v interesu neoliberalizma. Ker imajo ti delavci navadno več virov za preživetje, jih skuša neoliberalizem od teh virov »osvoboditi« in jih tako narediti odvisne od enega samega vira, ki ga obvladuje kapital.

Moisés Naím, nekdanji venezuelski minister za trgovino in industrijo, celo svari pred morebitno »globalno vojno srednjega razreda« (Jütting, 2012).

Že sedaj lahko rečemo, da živimo v času največjih protestov v zgodovini. Po istem viru navajamo Homija Kharasa, ki pa pravi, da je število ljudi t. i. srednjega razreda na svetu kaki dve milijardi; približno polovica jih živi v razvitih državah, polovica pa v državah s hitro rastočim gospodarstvom. Znan je podatek, da kar 2/3 Slovencev sebe uvrščata v srednji razred, v svetu pa naj bi ga že leta 2010 tvorilo kar 54 % vsega prebivalstva (*Spreminjanje razrednosti postsocialistične družbe*, 2013). Razumljivo, saj ga pretežno sestavljajo zaposleni v zdravstvu, šolstvu, socialnih ustanovah, javni in državni upravi ter paradržavnih ustanovah. Del politike in menedžmenta ga jemlje kot nepotreben strošek, srednji razred pa se ima za del socialne države in se zato zagreto bojuje za njen obstoj.

Ni dvoma, da je neoliberalizem degradiral srednji razred, ki je bil ves čas kapitalizma neke vrste vztrajnik, saj je premagoval ciklična nihanja kapitalističnih družb; rečemo lahko, da brez srednjega razreda kapitalizem kot sistem ne more biti stabilen. France Bučar (2011, str. 5) je to izrazil z besedami, da je bil

»srednji razred glavni steber meščanske ureditve«. Zato je razumljivo, da se del politike kapitalističnih držav trudi za revitalizacijo srednjega razreda.

Organizacija OECD v svojem poročilu o perspektivah globalnega razvoja v letu 2012 in družbeni koheziji v spreminjajočem se svetu napoveduje, da bi do leta 2030 na svetu lahko živelo 4,9 milijarde pripadnikov globalnega srednjega razreda. Ker so člani tega razreda po dohodkih in vrsti drugih kazalcev zahtevnejši od klasičnega delavskega razreda, je treba delati na tem, da kapital (z državo) to populacijo zadovolji. Srednji razred spreminja povpraševanje; temu se bodo morali prilagoditi ponudba, pa tudi pravni in organizacijski ustroj družbe. Ni dvoma, da bo globalni srednji razred spremenil družbeno, politično in gospodarsko podobo sveta. Svet tudi na tem področju potrebuje, kot bi rekli Matjaž Mulej, idr. (2013): »družbeno inovacijo«.

Kapital, na kratko rečeno, ni več redka dobrina, saj je njegovih ponudnikov obilo. Novo vrednost dejansko ustvarjajo ljudje znanja in zato postaja dominanten t. i. človeški kapital, ki hoče in tudi mora (so)odločati. Tako nosilci znanja, tisti s podjetniškim pogumom, že postajajo (so)lastniki podjetij, temu pa se prilagajajo upravljalvske strukture podjetij; ustvarjeno se deli med lastnike kapitala in lastnike znanja, skladno z odločitvijo lastnikov kapitala, seveda.

Sodobna ekonomska teorija pravi, da je »človeški kapital« (ta besedna zveza zbuja vrsto asociacij, pravzaprav je nemogoča skovanka, ki se je pred nekaj leti menda najprej pojavila v Nemčiji) najpomembnejši produkcijski tvorec in bi zato moral imeti status »kapitala«, ki je od vedno najboljše ščiten in vrednoten proizvodni tvorec. Dela vendarle ne bi smeli jemati kot navadno »tržno blago«, ki ga lahko kupiš na »bolšjem trgu«, in pojma »delovna sila« tudi ni dopustno razumeti kot »mehansko silo«, kot nekaj zgolj snovnega. Razlog, da je tako, je v tem, da t. i. človeški kapital tvorijo ljudje, ki so nosilci danes dominantnega proizvodnega faktorja – znanja, pogosto tudi navideznega, in seveda kulture in vrednot. Ščititi delo v tem primeru torej pomeni pravilno, tj. primerno celovito in z jasnimi merili vrednotiti znanje. To pa seveda ni vezano le na vodilno strukturo, in zato ni dopustno, da bi na primer s socialno kapico ekonomsko stimulirali samo njih, socialna varnost drugih pa bi bila še naprej ogrožena. Prava stimulacija za »človeški kapital« bi bila udeležba zaposlenih pri dobičku. Dejan Avsec je leta 1987 razvil model delavskega lastništva, ki kombinira redno delo, inoviranje, lastnino in odgovornost, a žal brez odziva.

A vrnimo se še za trenutek k samemu pojmu »človeški kapital«, ki se uporablja namesto besed: delavec, sodelavec, zaposleni ali kar človek ali ljudje in podobno, da bi opozorili na pojmovno zmedo, ki pa ima realne posledice.

»Človek-kapital« je za neoliberalce sredstvo, je pritiklina stroju, je vezni element pri kombiniranju proizvodnih tvorcev, česar cilj je čim večji dobiček. Človek je v tem primeru pritiklina, nima nikakršnih kulturnih ali družbenih potreb, ki bi jih kapital priznaval. Edina priznana potreba je ohranjanje delovne sposobnosti, torej ljudje naj jedo, pijejo ..., da bodo lahko ustvarjali dobiček. Tak »človek-kapital« lahko le omejeno participira pri ustvarjenem dohodku; večina namreč pripada »lastniku« vseh kapitalov, ta pa je – poklican in izvoljen – da sme uživati v kulturi, športu, druženju, uporabljati raznotere civilizacijske pridobitve – torej živi človeka vredno življenje. Neoliberalni sistem torej ne ustvarja le materialne diferenciacije, ustvarja tudi kulturno, duhovno in s tem civilizacijsko. Zato je tudi razkorak med razvitimi in nerazvitimi narodi in državami vsak dan večji, kar je temeljni razlog za porast sovražnosti med narodi in državami.

Zemlja (v tem primeru ne mislimo na planet), kontrapunkt povedanemu, pa zaradi prenaseljenosti, iztrošenosti in degradiranosti postaja vse redkejša dobrina. Njena namembnost bi se zato morala določati plansko na ravni lokalne skupnosti in nato države, kar edino zagotavlja načrtno (to je primerno celovito preučeno in pripravljeno) prodajo / izrabo te dobrine. Prav to sili v spremembo družbenoekonomske neoliberalne paradigme, toda ta odklanja sleherno družbeno načrtnost, ki edina lahko zagotavlja racionalno uporabo vse bolj redkih proizvodnih tvorcev. Te reči so zapisane v *Splošni deklaraciji o človekovih pravicah Združenih narodov* (1948) – v njej pa na primer ni nobene norme, ki bi bila namenjena varovanju okolja, prav tako ne v *Konvenciji o varstvu človekovih temeljnih svoboščin* (1994) ter v *Listini EU o temeljnih pravicah* (2010), kjer pa je, sledeč naši razpravi, v 37. členu le zapisano: »V politike Unije je treba vključiti visoko raven varstva in izboljšanje kakovosti okolja, ki se zagotavlja v skladu z načeli trajnostnega razvoja, zapisanimi v različnih zakonih.«

V Sloveniji in v mnogih drugih državah so človekove pravice in svoboščine tudi ustavna materija.

46. Pravice in temeljne svoboščine

S pravicami in temeljnimi svoboščinami imajo ljudje tudi dolžnosti, ki jih morajo izpolnjevati, da bi bili upravičeni do pravic in temeljnih svoboščin. Uveljavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin omogoča udejanjenje človeških kvalitiet ter zadovoljevanje človekovih duhovnih in drugih potreb, kar ga sicer loči od drugih oblik življenja.

V evropski pogodbi so od samega začetka zapisane naslednje vrednote: človekovo dostojanstvo (to se uresničuje in utrjuje skozi ekonomsko demokracijo), svoboda, demokracija, enakost, vladavina prava in spoštovanje človekovih pravic. Slednjih je več vrst. Ta čas so zaradi pogostega kršenja najaktualnejše ekonomske in socialne pravice. Mednje sodita pravica do zasebne lastnine in pravica do dedovanja ter tudi svoboda dela, kar pomeni, da si vsak svobodno izbira zaposlitev, ki mora biti dostopna vsem pod enakimi pogoji; prepovedano je torej prisilno delo.

Moderne družbe si prizadevajo predvsem za dosego dvojih pravic: za svobodno izbiro dela (kaj in kje bo človek delal) in svobodo konzuma. Zgodovina nas uči, da so si vsi družbenopolitični sistemi prizadevali za širitev teh dveh pojavnosti svobode. Višek tega prizadevanja je bil v dobi industrializma, ki je omogočila najvišjo stopnjo zaposlenosti in razmah potrošništva ter inovacij; te so privedle do izobilja, a tudi do krize izobilja (Mulej in Dyck, 2014).

Preobljudenost planeta in omejenost naravnih virov onemogočata stalno rast, s tem pa tudi izbiro dela in konzuma. Sprememba družbenoekonomskega sistema je zato nujna, ni pa stvar proste izbire ljudi. Ljudje se namreč, razumljivo, branijo, saj to pomeni, da bodo morali menjati življenjski slog, opustiti razuzdano, včasih prav pogoltno življenje. A drugega izhoda ni: prihodnost je v askezi, ki bo morala biti domišljena in obvezujoča za vse, postati bo morala del nove morale in etike.

Posebej pomembne so socialne pravice.

V duhu te razprave je pomembna pravica do zdravega življenjskega okolja, za kar mora v prvi vrsti poskrbeti država, praviloma v okviru mednarodnega sodelovanja. Država mora prav tako poskrbeti za takšno uživanje lastnine, da je zagotovljena njena gospodarska in socialna funkcija; vse bolj mora skrbeti tudi za varstvo okolja in družbo kot celoto.

Država ima zato osrednjo vlogo pri varovanju raznoterih človekovih pravic in svoboščin. K temu jo zavezujejo deklaracije, ustava in zakonodaja. Od vlad

držav se pričakuje, da sprejemajo svoje obveznosti do posameznika, ne glede na njegov materialni položaj, spol, raso, vero ali kako drugo osebno lastnost. Danes je žal tako, da so najpogostejše kršene ekonomske in socialne pravice, kar posebej prizadeva dostojanstvo in kakovost življenja. To je navadno posledica dejstva, da t. i. podjetniška svoboda pogosto preraste v sebičnost in nenasitnost oziroma pogoltnost, kar posebej prizadene tiste dele populacije, ki so najbolj potrebni pomoči in solidarnostnega tretmaja. Torej: svobodna gospodarska pobuda je potreben pogoj za razvoj proizvodjalnih sil, ne zagotavlja pa avtomatsko osebnih svoboščin in politične demokracije, kar lahko zagotavlja le na mešanem lastništvu zasnovano regulirano tržno-plansko gospodarstvo. To spodbuja razvoj proizvodjalnih sil, kar vpliva na zaposlitveno politiko, določa pa tudi potreben delovni čas za zaposlene in način življenja v prostem času. In bistveno: v sebi nosi potrebne elemente anarhičnosti, stihijskosti, inovativnosti in podjetnosti na eni strani, na drugi pa vsebuje tudi potrebne elemente racionalnosti in s tem možnosti za načrtovanje.

Zato je na mestu vprašanje: Je človek v svojem podjetništvu povsem svoboden ali pa ga družba omejuje? Odgovor je: da in ne. Podjetnik je svoboden, a le v primeru / okviru družbenoodgovornega ravnanja, če torej ne izrablja sočloveka, prekomerno ne onesnažuje narave ali kako drugače ne ogroža družbe, ki ji pripada.

Seveda tekmovalnost in tekmovanje v nobeni družbi ne smeta biti izključena, ju pa morata nadgrajevati solidarnost in spoznanje, da so naravni viri omejeni. Svobodno podjetništvo mora biti v funkciji blaginje za vse – Felber (2010, 2012) citira bavarsko in nemško ustavo, ki to zagotavljata kot ustavno pravico in dolžnost.

Za neoliberalne oblastnike je značilno, da veliko govorijo o svobodi posameznika in še posebej o podjetniški svobodi. Dejanske razmere v neoliberalni državi pa onemogočajo svobodo posamezniku, ki ni podjetnik, zato je, na primer, vstopanje novih ljudi v svet podjetništva zelo oteženo; če ne pravno, pa gotovo ekonomsko. Pomemben razlog, da je tako, je tudi v šolskem sistemu, ki, na primer, diplomantom ne daje potrebnega podjetniškega znanja.

Svobodo posamezniku omejuje njegov materialni položaj; ta pa se slabša. Zaslužka je le za kritje elementarnih potreb, za zadovoljevanje kulturnih, športnih in drugih višjih potreb pa ni ne časa in ne denarja. Stopanje v

podjetniški svet otežujejo tudi monopoli, oligopoli in birokracija, ki so prepoznavna znamenja neoliberalizma.

Na drugi strani pa se ruši vsakršna družbena skrb za enakost, solidarnost in resnično demokratičnost, ki zajema potrebno celovitost in enakost brez privilegijev. Zato te družbe večjo pozornost posvečajo posamezniku, njegovim (formalnim) pravicam kot, na primer, skrbi za kakovost in strokovnost parlamentarnega življenja, ki naj zagotavlja zakonsko varovanje človekovih pravic, ali pa za ekonomske pravice in svoboščine. Zato je, kot pravi Evgenij Pašukanis (2014, str. 124), »...osebnost proletarca v temelju enakovredna osebnosti kapitalista; to se izrazi v dejstvu 'svobodne' mezdne pogodbe.« Toda posledica te »...materializirane svobode je za proletarca možnost, da spokojno umre od lakote.«

Vsaj evropske neoliberalne države še vedno do neke mere skrbijo tudi za skupno dobro, vsem dostopno zdravstvo, šolstvo, kulturo in šport.

Na tem mestu se nam zdi primerno poudariti, da tudi absolutizacija egalitarizma vodi v nenaravna družbena razmerja (ljudje smo si po naravi stvari različni), prav tako v zanikanje slehernega egoizma. Živa bitja, ne le ljudje, moramo biti tudi egoistično naravnani, saj brez tega ne bi preživel. Čeprav smo torej egoisti in zato najprej želimo vse najboljše sebi, obenem pa se vsak med nami, ki prakticira etiko soodvisnosti, zaveda, da smo del več skupnosti in da moramo za dobro teh skupnosti tudi delovati. V bistvu je tudi to egoizem, a ne ozkosrčen in zgolj kratkoročen. A ker smo ljudje obdarjeni z umom, mora biti naš človeški egoizem racionalen, še več, naravnan mora biti dolgoročno, sicer človeštvo ne bo preživel.

Na dolgi rok, pravijo, bomo tako ali tako vsi mrtvi; človek kot *homo sapiens* mora dnevno delovati tako, da človeško vrsto in živost planeta ohranimo čim dlje. Ne smemo torej biti pogoltni, trošiti več, kot potrebujemo, delovati moramo v interesu prihodnjih rodov, biti moramo sebični in v okviru soodvisnosti in v dobro vseh ustvarjati »win-win« – za vse ugodno situacijo. Torej, nihče nam ne proda ali stori kaj, da bi zadovoljil naše potrebe, ampak proda ali stori nekaj zato, ker si od tega obeta koristi, po možnosti dolgoročne, skladno z etiko soodvisnosti, celovitosti in odgovornosti.

V modernih družbah, kot je evropska, je varovanje človekovih pravic in svoboščin skrbno organizirano. Posebno vlogo pri tem ima t. i. projekt družbene odgovornosti, če seveda odgovornost razumemo v polnem pomenu besede,

rečeno v jeziku Slavka Podmenika (1970, str. 137): kot razmerje »človekove osebnosti do drugih ljudi, do družbe«.

Konkurenčnosti ni mogoče povečevati le na račun že sicer slabše plačanih, sedaj že ne več le manualnih delavcev, in z nadaljnjim oženjem socialne države. Zato tisto, kar ta čas ponuja neoliberalna doktrina, ni pot iz sedanje krize, je pot v prvinski kapitalizem, ki ga je pred skoraj dvema stoletjema preučeval Marx, še prej pa Smith. Raziskovalca sta poskušala – med drugim – brez uspeha odkriti način za ohranitev predindustrijske vaše solidarnosti v industrijskih časih (Mulej idr., 2008).

Prvinski kapitalizem ne bi smel biti cilj družbe enaindvajsetega stoletja (razmere so danes pač drugačne kot pred 200 leti), v kateri naj bi delavci ne bili več izključno v funkciji rasti kapitala. Za nujno potrebne inovacije potrebuje človeštvo povsem novo ekonomsko filozofijo, ki bo omogočala premišljeno učinkovitost ob ohranjanju socialne pravičnosti in družbene kohezivnosti, kar je srčika družbenoodgovorne paradigme, ki jo ponujamo. Treba bo vzpostaviti inovativne relacije med kapitalom, delom / delavci in okoljem. Razmere že terjajo, da tako delo kot okolje dobita status kapitala, ki ga je kapitalistični družbenoekonomski sistem vse do danes zagotavljal med vsemi tremi faktorji le kapitalu. Še več, delo in okolje morata dobiti status privilegiranega tvorca, saj tvegata še več kot lastniki kapitala; gre namreč za ohranjanje pogojev bivanja in s tem za obstoj človeštva. To pa tudi pomeni, da lastnina in finančni kapital ne smeta biti več edina podlaga za upravljanje, kar pomeni, da je treba politično demokracijo nadgraditi z ekonomsko (Gostiša, 2017). Podlaga tej nadgrajeni demokraciji bo nova etika in morala, skladno z načeli družbene odgovornosti po ISO 26000. Prihaja čas, ko ne moremo »biti več«, če ne pristanemo na »imeti manj«, ta »manj« pa bo treba pravično deliti med vse tri tvorce. Posloviti se bo treba od prepričanja, da je človek le *homo æconomicus*; veliko več je: bitje s celo vrsto neekonomskih potreb – socialnih, kulturnih, duhovnih, itd. (Šarotar Žižek, 2016).

Delavci terjajo delovna mesta, torej delo. Delo troši prvine poslovnega procesa. Delo zagotavlja rast. Delavcev ne zanima, kaj dela podjetje, ampak oni. To je dejansko pot samouresničevanja. Za dosego tega so potrebne kulturnocivilizacijske spremembe. Delavci bodo namreč delali še naprej, a vse bolj le uporabno vrednost, trošiti pa bo treba le za najnujnejše potrebe. To je jedro odgovornosti: individualne, podjetniške in globalne. Za dosego tega je

premalo ekonomska racionalnost; potrebna je družbena racionalnost, ki edina omogoča pogled v prihodnost.

Sodobne države so pravne države, kar pomeni, da njihovo funkcioniranje in položaj državljanov urejajo pravni predpisi, ki so nediskriminatorni, torej veljajo pod enakimi pogoji za vse pravne subjekte enako. Realno življenje od tega ideala pogosto odstopa: govorimo o zlorabi države. O tem se danes veliko piše, še več govori, in to počno še največ politiki, ki so najpogosteje neposredno ali pa posredno involvirani v kršitve veljavnega prava in s tem v zlorabo države. V nadaljevanju se bomo omejili na nekatera dejstva, ki sodijo v kontekst naše razprave o razmerju med trgom in indikativnim planom z obveznimi sestavinami v okviru paradigme družbenoodgovornega gospodarjenja.

Ker imamo bolj ali manj povsod opraviti z modelom t.i. kvantitativne demokracije, torej s prevlado (parlamentarne) večine nad manjšino, lahko ta večina sprejema pravne predpise, ki privilegirajo posamezne panoge in dejavnosti ter celo posamezna podjetja, pri čemer večina sprejema segregatno tekočo in razvojno politiko. Država je v teh primerih vedno zlorabljena, ključno vprašanje pa je, ali tovrstna politika prispeva k razvoju države in k blaginji njenih prebivalcev ali ne.

To vprašanje je relevantno vsaj iz dveh razlogov:

- prvi je ta, ali konkretne pravne rešitve in politike povečujejo izkoriščenost posameznih slojev ali celo razredov, kar slabi družbeno kohezivnost;
- drugi pa, ali oblast daje prednost t.i. vsebinski demokraciji na račun t.i. formalne demokracije.

Tranzicijski čas, kot je današnji, namreč pogosto spominja na porevolucionarna obdobja, v katerih se daje prednost t.i. vsebinski demokraciji, zaradi česar je pravna negotovost realnost, kar destabilizira družbo in s tem državo (Bugarič, 2006; glej tudi *Življenje je učitelj*, Mulej, 2015).

Iz dneva v dan je vse več državljanek in državljanov, ki smo prepričani, da je ključna zloraba države v tem, da ne preprečuje nesmotrnega izrabljanja naravnih virov, kar ogroža existenco življenja na Zemlji, pri tem pa pogosto pozabljamo na lastna nesmotrna ravnanja.

Odgovori na ta vprašanja, poimenujmo jih esencialna, od katerih (oz. od rešitve problemov) je odvisen obstoj življenja na našem planetu, pa – zanimivo – niso v ospredju razmišljanja velike večine ljudi, posebej ne odločujočih. To večino očitno bolj pritegujejo tiste zlorabe države, ki zadevajo svetovni nazor

in politična prepričanja, pri čemer so si interpretacije navadno – posebej, kar zadeva preteklost – diametralno nasprotne. Zato se ne kaže čuditi, da se v tem času posebej glorificira svoboda govora (pogosto gre resda le za slabo šalo), pozablja pa se na vrsto drugih pravic in svoboščin.

Današnji svet je v vročičnem stanju, še posebej to velja za t.i. nove demokracije, ki bi morale svoje potenciale osredotočiti na ključna eksistenčna družbenoekonomska vprašanja. Nestabilnost družbenoekonomskega sistema se ustvarja z nepotrebnimi referendumi, obstrukcijami in interpelacijami, kar sproža upravičene dvome v obstoječi sistem liberalne demokracije. Takšne družbe se iz demokratičnih pretvarjajo v vladavino vsakokratne volilne večine, te pa so pogosto v bistvu nemočne, ker tudi ne morejo realizirati potrebnih strukturnih sprememb, če jih (in kadar jih) želijo. Zato se vrtijo v *circulus vitiosus*, začaranem krogu, za preboj na učinkovitejšo raven pa pogosto ni energije, še usodnejše pa je, ker za to – tako je videti – celo ni pravno-sistemskih možnosti.

47. Treba bo priznati ...

Kar zadeva Slovenijo, prihaja čas, ko bo treba priznati, da je povojna »komunistična oblast« tedanjo družbo z industrializacijo potegnila iz polfevdalnega mrtvila, odpravila versko mračnjaštvo in grozljive socialne razlike, zaradi česar je uživala široko podporo ljudi. S tem ko se je zaustavil individualizem za vsako ceno in je na sceno stopil kolektivni duh, ki se je kasneje, žal, prelevil v neracionalni kolektivism, smo se na svojski način vrnili k svojim slovanskim, s katoliško, pravoslavno in protestantsko vero prežetim koreninam (Klemenčič, 2013). Koalicija DEMOS je kasneje onemogočila vse, kar je količkaj dišalo po kolektivnem, po družbenem, močno pa je afirmirala individualizem, kar je spodbudilo podjetništvo, hkrati pa, žal, omogočilo tudi razgrabitve družbenega premoženja brez koristi za večino ljudi. Že nekaj zadnjih let Slovenija od svoje neoliberalne elite pričakuje poindustrijski gospodarski zagon, a ga, žal, ni in ni od nikoder.

Svojska zloraba države – tu mislimo predvsem na vzgojno-izobraževalni sistem in medijsko politiko Slovenije – pa je ustvarjanje pogubne, brezizhodne podobe, pa čeprav je, poleg sedaj mednarodno uveljavljenih ljudi in organizacij,

v slovenski zgodovini vse polno dokazov njene ustvarjalnosti, poguma, delavnosti in etičnega ravnanja, seveda vedno pod vodstvom umišljenega ali dejanskega vodje, ki se pojavi »po naključju«.

To malodušje ljudi pasivizira, vse bolj so namreč prepričani, da ne morejo storiti ničesar, zato iščejo rešitelja zunaj sebe. Tako odklanjajo, na primer, misel na možnost samooskrbe s hrano z vrtov, ne skrbijo za kvaliteto bivalnega okolja, ne verjamejo v možnost vzpostavitve modela trajnostnega razvoja, poglobljanje socialne diferenciacije jih ne vznemirja (razen v gostilniških »razpravah«) – vse to jemljejo kot neizbežno usodo, kar je posledica naše specifične (zapečarske) zgodovine, izseljevanja najbolj podjetnih: to je trajalo nekako do konca druge svetovne vojne, ko se je začela »industrializacija na socialistični način«.

Zloraba države je tudi odkrita ali prikrita podpora tej ali oni religiji. Rešitev je v doslednem udejanjanju ustavnega načela ločitve cerkve od države; država mora biti vedno nazorsko nevtralna, cerkev pa ne sme imeti želje po oblasti. Iz šol, če parafraziram Cankarja, je torej treba nagnati tako frak kot talar (Kovačič Peršin, 2012).

Vse bolj očitno postaja tudi, da je grožnja našim nacionalnim interesom oz. državi nekritično sprejemanje EU, ki je daleč od tega, da bi bila naša »mati« dobrotnica s korenčkom brez palice. Vse bolj se kaže kot interesna skupnost s prevlado interesov velikih; naši nacionalni interesi so praviloma drugotnega pomena, naša nacionalna (slovanska) entiteta pa je za nekatere globalne politično-vojaške stratege celo vse bolj moteča.

Ni dvoma, da je poleg instituta svobode najbolj zlorabljen prav institut demokracije. Demokracija, ki jo poznamo danes, je dediščina grškega *polisa*. Tedaj niso volili vsi, saj so volilni del ljudi – *demos* – tvorili samo odrasli, zdravi moški, ki so bili tudi lastniki sužnjev; v največjih takratnih mestih jih je bilo nekaj sto (menda okrog 3 % prebivalstva), poleg tega tiste družbe in države niso bile tako zapleteni in prepleteni sistemi, kot so današnje. (Današnji odstotek dejansko politično vplivnih ni videti kaj dosti drugačen: problem nastane, če je ta del družbenoneodgovoren.)

Zahodni svet sebe po večini brez družbene odgovornosti prepričuje, kako je sedanji družbenoekonomski sistem najboljši, najučinkovitejši, najbolj pošten, čeprav vsi vemo, da je manipuliran in neučinkovit ter da v njem sodeluje malo ljudi (kar potrjujejo tudi raznotere volitve z nizko udeležbo).

Človek dobi vtis, da je demokracija, ki jo imamo, pogosto le priročno sredstvo za manipulacijo in nasilje vseh vrst. Demokracija, ki jo simbolizirata delitev oblasti na zakonodajno, sodno in izvršno ter enakost ljudi pred zakonom, v neoliberalni eri vse bolj zgublja na veljavi, ker so vse te institucije in instituti zmerom bolj pod vplivom kapitala; bogati in vplivni v teh razmerah postajajo »bolj enaki« od drugih, saj lahko vplivajo celo na zakonodajo in sodbe sodišč.

To vemo, a česa drugega nam ne stroka ne politika, žal, nista ponudili; ostane nam, da se s Churchillom tolažimo, da je strankarski družbenopolitični sistem najboljši med slabimi.

Vladavina ljudstva pa ne pomeni le pravice voliti in biti voljen, pomeniti mora, da tistemu, ki si mu dal svoj glas, lahko znotraj volilnega cikla v vsakem trenutku poveš, kaj si misliš in s tem posredno vplivaš na vodenje politike, pod pogojem, da so posredovani predlogi primerno celovito argumentirani.

Demokracija je torej način življenja: permanenten dialog med vladajočimi in vladanimi, ki ni brez posledic za vodenje vseh politik znotraj države in tudi širše politične tvorbe. Tako razumljena demokracija, ki gradi na družbeni odgovornosti, odvrča potrebo po revolucionarnem spreminjanju družbenoekonomskih sistemov, saj je senzibilna do vsega novega in je sposobna to novo tekoče implementirati v družbenoekonomsko razmerja. Brez tako delujoče demokracije je učinkovito funkcioniranje tržno-planskega sistema, temelječega na mešani (tudi kateri koli drugi) lastnini, iluzija.

Politična »nadgradnja« je po eni strani preslikava odnosov v »bazi«, če uporabimo ta dva izraza, a obenem tudi kreira odnose v njej; gre torej za dialektično soodvisnost. Prepričani smo, da je naše jugoslovansko samoupravljanje omagalo zaradi političnega monizma, ki je ustrezal tedanji politični birokraciji. Po našem prepričanju je resnično samoupravljanje nujna prihodnja družbenoekonomska ureditev, možna potem, ko se bo družba repolitizirala (ko bo politika dobila mesto v družbi, ki ji gre), in politika resocializirala (ne bo več le dekla kapitalu in bo torej družbenoodgovorna).

Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja smo si pri nas prizadevali za resnično pluralno, torej razvejano demokracijo, dobili pa smo (prvinski) kapitalizem. Kdo zna reči: pa kaj, kapitalizem je enako demokracija, saj zunaj kapitalizma ni demokracije. Bistvo kapitalizma – katerega koli – pa je varovanje zasebne lastnine, z njim so povezane podjetništvo in

človekove pravice. Torej, kapitalizem naj bi v celoti pokrival polje vladavine ljudstva. Pa je res tako?

Kaj pa, če imajo prav tisti, ki pravijo, da je sedanji kapitalizem nedemokracičen sistem, grožnja človeštvu in ga je zato treba opustiti? Bo človeštvo v tem primeru moralo opustiti tudi demokracijo sedanje vrste, torej strankarsko (Mulej idr., 2016)? Bo demokracija imela mesto tudi v nekapitalističnih družbah (kot je imel pred 800 leti mesto parlament v srednjeveški Angliji), kjer bodo prevladovala mešana lastninska razmerja in profit ne bo edini motiv gospodarjenja; kjer se bodo vse redkejšje dobrine plansko izrabljale, socialna politika pa bo enakopravni del družbenoekonomske politike in ne nebodigatreba karitativna dejavnost? Po našem spoznanju je resnična demokracija možna le v tovrstnih družbenopolitičnih in ekonomskih sistemih. V teh sistemih je človek njegovo osišče, sistem mora biti *per definitionem* v interesu potreb človeka, potreba po demokraciji – to se ve – pa je imanentna človeku (saj se še žival rada čuti upoštevana).

Družbenoodgovorno gospodarjenje, ki ga predlagamo, je korak v to smer.

Država je največji družbenoorganizacijski dosežek človeštva (vsaj do sedaj). Njena vloga na področju gospodarstva in nasploh se ves čas spreminja. Spremembe gredo predvsem skozi t. i. ekonomske krize, ki pa niso le prepoznavno znamenje anarhičnega prostotržnega gospodarstva. Krize namreč pretresajo tudi najbolj regulirana gospodarstva. Razlog za to je v razkoraku med ponudbo in povpraševanjem, ki rezultira iz spreminjanja preferenc in potreb, ki jih kažejo ponudniki in povpraševalci; dejanski vzrok pa je proletarski status množic (večinskih kupcev) in pomanjkanje proizvodnih tvorcev. Je pa res, da je večja reguliranost učinkovitejša v kriznih razmerah ter v času vojn in povojnih obnov, ko dominira »military spending«. V mirnih, stabilnih časih, ko je heterogenost povpraševanja velika, bolje funkcionira manj regulirano gospodarstvo, v katerem so tudi tveganja bolj porazdeljena. A tudi v teh obdobjih je določena regulacija gospodarstva nujna predvsem zato, da ne prihaja do monopolnih razmerij; da se prepreči pregretoost gospodarstva ter nezakonitosti v poslovanju.

48. Vloga države je v razumni ravni državne planske regulacije

Naj takoj poudarimo, da je opuščanje razumne ravni državne planske regulacije zanesljivo pot v gospodarsko katastrofo. V tem primeru so razmere navidezno legitimne, dejansko pa imamo opraviti s tako ali drugačno korupcijo in demokracija je ugrabljen. Povsem nereguliran trg spominja na zakon džungle, kjer mnogi jemljejo prek resničnih potreb in kjer tajkuni-plenilci ogrožajo vse ostale.

V 17. stoletju začne država s pojavom merkantilizma usmerjati zunanjo trgovino. Veljalo je namreč prepričanje, da lahko država obogati le, če ima presežek izvoza nad uvozom. To je začetek mednarodne trgovine; govorimo lahko o internacionalizaciji gospodarstva ali celo o drugi globalizaciji.

Proti koncu 18. stoletja z Adamom Smithom prevlada spoznanje, da je trg najboljši instrument za doseganje gospodarske rasti in povečevanje blagostanja, in to brez monopolov in s polno osebno premoženjsko odgovornostjo podjetnikov. Država tega časa naj bi bila skrbela le za vzpostavljanje trgov in za njihovo učinkovito delovanje. Sestavni del tega prizadevanja je bila skrb za varnost državljanov in privatne lastnine, za uresničevanje pravnih zavez in za izobraževanje (Norčič, 1990).

Na koncu 19. stoletja je Otto von Bismarck v takratni Nemčiji (po vzoru podjetnika Siemens) vpeljal sistem socialnega zavarovanja, ki je prvi korak k formiranju socialne države. Država se je tako trajno umestila med delo / delavce in kapital. Povezave med tržnimi subjekti so bile tedaj tako rekoč izključno tržne.

Nekaj desetletij pozneje sovjetska Rusija ukine privatno lastnino in s tem tržne povezave. Država tako skozi sistem centralnega planiranja dobi komandno vlogo na področju ekonomije. To izvira iz zmotnega prepričanja, da je človeštvo odkrilo večne zakone gospodarskega in družbenega življenja. (Šlo je za napačno razumevanje Marxa in makroekonomsko uporabo in zlorabo Taylorjevega modela menedžmenta.) Prevladalo je zmotno prepričanje, da so do zdaj ciklična gospodarska gibanja obvladljiva. (To naj bi omogočilo državno lastništvo proizvodnih sredstev s centralnim ukazovalnim planom.)

Šlo pa je tudi za posnemanje ZDA, ki so pred tem – bolj mehko sicer – pol stoletja uspešno selile ljudi z vasi v mesta in zato naglo napredovale. (S kolhozi so v SZ povečali kmetije do velikosti ameriških farm, s tem tudi proizvodnjo, in tako preprečili umiranje od lakote, a to ne povsod.)

Po letu 1930 Roosevelt vpelje *new deal* (novi dogovor) kot odgovor na gospodarsko krizo 1929–1933. S to politiko je tudi nekomunistični del sveta povečal ekonomsko vlogo države. Ta državni kapitalizem je v reševanju krize, v času priprav na vojno, med samo vojno in med povojno obnovo dajal zavidljive gospodarske rezultate. Od tedaj dalje se tržne in planske povezave bolj ali manj intenzivno prepletajo. Z *new dealom* se je dejansko začela vloga države v ekonomskem življenju zahodnih držav, ki še kar traja.

Po drugi svetovni vojni se vloga držav dodatno spremeni zaradi trojega:

Prvič, zaradi pojava realsocialističnih držav, ki so dolgo časa objektivna grožnja kapitalističnemu delu sveta, in domačih sindikatov, ki dokazujejo, da je koristno skrbeti za delavce, za zaposlenost, zato se v vseh državah poveča prerazdelitvena vloga države, kar je tudi povečalo blaginjo državljanov in državljanov in preprečilo izseljevanje.

Drugič, s Keynesom je prevladalo prepričanje, da polne zaposlenosti, stabilnosti cen ter uravnotežene plačilne bilance ni mogoče dosežati s prosto delujočim trgom, ampak le s koordinirano makroekonomsko politiko države. To je čas, ko se uveljavi t. i. ekonomska politika držav. Države so tako postopoma povečale svojo vlogo pri zagotavljanju infrastrukture, razvoju izobraževanja, znanosti in zdravstvu. Začele so regulirati cene, trg delovne sile, mednarodno menjavo ter razvijati finančne trge. S tem se je javni sektor okrepil, tako da danes predstavlja okrog polovico bruto domačega proizvoda držav Evrope. (To je bil čas t. i. povojne obnove in kasnejše države blaginje.)

Tretji razlog je bil razpad kolonialnega sistema. Spremenila se je tako vloga do tedaj kolonialnih kot novonastalih držav. (Novonastale države so postale formalno neodvisne, ekonomsko pa še naprej odvisne od kolonialnih držav, poskrbeti pa so morale tudi za »svoje« javne službe.)

Povojna ureditev, ki jo – kljub blokovski razdeljenosti sveta – upravičeno imenujemo čas blaginje, je sleherni generaciji dajala upanje, da bo živela bolje kot njihovi starši. To je bil čas (slepe) vere v stalno rast in s tem v razvoj.

A vera v rast je dejansko stalnica kapitalizma. V njem je veljala in še velja maksima: podjetje, ki ne raste, prej ali slej propade. Za dosego tega cilja je bilo ves čas dopustno (skoraj) vse. Sedaj pa svet vstopa v čas, ko rast ne bo zaželena, ko torej rast ne bo imperativ, ampak zagotovilo, da podjetje ne bo propadlo. Prihaja čas popolnega zasuka v mišljenju. Pri tem je treba biti selektiven. Tako rast oz. produkcija za neznanega kupca ne bo zaželena,

produkcija v podporo tehnično-tehnološkemu napredku, ki manjša trošenje prvin poslovnega procesa, pa postaja nov imperativ. Lahko bi rekli: razvoj da, rast ne. Takoj sledi vprašanje, ali je kapitalizem brez rasti sploh možen. Ta čas je videti, da odločujoči mislijo, da ne (Kirn, 2012; Liegey idr., 2015).

Po letu 2008, ko je kriza zajela tako rekoč ves svet, razvite kapitalistične države vztrajno ponujajo rešitve iz arzenala industrializma in seveda neoliberalizem (ki je krizo povzročil, ker z monopoli onemogoča družbeno odgovornost v tržnih odnosih in družbenem planiranju, tudi indikativnim, z obveznimi elementi). A dejstvo je, da noben ukrep ni pravi; zdravila, če se medicinsko izrazim, očitno niso prava, a se pri istem načinu zdravljenja še kar vztraja. (To potrjuje EU, ki vztraja pri globalni neoliberalni doktrini, četudi je sprejela dokument, s katerim podpira družbeno odgovornost (EU, 2011). Pričakovali bi, da se bo pojavil kak alternativni program izhoda iz krize, ki ga bo razviti svet vendarle sprejel. A očitno je, da je sodobnemu človeku (posebej iz t.i. razvitih okolij) ekonomizem, ki se manifestira kot industrializem, kar zaznamujejo stalna rast, gradnja novih in novih tovarn, investicije v gospodarsko infrastrukturo (na primer cestno), porast industrijskega delavstva, rast BDP itd., zlezel pod kožo. Prevzel ga je tudi neoliberalizem, ki je prav to obetal. Zaradi omejenosti naravnih virov in grozeče socialne diferenciacije pa se kolaps tega zmotnega ekonomskega modela neustavljivo približuje. (Kriza, javno sprožena leta 2008, še kar traja.) Razvoj bo od zdaj treba razumeti kot »nematerialno kategorijo«, ki se bo manifestirala v izboljšanju kakovosti življenja, kar bo ljudi osrečevalo. (Ta usmeritev je vse bolj navzoča tudi v medijih.)

Značilnost tega modela bo nizka ali celo ničelna rast. Praksa bo šele pokazala, kaj morajo storiti države v novih fizičnih danostih, da preživijo oz. preživimo. Ta čas tudi kritiki globalnega neoliberalizma še ne ponujajo obilo konkretnih rešitev.

49. Nekaj razmišljanj v načrtani smeri

Eno od takih vprašanj je zaposlovanje v razmerah ničelne rasti. Odgovore bo treba iskati v več smereh. Najprej v redistribuciji dohodkov in nato v skrajšanju delovnega časa (povezanim z organiziranjem prostega časa in z univerzalnim temeljnim dohodkom). O tem so govorili že klasiki marksizma.

In dalje, v postopnem zmanjšanju števila prebivalstva. Na Zemlji je morda dolgoročno prostora za pet do sedem milijard prebivalcev (Šalamon, 2011). Danes nas je že več kot osem milijard.

To zmanjševanje mora teči postopoma z zmanjševanjem rojstev, brez vojn in nasilja, kar se v razvitejših okoljih že dogaja, in končno tudi v spremembi življenjskega sloga, ki bi zmanjšala in selekcionirala potrošnjo. Vemo, da je to v nasprotju z dosedanja prakso in bo težko dosegljivo, a bo nujno. Sem sodi tudi misel o organiziranih prekarnih, torej začasnih zaposlitvah. Iskalci zaposlitev se bodo morali prilagajati povpraševanju, kar pa ne sme voditi v dvojnost trga dela. Konkretno: prekarna zaposlitev ali delo za krajši delovni čas, na primer, ne more biti ovira za pridobitev stanovanjskega kredita. Delodajalci in družba v celoti se morajo zavedati, da biti zaposlen, zlasti za nedoločen čas, prispeva tudi k pripadnosti podjetju, delovni vnemi in k občji socialni povezanosti.

To bi bil začetek prehoda v nova družbenoekonomska razmerja. Na kaj takega za zdaj finančne oligarhije niso pripravljene. To potrjuje pogosto izražena formulacija o vzdržni rasti, a vzdržne rasti ni: spremlja jo vsaj »senca entropije« (A. Kirn, 2012). Skromnost ni čednost kakih 15 % ljudi, ki trošijo več kot šest dolarjev na dan; kje pa je ostalih 85 % ljudi našega planeta? Govorjenje o nizkoogljični družbi je bolj kot ne le retorična bravura politikov. Kaže, da današnji svet sprejema srbski pregovor: »Ako je naša sudbina smrt, onda treba da ginemo otmeno.«

V ozadju tega je prepričanje, da upad rasti vodi v družbenoekonomsko krizo neobvladljivih razsežnosti, kajti družba brez rasti je kot vozilo brez goriva, pravijo. To stisko, negotovost je čutiti na vsakem koraku in zato je iz dneva v dan več raznih tolažnikov (duhovnih gibanj), ki preusmerjajo pozornost ljudi od vidnih in merljivih dejstev v najrazličnejše imaginarije. To je beg od realnosti, ki prihaja, in nanjo smo iz dneva v dan, žal, manj pripravljeni. Postopoma pa bi se morali pripravljati na življenje v družbi ničelne rasti. Razne parcialne rešitve so sicer dobrodošle, a ekološki problemi so vedno globalni, zato je njihovo učinkovito reševanje lahko le globalno. To pa terja korenit zasuk v mišljenju, v spremembi vrednot, kulture, etike in morale, ki so se oblikovale v stoletnih kapitalističnih družbenoekonomskih razmerjih. Tedaj torej, ko ekološki problemi in naseljenost Zemlje (še) niso bili pomembni in zato inovativnost na tem področju nepotrebna.

Je ta zasuk mogoč? Odgovor je, da je potreben. Dejstvo je, da nov vrednostni sistem nastaja počasi, in vprašanje je, ali ima človeštvo še dovolj časa za njegovo oblikovanje. Močno dvomimo. Prav mogoče je, da prihaja čas apokalipse (a ne Janezove), katastrofe svetovnih razsežnosti. Tudi tega ne vemo, ali bomo priča »umiranju na obroke«, kot bi rekel Igor Torkar, torej bo proces tekkel še naprej linearno, ali pa bo prišlo do enega ali več nelinearnih dogodkov. Geološka zgodovina Zemlje nekaj tovrstnih katastrof pozna, a tale je prva, ki bi jo povzročil človek. Smo pač v dobi antropocena oz. kapitalocena.

Ta stoletni gospodarski model, geografske danosti ter gospodarska, kulturna in religiozna preteklost so današnji svet razdelili:

Na razviti del, ki je globalno monopolistično konkurenčen, delovna mesta so tam bolje plačana, raven potrošnje je večja, življenjski standard in stroški zato tudi višji. V razvitem svetu bi nekateri radi globalizacijo po načelu: čim več kupite od nas, ne smete pa nam preveč prodati. Ker to pač ne gre, razvite države uporabljajo najrazličnejše protekcionizme, da zaščitijo svoje gospodarstvo, na drugi strani pa glasno terjajo prost pretok blaga, kapitala, ljudi in idej. V teh državah se stalno zagotavlja vlaganje v znanje, v razvoj, in zato ta del sveta vsaj ohranja vpliv v mednarodnih organizacijah. Vsaj zadnji dve desetletji pa tudi zlasti razviti del sveta troši znatno več kot dovoljuje njegova produktivnost, zato se zadolžuje. Ta čas, prvo desetletje in pol 21. stoletja, je na primer državnna, ne celotna, zadolženost ZDA na ravni več kot 200 % BDP, Japonske več kot 213 % BDP, Grčije 157 % BDP, evrskega območja okrog 95 % BDP, Nemčije in Slovenije okrog 80 % BDP. Zadolženost držav niha. (Podatke najdete na *Googlu*.) Če bi se v imenu evropskih dolžnic, na primer, zadolževala EU, bi bile obresti nižje in postopoma bi se zmanjšal odnos med dolgom in BDP prezadolženih držav. To bi bila inovacija na nivoju upravljanja EU in obenem dokaz, da EU resnično želi postati solidarna družba; pot k pravi in iskreni integraciji bi bila s tem odprta. Žal se to (še) ne bo zgodilo, ker nekateri »svojo« EU še vedno doživljajo le kot okvir za uveljavljanje novega neoliberalističnega imperializma. Tudi zaradi tega je v nekaterih jedrnih državah kapitalizma njihov vojaški potencial v ekonomskem in političnem smislu zanje in za svet pomemben, drži pa tudi, da ta čas ZDA nesporno dominirajo le še kot vojaška supersila (in po delovnih mestih za svoje potrebe).

Na razvijajoči se svet, ki ima veliko poceni delovne sile, še vedno veliko naravnih virov in navadno po etastični poti veliko vlaga tudi v znanje in razvoj,

z namenom da čim prej doseže globalno konkurenčnost. Finančna moč nekaterih od teh držav je že tolikšna, da so lahko leta kreditirale in še vedno kreditirajo nekatere razvite in manj razvite države, ki pa danes že niso več sposobne servisirati teh kreditov, ker so obrestne mere, po katerih se zadolžujejo, višje od rasti BDP. Potrjuje se znana misel, da ni denar tisti, ki vrti svet, ampak je to kredit (Slovenija je šolski primer tega), kar je že realna grožnja svetovnemu miru (Perkins, 2012).

Na revni svet, ki je sicer bogat s surovinami, ima pa slabo razvito državno in javno upravo, pa seveda zdravstvo, znanost in šolstvo. Za naš tok razmišljanja je treba ugotoviti, da ta svet niti ni dovolj tehnološko razvit, da bi privlačil kapitalske naložbe. Je neke vrste revna »speča Trnuljčica«, ki čaka na boljše čase.

50. Slovenija je razvijajoči se svet

Po mojem spoznanju Slovenija sodi nekam med razvijajoči se svet. Slovenija je dokaj dobro organizirana država z razvito družbeno infrastrukturo in solidno vpetostjo v mednarodno okolje. Ugodna geografska lega, solidna prometna povezava in visoko usposobljena in prilagodljiva delovna sila jo delajo zanimivo za t.i. giblivi kapital. Žal pa se je njena zgodba o uspehu, bi rekel Matjaž Mulej, iztekla v zgodbo o domišljavosti in zato na primer tuji kapital ne prihaja v njeno zahtevnejšo, ampak v manj zahtevno gospodarsko strukturo, pa čeprav ima po naravi stvari zato nižje donose, kot bi jih imel v panogah in dejavnostih, kot so farmacija, trgovina, bančništvo, zavarovalništvo, telekomunikacije in podobne. Razlog: razviti svet Sloveniji očitno (še) ne zaupa. Zaradi neukosti (in družbenoneodgovornega) novega političnega razreda in pogoltnosti novih kapitalistov lahko rečemo, da je Slovenija poosamosvojitveno rast zagotavljala predvsem: z razprodajo premoženja, ki je bilo ustvarjeno z brezumnim zadolževanjem, kar je eskaliralo zlasti v obdobju 2005–2008; z izkoriščanjem delavcev, posebej industrijskih in tistih, ki imajo status prekarnih delavcev.

To je vodilo v deindustrializacijo (na primer mariborski bazen, območje ob železnici Šentilj–Maribor–Celje–Zidani most–revirji–Ljubljana–Kranj–Jesenice, propad gradbeništva itd.) in popoln izostanek gospodarske rasti,

temelječe na virih dolgoročne rasti produktivnosti. Kapital (tega je bilo tedaj dovolj) se ni investiralo v tehnološki razvoj, ampak v projekte lastninjenja, borzne špekulacije in infrastrukturne projekte skromne donosnosti (na primer cestno infrastrukturo). Tedaj je šlo za nenadzorovano zunanje zadolževanje in ekspanzivno fiskalno politiko, ki je podpirala (domačo) privatizacijo in investiranje v cestno, stanovanjsko infrastrukturo in še v nekatere druge. Naložb v tehnološki napredek in nujne strukturne spremembe ni bilo, zato je tudi današnje okrevanje slovenskega gospodarstva počasnejše, kot bi moglo biti. Eden od razlogov, da je tako, je v tem, da je obstoječa produkcijska struktura slovenskega gospodarstva, ki je izvozno orientirano, izrazito »podizvajalska«, kar je posledica osamosvojenih faz tehnične delitve dela. Upati na trajnejšo višjo stabilno rast je iluzija, zato je za prezadolžene države, kot je Slovenija, odpis dolga (lahko tudi z načrtno inflacijo na ravni evrskega območja) edina možnost za stabilizacijo slovenskega in tudi evropskega gospodarstva; razpoložljivo akumulacijo pa morajo države vztrajno vlagati v konkurenčni realni sektor. To je edina pot, da se fiktivno borzno premoženje počasi uskladi s stvarnim, torej realnim. Morda smo si s tem prislužili oznako utopista in nasprotnika demokracije?

Danes je skoraj 90 % vsega denarja na svetu dolg (Okorn, 2017). V letu 2015 je bil svetovni dolg okrog 286 % svetovnega BDP, kar nas mora skrbeti. (Vsi ti podatki so javno dostopni, se pa naglo spreminjajo.) To pomeni, da je človeštvo desetletja trošilo več, kot je ustvarilo. Kdo je imel od tega koristi? Vsi po malem, daleč največ pa lastniki finančnega kapitala, a le kratkoročno. Današnja kriza je povzročil finančni sistem, ne ljudje izven njega; ne industrija; ne družbene dejavnosti. Reševanje krize pa je neoliberalna politika, ki je dekla kapitala, kot se reče, preložila na pleča ljudi. Tako smo danes vsi zadolženi, smo neki novi tip človeka, imenovan »zadolženi človek« (Štefančič, 2014). Po zgledu pojmov »homo oeconomicus« in »homo politicus« bi današnjega človeka tako lahko poimenovali »homo debens« (žal pa ne »homo ethicus«) – dolg tako postaja edino bogastvo vseh, kar je vedel že Marx.

Današnji družbenoekonomski odnos je dejansko odnos med upnikom in dolžnikom. Dolžnike se varuje neodločno, upnike pa varujejo obvezujoče pravo in represivni državni in naddržavni aparati. Realno vrednost sposojenega denarja so dolžniki povečini že vrnili, tistega več, kar od njih še terjajo, upniki ne bodo dobili nikoli, kajti prisilne poravnave in bankroti to onemogočajo.

To vedo vsi, a dolg se sistemsko pretvarja v gospodarskopolično odvisnost držav dolžnic. To je strategija jedra kapitalističnega sveta do njih. *Sapienti sat!*

Slovenski ljudje že dolgo čutijo (enako mislimo, da tudi drugi, na primer Grki), da njihova država izgublja avtonomijo in je vsak dan bolj podrejena (»zaukazana« razprodaja državnega premoženja). Osvajalec je neviden, ni sovražnik, zoper katerega bi se mogli bojevati, kot smo se (včasih sicer bolje) znali in se, upam, še znamo. On je naš poslovni partner, vlagatelj, kreditodajalec ... Ni dvoma: krivci za naše podrejanje so naši vodilni ljudje, predvsem politiki – srd ljudi se zato upravičeno usmerja proti njim. Oni so krivi, pravijo ljudje, za slovensko podrejenost (Sloveniji je zaradi majhnosti podrejenost sicer usojena), za korupcijo, za vse nepoštenosti. A fronta v tem primeru ni jasno zarisana, boj je gverilski; pogosto je videti, da gre za boj vseh proti vsem. In ko pomiritve ni in ni, človeku pride na misel, da bi zaprosil naše »mehke okupatorje«, da nas (končno) pomirijo, kar pomeni, da po dampinških cenah pokupijo preostanek našega premoženja.

Vse to je posledica neoliberalne miselnosti, ki se je že povsem zažrla v vse pore (tudi) slovenskega javnega in zasebnega življenja. Rast, ki jo politika obljublja in jo enačimo z razvojem, daje (lažno) upanje, da bomo nekoč tudi mi prvi. Imperializem pa uči, da prvi lahko vedno in povsod okupira, tako ali drugače podreja, če je seveda dovolj velik in po potrebi tudi dovolj nasilen. Ta politika, kot bi znal reči Anton Trstenjak (1985), ne zadovoljuje potreb na etičen način, in tisti, ki v njenem imenu to počno, niso državniki – pravimo, da so politikanti.

Naše zaslužnjevanje rojevata sam družbenoekonomsko-pravnopolični sistem in vsakokratna demokratična večina, za katero ni nujno, da funkcionira po nekih višjih etičnih normah. Vedno in povsod je kri tega pogona denar, tega pa je dovolj, ker je osvobojen navezave na produkcijo. Denar zagotavlja bančni sistem in svet je zato (pre)zadolžen. Se je mogoče te enormne zadolženosti otresti? Verjetno ne. Zgodovina 20. stoletja nas uči, da tak usoden *circulus vitiosus* lahko prekine samo (svetovna) vojna, ki pa je največji tragični začarani krog, da nato človeštvo, žal, spet stopi na pot novega starega bitja in žitja. Svetovna vojna zaradi narave orožja danes, upajmo, ni več mogoča. Smemo pričakovati mirno razdolžitve?

Ob tem pa je treba odločno zavračati vsiljene projekte varčevanja, ki uničujejo tkivo socialne države ter njeno družbeno kohezivnost, državo Slovenijo,

če smo konkretni, pa kot celoto potiskajo na periferijo periferije. Aktualno neoliberalno mantro, da je treba razprodati (poveličevanje privatništva) skozi desetletja, zlasti po drugi svetovni vojni, ustvarjen nacionalni kapital (menda smo nesposobni gospodarji), ki edini lahko stimulira ter združuje domačo ustvarjalnost, pa je treba odločno zavreči. Slovenci ne smemo postati le pridni delavci in zadovoljni kupci, ampak moramo ostati tudi svobodni državljani moderne, urejene in v vseh pogledih varne države, ki se zaveda, da je njeno poslanstvo v spodbujanju ustvarjalnosti. Če tega dejstva slovenska politika ne ponotranji, je kolaps naše mlade države neizbežen. Ta nevarnost je realna, kajti Slovenci smo zaradi znanih razlogov stari politični razred zavrgli, na poosamosvojitveno demokracijo in nova lastninska razmerja adaptiranega, novega, pa še nimamo. Povečini imamo le populističen, neprofesionalen in neavtonomen politični sloj, ki ni kos sedanjim turbulentnim razmeram.

Globalizacija je omogočila selitev slovenske industrijske proizvodnje (obutvena industrija – Alpina, na primer) v manj razvita okolja (na Balkan in na Kitajsko) s ceneno delovno silo. *Outsourcing* je tako industrializiral nerazvita območja. Denar od *outsourcinga* in drugih izvoznih presežkov je ustvaril »finančne balone«, kar je imelo za posledico preusmerjanje pozornosti od realnega sektorja k financam in finančnim ustanovam (tudi zaradi lastninjenja družbenega premoženja). Zgodil se je razkroj industrijske baze, kar ni nič drugega kot nenačrtna deindustrializacija. Čez noč se je povečala nezaposlenost, k temu so svoje prispevale tudi tehnično-tehnološke inovacije (hudo izostale pa so t. i. netehnološke), ki likvidirajo delovna mesta; terciarni in kvartarni sektor pa se tudi nista dovolj hitro razvijala in bi tudi sicer ne mogla zaposliti brezposelnih industrijskih delavcev. S tem je upadla kupna moč, in to ne le doma, ampak tudi v EU. Ob tem se je krepilo prepričanje, da »nič več ne bo, kot je bilo« – kar drži, nič pa ni bilo storjenega, da bi se pripravili na tisto, kar bo, kar je že prihajalo. Vse to je bila voda na mlin pretiranemu varčevanju, kar je povzročilo padec povpraševanja, hkrati z zadovoljenostjo realnih potreb.

Že Adam Smith je vedel, da bogastvo narodov izvira iz proizvodnje in kupcev s potrebami. Potreben pogoj za to so moderna država, razvoj proizvodjalnih sil in liberalni tržni odnosi, ki na eni strani spodbujajo podjetnost, državi pa omogočajo ustrezno regulacijo, kar blaži t. i. *market failures*. Takega mnenja je tudi Krueger (1990, str. 1). Ker je ponudba znatno večja od povpraševanja,

so danes razmere še dosti bolj zahtevne, ko doživljamo »krizo izobilja« (Merhar idr., 2014).

Kapitalizem, značilen za mnoga povojna leta, se pogosto poimenuje t. i. organizirani kapitalizem, v katerem so imele države pomembno vlogo (Keynes, 2006); ta pa je začel z neoliberalizmom izginjati kot pomladni sneg na soncu (Merhar idr., 2014).

Pri tem se zastavlja dodatno ključno vprašanje, ki še čaka na odgovor, namreč kakšno poklicno izobrazbo naj imajo poindustrijski delavci. Prav usodno je, da razmišljanja o tem ni. (V medijih je nekaj tega zaznati v razpravah o ponovni uvedbi »vajeništva« ter v zahtevah po opuščanju nekaterih visokošolskih programov, ker so diplomanti teh usmeritev nezaposljivi.) Odgovor je v planiranju gospodarskega in družbenega razvoja, kamor sodi tudi izobraževanje, kar je za neoliberalce nekaj nepojmljivega; so pač ujetniki misli o spontanem razvoju.

Tudi slovenska javnost si želi vizije, politiki (zlasti nižjega ranga) jo obljubljajo, a je (še) ni od nikoder. Razumljivo, kaj takega je v nasprotju ne le s prakso neoliberalizma, ampak tudi z njegovo filozofijo, ki krize, niti krize izobilja, praviloma ne problematizira. To razmišljanje ni obsesija planskega nostalgika, ampak človeka, ki ni le pripravljen razmišljati o alternativah, ampak dejansko razmišlja o možnih scenarijih prihodnjega gospodarskega in družbenega razvoja. V ta sklop sodi tudi vprašanje, kaj bo potem, ko se bodo nerazvite države oz. narodi razvili in bodo tudi oni začeli stopati v poindustrijski čas.

Danes že lahko rečemo, da bi nekatera naša propadla podjetja, tehnološko modernizirana ter ustrezno menedžirana, seveda še vedno lahko imela plačilno sposobna povpraševanja (tovarna sladkorja iz sladkorne pese; pohištvena industrija; podjetja strojne in elektro stroke). Navsezadnje še vedno velja, da sekundarni sektor zaposluje tudi do 50 % delavstva, hkrati je največji naročnik storitev, industrija pa ostaja baza za »rast« in razvoj. To je v prvi vrsti posledica dejstva, da se je po osamosvojitvi država razumela kot ideološki projekt (nekateri politiki te zmote še niso opustili), ne pa kot dominantna kreatorka tudi pogojev; na primer za investiranje v gospodarstvo, s tem v konkurenčnost in zdravo rast. Zato se ni čuditi, da po letu 1990 nismo ustvarili nobenega večjega poslovnega sistema, država pa je dopustila, da je večina večjih med njimi propadla, nekatere »ostanke« pa sedaj pod ceno prodajamo tujcem. Slovenija ta čas živi od minulega dela predhodnih generacij ter malih in

srednjih podjetij, ki jih v bolj ali manj nenaklonjeni klimi ustvarja nov podjetniški razred.

(Zgodovinska reminiscenca: naš podjetniški razred se mora šele formirati, saj ga do sedaj praktično ni bilo. Slovenija je, na primer, v stoletju in pol po ameriški državljanski vojni »izvozila« veliko podjetnih ljudi. Samo v štirih desetletjih pred prvo svetovno vojno kar 20 % vsega prebivalstva; ta odstotek je 6-krat večji od nemškega ali angleškega in trikrat večji od nujnega odstotka podjetnikov (Mulej idr., 2008). Povojni podjetniški razred pa je bil po devetdesetih letih povečini iz ideoloških razlogov odstranjen.)

To stanje doma in v svetu je stalna grožnja človeštvu, in ključno vprašanje je, kaj storiti, da bi se ti razvojni zaostanki zmanjšali, socialne in politične napetosti pa ublažile, ne da bi ob tem pretirano ogrozili naravne pogoje svojega obstoja. To vprašanje seveda ni novo, dodatno pa ga je zaostila globalizacija, ki nima etične podlage v družbeni odgovornosti, zavoljo česar so države v preprečevanju korupcije in drugih zlorab praviloma neuspešne. Ključno vodilo držav je konkurenčnost (brez omejitev), ki je osredotočena predvsem na delo v realnem sektorju, zaradi česar delavci bežijo v javni sektor, podjetniki pa pogosto v nerazumno izrabljanje naravnih in človeških virov. Možnosti racionalnega izhoda iz krize se tako iz leta v leto zmanjšujejo.

Že sredi šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja je postalo jasno, da se je ta model, recimo mu povojni, izčrpal. Če se osredotočimo to pot le na neposredno vlogo države in javnega sektorja, moramo priznati, da je javni sektor, ki je na mnogih področjih do tedaj nastajal neselektivno, postal v tem času predimenzioniran, in logično je, da je pred leti stekel proces v nasprotni smeri – privatizacija, deregulacija in reafirmacija tržnih povezav. Tedaj je za nekatere vlade veljalo, da so problem in ne rešitev problema razvoja, češ da le prosta trgovina inducira razvoj. Pri tem pa se pozablja, da lahko »*Freihandel*« pogosto ogroža liberalne ustavne vrednote (Felber, 2012, str. 187).

Tako so se v zadnjih dobrih dveh desetletjih vzpostavili politični, pravni in organizacijski temelji za novi liberalizem. Država s tem ni izgubila ekonomske vloge, le fokus njenega delovanja je postal drug; postajala je vse bolj, če se trdo izrazimo, dekla kapitalu.

Razlik v razvitosti ta zasuk, žal, ni odpravil, še več: lahko rečemo, da jih je celo poglobil. Javni sektor v poindustrijski eri, če se moderno izrazimo, postaja vse pomembnejši proizvodni faktor. »Inovacijska družba« je namreč

v prvi vrsti odvisna od raziskav in uporabe inovacij, te pa nastajajo večinoma na institutih univerz, bolnic in velikih podjetij, ki predstavljajo le skromen del tovrstne družbenogospodarske infrastrukture.

S tem sovпада tudi čas tretje globalizacije, ki je vseobsežna, radikalna, in prinaša dobrobit predvsem bogatim in vplivnim, ves ostali svet pa z njo izgublja. Pojem, okoli katerega se vse vrti, je konkurenčnost, konkurenca, ki je nujna sestavina družbenoodgovornega gospodarjenja, ne pa, žal, sodelovanje (Felber, 2012).

Na prvi pogled je konkurenčnost najboljši instrument za optimalno izrabo razpoložljivih proizvodnih tvorcev. Toda če konkurenci ne znamo postaviti mej, se prav hitro sprevrže v svoje nasprotje. Država začne služiti parcialnim kapitalskim interesom, ne pa splošnim, njena regulativna vloga v funkciji skupnih koristi izginja, ogroženo je funkcioniranje trgov, ki ne nagraduje najboljših, ampak politično podprte monopole, poveča se agresija do narave, socialna kohezivnost družb začne pešati in podobno. In prav to se intenzivno dogaja vsaj zadnja tri desetletja. Posledica tega so finančnogospodarska kriza, že kar usodna degradacija okolja ter ponor etično-moralnih vrednot. (Zato so se pojavile pobude za vzpostavitev družbene odgovornosti.)

Ta družbenoekonomski zasuk se navadno veže na zlom keynesianizma ob koncu šestdesetih let 20. stoletja, ko najprej ZDA in kasneje druge jedrne države kapitalizma vidijo v novem, »originalnem«, monopoliziranem ter državno navidezno nereguliranem liberalizmu možnost za doseganje svojih globalnih političnih in ekonomskih ciljev.

51. Dominanten je interes posameznika

Neoliberalizem je v razmerah globalizacije močno povečal konkurenčnost jedrnih držav kapitalizma, ki ji t. i. tretji svet in realsocialistične države niso bili kos, kar je povzročilo njihov gospodarski in politični zlom. V preostalem svetu se države po teh spremembah osredotočajo na mikroekonomsko temo. Planiranje izgubi sleherno vlogo, planske inštitucije se zato ukinjajo, tudi slovenski Zavod za družbeno planiranje, denimo: namesto njega je bil formiran Zavod za makroekonomske analize in razvoj. Zavod je zagotovo še naprej analitično močan, a njegovi zaključki nikogar ne obvezujejo. Vlada bolj

operativne koordinacijske vloge objektivno ne more opravljati, uveljavljanje neoliberalizma pa je povzročilo opuščanje strateškega razmišljanja na državni ravni.

Pokazalo se je znano, namreč da klasična liberalna doktrina temelji na interesu posameznika, spregleduje pa, da ta ne tekmuje na idealnem, dolgoročnosti in soodvisnosti ter majhnosti ponudnikov in porabnikov polnem trgu, ampak na monopolnem trgu, pri čemer se posameznikovi in družbeni interesi pogosto ne ujemajo. Zato država še naprej (neplansko, torej neprofesionalno) spodbuja gospodarstvo, mu daje finančno podporo in t. i. neobvezno globalno usmeritev, a kmalu se izkaže, da tudi vlade (resda ne le neoliberalne) grešijo, začne se govoriti o t. i. *government failures*, odpravljanje katerih pa (še) ne vodi v tržno-plansko gospodarstvo. Dokaz, da EU čuti izostanek planiranja na svojem skupnem nivoju, je poleg številnih direktiv tudi Lizbonska strategija. Pri tem projektu se kažeta predvsem dva problema:

- prvi je ta, da očitno vsi postavljeni cilji niso pravi in mnogi tudi niso uresničljivi;
- drugi pa, da plan ni nastajal po metodi »srečujočega planiranja«, zato države EU nimajo svojih planov (strategij) in se Lizbonska strategija v njih ne izvaja, vsaj ne v popolnosti.

Od tridesetih let 20. stoletja je imela država na kapitalističnem Zahodu, »komunističnem« Vzhodu in tudi v novonastalih, po večini manj razvitih državah, ključno vlogo pri zagotavljanju gospodarske rasti in razvoja ter socialne pravičnosti. Zadnjih dvajset let je videti, da gre le za vladavino trga in tržnih sil. Drugače rečeno: vloga države se je spremenila in se inovira, a samo ali predvsem z vidika koristi monopolistov. Že nekaj časa ni več na strani dela / delavcev, ampak je orodje kapitala. Trg naj ne bi bil – tako neoliberalci – le ključen, torej najučinkovitejši povezovalac gospodarskih subjektov, ampak tudi mehanizem, ki najbolj pošteno nagrajuje proizvodne faktorje, s cenovno politiko pa naj bi varoval tudi naravne vire. A trg ne nastane in ne deluje spontano, potrebuje namreč učinkovito pravno državo, ki zagotavlja institucionalni okvir za njegovo delovanje. Torej je država, sicer ustrezno organizirana, nujna, kajti trg in tržne sile proizvajajo tržne napake, ki jih mora država odpravljati, pa naj gre za naravne ali poslovne monopole, asimetrične informacije, neskladja z dolgoročnim ciljem in podobno. Država je torej potrebna zato, ker se t. i. prosta konkurenca spreminja v omejeno oligopolno in monopolno konkurenco.

Vračanje k Smithovi »nevidni roki« je izključno v interesu najbolj razvitih, ki pa v njej, žal, ne prepoznajo zahteve po soodvisnosti (Mulej idr., 2013). Zato se je treba zateči k »Smithovi dualnosti« gospodarjenja, kjer sta vlogi trga in države optimalno razmejeni (Merhar, 2010). V dualnem modelu, kar ni nepomembno, imamo dvojne motivacij: profitno in uporabno-vrednostno oz. dohodkovno, ki dobiva na veljavi.

Tako marksizem kot klasični (teoretični Smithov) liberalizem in neoliberalizem (poenostavljeno rečeno) za uveljavljanje svojih družbenoekonomskih paradigem potrebujejo močno državo, a zanimivo je, da marksizem zahteva njeno odmiranje, ker da je le instrument vladajočega razreda, namenjen ohranjanju razrednih razmerij, neoliberalci oz. neokonservativci pa zahtevajo »vitko državo« – torej hirajočo, vsa moč pa naj bo prepuščena kapitalu oz. svobodnemu tržnemu delovanju (to pa vodi v monopolna razmerja). Oboji jemljejo državi ekonomsko in socialno funkcijo v korist bolj ali manj vsiljenega ozkega in enostranskega družbenoekonomskega sistema in strankokracije oz. lastnikov kapitala. To se dogaja v času, ko združeni ali združujoči se narodi tvorijo nadnacionalne tvorbe, narodi, posebej maloštevilčni, pa ravno v tem času nujno potrebujejo svojo lastno državo za obrambo pred novimi hegemoni. Ti procesi le potrjujejo tisto, kar pravi Bogomir Kovač (2013, str. 46), namreč da tržna liberalizacija in močna država vedno stopata skupaj in da tržna regulacija ne more obstati brez države, večja tržna deregulacija pa lahko zdrži samo ob večji politični regulaciji. Zato je kar težko razumljivo, da je Evropa, kot pravi Franjo Štiblar (2013), v želji, da dohiti razvitost kapitalskih trgov ZDA, povsem liberalizirala finančno področje: »...v liberalizaciji trga pa je bila še bolj agresivna od zakonodajalcev v ZDA.« To pa ne velja le za finančno področje.

A tudi država, kar je obče znano, ni brez napak. Te so lahko preštevila in neučinkovita birokracija, nedomišljeno protežiranje teh ali onih panog in dejavnosti, razna okoriščanja, pomanjkanje družbene odgovornosti, korupcija in podobno.

Rešitev tega vozla je v domišljenem miksu plana in trga, torej v selektivni in sinergijski rabi obeh povezovalnih inštrumentov. Ker smo prepričani, da je družbenoodgovorno gospodarjenje (alias ekosocializem) edina prihodnost človeštva, nikakor ne mislimo, da je planiranje univerzalen način povezovanja gospodarskih subjektov; uporabiti ga je treba le tam, kjer po naravi stvari

daje optimalne rezultate. Enako velja tudi za trg. Miks plana in trga, torej selektivno in sinergijsko rabo obeh povezovalnih mehanizmov, je škodljiva za potrebno inovacijo.

In kaj konkretno človeštvo na lokalni in globalni ravni čaka? Zapisali smo že, da so reforme premalo, potrebna bo reformacija, torej celostna družbenoekonomska prenova. (Skromna reminiscenca: RKC je s Tridentinskim koncilom ostala na nivoju reform, ni pa bila sposobna reformacije, tudi zato jo danes pretresa kriza. To potrjujejo dejanja papeža Frančiška.)

In kaj je vsebina potrebne družbenoekonomske reformacije? To je reformirana država z indikativnim družbenoekonomskim planiranjem in modernim trgom, ki lahko funkcionira tudi v razmerah ničelne rasti in vseobsegajoče družbene odgovornosti. Za nas je to nov družbenoekonomski sistem (nov produkcijski način) z novimi proizvodnimi odnosi (*Politična enciklopedija*, 1975, str. 665), ki ga terja stanje okolja in ga omogočajo gospodarska razvitost, utečena družbena razmerja, zgodovinske izkušnje ter etičnost in moralnost konkretnih ljudi. Kot vsak drug sistem bo tudi ta na začetku nepopoln, potreben pa bo najprej vseobsegajoče teoretične osmislitve. Kasnejše preobražanje mora teči zvezno, ne more in tudi ne sme biti enolično in enostransko, upoštevati je treba specifiko okolij, kjer bodo tekale reformacije. To je treba jemati kot proces, ki lahko v vsakem trenutku vključuje nova spoznanja. V vsakem primeru je družbena odgovornost, ki jo ponujamo kot nov produkcijski način, postkapitalistična paradigma, saj tudi Michael A. Lebowitz (2014, str. 4) ugotavlja, da »... kapitalizem gotovo ni usmerjen k solidarnosti, družbeni odgovornosti ali skrbi za druge ...« Končni cilj tega preobražanja je organski sistem, ki bo imel vse elemente novega družbenoekonomskega sistema in vse potrebne povezave med njegovimi deli in ga zato v tem trenutku še ni mogoče do podrobnosti opredeliti. V procesu bo postopoma nastal nov produkcijski način, v katerem bosta kapital in delo imela drugačni vlogi kot v kapitalizmu sedanjega prevladujočega tipa. Družbenoodgovorna družba, ožje: družbenoodgovorno gospodarjenje, bo tako sčasoma razvila vse organe, ki jih bo potrebovala, da bo lahko samostojno delovala kot organski sistem. V tem procesu je vloga države, ki ima na voljo tudi sredstva prisile, nenadomestljiva. Spodbujati mora, in po potrebi celo prisilno vzpostavljati pluralna lastninska razmerja ter mešani in sinergijski tržno-planski sistem. Individualne sebične interese bo v tem procesu postopoma nadomestila

nova družbena racionalnost, katere jedro bo sodelovanje in solidarnost med državljanke in državljani.

Model trajnostnega razvoja, temelječ na ničelni rasti, ni problematičen z vidika tehnoeconomskega znanja. Tega je dovolj. Onemogoča ga konkretno pozicioniranje človeka v družbi, ki je razklana na peščico bogatih in bolj ali manj revno večino, kar velja tudi za odnose med narodi. Ta razklanost se odraža v zavesti ljudi: bogati želijo obdržati pridobljeno, revnejši želijo doseči materialno blagostanje bogatejših, za eno in drugo pa je potrebna rast. Rešitev problema je v prerazporeditvi bogastva in zato, kot pravi Andrej Kirn (2012), bo potrebna družbenopolitična sprava.

Prvi korak v tej smeri je vpeljava pluralnega lastništva (Štrukelj idr., 2014). Potrebna je sprememba zakonodaje in tekoče delovanje parlamenta, vlade in njunih služb ter sodstva v tej smeri. Tista podjetja, ki so v lasti zaposlenih, so glede tega na pravi poti. V njih je že čutiti slabljenje neoliberalističnega individualizma, poistovetenje zaposlenih s podjetjem je v porastu, krepi se lokalna in končno narodna zavest. K temu ljudi ne silijo takšne ali drugačne oblasti, ampak dnevna soočenja z družbenimi in ekološkimi omejitvami (glej na primer Domel, 2016; IRDO, 2015).

Praksa teh kolektivov potrjuje, da je reformacija možna. Teoretiziranje in moraliziranje ne dajeta rezultatov, potrebno je ukrepanje na področju lastništva, upravljanja in vodenja, podjetja potrebujejo prijazno poslovno okolje, urejen finančni sistem, profesionalno javno in državno upravo.

Nujna sestavina te »reformacije« je inovacija življenjskega sloga, zato je potrebna inovacija vrednot, kulture, etike in morale. Življenje bo treba prilagoditi razpoložljivim virom, ki so že težko dostopni in bodo še težje. Tako bi se družba postopoma poslovila od neoliberalnega kapitalizma in z njim povezane rasti ter dobička za vsako ceno, ohranila pa bi produkcijo dobrin za dostojno življenje. To ni iluzija, to je edina prihodnost človeštva, dosegljiva z doslednim uveljavljanjem družbenoodgovornega modela gospodarjenja. Evropa je namreč že dosegla takšno raven ekonomskega in družbenega razvoja, da bi lahko intenzivirala obstoječe procese in sprožila tudi novosti v adaptiranju na omejenost proizvodnih faktorjev, kot so zemlja, energija, pitna voda, zdrav zrak in podobno. Po mnenju Petra Novaka bo možna, na primer, popolna nadomestitev sedanje primarne energije z elektriko iz obnovljivih virov Slovenije v naslednjih 30–35 letih (Novak, 2012).

Na drugi strani bi se brez večjih težav lahko krepili enakopravnost, socialna pravičnost in mir na svetu s pomočjo dialektično-sistemskega pristopa. Odpovedati bi se morali konkurenčnosti za vsako ceno (ker je predraga) v korist solidarnosti, ki ne pomeni uravnilovke; gospodarstvo bi moralo vlagati v energetsko varčno in ekološko sprejemljivejšo tehnologijo, ljudje pa bi se morali odpovedati pogoltnosti; postati bi morali (zmerno) varčni, kar bi omogočilo preživetje (Obolnar, 2013).

Začnimo to pot z mislijo: »The only fair is *laissez-faire*«, ki je bil tako pri srcu prvinskim liberalcem, nanjo pa se radi sklicujejo tudi sodobni liberalci, poimenovani neoliberalci, čeprav trgi sodobnih držav niso trgi »*laissez-faire*«. V teh državah imamo opraviti s posebnim državnim kapitalizmom, polnim poslovnih monopolov (Perkins, 2012). Sodobne države so lastnice ali solastnice velikih gospodarskih subjektov – in to ne le infrastrukturnih – in bank, kjer neposredno uveljavljajo vladno voljo in s tem voljo vsakokratne parlamentarne večine; uveljavljajo jo tudi z ukrepi tekoče in razvojne politike ter z zakoni in podzakonskimi predpisi tudi v vseh drugih gospodarskih in negospodarskih subjektih. Država se torej neposredno vpleta v gospodarstvo, in vprašanje je, ali pri tem sledi načelom soodvisnosti, primerne celovitosti in družbene odgovornosti, kar zahtevajo ISO 26000. Država torej neposredno ali posredno sili ekonomske subjekte, da delajo tisto, kar ona sama želi in česar lastniki ali solastniki teh subjektov pogosto ne bi storili in se torej v idealnem »*laissez-faire*« kapitalizmu ne bi nikoli zgodilo. Nekateri pravijo, da je državni kapitalizem posebna oblika korporativizma, ki ga je v 30. letih 20. stoletja v encikliki *Quadragesimo anno* utemeljil Pij XI. in prvi začel intenzivno udeležati Mussolini (*Quadragesimo anno*, 2015). Državni kapitalizem je kot druge forme družbenoekonomskih odnosov *eo ipso* posledica razvoja proizvodnih sil.

Francoska revolucija je bila upor zoper srednjeveško družbenoekonomsko paradigmo, njeno geslo pa: *liberté, égalité, fraternité*, torej: svoboda, enakost in bratstvo, ki so v soodvisnem odnosu. Njen največji dosežek je bila svoboda posameznika. Po njej človek ni bil več »lastnina« fevdalnega gospoda in lahko je šel »uživat svobodni mestni zrak«, lahko je postal delavec v obrtnem ali industrijskem obratu ali pa podjetnik.

Enakosti pred sodišči je bilo le nekaj več kot v fevdalizmu, »bratstva« pa, žal, skoraj nič. (Prav tako tudi solidarnosti ne, ki je še danes, po toliko letih, med prednostnimi temami EU.)

Ruska proletarska revolucija je stavila na razum, menila je, da je moč ustvariti brezrazredno družbo, torej realizirati bratstvo. Namesto tega se je družba na novo razslojila na privilegirano partijsko birokracijo (po Djilasu, 2014) »novi razred« in ostale. Ta revolucija je iz ideoloških in praktičnih razlogov opravila industrializacijo na »socialistični način«. Ustvarila je državni kapitalizem, ki je bil za Lenina »predsoba socializma« in kar je še vedno, na primer, mantra sedanjega kitajskega vodstva.

Državni kapitalizem je torej vsak nadzor države nad podjetji. Pomeni birokratizacijo, centralno planiranje in omejevanje podjetniške svobode. V tem sistemu se država »pajdaši« z gospodarskimi subjekti in zato lahko takšen državni kapitalizem slabšalno poimenujemo tudi »pajdaški kapitalizem«. V tem primeru gre za druženje, a v slabšalnem pomenu besede. Nekateri vsako »druženje« države z gospodarskimi subjekti razglajajo za nekaj slabega, kar ne drži. Če dosledno sledimo Hayeku, je državni kapitalizem prikrita oblika socializma, ki vodi v razpad tržnih povezav, kakršne je vzpostavil oz. jih lahko vzpostavi le »*laissez-faire*« kapitalizem (dokler ne preraste v monopolnega), pri čemer ekonomija pobegne izpod državnega nadzora. V državnem kapitalizmu pa država prisilno razlašča ene v korist drugih, kar demotivira podjetnike in ustvarja pri ljudeh »etiko pravice do neodgovornosti« (Hayek, 1991).

Bistvo etatizma (državnega kapitalizma) ali, če hočete, njegov filozofski temelj je prepričanje, da je država dolžna misliti in odločati namesto ljudi. Nuditi mora torej pomoč vsem, ne le tistim, ki si sami ne morejo pomagati. Tudi dominantni skrbnik okolja je država. Tega, pravijo »etatisti«, trg ne zmore (imajo kar prav). Država mora prav tako zagotavljati vsaj osnovno raven zdravstva, šolstva in sociale – pri tem je včasih kar precej sindikalističnega pretiravanja.

Nasprotniki »državnega kapitalizma«, pa četudi v najbolj mili obliki, dosledno zagovarjajo privatno lastništvo, popoln umik države iz gospodarstva ter liberalizacijo in deregulacijo gospodarskega in družbenega življenja. To vključuje tudi popolno pravico do necelovitega, torej enostranskega odločanja, kar izključuje družbeno odgovornost odločevalcev (*Kavarna Hayek*, 2017).

Dejstvo je, da nobena čista oblika, torej ne »državni kapitalizem« ne »*laissez-faire* kapitalizem« ne zagotavljata optimalnega družbenoekonomskega funkcioniranja države. Tako na primer centralno državno planiranje in pretirana državna regulacija onemogočata podjetništvo, na drugi strani pa brezosebni

»laissez-faire«, torej preslaba in neprofesionalna regulacija in družbeno premalo odgovorno podjetništvo ustvarjata težko obvladljive socialne in politične tenzije, drugače rečeno: v obeh primerih izostaja potrebna in zadostna celovitost pri odločanju; izostaja upoštevanje načel iz ISO 26000.

52. Kitajska je nekaj posebnega

Šolski primer tega je sodobna Kitajska, ki ima državni birokratski kapitalizem. Lahko bi rekli, da gre za »državni kapitalizem na socialistični način«, ki je mešanica slabega kapitalizma in izrojenega »komunizma« (morda bi bilo bolje: poskusa socializma). Retorika v tej državi je socialistična, praksa pa trdo neoliberalistična. Zdajšnji kitajski kapitalizem je drugačen tako od ameriškega kot od evropskega. Ta čas je bolj surov od obeh, vloga kitajske države igra pri tem izjemno pomembno vlogo. Kitajska ni in verjetno nikoli ne bo liberalna država. Izgrajuje neke vrste državni kapitalizem, za katerega je značilno, da tržno gospodarstvo regulira država prek partijske elite (Li, 2012). Kljub temu je Kitajska za zdaj še stabilna družba in država. Bati se je, da bi se to – včasih celo prisilno ravnovesje – porušilo. Največje žrtve tako dosežene uspešnosti so delavci in narava. Liberalistični individualizem ne bi ogrozil samo kitajskega notranjega trga, ampak bi pomenil tudi realno grožnjo svetu.

Tudi v preteklosti je bila Kitajska nekaj posebnega; nikoli ni sprejemala norm Zahoda, in prav je, da jih tudi sedaj ne.

Vloga države se je na Zahodu povečala zlasti v 20. stoletju. Vrhu lestvice največjih svetovnih podjetij se približujejo družbe v večinski ali popolni državni lasti (Žerdin, 2012). Državni kapitalizem torej ni uspešen le v državah realnega socializma, ampak tudi v tradicionalnih kapitalističnih državah, vsaj na področjih, ki zadevajo interese velikega dela družbe. Res je tudi, da se je v tem času kapitalizem dokaj obrusil, končni rezultat tega mehčanja kapitalizma pa je bila – vsaj za zdaj – socialna država oz. država blaginje v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. To je bil čas večletnega uspešnega keynesianizma, in zato se ni čuditi, da bi bil za mnoge novi keynesianizem rešitev težav, v katerih je svet ta čas (Goodman, 2015). Konflikt med delom in kapitalom kot da je tedaj izginil, parlamentarna demokracija je omogočala sobivanje različnih interesov, država pa tedaj ni bila »vitka« in je lahko financirala

socialno državo. Opraviti smo imeli z novim korporativizmom, ki je zbližal delavce in delodajalce. Res pa je, da se v tem obdobju ekološka vprašanja še niso odpirala. Na plano so prišla po zlomu konec šestdesetih oz. na začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Tako je bilo tudi v Jugoslaviji in posebej v Sloveniji, kjer je tedaj Stane Kavčič (Kavčič, 1988) postavil novo paradigmo slovenskega razvoja ob upoštevanju strateške lege Slovenije, odprl pa je tudi problem ekoloških omejitev. Gal Kirn (2014, predgovor) to obdobje 1965–1972 imenuje «čas tržnega socializma».

Državni kapitalizem v čisti obliki odpravlja privatno lastnino in trg. Tovrstnega državnega kapitalizma nikoli ni bilo. Danes večina držav priznava mešana lastninska razmerja, torej privatno, državno in zadružno, ne pa še družbene lastnine. Trg je segmentiran, prevladuje na področjih, ki so po naravi tržna, na primer obrtne storitve, kmetijstvo itd. (te imajo bolj lokalne kot globalne posledice). Ko pa gre za zagotavljanje dobrin vsem državljanom pod enakimi pogoji, imamo opraviti s planiranjem.

Zato lahko rečemo, da smo ta čas priča rivalstvu različnih modalitet kapitalizma. V Sloveniji imamo opraviti tako z liberalnodemokratskim (nova podjetniška struktura), neoliberalnim (»tajkunska« podjetja) kot tudi z državnim kapitalizmom (večinski lastnik podjetij je država). Slednji je v krizi predvsem zato, ker stranke menedžment zamenjajo po vsakih volitvah, pri njihovem izbiranju pa praviloma ne vladajo profesionalni, ampak strankarski (enostranski) kriteriji. Družbenoekonomske težave, ki jih ima država, so predvsem sinergijski izraz slabosti obeh analiziranih kapitalizmov.

Državnokapitalistično družbo sestavlja več skupin (ekonomske, socialne, politične). Njih status je različen. V duhu naše razprave omenimo le vodilne stranke, ki pogosto izrabljajo prisilni aparat države za kopičenje kapitala zase in za svoje člane, in to z razlastninjenjem rezultatov dela drugih. Za to raboto se sprejme zakonodaja, ki to omogoča ter tem projektom organizira ustrezno medijsko podporo, ki upravičuje tovrstna razlastninjenja, kar pogloblja družbenopolitična nasprotja.

Mnenja o potrebnosti in etičnosti tovrstnega ravnanja so bila in so deljena. Tako je na primer zadnja globalna recesija, ki se je (vidno) začela z zlomom ameriškega nepremičninskega trga leta 2008, intenzivirala razpravo med zastopniki kapitalizma s prostim trgom na eni ter reguliranega gospodarstva s socialno državo na drugi strani. Trenutna slovenska in evropska oblast se

uvršča med prve, med neoliberalce. Ti verjamejo, da so privatno lastništvo, umik države iz gospodarstva ter liberalizacija in deregulacija gospodarskega in družbenega življenja edino, kar vodi k zdravi konkurenci, ta pa naj bi bila porok gospodarsko-družbenega napredka (*Kavarna Hayek*, 2013).

Empirično dejstvo je, da čisti kapitalizem oz. prosti trg, kjer se brez vmešavanja države realizirata ponudba in povpraševanje, nikoli ni zaživel v čisti obliki. Realnost takšnih družb je takšen ali drugačen fevdalizem, bi rekel Mulej (Mulej, 2013, 2014). V tem kapitalizmu veleposestniki, industrijski mogotci ter bankirji brutalno ali na prefinjen način krojijo družbenoekonomsko razmerja (navadno v škodo malih in srednjih podjetij in ljudi).

To prefinjeno »krojenje« se opravlja prek sistema parlamentarne demokracije, ki udejanja iluzijo o oblasti ljudstva. Izvoljeni predstavniki naj bi zastopali interese volivcev, dejansko pa zastopajo interese kapitala, katerega reprezentanti so navadno predsedniki strank. Pri tem se kaže spomniti na že kar ponarodelo misel enega od Rothschildov: »Če imam pod nadzorom valuto naroda, mi je vseeno, kdo piše zakone.«

Lep primer za to je aktualni način reševanja bank in s tem njihovih lastnikov, ki ni nič drugega kot reševanje neoliberalnega kapitalizma. Če bi ravnali liberalno, bi morali banke pustiti propasti oziroma bi jih moral reševati / sanirati lastnik (tudi država, če je lastnica). Banke bi tako postale servis državljanom, in enormnih profitov ne bi bilo več. Ta čas pa so banke dobičkonosne institucije, ki koristijo predvsem bogatim posameznikom in velikim korporacijam. Napačne odločitve bank in državnih politik pa moramo plačevati davkoplačevalci. S tem se ohranja neoliberalni kapitalizem. To je obrazec, ki velja v celi EU; nobena država niti ne poskuša (dejansko ne sme) voditi drugačne politike, kajti realna alternativa naj ne bi obstajala.

Bančniki so ta čas medijsko v drugem planu, njihove interese navzven inicira in izvaja politični razred. »Špicni« politiki so namreč že dolgo privilegirana kasta, ki večinsko prihaja iz bank in multinacionalk in se vanje spet vrača (dokaz: visoki funkcionarji EU). Ti ljudje na politične funkcije niso izvoljeni, ampak imenovani. Tako lahko rečemo, da na primer državni kapitalizem ni znan le na Kitajskem, ampak je globalno prevladujoč družbenoekonomski sistem, je torej tudi družbenoekonomski sistem jedrnih kapitalističnih držav, katerih voditelji se sprenevedajo, ko govorijo, da jim gre za prostotržni sistem, saj prisilni aparat države izkoriščajo za svoje lastno bogatenje. Če je tako,

in je, potem je upravičena zahteva, da mora biti »novi državni kapitalizem« v funkciji interesov ljudskih množic. V našem jeziku rečeno: postati mora družbenoodgovoren.

Aktualni propagandni aparat, ki je seveda pod patronatom kapitala, funkcionira v interesu bogatih in zato globalni neoliberalni kapitalizem razglša za progresivno in edino demokratično družbenoekonomsko formo. Morebitni »državni kapitalizem«, ki bi bil v funkciji ljudskih množic, že vnaprej razglšajo za socializem, za stransko pot, ki vodi v nesvobodo, ali po Hayeku (1991) – v suženjstvo. Današnja visoka politika torej hote ali nehot, prikrito ali odkrito ne zastopa interesov večine volilnega telesa, ampak interese kapitala, sodobnega »fevdalnega« razreda. Neizvoljeni politiki – imenovani visoki funkcionarji EU, na primer – so dejansko na »začasnem delu« v politiki in zato strežejo svojemu »primarnemu delodajalcu«: kapitalu. V takem družbenoekonomskem sistemu je, kar je razumljivo, trg potisnjen na obrobje. Tako smo na primer (tudi) v Sloveniji ustanovili »slabo banko« (kar nam je, seveda, »svetovala naddržava«), na katero smo prenesli slabe terjatve bank (te so pridelale same banke): dolgove smo torej prenesli od lastnikov na državljane, banke pa lahko poslej osvobodjene bremen nadaljujejo svojo (pogubno) prakso (slabe naložbe, nizka kakovost storitev, enormne plače vodilnih itd.) Je to svobodno tržno gospodarstvo? Seveda ne, to je sodoben primer državnega kapitalizma. Država v tem primeru in podobnih ne ščiti državljanek in državljanov, pač pa ščiti lastnike in menedžerje bank ter velike poslovne sisteme, ki so – tako pravijo – v nacionalnem interesu.

Na drugi strani pa je družbeno in gospodarsko življenje preveč normirano, tako da birokrati, na primer, lahko zaposlujejo tudi drug drugega. Svobodna tržna pobuda je s tem omejena, pri čemer pa politika govori o nujnosti (neo) liberalnih družbenoekonomskih odnosov. Politika bi morala reči *mea culpa*, saj je ona sama poskrbela, da imamo pretirano »regulirani kapitalizem«, zaradi česar trg ne more odigrati svoje vloge, država pa obenem tudi ne more biti učinkovita.

Seveda rešitev sedanje krize ni niti v popolnem izstopu države iz gospodarstva, kar ponavljata svetovna in za njo tudi slovenska desnica. Slednja rada dodaja, da so komunisti po drugi svetovni vojni pod krinko nacionalne osvoboditve izpeljali boljševistično revolucijo, pri tem pa zamolči, da je desnica po letu 1990 pod krinko osamosvojitve izpeljala neoliberalno (kontra)revolucijo,

ki po mnogih elementih spominja na predvojno in medvojno kapitalistično družbenoekonomsko ureditev, za kateri vemo, da nista bili demokratični.

Dodajamo dvoje: prvič, v obeh primerih je bila glavna žrtev demokracija, slavila pa je partitokracija, in drugič, slovenska politična desnica je šla v EU s prepričanjem, da gre za nujen legalni beg z evropskega Vzhoda, v katerega jo je (nasilno) vključil t. i. komunizem, nazaj na Zahod, katerega del naj bi Slovenija že od nekdaj bila. Streznitev je prišla kmalu. Zahod nas ni potreboval; potreboval je le našo izjemno tranzitno lokacijo. Logično: nismo del Zahoda, temveč smo slovanski del srednje Evrope s pridihom Balkana.

53. Dobiček ni edini namen gospodarstva

Promotorji neoliberalizma ne sprejemajo dejstva, da dobiček ne sme biti edini namen gospodarske aktivnosti: je le potreben, a ne zadosten pogoj gospodarskega in s tem družbenega razvoja. Znano je, da tam, kjer je profit dominanten motiv (najpogosteje celo edini), perpetuirajo brezposelnost, družbena izključenost in kriza. Zato celotno gospodarsko in družbeno infrastrukturo, na primer, ni dopustno prepustiti kapitalu, kajti služiti mora ljudem. Dogaja se, da tudi tam, kjer so, denimo, privatizirali infrastrukturo, morebitne dobičke jemljejo lastniki, izgube in investicije pa še naprej ostajajo breme države. (Zgled za to so dogajanja po konservativni revoluciji Thatcherjeve v Veliki Britaniji, kjer že nekaj časa tečejo procesi v nasprotni smeri.)

Državni kapitalizem je praksa – in to pogosto v najbolj sprevrženi obliki – sedanjega neoliberalnega kapitalizma, tako tudi slovenskega. V njem se močno potrjuje znano dejstvo, da si noben kapitalizem ne prizadeva za zadovoljevanje ljudskih množic, pač pa je njegov edini cilj proizvajati in prodajati izdelke in storitve vseh vrst s čim večjo profitno stopnjo. Da je tako, potrjuje tudi dejstvo, da svetovno gospodarstvo še nikoli v zgodovini ni proizvajalo tolikšnega obilja vseh vrst dobrin kot danes, pa kljub temu še vedno veliko ljudi živi pod pragom revščine ali komaj nad njim – Slovenija v tem ni izjema. Razlog, da je tako, je skrbno negovana in varovana »družbenoekonomska sistemska neenakost«. Človeštvo pa je ta čas prvič v zgodovini soočeno s krizo izobilja, o čemer piše več avtorjev, med njimi tudi Matjaž Mulej (2013). Volje, da bi to rešili, morda tudi sposobnosti za kaj takega, pa ni.

Prihajamo v situacijo, ko razmer v gospodarstvu ne bo več dopustno ocenjevati in nato ukrepati le z narodnogospodarskega vidika, ne: treba jih bo ocenjevati tudi glede na svetovno gospodarstvo in temu primerno ravnati. Seveda to ne bo lahko delo in tudi ne bo šlo gladko, kajti razlike v razvitosti, ki so v prvi vrsti posledica preteklega modela svetovnega razvoja in aktualnih diskriminatornih odnosov v narodnih gospodarstvih in na mednarodni ravni, zahtevajo pozitivno diskriminacijo v korist obubožanega delavstva in manj razvitih držav. To pa ne bo šlo zlahka, in zato bo, na primer, neurejenost na produkcijski oz. ponudbeni strani še dolgo spremljevalka gospodarskega življenja; priča bomo uničevanju hrane na eni strani ter umiranju od lakote na drugi.

Ali je alternativa državni socializem?

54. Socializmov je več vrst

Socializem (lat. *socialis* – družben) večina najkrajše označuje za družbeno ureditev, organizirano na podlagi ekonomske dominacije države, ki vsaj teoretično ne omogoča izkoriščanja (Krek, 1925). Zanj naj bi bilo značilno centralno-plansko gospodarstvo in državna lastnina. Ta družbena ureditev je državni socializem (*Politička enciklopedija*, 1975, str. 225–226).

Dejstvo pa je, da je socializmov več vrst; razlike med njimi so velike. Karl Marx in Friedrich Engels sta socializem razumela kot vmesno fazo med kapitalizmom in komunizmom (Marx-Borchardt, 1977). Priznam, da me je to dolgo motilo. Socializem se mi je vedno zdel uresničljiva ideja, komunizem sem razumel kot idealizirano, nikoli uresničljivo družbenoekonomsko ureditev. Zakaj Marx svojega genialnega uma ni posvetil uresničljivemu? Možen odgovor je: Marx je bil zagotovo najboljši analitik zgodnjega kapitalizma, a bil je teoretik, ki so ga zanimale le čiste forme. Tako nekatera njegova konkretna spoznanja, na primer tisto o klasičnem delavskem razredu, katerega vlogo je osmišljal, danes izgubljajo veljavo, toda kar je pri tem tako rekoč »večno«, je njegov način razmišljanja (povezanost biti in zavesti); takšna je tudi logika, ki jo ponujajo marksisti, in prav to logiko je treba uporabljati pri analizi sedanjih razmer.

Praksa v 20. stoletju je torej navrgla več oblik socializma. Ena od oblik je »državni socializem«, ki so ga njegovi arhitekti imenovali »realni socializem« ali,

na kratko, »realsocializem«. To kaže, da so se zavedali njegovega demokratičnega deficita; da gre torej pri njem res za vmesno formo med kapitalizmom in (pravim) socializmom.

Matjaž Mulej nastanek realsocializmov v Sovjetski zvezi in zgodnji Titovi Jugoslaviji utemeljuje takole (navajam iz osebnega pisma): »Ekonomske razlogi za zgodnji Stalinov in Titov realsocializem so, da sta bili državi nerazviti: nista imeli veliko šolanih ljudi, morali sta izvesti – po zahodnem zgledu, a z zamudo in zato čim bolj pospešeno – prehod iz agrarne v industrijsko družbo, torej opustiti utečene navade rutinskega poslovanja in zelo nizkega standarda v osebnem življenju in družbenih dejavnostih. Politični razlogi so manj objektivno razumljivi: strah pred drugače mislečimi so, na primer, preganjali s terorjem namesto z demokracijo. Tako je državni socializem zelo izboljšal gospodarsko stanje v državah, a z ukrepi, danes politično težko razumljivimi in še manj sprejemljivimi.«

Realsocializem posebej zaupa organizirani državi in še posebej njeni socialni zakonodaji, ki naj bi »zagotavljala« »socializem«. Njen temelj so državna lastnina proizvodnih sredstev, politični monizem ter državna regulacija gospodarskega in družbenega življenja. Michael A. Lebowitz (2014, str. 167) pravi, da je »... ključni problem realno obstoječih socializmov, da so namesto družbe svobodno združenih producentov vzpostavili etatične in represivne družbe, v katerih je bila vsa ekonomska in politična moč koncentrirana v rokah partije...« (Djilas pa bi verjetno dodal: v »novem razredu«). To je postopoma vodilo v »sprevrženi kapitalizem«, ker se v teh družbah produkcijska razmerja niso socializirala in producenti ne subjektivirali (Lebowitz, 2014, str. 168).

Jugoslovansko samoupravljanje je bilo neudejanjen poskus v pravo smer.

Nasprotje državnemu socializmu naj bi bil »libertarni socializem«. Anarhizem in socializem (2015), za razliko od državnega, ki se – kot rečeno – naslanja na državo, tako gradita na maksimiranju svobode posameznika ob hkratnem minimiziranju koncentracije oblasti – limitira torej k anarhizmu, ki ni nikoli zaživel.

Državni socializem, ki je bil po 1. svetovni vojni realnost v Sovjetski zvezi, po 2. svetovni vojni pa tudi v Vzhodni Evropi, na Kubi in še v nekaterih drugih državah, je gospodarsko razvil te države ter dosegel dokajšnjo raven enakosti in socialnega varstva, na drugi strani pa je bila politična moč koncentrirana v komunistični partiji. Ta privilegirana partijska elita praviloma ni bila

podvržena demokratičnemu nadzoru, tvorila je jedro oblasti, nikoli ni delovala na demokratičen način, tj. z večstrankarskimi volitvami oziroma z vprašanim ljudstvom, kar je vodilo v odtujitev ljudi od družbenoekonomskega odločanja.

Ta upravljavska struktura je bila uspešna pri planiranju težke industrije, kar je bilo pomembno v času odpravljanja razvojnih zaostankov (na primer: industrializacija in elektrifikacija), pri modernizaciji kmetijstva ter v času priprave na vojno, v času vojne in v času poveljne obnove, povsem pa je odpovedala pri načrtovanju in razvoju proizvodnje blaga široke potrošnje in zlasti pri stimuliranju podjetništva. To smo čutili tudi v Jugoslaviji. Države državnega socializma bi ta problem lahko rešile le s sprostitvijo tržnega mehanizma. V tem primeru bi trg in plan stopila v komplementarni odnos in družba bi se politično pluralizirala, kar pa je bilo za partijsko elito nesprejemljivo. Pri tem je povsem spregledala, da je bil njen kadroviski monopol nepotreben in škodljiv, kar se je pokazalo kmalu po koncu vojne.

Državni socializem je nekritično tekmoval s kapitalizmom. To tekmovalje je temeljilo na modelu razširjene reprodukcije. Brez zadržkov je razvijal proizvodjalne sile, za kar je potreboval akumulacijo, ta pa stalno rast. Motivacijskega mehanizma, ki bi nadomestil dobiček, ni razvil. Zato državni socializem ni mogel rešiti, na primer, ekoloških problemov (do narave je bil pogosto še agresivnejši kot modernizirani kapitalizem). Rešitev tega problema in drugih je izključno le v spremembi družbenoekonomskega sistema: od proizvodnje menjalne vrednosti bi se moral preusmeriti k proizvodnji uporabne vrednosti, za kar nikoli ni bilo niti politične volje niti znanja. Tega pa ni bilo, ker ni prišlo do spremembe vrednot, kulture, etike in morale ter norm. Dobček tudi v realsocializmu dejansko ostaja ključni motiv gospodarjenja, le razporejajo ga državni birokrati in politični organi, ne pa podjetniki. Tveganje zato ni razpršeno, izostala je pobuda za uspešno gospodarjenje, zaposleni tako dobijo pravico do neodgovornosti, prepričani, da bo »država poskrbela za vse«.

55. Državni socializem kot antipod kapitalizmu

Državni socializem se je želel vzpostaviti kot (uspešnejši) antipod kapitalizmu. Nekatere rešitve so bile izvirne, na nekaterih področjih pa je skušal kapitalizem nekritično posnemati in ga v tem presegati. Gradil je na stalni rasti,

bil je zahteven do delavcev in okolja. V teh elementih in v nekaterih drugih ni bil alternativa kapitalizmu; v mnogih je bil celo slabši, in zato ga mnogi ljudje niso sprejemali, zaradi česar so tako sovjetski blok in Sovjetska zveza kot Jugoslavija razpadli. (Seveda pa ne samo zaradi tega.)

Kljub tem dejstvom, ki so idejo (realsocialističnega) socializma mnogim priskutili, je danes že bolj ali manj jasno, da triumf tržnega fundamentalizma t. i. čikaške šole v podobi neoliberalizma ne pomeni poraza ideje (humanega) socializma in s tem ne tudi planiranja (Kirn, 2014). Poraz realsocializma ni bil le posledica ideološkega ekskluzivizma teh držav, ki je omejeval individualne človekove pravice in odgovornosti ter bolj ali manj odklanjal tudi trg, ampak posledica tudi ali predvsem koncentrirane svetovne ideološke kampanje vladajoče finančne in korporacijske oligarhije ob asistenci nastajajočega novega političnega razreda, ki se je proti koncu sistema v realsocialističnih državah že počasi oblikoval in je v preobratu videl svojo (oblastno) prihodnost. Če k temu dodamo še rastoče ekološke probleme, je razumljivo, da se danes spet odpirajo vprašanja, povezana s socializmom novega časa (govorimo o ekosocializmu oz. družbenoodgovornem gospodarjenju), s tem pa tudi o potrebnosti (indikativnega) družbenoekonomskega planiranja kot instrumenta za usmerjanje gospodarskega in družbenega razvoja. Tudi zato se je lahko strinjati z mislijo Bogomirja Kovača, ki na Černetov način opredeli socializem kot družbeni sistem, ki ne temelji na državni lastnini in planiranju (misli predvsem na totalitarno planiranje), temveč na svobodni izbiri in interesni avtonomiji ljudi. Zanj so značilne tri temeljne enakosti:

- enaka pravica vsakega člana skupnosti kot proizvajalca (lastnina);
- enakost pravic glede delitve dohodka (delitev po delu);
- enakost vseh v političnem življenju (samoupravljanje) (Žakelj, 2013, str. 14).

Udejanjenje povedanega pomeni negacijo državnega socializma oz. realsocializma. Jugoslovanski samoupravni socializem, dodajamo, katerega začetke je spodbudil spor z informbirojem (Kidrič, Kardelj), je nekaj od tega vendarle dosegel, ni mu pa uspelo bistveno, kot pravi Viljem Merhar (2010, str. 12): ekonomsko rast preoblikovati v ekonomski razvoj. Ta model, temelječ na družbeni lastnini in na njej utemeljenih produkcijskih odnosih, utegne postati zaradi ekonomske demokracije, ki jo omogoča, spet ne le teoretično, ampak tudi praktično zanimiv pri iskanju rešitev za preseganje sedanjih kapitalističnih nasprotij in protislovij.

V praksi, pravi Matjaž Mulej (1981, 2007), je državni socializem z gospodarsko-razvojnega vidika pomenil prehodno fazo med predindustrijskim gospodarstvom oz. naravnim gospodarstvom z nepomembno vlogo trga, in industrijskim, ki nujno potrebuje trg, da zadovolji rastoče potrebe in decentralizira podjetniška tveganja.

Trg je v razmerah blagovne produkcije predvsem mesto, kjer se udejanja za vse načelno enaka »podjetniška svoboda«, je pa tudi instrument za povezovanje gospodarskih subjektov, kar vse je v taki ali drugačni obliki stalni spremljevalec gospodarskega življenja. Ker trg uveljavlja tekmovalnost, točneje: darvinistično socialno prakso, in ker narave oz. naravnih virov ne jemlje kot redko dobrino, ki dejansko omogoča življenje, ga realsocialistične države (temelječe na ideji komunizma) neselektivno in nasilno odstranjujejo, kar družbam, zasnovanim na tej ideologiji, onemogoča racionalno izrabo proizvodnih tvorcev. Kapitalistične družbe pa, na drugi strani, trg glorificirajo in pri tem zavestno pozabljajo na njegove dokazane slabosti. Menijo, da le stvarne konkurenčne sile lahko zagotavljajo racionalno trošenje proizvodnih faktorjev. Trdijo, nadalje, da le trg lahko motivira lastnike in zadovolji potrošnike, ker ceno v tem primeru oblikujeta ponudba in povpraševanje, proizvajalec pa nanjo nima (monopolnega) vpliva. To je tipična idealizacija tržnega mehanizma, čeprav je znano, da dejansko svobodnega konkurenčnega sistema do sedaj še nikdar in nikjer ni bilo.

Formiranje cen se najprej začne pri proizvajalcu; potrošnik nastopi pozneje, ko izrazi preference do ponujenega blaga. Če pa je, na primer, proizvajalec monopolist, povpraševanje nima odločilne vloge pri formiranju cen. Povsem enako je, ali cene nemara določa državni organ, sledeč svoji politiki. Cena torej ne alocira proizvodnih tvorcev nujno optimalno; pod pogojem, da so cilji opredeljeni po zakonu zadostne in potrebne celovitosti, jih plan opredeli celo ustrezneje.

56. Trg ni povezan izključno s privatno lastnino

Lahko zapišemo sklep, da trg ni povezan izključno s privatno lastnino, ker lahko funkcionira tudi v lastninsko pluralni družbi, sploh pa ni sinonim za kapitalistični družbenoekonomski sistem, saj je obstajal tudi v drugih družbenoekonomskih formacijah. Tako morejo državna / družbena / združena

lastnina ljudem ponuditi tisto, po čemer povprašujejo, in zato so tudi tako postavljene cene podvržene tržnemu mehanizmu.

Suverenost potrošnikov, na katero se apologeti kapitalizma in s tem trga tako radi sklicujejo, tudi v sodobnem kapitalizmu ni mogoča. Če nič drugega, je vsaj materialni položaj potrošnikov tisti, ki določa povpraševanje. Potrošnik torej ne more povsem suvereno odločati, kje, kdaj, koliko in kaj bo kupil, ker je v tem vedno omejen s ponudbo, potrebami in plačilno sposobnostjo. Velja pa: čim manj je družba socialno diferencirana, tem bolj je povpraševanje izenačeno in večja je s tem suverenost potrošnikov.

Naj zaključimo ta del razmišljanja z mislijo, da v današnjem svetu potrošnik sam nikoli ne določa cen. To bi bilo mogoče le v razmerah *monopsonije*, ko bi torej bil za posamezno blago en sam kupec, kar se redko zgodi, ali pa v primeru *oligopsonije*, kjer je malo povpraševanja in veliko ponudbe – tudi tega je v praksi malo (razen v krizi izobilja skrajnega tipa).

Zato George Soros upravičeno pravi: »Tržni fundamentalizem ogroža demokracijo bolj kot katera koli totalitarna ideologija.« (Glavič, 2012).

Tržni fundamentalizem ne prinaša niti resnične blaginje in s tem sreče ljudem, ker le intenzivira produkcijsko-potrošniške procese, ne meneč se za grozečo družbeno skrajno diferenciacijo in okoljsko kataklizmo, ki postaja vse bolj verjetna prihodnost. Zato se zastavlja vprašanje, ali je družba intenzivnega dela (govorimo o produktivizmu, za katerega je značilno vedno večje izkoriščanje delavcev in naravnih virov, ki pa jih je na razpolago vedno manj) in intenzivnega trošenja res edina možna družba.

Po našem spoznanju prihaja čas, ko bo treba potrošnjo blaga, energije in čas proizvodnega dela zmanjšati, količina storitev – predvsem zunaj proizvodnega angažmaja – pa se bo povečala. To bo zmanjšalo akumulacijo kapitala, povečala se bo distribucija ustvarjenega, spremenilo se bo razmerje med presežnim in potrebnim produktom v korist slednjega, enostranski profitni motiv bo nadomestil celovitejši dohodkovni (če uporabimo znane pojme). Kvaliteta življenja se bo povečala, ker bodo ljudje manj odvisni od »proizvodnje in potrošnje«, zato pa bodo imeli več prostega časa zase, za družino in družabnosti, pa tudi za politično angažiranje, kar bo družbo demokratiziralo.

Ker smo o trgu obsežneje spregovorili že v drugih poglavjih, bomo zdaj nekaj več besed namenili civilni družbi in državi, povezanim s trgom oz. ekonomijo in planom.

57. Civilna družba je za dolgo časa poniknila

Pojem »civilne družbe« ima vedno razredno-interesni izvor in zadeva odnos družbe do države kot nosilke oblasti. Ko si želi pravno-politično in ekonomsko-sistemsko deprivilegirano meščanstvo, ki postaja ekonomsko vse močnejše, v 18. stoletju participirati pri oblasti, vpelje »civilno družbo«, ki naj bi pošteno in učinkovito spreminjala družbena razmerja, in to od spodaj navzgor. Tako razumljena »civilna družba« je vedno orodje podrejenega dela družbe, ki si prizadeva za spreminjanje države in njene politike. Cilj tega gibanja je vedno omejevati državne pristojnosti in s tem omogočati bolj prosto delovanje gospodarstva in drugih družbenih podsistemov.

Tedanje civilnodružbeno delovanje je bilo uperjeno tudi zoper okostenele fevdalne ureditev, njuni etiko in moralo. Po njeni presoji naj bi družba funkcionirala čim bolj avtonomno, država, ki ima sicer nekatere pomembne funkcije, pa naj bo »nočna čuvajka« in naj torej ne ovira državljanske samorganiziranosti in podjetniških iniciativ (Smith, 2010). V civilni družbi je tako vse dobro, bila naj bi neke vrste »kraljestvo svobode«, država pa je »nujno zlo« in zoper njo je dovoljeno vse. To je miselna podlaga anglosaksonskega liberalizma.

Na Nemškem se pod vplivom Hegla, ki državo razume kot udejanjenje občega interesa, izoblikuje drugačno razmerje med državo in tamkajšnjo civilno družbo – ta naj bi skrbela le za zadovoljevanje potreb posameznikov. Očitno je, da marksiste, a ne le njih, še vedno inspirira Hegel z idealizacijo države in ji zato na ekonomskem področju pripisujejo večjo vlogo kot ji – morda – gre (*Zgodovina človeštva: Razvoj kulture in znanosti*, 1972).

Ko je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja postalo jasno, da realsocializem v ekonomskem smislu ni bil konkurenčen družbenoekonomski sistem, bil pa je nedemokratičen in okoljsko nadvse agresiven, se zlasti v t.i. tranzicijskih državah organizira (nova) civilna družba, ki je v celoti uperjena zoper že umirajočo realsocialistično državo. Kritika je bila predvsem moralna, čutiti pa je bilo, da so bili vodilni ljudje takratne civilne družbe prepričani, da so sposobni voditi državo. Dejansko so bili sposobni le rušiti staro, ki se je že sicer podirala, niso pa bili sposobni in usposobljeni graditi nove. Logično je, da je bila zato kritika realsocialističnega ekonomskega sistema in ekonomskih politik le ideološka ali v najboljšem primeru deklarativna; idealizirala je kapitalistično ureditev, njegove prakse ni poznala ali pa jo je zavestno spregledala (Bučar, 2015).

Alternativa, ki se je ponujala, je bil švicarski ali pa skandinavski kapitalizem. Te poenostavitve so bile možne tudi zato, ker med »civilisti« skoraj ni bilo ekonomistov, če pa so že bili, so bolj ali manj molčali ali pa so pripadali neoliberalni šoli. Ko je tej »civilni« družbi pripadla oblast (tedanja slovenska civilna družba je »po prevzemu oblasti« tako rekoč čez noč za dolgo časa poniknila), se je kmalu potrdilo, da nima potrebnega znanja in zato ne razvitih nujno potrebnih operativnih idej. Mentorice preobrata, jedrne države kapitalizma, so brez alternative vztrajale pri neoliberalizmu (primarni interes kapitala in neokolonializma), ki je sicer že desetletje tekel znotraj globalizacije. Slovenci smo skočili v bazen (slikovito rečeno), ne vede, ali je v njem dovolj vode in ali je tudi ustrezno ogret za plavanje. Začela se je nepremišljena deindustrializacija, neprimerna privatizacija družbenega premoženja, razpadanje socialne države in podobno, kar vse je povzročilo ekonomski zastoj, socialni razkroj in brezperspektivnost mlade generacije.

Nastopila je gospodarska kriza, ki ni bila običajna, ampak kriza izobilja (Merhar, idr. 2014). Ta je terjala družbenoekonomski sistemski zasuk, torej reformacijo družbenoekonomskih odnosov, v kar pa kapital nikakor ne pristaja. Kapital je prepričan, da gre za običajno ciklično krizo, ki je posledica prevelike potrošnje: treba je torej varčevati. (Komu v tem primeru prodajati?) Posledica je bila, da se je gospodarstvo začelo ohlajati. Ker domačega denarja za zagon gospodarstva ni bilo, se to (beri: država) začne zadolževati. Sposojeni denar ponikne v »neproduktivno privatizacijsko luknjo« (dogajanja v Sloveniji) ali pa vlaganja iz teh ali drugih razlogov ne zaženejo gospodarstva in zato dolg države, ki ni nič drugega kot prenos zasebnih dolgov kapitalistov in izbranih javnih podjetij na celotno prebivalstvo, kljub varčevanju absolutno in relativno narašča. Ali je to domišljen model kreditodajalk (njihova ukana), ki na ta način podrejajo kreditojemalke, ali pa je le posledica delovanja ekonomskih zakonitosti, ne vem, a mislim, da je splet obojega (Perkins, 2012). Temu v prid govorijo dejstva, da so se razvite države tedaj zadolževale po okrog enoodstotni obrestni meri, gre dejansko za darilo bogatih bogatim. Svetovna periferija, kamor sodi tudi Slovenija, se je zadolževala po 4, 5, 6, in celo 10 % obrestni meri. Razkorak med razvitimi in nerazvitimi se tako le povečuje, s tem pa tudi meddržavna in mednacionalna nasprotja, na primer Grčija – Nemčija pred nedavnim. Ta model zadolževanja je še en dokaz, da »laissez-faire« v ekonomiji in neusmiljena tekma vseh z vsemi nista (več) uspešna regulacijska

mehanizma ne na podjetniških ne na državnih ravneh. Ni dvoma: sodobne družbe so zelo kompleksne, zato vloga držav narašča, s tem pa tudi planiranje.

Mojmir Mrak je že leta 2011 (str. 19) zapisal, da je Grčijo, ki je že tedaj bila nesolventna, smiselno reševati z nadaljevanjem (v našem jeziku rečeno – planske) kombinacije zagotavljanja finančne pomoči, ki bo zagotavljala sveža sredstva in tudi prestrukturiranje dolgov skupaj z odpisi, in izvajanja kredibilnih domačih prilagoditvenih programov – strukturnimi spremembami –, ki bi omogočile ponovno gospodarsko rast in vrnilo državne finance na dolgoročno vzdržno raven. EU, taka, kot je, očitno tega ni bila in še vedno ni voljna, morda celo sposobna, narediti. Njena prihodnost je tudi zato ogrožena.

Trije primeri, ki terjajo nujno načrtovanje (planiranje) že sedaj:

- prvi, čez nekaj let bodo vozila na električni pogon, na kar se je treba pripravljati že sedaj (poraba električne energije se bo povečala, »črpalke« za goriva bodo drugačne, enako servisi);
- drug takšen primer so nujne spremembe pokojninskega sistema (staranje prebivalstva, upadanje rojstev);
- tretji, izčrpano in uničeno okolje terja njegovo planirano obnovo (drugače niti ne gre).

Za preteklost je res veljalo, če parafraziram Geoffa Mulgana (1997, str. 387), da »... the history of planning has been intimately tied up with communist regimes«, danes, in še bolj v prihodnje, pa bodo države pri urejanju ekonomskih in družbenih razmerij uporabile planiranje, ker se to sklicuje na »power of science«.

Zaukazana privatizacija skupaj z globalizacijo je predvsem v korist multinacionalk. Ogroža suverenost tako perifernih držav kapitalizma kot t. i. tranzicijskih. Nobena država nima vpliva na globalne korporacije, zato morejo države vse manj zadovoljevati interese svojih državljanek in državljanov, zaradi česar postaja globalna privatizacija tudi političen problem, kar se ta čas dogaja tudi v Sloveniji. Globalna privatizacija je v prvi vrsti profitno motivirana, ogroža pa tako naravo kot demokracijo v »osvojenih okoljih«, kar državam onemogoča morebiten prehod v paradigmo trajnostnega razvoja. Tuje lastništvo alocira akumulacijo v tujino, vlaganja v matična okolja tako upadajo, destinacije postajajo novodobne kolonije.

Privatizacija da ali ne – to ne prenese črno-belega slikanja. Okolje namreč terja zelo skrbno varovanje, kar zahteva tudi premišljeno privatizacijo. Privatizacija

pa ima neposredne implikacije tudi na socialno podobo družbe. Oboje je povezano z vizijo bodoče družbe. V primeru ničelne rasti, kar je prihajajoča realnost, kapital ne bo več v funkciji dobička, ampak bo le še sredstvo za zadovoljevanje potreb ljudi, s tem pa tudi privatizacija ne bo več tako zaželena. Prihaja čas, ko se bo moralo človeštvo privaditi na drugačno vlogo kapitala, pri čemer posel ne bo nujno motiviran z dobičkom; z dohodkom, pri katerem bodo obresti lahko 0 % ali celo negativne.

58. Privatizacija javnih storitev

Še pred tem pa bo kapital seveda poskušal – to se tudi že dogaja – privatizirati tudi javne storitve, na primer oskrbo s pitno vodo. V tem primeru mora država vodni vir brezplačno ponuditi zasebniku, ki nato s prodajo te za življenje nujno potrebne dobrine (ob asistenci neoliberalne države), naredi donosen posel. Izkušnje kažejo, da je v tem primeru storitev dražja, ekološko nekorektna in nekvalitetna in zato tuja okolju; države, ki so v jeku neoliberalizma to storile, že odkupujejo takšne storitve nazaj in jih spet delajo javne. (Izkušnja Velike Britanije, na primer, pravi, da se vrača javni tisk.)

Izkušnje zadnjih nekaj let kažejo, da je za skladen gospodarski razvoj in družbeno kohezivnost optimalno, da so v rokah države prometna infrastruktura, energetske sistemi, težka industrija, dominantni denarni zavodi, za življenje ključni naravni viri (na primer voda) in podobno. V zasebnih rokah pa optimalno funkcionira poljedelstvo, manjša industrija, večji del trgovine – skratka vse tisto, kar se mora in more tekoče prilagajati povpraševanju.

Ta delitev ni avtomatična in ne večna; stalno se je treba prilagajati gospodarski stvarnosti.

Upadanje rasti ali celo ničelna rast ob hkratni globalizaciji spreminja – ali vsaj postavlja – tudi vprašanja glede nadaljnje oblike svobode in demokracije. Klimatske spremembe, ki so v pretežni meri antropogenega izvora (sugerirajo spremembe v kmetijski politiki, določajo umeščanje naselij in infrastrukture, povzročajo enormno škodo na objektih, spreminjajo podobo bivalnega okolja itd.), že zahtevajo strokovne odločitve, ki jih mora zagotavljati država z makroplanom (to so obvezni elementi pri indikativnem družbenoekonomskem planiranju). Večinske odločitve bo tako treba nadomeščati s strokovnimi,

pravzaprav z medstrokovno-sinergijskimi, ker se ljudje še vedno ne zavedajo dovolj, da tudi večinsko podprte – na primer: ekonomske – rešitve niso vedno tudi okoljsko sprejemljive (in obratno).

Iskrene želje po več svobode in demokracije pri nas dodatno zapleta dejstvo, da civilne družbe v izvornem pomenu ni več od tedaj, ko je postala strankarska politokracija in s tem oblast. Dovčerajšnje disidentsko gibanje se je, kot pravi Gorazd Kovačič (2013, str. 133), prelevilo v »...avtoritarno, nacionalistično ali konfesionalno šovinistično postkomunistično oblast.« Sedanja civilna družba v nastajanju je zdaj povečini karikatura zgodovinske oblike civilne družbe: zasleduje parcialne interese ali pa desničarske obsesije. Desnica jo sprejema, če jo podpira, sicer je zanje ostanek »sil kontinuitete«, slovenska levica in civilna družba pa druga drugi ne zaupata; imata torej neproduktiven medsebojni odnos. (Slovenska levica in desnica imata danes »vsaka svojo civilno družbo«.)

Za nas je pomembna ugotovitev, da sta tako Demos kot levoliberalna oblast, ki ga je nasledila, tako rekoč brez pomembnih zadržkov sprejemala neoliberalni globalni kapitalizem.

Del akademske – in s tem tudi pomemben del ekonomske stroke – se je na prelomu tisočletja celo goreče oprijel neoliberalne paradigme, pri čemer si nikoli nismo bili na jasnem, ali zato, ker so želeli s tem nasprotovati svojim (levim) profesorjem, ali iz iskrenega strokovnega ali političnega prepričanja. Dejstvo je, da je ta vera začela kmalu ugašati, in večina jo je opustila, a je ni nadomestila z ničimer primernim. Novonastajajoča civilna družba, ki presega parcialne interese, pa nasprotuje neoliberalizmu (sindikati, ekološka združenja, razna druga družbena gibanja).

Politična desnica za krizo ne krivi neoliberalizma, ker pravi, da ga nimamo; po njenem imamo le »tovariški kapitalizem«, kar pomeni, da se počuti skupaj s svojimi mednarodnimi podporniki odrinjena na družbeno obrobje. Levica doma in v svetu, ki ve, kaj je treba storiti, vsaj za zdaj nima moči, da bi postavila nove družbenoekonomske odnose, tisti njen (starejši del), ki ima moč, pa ne ve, kaj bi bilo treba storiti, ali pa se tega ne upa lotiti oz. se obnaša oportunistično.

Svet je mogoče spreminjati, pravi filozof Božidar Debenjak (1970), če sprejmemo načelno razliko med svetom narave in svetom družbe. Bistvo tega spoznanja je, da je narava končna količina, ki določa meje rasti in s tem človekovo življenje, ali – če ponovimo za Heglom – potrebna je sprava »uma z dejanskostjo«, kar šele omogoči družbene spremembe.

Sedanja ideologija neoliberalizma je spremenila svet v skupek izoliranih, do skrajnosti konkurirajočih si posameznikov, ki brez pomisleka izkoriščajo naravo in ljudi, tako da je sedaj (že kar skrajni) čas, da v ospredje stopi družbeni interes, ki izhaja iz spoznanja, da je narava skupno dobro, ljudje pa nismo »elementarna darvinska bitja«, ampak družbena. Narava torej ni trajna in fiksna: do tega spoznanja lahko pride človek le, če jo jemlje, kot da je *magistra vitae* (učiteljica življenja).

Prvinski liberalizem je bil upor zoper intelektualno in fizično nesvobodo srednjeveškega človeka, današnji neoliberalizem pa je dejansko podpora ekonomski nesvobodi ter kulturni plehkosti. Absolutizira se konkurenčnost, za njeno doseganje je dovoljeno vse, udejanja se načelo »*bellum omnium contra omnes*« (vojna vseh proti vsem).

Zanimivo je, da danes pomembni del meščanskega sveta, in to ne iz religioznih, ampak iz ekonomskih razlogov, negira evolucijo (veliko tega je v ZDA), zaostruje pa – vsaj v mednarodnih odnosih – boj za obstanek *alias* svobodno konkurenco (Ošlak, 2014). Neoliberalci, ki vsaj pogojno sprejemajo meje rasti, priznavajo, da je Zemlja prenaseljena, da naravni viri usihajo, živalske in rastlinske vrste izginjajo itd., verjetno pa računajo – kako perverzno in nemoralno –, da bo prav »boj za obstanek« opravil selekcijo v korist privilegirane manjšine, večina, ki bo v tem boju omagala, pa bo bedno poginila in tako bo nastal želeni »*Lebensraum*«. To naj bi bilo nekaj naravnega in zato propadlih in umirajočih ne kaže objokovati. Rezultat te selekcija bo elita, ta se – po tej logiki – naprej ne bi več selekcionirala in nastala bi nebesa na Zemlji. Apologeti kapitalizma so dejansko osmišljevalci vulgarnega materializma ali idealističnega nebeškega raja. Kaj pri njih prevladuje, ne vemo (Knežević, 2006).

Sklep je, da bo povsem prostodelujoči trg prešel v monopolizem in v kratkem uničil civilno družbo in kmalu zatem tudi državo ter navsezadnje še živost planeta. Empirična dejstva potrjujejo, da je naša civilizacija že nekaj časa na tej poti brez povratka.

Ključno vprašanje je, ali je tržno-planski sistem kot konsistenten družbenoekonomski sistem sploh možen. Ali ni to prepletanje enega in drugega le pobožna želja »socialističnih nostalgikov«? Ni to druženje ognja in vode, katerega končni rezultat je pogorišče? Tovrstna vprašanja in odgovori nanje niso *novum*. Pojavljajo se od tedaj, ko je bilo spoznano, da je kapitalizem podvržen ciklom oz. nihanjem, vsakokratni padci pa so katastrofični za posameznike

in družbo. Kako se temu izogniti ali vsaj omiliti? Rešitev so našli v tem, da so, koliko je bilo seveda mogoče, gospodarske tokove *ex ante* regulirali, torej planirali družbenogospodarsko prihodnost. Ker pa je trg nujna sestavina slehernega gospodarstva, so skušali povezati eno in drugo sestavino v novo tržno-plansko paradigmo, kar je uresničljivo le znotraj trdne pravne države. To naj bi omogočilo doseganje tako individualnih kot družbenih ciljev oz. potreb, kar je poslanstvo ekonomije. Če družba najde to točko ravnovesja, je hkrati razvojno naravnana in kohezivna. S tem pa je presežen tudi konflikt med kolektivizmom in individualizmom, ki je jedro modernega družbenega antagonizma.

V svetu je po teh prizadevanjih najbolj znan Kenneth Galbraith (1970), ki je ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja napovedoval zbližanje (konvergenco) planskega in tržnega gospodarstva. Opazil je namreč, da družbenoekonomska sistema po svoji naravi stvari konvergirata. Pri tem ni šlo za nikakršno ideologijo. Očitno je bilo, da je v ozadju želja iz elementov enega in drugega narediti čim uspešnejši družbenoekonomski sistem, in to tako v ekonomskem kot socialnem smislu. To razmišljanje je temeljilo na znani dilemi, kaj je v sleherni družbi spontano in kaj zavestno.

Tehnika je tedaj izredno naglo napredovala, bili smo na začetku informatizacije, nadnacionalnih družb je bilo vsak dan več, poslovni sistemi so se homogenizirali, elementi do tedaj strogo ločenih družbenoekonomskih sistemov pa so se začeli kombinirati. Videti je bilo, da je neustavljivo na poti nov tržno-planski sistem, temelječ na mešani lastnini nad proizvodjalnimi sredstvi. Postal je očitno, da se mora človek marsičemu, kar je spontano, odpovedati zaradi pridobljene in že kodificirane etike in morale. Z dvigom izobrazbene ravni prebivalstva je vzniknila želja po dizajniranju družbenih razmerij; šlo je za poskus udejanjanja racionalizma na področju družbeno-ekonomskih odnosov. Ni pa tudi res, je bilo spoznano, da ima edino individualizem korenine v krščanstvu, antiki, renesansi in drugih kulturah, ima jih tudi kolektivizem in socialnost; oba sta dela ne le zahodne, ampak svetovne civilizacije (Prunk, 2015).

To je bilo v času, ko je bilo svetovno gospodarstvo v krizi in je keynesianizem izgubljal zaupanje kapitala. V socialističnih državah so tedaj začeli obnavljati trdo realsocialistično paradigmo. V Jugoslaviji je bil to primer zavrnitve »liberalnih idej« Staneta Kavčiča. Lahko pa tudi rečemo, da je toliko

prej dobro zastavljena »Kidrič-Kardeljeva konvergenca« tedaj začela vse bolj ugašati (Kidrič, 1979). Vprašanje je zakaj. Razlogov: ekonomskih, političnih, kulturno-civilizacijskih je več, njihova analiza presega to razpravo, a verjetno velja, da je v mnogih glavah gospodarstvenikov in politikov ta ideja – vsaj prikrito – živela še naprej.

V kapitalističnih državah, vidimo, je narodnogospodarsko planiranje ugasnilo zato, ker kapital v tem družbenoekonomskem sistemu ni videl dovolj dobičkonosnosti, v realsocialističnih državah pa zato, ker je Djilasov »novi razred« vedel, da bi jim ta družbenoekonomski sistem vzel ali vsaj oslabil dominantno ekonomsko in s tem družbenopolitično pozicijo. Kardelj se je tega verjetno zavedal, a je očitno ocenil, da takratne jugoslovanske razmere ne dovoljujejo še več tržnih povezav ter da se mora držati načela »*festina lente*«, torej hiteti počasi. Po tem, kar se je v Jugoslaviji začelo dogajati po smrti zgodovinskih voditeljev, upamo reči, da so bila zgodnja sedemdeseta leta (zadnja) zgodovinska priložnost za preoblikovanje družbenoekonomskega sistema Jugoslavije, kar bi seveda sprožilo tudi nujne družbenopolitične spremembe. Morda bi tedaj sproženi proces tekkel mirno in bi se izognili krvavemu razpadu Jugoslavije, ki bi se skozi ta proces morda le preoblikovala v »tržno-plansko konfederacijo« in kot taka stopila v EU. Iluzija? Morda.

Ta korak nazaj je bil za svet usoden. Tako se danes razviti svet ponovno deli na Vzhod in Zahod; brezpravni nerazviti svet pa je divje lovišče multinacionalk. Tam se bijejo krvave vojne, propaganda razvitih jih razglša za osvobodilne, »osvobajanje« teče v korist novih (starih) gospodarjev, razlog pa so predvsem ali celo izključno surovine in prodaja orožja. Ta čas okrog 20 % svetovnega prebivalstva troši okrog 87 % razpoložljivih virov. Imperializem je realnost sodobnega sveta. Pogojev za »*buen vivir*« (dobro življenje) človeštva ni (Štefančič, 2017).

Iz časa konvergence družbenoekonomskih sistemov sta ostala le enoten sistem vodenja poslovnih sistemov in tehnokracija, imenovana menedžment (t. j. oblast stroke), ne oziraje se na ljudi, upravlja / gospodari z ljudmi in stvarmi. Razlike pri vodenju in upravljanju med državami seveda obstajajo in bodo v večji ali manjši meri ostale še naprej, razlog za to je v tradiciji in kulturi posameznih okolij, a amerikanizacija sveta jih vztrajno briše. Ves čas je v tržno-plansko paradigmo verjel in še verjame Viljem Merhar (2010). Ob študiju neoklasične ekonomike A. Marshalla je spoznal, da ta teorija ne

rešuje cikličnih kriz kapitalizma, ker ne dopušča spremembe kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema; mi bi rekli, da zato, ker ne gradi na družbeni odgovornosti. Tržni mehanizem namreč sam po sebi ne zagotavlja polne zaposlitve v kapitalističnih gospodarstvih. Tako kot Keynes je tudi on prepričan, da brez planiranja, torej vnaprejšnjih razmislekov o lokaciji kapitalov, krize niso obvladljive, ker ni mogoče strukturirati družbene produkcije v skladu z družbenimi potrebami. Merhar vztrajno poudarja, da je treba reafirmirati ekonomsko vlogo države in predvsem državno oz. javno lastnino, ki jo črtijo neoliberalistični verniki med politiki in ekonomisti, ki gluhi in slepi za dejstva verjamejo v nemoteno delovanje tržnega mehanizma v utopičnih razmerah popolne konkurence, obenem pa razvijajo teorijo nepopolne konkurence. (Torej: razvijajo zdravila za bolezen, ki je ne priznavajo.)

Tako kot Keynes je tudi Merhar prepričan, naj država dela le tisto, kar dela bolje od gospodarstva / podjetnikov. To pa je daleč od dogme slovenskih strank, kadar so seveda v opoziciji, da je država odgovorna za vse.

V sedanjí neoliberalni EU – in tako tudi v Sloveniji – je že nekaj časa živa utopična vera v zveličavno privatno lastništvo, pa čeprav se ve, da je pomembnejša podjetnost kot lastništvo. To velja tudi, kadar gre za tuje, česar tisti, ki silijo v razprodajo slovenskega premoženja, ne vedo ali nočejo vedeti (Mulej idr., 2013). Res pa je, če si sposodimo formulacijo Hayeka, (1991), da je ta brezglava razprodaja resnično »pot v hlapčevstvo«, kdo zna reči, da celo v suženjstvo.

Ekonomsko in politično krizna osemdeseta leta zaznamuje tudi prehod v t. i. poindustrijski čas. Do tedaj se je nakopičila cela vrsta dejstev od ekonomskih in tehnoloških do socioloških in drugih, ki so terjala opustitev klasične industrijske paradigme, s čimer se začne postopen prehod v poindustrijski čas. Ta pa se ne nanaša samo na industrijo, ampak tudi na »produkcijo znanja«, ki je tudi bilo taylorško organizirano. Prav rastoči pomen znanstvenih in tehnoloških inovacij v zadnji tretjini 20. stoletja terja tudi »znanstveno organizacijo produkcije znanja«.

Pri tem je bistveno dvoje:

- najprej ravnotežje med tekmovanjem in sodelovanjem – neoliberalizem prav to zanemarja;
- in delitev na temeljne in aplikativne raziskave, kar je izjemno zahtevno, saj vsaka kratkovidnost industrije ali državne birokracije lahko to usodno zavre.

V tem primeru je *ex ante* premislek nujen.

Ni dvoma, da je svoboda posameznika sprožila razvoj znanosti, ta pa je pospešila tehnično-tehnološki napredek. A kmalu je bilo spoznano, da razvoj znanosti potrebuje urejene odnose, dolgoročni sistem financiranja, načrtovani šolski sistem ter delujočo pravno državo. Svoboda posameznika mora biti nadgrajena s kolektivnimi svoboščinami, da se ne izrodi v svoje nasprotje, v nesvobodo.

Velja tudi obratno: državno omejevanje svobode vodi v neinovativno ekonomijo in hlapčevanje razvitejšim. Zato morajo moderne družbe priznavati tako individualne kot kolektivne svoboščine, predvsem pa pravice do dela in iz dela. Neoliberalni kapitalizem je v ospredje postavil klasične individualne človekove pravice, a zanemaril ali celo zavrgel vse druge, kar je odtujilo ljudi in ustvarilo nepremostljiva nasprotja med njimi, oddaljilo pa je tudi vzpostavljanje tržno-planskih družbenoekonomskih odnosov. Plan in trg naglo izgubljata ideološki naboj, vedno bolj se sprejemata kot ekonomska instrumenta za optimizacijo družbenogospodarskega življenja, a, žal, vse bolj v funkciji bogatenja zgolj bogatih (Mulgan, 1997).

Za poindustrijsko družbo je značilno, da sta zasnova in kasnejše razširjenost produkta ključna stroška in glavni dejavnosti bogatih, etapa proizvodnje je tako postala nebistvena in zato prepuščena manj razvitim okoljem, kamor se s tem umeščajo tudi največji ekološki problemi. V tem procesu razvitejši težijo k prodaji (dragih) nematerialnih dobrin (intelektualne storitve) in kupovanju (cenenih) materialnih, kar pogloblja revščino manj razvitih, a to je hkrati – trd sicer – prenos znanja od razvitih k manj razvitim, kar pa na daljši rok (tega se razviti svet, kaže, ne zaveda dovolj) odpravlja tovrstne oblike izkoriščanja. Zato je tudi eden glavnih izzivov razvijajočih se trgov sodelovanje pri nematerialni produkciji, kar afirmira tudi planiranje.

In kako je v tržno-planskem sistemu s svobodo? S tem ko potrošnik prosto izbira – še posebej na trgu splošnih dobrin – manifestira svojo svobodo in obenem optimizira svojo korist. V primeru plansko-tržnega gospodarstva, kjer ima prednost uporabna vrednost, se lahko zgodi, da je ponudba manjša in s tem svoboda izbire omejena. V tem primeru se zastavlja vprašanje, ali je diverzificiran trg potrošnih dobrin nujen element individualne svobode. Po našem spoznanju ne. V razmerah vse večjega pomanjkanja (še posebej redkih naravnih virov) si je treba prizadevati za zadovoljevanje potreb na najbolj

racionalen način; organizirano je treba producirati uporabne vrednosti. Za Marxa, ki je izhajal iz Ricardovega pojmovanja bistva in vloge uporabne vrednosti, je »uporabna vrednost predmet zunanjega sveta, stvar, ki zadovoljuje človeške potrebe« (Bajt, 1953, str. 203).

Trošenje naravnih virov v večjem obsegu, kot je potrebno, je družbenoneodgovorno in zato neetično. Računati pa je treba tudi s človekom, ki bo kot *homo æconomicus*, zavedajoč se objektivnih danosti, racionaliziral svojo potrošnjo. To se bo kazalo v tem, da bo človeštvo proizvajalo vse več uporabnih vrednosti. S tem bo sprožen, kot bi rekel Viljem Merhar (2013), proces postopnega preoblikovanja blagovno-tržne produkcije v neblagovno plansko, kar bodo morale spremljati številne inovativne organizacijske in druge rešitve. Ni dvoma, da je svoboda posameznika vedno povezana s svobodo trošenja. Ekonomisti bi rekli: trg mora omogočati svobodo izbire. Dodajamo: v največji možni meri ob zavedanju, da je narava končna in edina.

Glede na to, da imajo prihodnost samo inovativne družbe, teh pa brez individualne svobode ni, je logično, da podpiramo svobodomiselnost in podjetništvo. Obenem pa se tudi zavedamo, da je človek družbeno bitje; še zmerom živi v taki ali drugačni skupnosti in ima tudi svoje potrebe, zato vztrajamo, da je treba zadovoljevati tudi te, in to načrtno. Seveda za zadovoljevanje individualnih potreb skrbi posameznik, skupne potrebe pa morajo imeti agenta, ki zanje skrbi; to je delno civilna družba, delno pa država, ki k temu pristopa plansko. To nikakor ne pomeni, kot bi rekel Hayek (1991), opuščanja »individualistične tradicije«, ampak je njena nadgradnja. Razvoj znanosti, še posebej informatike, človeka ne le spodbuja, ampak sili k načrtovanju življenja, s čimer se želi izogniti težavam, ki jih povzroča spontanost.

Po drugi svetovni vojni sta, vsaj kar zadeva Evropo, prevladala dva med seboj spodbujena tokova: socializacija kapitalizma in liberalizacija t. i. socializma. Danes socializma kot družbenoekonomskega sistema vsaj formalno (skoraj) ni več, in vprašanje je, ali sedanji neoliberalizem pristaja na socializacijo (razen za kritje izgub privatnih podjetij). Mislimo, da ne: država blaginje je zgodovina, novonastale kapitalistične države pa ihtavo vzpostavljajo »včerašnji svet« (Rus, 2009). Posledica tega je, da tako države starih demokracij kot t. i. tranzicijske postajajo »tržne družbe«, v katerih sobivanje tržno-planskih povezav ni možno. To pa, kakšna ironija, ustreza tako ortodoksnemu marksizmu kot tudi tržnemu fundamentalizmu.

Še nekaj besed o globalizaciji, ki je dejansko omogočila razmah neoliberalizma, da je danes zato globaliziran, države deregulirane, družbe pa hiperpotrošniške.

59. Globalizacija – kako jo razumeti?

Globalizacija je pojem, ki zajema različne procese, in to vse od ekonomskih, pravnih, političnih do kulturnih, zaradi česar svet postaja vse bolj homogen (Mlinar, 2008). Tako se razlike med nacionalnimi trgi vse bolj brišejo, izdelki postajajo internacionalni. Ne gre torej le za pretok blaga in storitev. Pretok zadeva tudi proizvodne tvorce – delovno silo, kapital, tehnologijo in *know-how*. Odločilni pospešek temu je dala informacijsko-komunikacijska tehnologija. Razlog za to je želja po preživetju in boljšem življenju. Zadnja desetletja je vsaka generacija živela bolje. Zadnjih nekaj let pa se prvič kaže, da ne bo več tako. Rešitev te stagnacije nekateri vidijo v povečani globalizaciji, a prav globalizacija, ki se kaže kot nepovraten proces, v resnici ne le bogati, ampak tudi siromaši, bi znal reči Zdravko Mlinar (2012).

Tudi Joseph Stiglitz (2009) ugotavlja, da ima globalizacija poleg dobrih strani tudi slabe, tako, na primer, spodkopava demokracijo, ogroža nacionalno kulturo in podobno. Težnja k vedno večji konkurenčnosti na globalnem trgu vztrajno zmanjšuje tako socialne kot okoljevarstvene standarde, kar vodi v deregulacijo gospodarskega in družbenega življenja in človeka spreminja v »govoreče orodje«. V tem prednjačijo naglo razvijajoče se države, kot je, na primer, Kitajska, ker se bojijo, da bi izgubile privlačnost za tuje investitorje. Tako se s pomočjo države pospešuje razvoj, na drugi strani pa se ustvarjajo velika neravnovesja, ker je vse koncentrirano na izvoz in investicije, notranja potrošnja oz. notranji trg pa je močno nerazvit. V teh državah delajo delavci pod nizkimi higienskimi in varnostnimi standardi, pogosto zaposlujejo tudi otroke. (Ponavljja se zgodovina iz zgodnje industrializacije Anglije.)

Po drugi strani pa zaradi globalizacije kapital in znanje prihajata tja, kjer ju živo delo lahko najbolj plemeniti; tja, ker je delovna sila najcenejša, obenem pa dovolj strokovna. To tudi omogoča, da se izvor blaga zamegljuje. Multinacionalke, ki po sredstvih, ki so jim na voljo, pogosto presegajo ekonomsko moč držav, v katerih imajo podjetja, so tem državam večkrat tudi grožnja.

Ni dvoma: globalizacija je povečala moč zlasti megakorporacij, te pa so zato postale glavne podpornice t. i. prostotržnega gospodarstva. (Razlog je v tem, da jim neoliberalizem omogoča nadpovprečne monopolne profite.)

Bistvo sodobnega neoliberalizma ni ustvarjanje mezdnih delavcev (ti so tako in tako produkt zaukazane privatizacije), bistvo tega kapitalizma je ustvarjanje monopola in stalnega dolžnika, večnega odvisnika od delodajalcev. Gospodarstvu danes bolj kot kdaj koli v preteklosti diktira kapital, posebej nadnacionalni. Vloga nacionalnih držav peša, in ljudje izgubljajo domovino, postajajo brezdomci; kraj bivanja in življenjski slog jim narekujejo kapitalski interesi.

Konflikt med multinacionalkami in nacionalnimi državami je (zaradi neo-imperializma in neokolonializma) realnost našega časa. Prvinski podjetniški kapitalizem se je že davno izživel, realnost današnjega časa je korporativni kapitalizem, ki je transnacionalen. Klasičnega (lokalnega) trga, ki je bil na začetku kapitalizma njegovo gonilo, ni več dovolj. Korporativni kapitalizem funkcionira na povsem drugačen način. Tako se, na primer, profit, ki je še vedno njegov motiv, koncentrira v vrhu korporacij. Globalna družba razpada v maloštevilno bogato skupino in proletarizirano velikansko večino, in svet se sooča s konflikti znotraj držav in med državami. Temeljev družbenoekonomskega sistema, ki generira to shizofreno situacijo, gospodarji sveta ta čas še – vsaj javno – ne problematizirajo, torej ne ravnaajo družbenoodgovorno.

Dobra stran globalizacije in z njo povezane informatizacije, tako znotraj držav kot med državami, je, da krepi zavedanje človekovih pravic. V tem primeru zahodni način razmišljanja, vrednotenja in delovanja zadeva na drugačne kulturno-vrednostne sisteme, kar sproža medsebojna prežemanja. Tako, če ostanemo pri Kitajski, ta po »trku civilizacij« ni preslikava Zahoda, ni pa niti več tradicionalna Kitajska; iz nje dejansko nastaja nekaj novega.

Svet se mora nedvomno integrirati, ne sme se pa unificirati; različnost kulturno-civilizacijskih form se mora ohranjati, ker to bogati življenje in generira razvoj. Je pa to tudi del naravnega procesa, namreč: tudi transfer tehnologije in organizacije delovanja gospodarstva in družbe sam po sebi ne menja civilizacijskih posebnosti tranzitnih okolij; kulturne razlike in načini mišljenja in njihovi vrednostni sistemi so pač močnejši. Tako, na primer, slovenski socializem ni imel le marksističnih korenin, ampak tudi krščanske; temu primerno je še vedno tudi razumevanje vloge države v gospodarskem sistemu. Tega se slovenski neoliberalci ne zavedajo, zagotovo

pa tega ne upošteva (nadučitelj) Zahod, kar sproža konflikte. Sveta pač ne bo moč nikoli »pozahoditi«.

Globalizacija, ki je izšla iz internacionalizacije, dejansko pomeni povezanost parcialnih gospodarskih dejavnosti na svetovni ravni. Lahko se je začela tedaj, ko je bila oblikovana transportna in informacijska infrastruktura. V mislih imamo na primer Sueški kanal (1869), mednarodne sejme, kable med celinami in podobno. Globalizacija je prinesla in prinaša predvsem koristi bogatim, nerazviti pa lahko konkurirajo le s ceneno delovno silo, nizkimi cenami surovin in energentov ter z blažjo, za okolje nevarno okoljsko zakonodajo, kar jim – zlasti na daljši rok – prinaša škodo.

Položaj države v globalnem svetu danes določata njena konkurenčnost in prilagodljivost globalnemu delovanju. Eno in drugo praviloma nima meja, in zaradi tega države danes pogosto ravnaajo tako, da vsaj na daljši rok celo škodujejo sebi in drugim. To prilagajanje gre pogosto v smeri odpovedovanja lastni identiteti. Lep primer za to je opuščanje nacionalnih jezikov, da bi bili mednarodno »razumljeni«. Prav tako je znano, da je liberalizacija mednarodne trgovine ustvarila fikcijo, po kateri je mogoče vse kupiti, kar je na primer vodilo v nekaterih okoljih v opuščanje kmetovanja – tako tudi pri nas. Tudi zato je danes Slovenija po samooskrbi pri dnu evropske lestvice (*Lokalna kakovost*, 2015). Podobno velja za število kvadratnih kilometrov obdelovalnih površin; smo pa na prvem mestu po količini nakupovalnih površin in na njih lahko vse bolj kupujemo predvsem tuje blago (Priatelj, 2011). Posebej slabe so danes razmere v Afriki, ki je že povsem odvisna od uvoza hrane. Želja po večji konkurenčnosti in dobičkih vodi podjetja, da selijo proizvodnje v cenejša okolja, kar pa povzroča brezposelnost v dosedanjih industrijskih središčih, s tem pa težave pri financiranju družbenih dejavnosti in vzdrževanju socialne države.

To velja tudi za Slovenijo. Njeni oblastniki so moto o prostem pretoku blaga, idej in ljudi razumeli predvsem tako, da je treba naše tovarne zapirati, da bi k nam lahko prihajalo tuje blago, naši ljudje pa bi »prosto« odhajali s trebuhom za kruhom v svet. Tej logiki se je odločno upiral že J. E. Krek v prvih dveh desetletjih 20. stoletja, kar se je, žal, pozabilo (Janez Evangelist Krek, 2015).

Tega problema omenjena okolja – vključno s Slovenijo – niso uspela rešiti. Ocenjujemo, da bo v prihodnjih desetih letih okrog 1,2 milijarde brezposelnih (*Svetovni zaposlitveni trendi*, 2015). K brezposelnosti veliko prispevajo tehnološke spremembe, posebej avtomatizacija in robotizacija.

V razvitih državah, kamor po tem kriteriju sodimo tudi mi, se število delovnih mest v menjalnem sektorju (ta je odvisen od povpraševanja na trgu dela in storitev) manjša, povečuje pa se zaposlenost v t. i. nemenjalnem sektorju, ki ga podpira država. Ne poznamo študije, ki bi odgovorila na vprašanje, ali gre v tem primeru za strukturno spremembo, ki je posledica razvoja, ali pa le, če se slikovito izrazimo, za beg delavcev z dežja pod kap. Verjetno gre za eno in drugo, a brez dvoma tudi to terja nov tržno-planski družbenoekonomski sistem, ki mora, med drugim, privedi do skrajšanega delovnega časa in tudi do »univerzalnih temeljnih dohodkov državljanov« (Boljka, 2011).

V času sedanje globalizacije je, na primer, Kitajska postala največja porabnica surovin na svetu in je neto uvoznica nafte, ob tem pa – po poročanju javnih medijev – morda tudi največ prispeva k degradaciji okolja. Kitajska, ki ima na pretek delovne sile, je sposobna dosegati velikanske gospodarske učinke in tako postopoma porabiti vse svetovne materialne rezerve. Ni dvoma: globalizacija razvija vsaj nekatera nerazvita okolja. Ta se zgledujejo po gospodarsko razvitem Zahodu, kar povečuje potrošnjo in s tem izrabljanje obnovljivih in neobnovljivih naravnih virov. Svet s takšno globalizacijo brzi v propad. O tem se malo govori in piše, ker za to ni politične volje in tudi ne znanja. Ni dvoma: ponavljanje modela industrializacije razvitih je zagotovo pogubno početje. (Kak drug model, na primer Gandhijeve skromnosti, pa ni znan oz. ponujen.)

Ponovimo še, da so industrijo selili v manj razvita območja tudi zaradi manjše domače donosnosti (cena delovne sile): v razvitem okolju so ostale finančne in druge storitve ter trgovina, ki pa niso mogle nadomestiti izpada delovnih mest, ostali so tudi upokojenci in rutini naklonjeni ljudje, in teh je vse več.

Posledice tega dejstva so vsaj tri:

- Nezaposlenost v razvitem okolju je porasla, hkrati tudi državna pomoč pomoči potrebnim, okoljska degradacija v nerazvitih okoljih se je povečala, nerazvita okolja so se začela industrializirati.
- Te selitve se praviloma niso izvajale na demokratičen način; šlo je za odločitve poslovodstev, kar potrjuje, da neoliberalci bolj kot demokraciji zaupajo tehnokraciji.
- Globalizacija je povzročila tudi nekaj pozitivnih stvari. Tako se je povečala ponudba kakovostnih raznovrstnih izdelkov, dvignila se je izraba surovin in energije, nadalje je globalizacija pospešila razvoj manj razvitih okolij, kakovost okolja v razvitih okoljih se je dvignila in podobno.

O državi smo že rekli marsikaj, nanjo smo zrl iz različnih zornih kotov. Ob koncu tega razmišljanja je prav poudariti, da država v vseh mogočih modalitetah ostaja, kot pravita Marx in praksa, »oblast vladajočega razreda« (Lukšič, 2002). V tranzicijskih državah, kot je Slovenija, so po osamosvojitvi (kar je po svoje razumljivo) vsako leto bolj gospodovali novi kapitalisti, ki so to povečini postali po volji nove politike, torej konservativno-liberalnih političnih elit, in visokega katoliškega klera. Posledice so znane. Zato je tudi govorjenje »novokomponiranih« liberalcev, da država ni nič drugega kot potrebno učinkovito orodje v službi splošnega interesa, pričakovana, a je čisto navadna apologetika, torej upravičevanje slabosti aktualnega neoliberalnega reda in njegovih slabih gospodarskih učinkov. Neoliberalno paradigmo sta osmislili in kasneje involvirali – najprej v ameriško, pozneje pa v svetovno ekonomijo – ameriška politična in ekonomska elita, ki sta konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja začeli izgubljati svojo privilegirano ekonomsko, s tem pa tudi politično pozicijo v svetu. Odločilna koraka v tej smeri sta bila dvig obrestnih mer (Volcker) konec sedemdesetih let in kasnejša financijalizacija družb, ki jo Dick Bryan in Michael Rafferty (2013, str. 36) opredeljujeta kot novo prevlado finančnega računanja (in finančnih institucij) v zasebnem in družbenem življenju.

Vincent Liegey idr. (2015, str. 58) pa pravijo: »V zadnjih desetletjih smo bili priča financijalizaciji ekonomije, to pomeni prelomu med realno ekonomijo (kjer se izmenjujejo resnične dobrine) in finančno izmenjavo (borza, finančni produkti) z ustvarjanjem finančnih balonov, ki lahko v vsakem trenutku 'počijo'.«

Veliki kapital jedrnih držav kapitalizma je namreč v novi ureditvi kmalu prepoznal veliko priložnost, pri čemer seveda niti evropski bankirji niso hoteli ostati zunaj sistema (nove ureditve) svetovnih financ. Pod njihovim pritiskom so prvi klonili francoski socialisti, kmalu tudi nemški socialni demokrati in pozneje vse evropske vlade brez izjeme: namesto *demosu* začno služiti kapitalu. Neoliberalizem s hegemonijo financ v nekaj letih postane vodilna svetovna politekonomska paradigma, ki – razumljivo – brez zadržkov protežira multinacionalke in krepi premoč ZDA. Evropa je bila, kot pravita Gérard Duménil in Dominique Lévy (2012, str. 143), odrinjena v podrejen položaj. A tudi na tem področju se razmere naglo spreminjajo: jedrne države evropskega kapitalizma, med njimi zlasti Nemčija, pravno-sistemske že izrabljajo neoliberalno paradigmo za krepitev lastne moči (novi imperializem). To le potrjuje, da se,

če omenimo le Nemce, ti še kako zavedajo, da je Nemčija, kot pravi Kissinger, prevelika za Evropo (zato pri mnogih Evropejcih še vedno zbuja strah), a premajhna za vladanje svetu (tega se ni zavedal, na primer, Hitler), pa tudi, da sta EU in svet njeno nujno tržišče, in zato morajo Nemci (so)oblikovati podobo Evrope in tudi sveta tako, da lahko realizirajo svoje interese; na srečo vse bolj ne le svojih (Vidmajer idr., 2012; Vidmajer, 2016). Tudi zato se je od perifernih držav kapitalizma, kamor sodi tudi Slovenija, zahtevalo poddržavljenje privatnih obveznosti do tujih bank. Tako je bilo kreditodajalkam zagotovljeno, da bodo posojeni denar dobile poplačan do zadnjega centa. Zaradi tega se morajo te države pogosto dodatno zadolževati, prisiljene so v prodajo državnega premoženja, ki ga po nizkih cenah kupujejo prav države kreditodajalke oz. njihova podjetja. Tako jedrne države kapitalizma legalno lastninijo premoženja oz. podjetja zlasti novih perifernih kapitalističnih držav. Osvajalni apetiti teh držav se to pot udejanjajo po mirni poti. Ti procesi bi morali biti tako glede na razvite kot nerazvite obratni: blaginjo v razvitih državah bo treba zmanjšati.

60. Zmanjšanje plač v razvitem svetu

Razloga:

- Če bo razviti svet hotel ostati konkurenčen razvijajočemu se svetu, bo nujno moral zmanjšati dobičke in plače, s tem pa tudi standard.
- Razviti svet se sooča z rastočimi okoljskimi in prostorskimi omejitvami, kar onemogoča rast in s tem ustvarjanje dobička, kar je temeljni motiv kapitalizma.

Leva politična misel je bila – tudi zaradi krize realsocializma – obglavljena in se zadnja leta ne more in ne more pobrati. Alternative, tako je videti, nekako ni. Začelo se je globalno, intenzivno politično in pravno prilagajanje na novo paradigmo. Na čelu teh prizadevanj je bilo očiščenje vseh ostankov keynesianizma. Keynes naj bi namreč bil, tako trdi glasnik neoliberalcev Bernard Brščič: »Mefisto sodobne ekonomske teorije.« (Smith, 2010, str. 690).

Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka, kapitalske in od njih odvisne politične elite – zlasti novonastalih držav – kmalu prevzamejo monopol nad intelektualnim življenjem (svojih) narodov, mediji postanejo *unisoni* glasniki neoliberalnih vrednot in konkretnih pravnih in ekonomskih rešitev.

Thatcherjeva, Reagan in Woytila (do nekaj let pred smrtjo) postanejo najvidnejši in najvplivnejši glasniki neoliberalizma. Za prva dva se ve, Woytila pa je, kot bi rekel Peter Kovačič Peršin, ob koncu življenja »postavil človeka na prvo mesto«. Arhitekti neoliberalizma dosledno udejanjajo (rimsko) načelo *divide et impera*, proletarizirana večina je povsem nepovezana, kapital pa se prek različnih omrežij in mednarodnih forumov vse bolj povezuje. Tu kaže omeniti zloglasne sporazume CETA – Comprehensive Economic and Trade Agreement, TISA – Trade in Services Agreement in TTIP – Transatlantic Trade and Investment Partnership – vsi nadaljujejo neoliberalno ofenzivo in krepijo položaj vlad na škodo parlamentov. To godi tudi novim politično-poslovnim elitam tranzicijskih držav, ki intenzivno udejanjajo globalno neoliberalno družbenoekonomsko paradigmo in so torej akterji novega kolonializma.

Zavedati se je treba, da kapital ni voljen, kot so voljeni poslanci in vlade, nima imena, da bi ga obtoževali, je neke vrste anonimna, povsod pričujoča sila, ki neusmiljeno terja pravico le zase. Kapital nima domovine in tudi ne države, a ima te dve v primežu in vedno znova terja beneficije le zase; ljudje / delavci, ki (po Marxu) edini ustvarjajo novo vrednost, ga ne zanimajo kot ljudje, ampak le kot orodje. Kapital se vedno seli tja, kjer dosega največje profite, in zato je večni popotnik. Tolaži in skrbi nas obenem dejstvo, da je Zemlja končna količina in je torej število oaz, kjer se kapital lahko plemeniti, omejeno. In kaj bo potem, ko bo ta nenasitni tekač pritekel na svoje štartno mesto? Ne vemo, vemo le, da je ta čas blizu (o tem je menda razmišljala že tudi Rosa Luxemburg).

Ideja neoliberalizma se trži kot sinonim svobode in napredka. Ljudje to verjamejo. Pade Berlinski zid, in politična geografija Evrope se začne presemetljivo naglo spreminjati. Tradicionalno desne in novonastale liberalne elite novonastalih držav vzpostavijo nove nacionalne (tudi nacionalistične) »demokratske neoliberalne države«. Evropska levica, kolikor je še, trobi s svojo desnico v isti rog. Tisti, ki dvomimo v »ta novi čudoviti svet«, smo razglašeni za nostalgike (po čem ali kom?) ali, v najboljšem primeru, za zavedence, ker ne verjamemo v večnost in pravičnost tržnega avtomatizma. Slovenska tradicionalna levica je dodatno hendikepirana zaradi zgodovine, nova pa je ta čas še šibka. Tudi t.i. velike stranke, leve in desne, so programsko in kadrovsko slabotne. Uveljavljajo se ob pomoči karizmatičnih avtoritarnih vodij, skupna vsem pa je neoliberalna usmeritev.

Več kot dvajset let je bilo potrebnih, da se na legalen način začne v Evropi – in tudi v Sloveniji – pojavljati socialistična alternativa. Ta je povsem legalna in legitimna, a obenem umeščena v ustavnopravno okolje, kjer so njeni predlogi za rešitve mnogokrat protizakoniti in celo protiustavni, kot ta čas (upravičeno?) opozarja ustavni sodnik Jan Zobec (2013). Spremembe se bodo resnično lahko začele šele tedaj, ko bodo te sile imele parlamentarno večino, ki bo lahko sprejela drugačne ustavnopravne rešitve. Da bo kapital storil vse, da do tega ne pride, vsaj ne v kratkem, je razumljivo. Neoliberalizem pa je po našem prepričanju vendarle obsojen na propad.

Razloga sta vsaj dva:

- prvi je ta, da je osredotočen na interes drobne manjšine, ki je locirana pretežno v ZDA (ali pa ima tam veliko naložb);
- drugi pa, da je intenziviral uničevanje okolja; v tem primeru gre torej za fizične omejitve, ki jih ni mogoče preseči.

Jedro gospodarske strukture sedanjega neoliberalizma tvorijo veliki gospodarski sistemi, povečini multinacionalke. Te so začele nastajati konec devetnajstega stoletja in nato še celo dvajseto. Temu se je prilagajal pravno-organizacijski družbenoekonomski ustroj. Ključno vprašanje pri tem je bilo, kako za njihove potrebe zagotoviti velikanska finančna sredstva. To je imelo za posledico razvoj finančnega sistema in njegovo internacionalizacijo, ki v neoliberalizmu preraste v financializacijo, ko finance dobijo dominantno ekonomsko, s tem družbeno in končno tudi politično moč.

Druga značilnost razvoja kapitalizma v zadnjih sto letih je, da je sistem upravljanja gospodarstva in družbe postajal vse zahtevnejši (Ware idr., 1972). To je imelo za posledico nastanek in nagel razvoj profesionalne upravljalvske strukture oz. srednjega razreda.

Značilnost zlasti sedanjega neoliberalnega kapitalizma in njegove krize izobilja je enormna in še vedno rastoča brezposelnost, posebej mladih, poklicno usposobljenih ljudi. Nastaja poseben sloj t. i. prekarcev. Ti ne vidijo perspektive znotraj veljavne kapitalistične družbenoekonomske ureditve in nesramežljivo terjajo »demokratični socializem«. Tu kaže spomniti na Roso Luxemburg, ki je rekla: »Družba prihodnosti bo bodisi socializem ali barbarstvo.« Opisno rečeno: družba, ki ni demokratična, ni socialistična (*Demokratični socializem*, 2014).

Če je pridevnik pred »socialistična« potreben, potem bi morda bilo primerneje zapisati »novi«, da bi ta »novi socializem« pomenil operacionalizirano idejo socializma kot družbenoodgovornega družbenega reda, ki sinergijsko aktivira trg in indikativen družbeni plan z nekaj obveznimi elementi v korist večine. Vtis pa je, da ne le protestniki, ampak tudi politične stranke, ki so nastale iz teh upravičenih protestov, pravzaprav ne vedo, kako zahtevano udejanjiti. Tu se kaže spomniti na Marxa, ki je imenitno analiziral kapitalizem, ni pa želel, a verjetno niti ni znal, pisati »receptov« za potrebe novih družb, ki so nasledile proletarske revolucije. Praksa teh družb je pokazala, da je imel tudi tozadevno prav: očitno se je zavedal, da bi lahko z zadnjico, kot pravi znana misel, podrl tisto, kar je ustvaril z glavo. To je naloga naše generacije in naslednjih, a hiteti bo treba počasi, korak za korakom.

Namen tega pisanja ni zgolj načelna kritika neoliberalizma, ampak z njim podajamo tudi predlog za vzpostavitev nove – lahko, če hočete, prehodne – družbenoekonomske ureditve, ki ima podlago tudi v evropski zakonodaji, družbe »družbenoodgovornega gospodarjenja«, ki bo, o tem smo prepričani, negacija vseh dosedanjih oblik družbenoekonomskih odnosov in bo gradila na razpoložljivih naravnih danostih. Zato bo »trajnostna«, socialno pravična tako znotraj posameznih držav kot na mednarodnem planu, v njej pa se bo porabilo le toliko naravnih virov, kolikor je potrebno za dostojno življenje, kar seveda predpostavlja vzpostavitev nove etike in morale.

61. Vrsta odgovornosti

Prihodnost države je družbenoodgovorna država. Odgovornost pa je treba razumeti vsaj v ekonomskem, kazensko-pravnem in moralnem smislu.

Začnimo torej s pojmom »odgovornost«. V slovenščini bi to pomenilo: odgovornost *za kaj*, najprej torej, da smo sposobni odgovoriti na vprašanje, s tem pa pokažemo pripravljenost, prevzeti odgovornost ali vsaj soodgovornost pri iskanju rešitve problema, težav. Slavistka Tina Pečovnik Žakelj pravi, da besede »odgovornost« ni v etimološkem slovarju, meni pa, da pomeni: *ponovno / nazaj govoriti*. In ker imaš sposobnost, imeti odgovor na kaj, si odgovoren / zadolžen / zmožen za to.

Filozof Božidar Debenjak pravi, da je v slovenščini beseda odgovornost pravi omnibus. V moralnem pomenu je to nekdanja krščanska, bolje rečeno, protestantska odgovornost pred bogom oziroma potem ko, kakor Kant, ne vemo več, ali je bog še ali ga ni, odgovornost pred svojo vestjo.

Angleži, nadaljuje Debenjak, imajo za besedo odgovornost pojem »*responsibility*«, ki je sestavljena iz besed »*response*« – odziv in »*ability*« – zmožnost. (To obrazilo zavezuje k storitvi.) Opisno bi to pojasnili z »zmožnostjo odzivanja«, nekaj, kar terja dejanje. Imajo tudi izraz »*accountability*« – odgovorljiv; razložljiv; odgovoren; odgovornost mora biti vidna, recimo, v računovodstvu in knjigovodstvu. (Opomba: ISO 26000 vsebuje oboje: *responsibility* v naslovu, *accountability* v prvem načelu; slednjega je Mulej prevedel kot »uradna odgovornost«. V uradnem prevodu standarda pa so uvedli »pristojnost«.)

Nemci odgovornost prevajajo z »*Verantwortung*«. V starejši nemščini pomeni glagol »*verantworten*« / »*sich verantworten*« zagovarjati / zagovarjati se. V moderni nemščini pridevnik »*verantwortlich*« pomeni dolžnost, da skrbiš za to, da se znotraj tega ali onega okvira proces odvija kar najbolje; da je tisto, kar je vsakokrat nujno in pravilno, tudi storjeno in da po možnosti pri tem ne nastane nobena škoda.

Komparativist Dušan Voglar pravi, da ne kaže poudarjati samo pomenov v smeri »odgovarjanja« ali »zmožnost odgovora« (za dejanja itn.), ampak odgovornost pomeni tudi »obveznost skrbnosti pri ravnanju«; »zavestno prevzete take obveznosti« – vse vedno v razmerju do drugega, do prevzete službe, do skupnosti, do skupnega dobrega, do družbe. Tako razumljena odgovornost po njegovem pomeni voljnost pri sprejemanju vseh posledic odločitev.

Če pojem razlagamo tako, je pridevnik »družbena, družbeno« v naslovu kar nepotreben. Torej bi se naslov lahko glasil: Prihodnost države je odgovorna država, ta odgovorna država mora odgovarjati družbi, torej tebi, meni, vsem nam, ki tvorimo družbo. Dušan Voglar je v tem jasen. Pravi, da »družbo« sestavljajo človek in človek in človek itn. in da mora biti cilj družbene odgovornosti »osvobajajoči posameznik«, ne pa kak politični monolit.

V tem smislu Vojko Starovič (2013, str. 358) upravičeno pravi: »Družbena odgovornost je odgovornost posameznika in organizacije za posledice lastnih vplivov na družbo in naravo. V kontekstu družbene odgovornosti se na družbo gleda holistično, kot na kompleksen, med seboj močno povezan in soodvisen organski sistem, vpet v ekosistem. Pri tem se družbena odgovornost kaže

kot odraz etične biti civilizacije v iskanju dobrega. Kaže na razumevanje odgovornosti, ki jo imamo do svojega okolja in narave, do drugih ljudi, naših potomcev, in na stopnjo ljubezni, ki jo imamo do samega sebe. Kaže se v poštenem in celovitem pristopu.«

Očitno je v naravi človeka, da prepogosto pričakuje rešitev od zunaj, od sočloveka, sodržavljana, lokalne skupnosti, države, nadnaravne sile, sebi pa daje pogosto pravico do neodgovornosti. Človek se tako postavlja v pasivno držo, odgovor pričakuje od drugih, če gre za problem, pa tudi če gre za rešitev problema oz. težav. Danes nekateri za »vsemogočnega« rešitelja razglašajo državo, taisti pa jo ob drugih prilikah podijo na zapeček, ji dajejo znani status »nočne čuvajke«, jo delajo »vitko«. Zato se je smiselno vprašati, za kaj pa je oz. mora biti odgovorna država.

A preden bom skušal odgovoriti na to ključno vprašanje, še naslednje. Na videz nerazumljivo je, da je prizadevanje za družbenoodgovorno ravnanje dejansko živo navzoče šele sedaj, v novem tisočletju. Človek bi mislil, da je družbenoodgovorno ravnanje človeštvu imanentno in ga spremlja od začetnih časov; no, vsaj od tedaj, ko se je zavedel, da je del narave in družbe.

Ta navidezna nerazumljivost je povsem razumljiva. Od vedno se namreč družbe delijo na vladajoče in na tiste, ki izpolnjujejo njihovo voljo. Vladajoči po večini ne strežejo (strežejo le delno) skupnim in splošnim interesom, udejanjajo le svoje; njim torej ne gre za »družbeno odgovornost«, točneje, za odgovornost do ljudi in narave. Zato še danes »družbena odgovornost« ni pravno zavezujoča, je le priporočilo, naj podjetja ravnajo družbenoodgovorno in zato vse države (tudi države EU) nimajo strategije za udejanjenje »družbene odgovornosti«.

Kaj s tega področja – da bomo konkretni – bi morala biti zakonska materija? Zakon bi moral zavezati podjetja, ustanove, lokalne skupnosti in državo k pripravi dokumenta, ki bi opredeljeval družbenoodgovorno ravnanje. V drugem delu zakona bi morala biti navedena področja, ki zahtevajo taka ravnanja. Zadnji del zakona pa bi opredeljeval kontrolne mehanizme za spremljanje družbenoodgovornega ravnanja. Vse drugo bi moralo biti prepuščeno nosilcem družbene odgovornosti, ker tega pač ni mogoče unificirati. Tovrstni dokument ne sme biti del plana, marketinga, strategije ali česa podobnega, pač pa mora biti samostojen dokument, namenjen uresničevanju Ustave in temeljnih listin OZN in EU (če gre za članico EU).

Če k temu problemu pristopimo odprto in na odgovornost gledamo z razvojnega vidika – Matjaž Mulej, ki je že nekaj let *spiritus agens* prizadevanja za te reči v Sloveniji, bi dodal dialektično – lahko rečemo, da institut družbene odgovornosti (poudarek na *družbeni*) med drugim spodbuja sodelovanje, družno delovanje, zavedajoč se, da so najboljši rezultati doseženi tedaj, ko posameznik dela, kar je najboljšje zanj, a je takšno hkrati tudi za skupnost. To izhaja iz spoznanja, da individualni in skupni interesi niso – tako sicer ni vedno – nezdružljivi ter da najboljše rezultate prinaša sodelovanje in ne tekmovanje. Za afirmacijo teh in podobnih spoznanj si že več kot deset let prizadeva Inštitut za razvoj družbene odgovornosti, ki ga uspešno vodi Anita Hrast (IRDO, 2015).

Kakšna je, konkretno, na tem področju naloga države?

Najprej mora v okviru svojih pristojnosti poskrbeti za družbeni odgovornosti naklonjeno klimo. Da bi se klima tozadevno spremenila, morajo državljanke in državljani sprejeti, da smo ljudje dejansko elementi družbenoekonomske ureditve, ki je zapletena celota prepletenih sestavin: in ko bomo začeli spreminjati sebe, se bodo začeli spreminjati tudi (družbenopolitični, vrednostni, itd.) sistemi. Ni res, da je odgovornost za spreminjanje družbenoekonomskega sistema nekaj zunaj nas samih. Če se družbenoekonomski sistem spreminja po zunanji sili, ljudje pravnosistemskih sprememb ne sprejmejo, jih ne ponotranjijo in te zato ne zaživijo. Tudi tempo sprememb mora biti prilagojen absorpcijski sposobnosti okolja, ki ga spreminjamo.

Če smo konkretni: ne svet ne Slovenija za promocijo družbene odgovornosti nista storila kaj prida. To je čudno, kajti pojem družbena odgovornost (*social responsibility*) je navzoč že od leta 1970 (International standard, ISO/FDIS 26000, *Guidance on social responsibility*, 2010). A je (še) ni v interesu predvsem kapitala, zato tudi nimamo družbenoodgovornega gospodarjenja, in zato je ta in takšna odgovornost neke vrste pastorka (ta čas, očitno, še prevladujejo sebični, kratkoročni interesi).

Dokler bo tako, bodo eni državo videli kot vsemogočno rešiteljico, drugi pa kot grešnico za vse družbenoekonomske tegobe. Ti skrajni gledanji sta ekonomsko in politično nevarni, saj družbo oddaljujeta od družbene odgovornosti. To vodi bodisi k slepi veri v prostotržno gospodarstvo ali pa h glorifikaciji državnega obveznega planiranja in z njim povezani nekritični intervencijski vlogi države. Eni se zavzemajo za t. i. vitko državo, drugi pa jo vidijo kot vsemogočno in pravično regulatorko gospodarskega in družbenega življenja.

Ta dvojnost je opazna pri ravnanju vsakokratne opozicije, pri nas ta čas tudi sindikatov, presenetljivo pa je videti, da je tudi Gospodarska zbornica orodje neoliberalizma oz. kapitala: delo in delavstvo je kaj prida ne brigajo.

Krize so, kot rečeno, kapitalizmu imanentne: tako današnja kot tista iz tridesetih let 20. stoletja, na katero so ZDA reagirale z »*new dealom*« (1933–1938), ki je ostajal znotraj takratnega liberalnega ekonomskega in političnega sistema. Evropa se je tedaj zatekla h korporativizmu, ki je gospodarstvo med drugim podredil t.i. nacionalnim interesom, k čemur je tedaj spodbujala tudi RKC z okrožnico *Quadragesimo anno* (1931), ki je dejansko brisala liberalni politični sistem in politično konkurenco.

Kaj bi mogla in morala biti današnja globalna usmeritev? Po mojem spoznanju je to družbenoodgovorno gospodarjenje (ožimo na gospodarjenje zato, ker je ekonomija področje, ki terja največ odgovornosti), kot ga skušam predstaviti, in pomeni uravnoteženje liberalizma in državnega intervencionizma v razmerah omejenosti naravnih virov in absorpcijske sposobnosti narave.

Naslednja odgovornost države je sprejem potrebnih zakonov in usmeritev, ki so podlaga za realizacijo družbene odgovornosti.

Za zagon družbene odgovornosti mora država poskrbeti z lastnim zgledom, kar pomeni, da morajo državni organi in podjetja v večinski državni lasti ravnati dosledno družbenoodgovorno in poslovati le z družbenoodgovornimi podjetji. Če država tega aksioma ne ponotranji, je prehod v družbenoodgovorno poslovanje vsaj močno otežen.

Ko družbena odgovornost postane ne le načelna zaveza, ampak vsakodnevna praksa držav, bi lahko prišlo do preimenovanja družbenih ureditev držav – postale bi družbenoodgovorne. Viden korak v tej smeri je storila Univerza v Mariboru z opredelitvijo, da je trajnostna in družbenoodgovorna (Univerza v Mariboru, 2016).

Družbe so danes z nekaj (bolj formalnimi kot dejanskimi) izjemami kapitalistične. Socialističnih družb v polnem pomenu besede nikoli ni bilo; bili so poskusi v tej smeri, a rezultat je bil pičel. To sicer ne pomeni, da ni bilo volje, le znanja ni bilo ali pa so bile razmere v družbi in njenem okolju takšne, da do resničnih socialističnih odnosov ni moglo priti. Pustimo to pot ob strani prepričanje nekaterih, da tovrstne družbe niso uresničljive: pravijo celo, da zato, ker so v nasprotju z človekovo naravo. Govorjenje o tem naj bi bilo bajanje, ubesedovanje mitov. Pa vendar, če sledimo Mladenu Dolarju

(2014/2015), ki pravi, »...da se je moderna doba začela z obetom, da naj bi bilo krvave zgodovine, gospodstva in hlapčevstva konec, nastopila naj bi neka drugačna človečnost in družbenost«, vsaj upanje ostaja; upanje, da bi ta »modernost« morda vendarle kdaj zaživela.

Iz tega citata je razvidno, da filozof Mladen Dolar izhaja iz klasične marksistične kritike kapitalizma, ki se je nanašala le na odnose med delom / delavci in kapitalom, na izkoriščanje delavcev torej itd., odnosa med naravo in ekonomijo pa ni preučevala. Danes pa prav ta odnos ogroža temelje sistema. Narava postavlja meje rasti, donosnost kapitala in seveda tudi odnose v produkciji, v menjavi in delitvi, posebej pa opredeljuje mednarodne odnose. Kapitalistični svet, zavedajoč se problema, skuša vzpostaviti »ekološki kapitalizem«, zato omejuje onesnaževanje, terja predelavo odpadkov, racionalizira izrabo energentov itd., vse z namenom, da bi ohranil »znosno rast« in s tem minimalen profit. Glede na to, da so naravni viri, tako reverzibilni kot ireverzibilni, omejeni, je vsak družbenoekonomski sistem, zasnovan na rasti, obsojen na propad, torej tudi »ekološki kapitalizem«. Rešitev vidimo v družbenoodgovornem gospodarjenju, ki je legalen družbenoekonomski sistem, ustreza sedanji stopnji družbene zavesti in bi ne smel zbujsati ideoloških razprtij. Tak sistem bi bil zasnovan na tradiciji *odgovornost, soodvisnost in celovitost*, torej na mešanih lastninskih razmerjih, uporabljal bi tako tržne kot planske povezave, spodbujal bi razvoj v pogojih ničelne rasti, upošteval individualne razlike med ljudmi, torej ne bi bil egalitaren in v političnem smislu totalitaren. Tak družbenoekonomski sistem pa potrebuje moderno državo, ki seveda ni »nočna čuvajka« in tudi ne pristranski prisilni aparat vladajočih, je pa kvalificiran servis državljanom in državljanom, ki ga opravlja neosebna (takšna, da nikogar ne protežira) javna oblast. Spet enako vprašanje: Je takšen družbeno ekonomski sistem sploh mogoč? In enak odgovor: Mora biti, sicer človeštvo nima prihodnosti.

Morda bi kazalo pojem ekosocializem nadomestiti z besedo »družbenoodgovorno gospodarjenje« ali z besedo socialekocen, ki v celoti vključuje nujne ekonomske prvine nove (ekosocialistične) družbe. S tem, upamo, širimo fronto somišljenikov, tistih, ki smo prepričani, da so družbene in ekonomske spremembe v smeri trajnostnega modela razvoja *conditio sine qua non* preživetja.

Družbe bi torej morali deliti na »družbenoodgovorne« in tiste, ki to niso; so torej »družbenoneodgovorne«. Tako bi se izognili cenenemu etiketiranju. Če bi del politike še kar naprej uporabljal staro besedišče, kar je povsem mogoče,

bi to pomenilo, da ne razume znamenj časa; ne govori v jeziku *lingua franca* in miselno ni *up to date*. Pozornost ljudi bi se v tem primeru počasi le presmerila k bistvenim eksistencialnim (bivanjskim) oz. esencialnim (bistvenim) vprašanjem. Kapital oz. njegovi lastniki se s tem preimenovanjem seveda ne bi strinjali, a v tem primeru je možnost uspešne vrnitve na staro ideološko bojišče malo verjetna.

Da se v glavah Slovenk in Slovencev nekaj le premika, in to v pravo smer, je čutiti pri zavračanju nameravanih razprodaj naših podjetij tujcem. Argumentov proti ne bomo ponavljali, v duhu te razprave želimo le opozoriti na bistveno, namreč da nasprotniki razprodaje v tujcih ne vidijo »odgovornih lastnikov«. To videnje ni eksplicitno izraženo, je pa ves čas implicitno navzoče, saj tudi narod ne more biti nacija, torej suveren in svoboden, če ni lastnik večine ključnih proizvodnih sredstev, s katerimi se realizira narodno gospodarstvo. Razumevanje družbene odgovornosti se tako umešča v zavest Slovenk in Slovencev, pa četudi skoz priprta vrata.

Pri tem se je treba zavedati, da pravno lastništvo samo ne rešuje ekonomskih problemov, ni torej zadosten (pogosto se kaže, da tudi ni potreben) pogoj za gospodarsko uspešnost. Odločilno je, kdo upravlja podjetja, kdo organizira proizvodnjo, kdo bo lastnik presežnega proizvoda, skratka: dominantno postaja ekonomsko lastništvo nad proizvodnimi sredstvi, točneje, nad ustvarjenim. Konkretno: vrsta naših javnih podjetij ni poslovno neuspešnih zaradi lastništva, ampak zaradi neprofesionalnega vodenja, kar velja tudi za privatna.

Vse več nas je, ki smo prepričani, da javno prikazani podatki ne lažejo, ampak kažejo, da je podružbljenost gospodarstva tako rekoč edina prihodnost človeštva. Ta proces bi moral teči nenasilno, in to z vzpostavljanjem solastništva. Delavci bi tako sčasoma postali solastniki podjetij, v katerih delajo, in bi bili s tem vključeni tudi v njihovo upravljanje. Lastniška motivacija bi tako ostala, delavci bi bili zainteresirani za dolgoročno prosperiteto podjetij, konfliktno razmerje med zaposlenimi in vodstvom bi postopoma izginilo (Avsec, 1987; Dyck in Mulej idr., 1998; Domel, 2016; Mondragon, 2015).

To nujno spremembo v razmišljanju je torej treba jemati kot enega bistvenih pogojev za doseganje družbenoodgovorne družbe, ožje: družbenoodgovornega gospodarjenja.

Država, ki se sicer permanentno spreminja, je nenadomestljiv dosežek človeštva, ki ljudem omogoča sobivanje v vseh mogočih različnostih in je tretji

faktor v naravnem procesu dela, ki teče na relaciji človek – narava. Država, »urejena družba« dokazuje, da ne obstajajo samo posamezniki, ampak tudi družba, ki je posebna sinergijska entiteta.

Državne forme so zaobjemale že prvotne civilizacije Kitajske, Egipta, stare Grčije in druge. V tej razpravi nas zanimajo vloga in pomen ali kar narava držav, ki so konstituirale novi vek vse do današnjih dni, ko hoče biti človek zmerom bolj več kot *homo æconomicus*, tudi več kot, na primer, *homo politicus*; hoče torej soodločati o pogojih in rezultatih svojega dela.

62. Trg

Trg je večni spremljevalec gospodarskega življenja; v ekonomsko-tehničnem smislu je mesto, kjer se – idealno rečeno – srečujeta in realizirata ponudba in povpraševanje, je neideološki sodnik (če imamo v mislih le fazo menjave), ki pravilne odločitve nagrajuje, napačne pa kaznuje, in to takoj (če ni omejevan, seveda). Odločitev je praviloma kompromis med ponudbo in povpraševanjem ter se izrazi v ceni. Povejmo na začetku, da naj bi trg, ki ga je razvil kapitalizem, najbolje stimuliral ljudi k optimalni izrabi proizvodnih tvorcev, deloval naj bi strogo racionalno, brez slehernih vnaprejšnjih preferenc, dejansko pa se je izkazal kot neučinkovit, razslojevalen in skrajno neracionalen pri izrabi naravnih virov. To je razumljivo, če sledimo Francetu Černetu (1960, str. 318), ki pravi, da je trg »stihijska organizacija (gospodarskih) subjektov«.

Dodajamo, da ni vedno prevladovala slepa vera v trg. Tako je, na primer, Aristotel proizvodnjo za zaslužek (blagovno proizvodnjo) pojmoval kot nekaj nenaravnega. To misel je v 13. stoletju za njim prevzel in razvil Tomaž Akvinski (2014). Po njegovi zaslugi je Aristotelova etika za dolgo postala (in v mnogih elementih še ostaja) etika rimskokatoliške cerkve.

V 18. stoletju je Aristotelov vpliv oslabil. Trg, kot nas zanima, ki je začel povezovati in spodbujati proizvodnjo in širiti trgovino, so tedaj začeli sprejemati kot nekaj božanskega (Smith, 2010) in pri tem apologeti kapitalizma še kar vztrajajo. Totalno nasprotovanje trgu, ki je bilo značilno za realsocialistične družbe, bi zato lahko poimenovali kar oživljanje zmote Aristotela in Tomaža Akvinskega.

Tržno gospodarstvo je gospodarski sistem, v katerem, če se slikovito izrazimo, tržišče (brezplačno) nudi ključne informacije za ekonomsko odločanje udeležencem tržne tekme. To »tekmovališče« je treba urediti, ga vzdrževati in ščititi, da ne prihaja do deformacij, ki bi lahko ogrozile *fair* tekmovanje. Brez profita, ki je rezultat tekme, ne bi bilo napredka, a to le, če se kolikor toliko pošteno deli med njegove tvorce. Tudi tisti, ki prisegajo na Marxa in Engelsa, ne morejo zanikati nujnosti obstoja blagovne proizvodnje na sedanji ravni družbenoekonomskega razvoja. Nasprotno: ekonomska učinkovitost, racionalna izraba razpoložljivih virov, socialna pravičnost in poštenu mednarodni odnosi terjajo tržne povezave, ki pa jih je treba, da bi dosegali optimalne rezultate, koordinirati in nadgraditi z indikativnim družbenoekonomskim planom, ker informira tiste, ki odločajo.

Proizvodi, ki v tej »blagovni proizvodnji« nastanejo, niso namenjeni le rabi proizvajalcem, ampak v prvi vrsti menjavi; so torej blago, namenjeno neznane-mu kupcu. Tudi ta blagovna proizvodnja je v osnovi anarhična, racionalnost pa ji lahko daje edino že omenjena zavestna planska intervencija, ki jo zagotavlja le moderna država, ki ni ujetnica enostranskosti vsakokratnih volilnih zmagovalcev, ki so praviloma brez družbene odgovornosti in delujejo po načelu preglasovanja namesto po načelu ustvarjalnega medstrokovnega sodelovanja.

Cilj proizvodnje v tem primeru ni le menjalna vrednost, ampak tudi uporabna. Konkurenčnost pa ni alfa in omega, ampak le eden od elementov, ki racionalizira trošenje prvin, ki so na voljo poslovnemu sistemu – vse v funkciji zadovoljevanja potreb prebivalstva. Tu imamo v mislih trg potrošnih dobrin, ki ga s planskim instrumentarijem praktično ni mogoče obvladati. Alienacijo, ki spremlja to blagovno proizvodnjo, pa ponudnik / proizvajalec blaži z organizacijo dela, s pristnimi medčloveškimi odnosi med zaposlenimi in s solastništvom zaposlenih, kar zagotavlja s tveganjem.

Po našem spoznanju je ideja o neblagovnem gospodarstvu neuresničljiva ali vsaj pomaknjena v neko zelo oddaljeno prihodnost, saj zahteva popolno samozadostnost vsakega proizvajalca. Brez trga, ki sprošča družbeno delitev dela, specializacijo in stimulira tekmovalnost, ki je lastna ljudem, ni mogoče zadovoljiti človeške narave, ni mogoče racionalno trošiti proizvodnih tvorcev in tudi ne potešiti povpraševanja. Zato je tudi France Černe (1960, str. 10) lahko zapisal: »Trg oziroma tržni mehanizmi bodo v socializmu (beri: v družbenoodgovornem gospodarskem sistemu, op. V. Ž.) še obstajali, ker sam

razvoj proizvodnih sil še ne bo takšen, da bi odpravil blagovno obliko proizvodnih odnosov.«

Zaradi povedanega se ne bomo globlje spuščali ne v marksistično ne v meščansko ekonomsko teoretično analizo narave blagovne proizvodnje. Prepričani smo, da je na sedanji stopnji razvitosti družbenoekonomskih odnosov specifična oblika blagovne proizvodnje nujna. Tudi ne bomo razglabljali o tem, ali bo vedno tako. V družbenoodgovorni družbi (ekosocializmu) bodo obstajali neodvisni proizvajalci, ki se bodo načrtno in tudi nenačrtno (a ne monopolno) povezovali med seboj, da bi bili poslovno uspešni. To bo zagotavljalo razvoj proizvodnih sil, pestrost ponudbe in s tem svobodo izbire. To naše stališče je v nasprotju s pogledi nekaterih klasikov marksizma (na primer Stalina), ki povsem zanikajo obstoj blagovne proizvodnje v socializmu. To je ena od dogem, ki je imela katastrofične posledice pri funkcioniranju prvih t. i. socialističnih, točneje: realsocialističnih držav. Negotovost, ki je lastna temu mehanizmu, pa človeku ni tuja, navsezadnje tudi zato ne, ker brez negotovosti ni svobode in s tem tudi ne napredka (Merhar, 2010; Marx-Borchardt, 1977).

Planiranje vobče, indikativno družbenoekonomsko planiranje pa posebej, v tem primeru razumemo izključno kot nujno zavestno korekcijo stihijskega tržnega urejanja družbenoekonomskih razmerij. Totalno planiranje seveda ne pride v poštev, saj pomeni uvajanje naturalnih gospodarskih oblik in v bistvu presega človeške sposobnosti, na drugi strani pa je negacija principa demokratičnosti, ki je nujna prvina naše civilizacije. Lahko bi rekli, da se v tem primeru kosata dva principa: princip racionalnosti in princip demokratičnosti. Sinergijska rešitev tega vozla je *conditio sine qua non* nove družbe, temelječe na načelu trajnostnega razvoja, ki mora zagotavljati potrebno celovitost pri zadovoljevanju potreb ljudi.

Socialna funkcija trga se odraža v konkurenčnih cenah, ki jih brez trga ne bi bilo, kajti trg omogoča informacije in s tem pojavljanje velikega števila ponudnikov in povpraševalcev (če ni monopoliziran ali oligopoliziran).

Ko je pračlovek izdelal prvo orodje ali orožje (bil je inovativen) in ga podaril ali zamenjal za izdelek drugega na prvobitnem trgu, je realiziral tržni odnos. Prve plemenske skupnosti so že imele opraviti tako s trgom kot s planom. Te družbe so vedele, da morajo »uskladiščiti« potrebna hraniva tudi za čas, ko v naravi ne bodo dosegljiva, med posamezniki in plemeni pa so obstajale tudi tržne povezave. Pravila te menjave so določali običaji, ki so se počasi artikulirali;

s pojavom pismenosti in nadaljnje diferenciacije človekove zavesti in končno s pojavom prava so se vse oblike menjave pravno kodificirale. V človeku je torej od nekdaj navzoča tako spontanost kot zavestnost, enostranskost in celovitost, pa tudi v prihodnost naravnano delovanje, kar potrjuje, da je človek tako »iracionalno kot racionalno bitje« (Trstenjak, 1985).

Tržna menjava je nato stoletja tekla znotraj takih in drugačnih skupnosti, končno držav, danes naddržav. Med letoma 1400 in 1800 je šlo, na primer, še zmerom (po današnjih merilih, op. V. Ž.) za zelo nepopolno menjalno gospodarstvo (Braudel, 2010, str. 13), a je to napredovalo, saj je vse bolj organiziralo produkcijo, spoznavalo in narekovalo pa je tudi porabo. Zaradi obsega produkcije in lokalnega pomanjkanja virov je menjava kmalu presegla državne meje, tako vse do današnjih dni, ko upravičeno govorimo o globalnem trgu. Trgi so se torej sčasoma spreminjali, ciklična nihanja so prispevala svoje, rojevali so se problemi in iskale so se rešitve zanje. Kmalu je postalo jasno, da trg ni niti slab niti neproblematičen povezovalac tržnih subjektov.

Realsocializem s centralnim planiranjem ni rešil ne ekonomskih ne socialnih, pa tudi ne okoljskih problemov, in tako je že v petdesetih letih 20. stoletja Ludwig Erhard razmišljal o »socialnotržnem gospodarstvu«, ki naj bi temeljilo na dveh načelih: na načelu »blagostanja za vse« in na načelu »lastnine za vsakogar«, kar naj bi postopoma pripeljalo do »delniške kolektivizacije kapitala«. Delavec naj bi torej bil hkrati tudi lastnik kapitala (*60 Jahre Soziale Marktwirtschaft*, 2008). V praksi se to že dolgo vzorno uresničuje v kraju Mondragon v baskovskem delu Španije (Dyck in Mulej, 1998).

Na ta način je kakih deset let pozneje razmišljal tudi takratni predsednik slovenske Vlade Stane Kavčič (Kavčič, 1988). Temelji tega modela so, po našem spoznanju, še vedno aktualni. V sedanji slovenski praksi je temu modelu najbližje podjetje Domel iz Železnikov. Svoj model je leta 1987 objavil Dejan Avsec v doktorski disertaciji pod mentorstvom Matjaža Muleja, a je bil žal spregledan (Domel, 2016).

Najprej V. I. Lenin, kasneje Keynes, v ZRN Erhard, pri nas pa Kardelj in Kavčič (to teoretično osmišlja France Černe) v blagovno menjavo vključijo državo, ki razpolaga z ekonomsko, pravno-politično in vojaško močjo, s katero se bolj ali manj uspešno sanirajo »tržni problemi«. V kapitalističnih državah oživi ideja o možnostih *ex ante* urejanja (seveda ne na totalitaren način) gospodarskega in družbenega življenja. Tedaj se trg in plan praviloma

obravnavata še ločeno, počasi pa se že iščejo možnosti za sodelovanje (soodvisnosti / sovisnosti) enega in drugega, kar naj bi prispevalo k celovitejšemu in odgovornejšemu gospodarjenju, rečeno po Mulejevo. Po našem spoznanju je to idejo v polnosti mogoče udejanjiti z indikativnim družbenoekonomskim planom (Černe, 1960; Kavčič, 1988; Keynes, 2006; Kidrič, 1979), ki vsebuje tudi obvezne elemente, za katere obstaja dogovor, dosežen na primerno celovit način.

Ločiti je treba med trgom, ki povezuje proizvodnjo s potrošnjo znotraj večje ali manjše družbe, in tržno družbo, kjer je vse naprodaj, tudi tisto, kar ni blago, in kjer se udejanja načelo: vse se kupi, vse se plača.

V dobro državljanek in državljanov je treba razmejiti med *ex post* tržno koordiniranim gospodarstvom (ta koordinacija tudi na ravni gospodarstva vse bolj peša) in *ex ante* plansko-netržno koordiniranim javnim sektorjem, ki ga je največ na področju gospodarske in družbene infrastrukture in je že dolgo nuja. So področja, kjer profit ne more biti edini namen, ampak je cilj tudi in predvsem zadovoljevanje individualnih, socialnih oz. kolektivnih potreb prebivalstva. Sem sodi gotovo skrb za pitno vodo, za osnovno izobrazbo, za prometno varnost, za kulturno dediščino, zdravje, varnost starejših in podobno. Je pa to povezano tudi s prehodom od predstavniške k želeni participativni demokraciji. Ljudje si namreč želijo neposrednega vpliva, kjer živijo in delajo. V primeru privatizacije javnega sektorja izgubijo vpliv nad kakovostjo in ceno storitev in zato nasprotujejo lastninjenju teh področij; nadzor, ki ga zagotavlja predstavniška demokracija, jih ne zadovoljuje več (Merhar, 1992, 2010).

Sicer pa velja, da je proizvodnja v tržnem gospodarstvu pretežno namenjena potrošnji neznanih odjemalcev. Potrošnja, povpraševanje je torej tisto, ki usmerja proizvodnjo, točneje – naj bi jo. To vlogo pa lahko potrošnja opravlja le, če je dobro organizirana, v duhu te razprave pa tudi, če ima ustrezen vrednostni sistem oz. etiko in moralo. Človek-potrošnik je torej kriv, da se proizvajajo tudi nepotrebne, ekološko sporne zadeve. Za odpravo tega bo treba spremeniti nas, potrošnike, ne pa neko »neznano industrijo« ali še abstraktneje: politiko. Slednjo le v primeru, če ta ne bo ničesar prispevala k inoviranju življenjskih navad ljudi; če jih ne bo usmerjala v trošenje predvsem nujnega; če ne bo storila potrebnega za varovanje okolja. (Upoštevati je treba, da delovni ljudje z družinami tvorijo kar tri četrtine potrošnikov.) Zato so vrednostni sistem,

etika in morala tako pomembni; etika je zato tudi vključena med sedem načel družbene odgovornosti (ISO 26000; ISO 2010).

To je zunanja, manifestativna, vidna stran. V ozadju tega je (po Marxu) produkcija (in ponudba, dosežena s tržnim komuniciranjem, dodal V. Ž.), ki »producira« tudi potrebe. Da se torej producira nepotrebno, tudi ekološko sporno, so krivi tudi lastniki proizvodjalnih sredstev (država, kapitalisti) in menedžerji, ki jih motivira profit. Tudi oni morajo torej inovirati vrednostni sistem, etiko in moralo, vse dotlej pa se bo uničevalni stampedo pogojev za bivanje na Zemlji nadaljeval; zato je uvajanje družbenoodgovornega gospodarjenja nujnost.

Kapitalizem si lahko razložimo tako, da uporabimo besedi *kapital* (»glavni«; premoženje v denarju, vrednost, ki prinaša presežno vrednost itd.) in *kapitalist* (lastnik kapitala, pripadnik kapitalističnega razreda). Kapitalizem je torej večna igra vlaganja kapitalskih dobrin v proces produkcije in menjave, ki zagotavlja reprodukcijo kapitala in s tem tudi kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov. Za tok našega razmišljanja je treba poudariti, da so imeli lastniki kapitala od samega začetka prednost pred delom / delavci, vsi pa so imeli prednost pred okoljem, ki ni imelo »lastnika« in zato (dolgo) ne tudi skrbnika – mislimo seveda na varovanje okolja (Merhar, 2010; Hobsbawm, 2011; Kirn, 2012).

63. Kapitalizem in tržno gospodarstvo se navadno enačita

Kapitalizem in tržno gospodarstvo se navadno enačita, kar ni povsem upravičeno. Trg je namreč dosti starejši, a je bil manj navzoč v naravni proizvodnji. Družbe prihodnosti bodo morale to vez razvezati. (Ve se, da se številne potrebe tudi zdaj ne zadovoljujejo prek trga.) To ne bo absolutni *novum*, saj so velike monoteistične religije v začetku rekle ne! tržnim odnosom – torej denarju, špekulacijam, oderuštvi in podobnemu. A s cerkvami se je bilo in se je še vedno mogoče pogoditi, in tako je danes na primer Rimskokatoliška cerkev trden branik (neoliberalnega) kapitalizma (ni veljalo za papeža Frančiška), kar velja tudi za protestantske cerkve. To se vidi po tem, da stranke, ki se sklicujejo na etos teh cerkva, neoliberalizem javno podpirajo. Res pa je tudi, da so Kitajska in islamske države dolgo nasprotovale kapitalizmu, pa tudi Francija

je bila v zgodovini manj naklonjena kapitalizmu kot Anglija. Razumljivo, saj se je Anglija naglo industrializirala, postala največja kolonialna sila in s tem največji svetovni trgovec, kar je čutiti še danes. Kapitalizem pa je, kot je zapisal Wallerstein (2006), stvaritev neenakosti sveta in zato za svoj razvoj potrebuje neenako raven svetovnega gospodarstva. To je veljalo v preteklosti in velja tudi danes, saj globalizacija bolj kot katera druga ekonomska paradigma omogoča izkoriščanje mednarodnih virov (Rizman, 2014; Mlinar, 2012). Tovrstna globalizacija kot tudi kapitalizem zato nimata prihodnosti; človeštvo se jima bo moralo, da bo preživelo, odpovedati, ohranilo pa bo materialno življenje in tržno gospodarstvo, povezano z družbeno odgovornostjo.

Kapitalizem se je povsem poistovetil s trgom (obstajajo seveda različni trgi), ki je postal – tako je videti – za dolgo izključna vez med produkcijo in porabo. Zato je bilo ves ta čas (in je še) produkcije, ki ni pristala na trgu, vse manj. Razumljivo, saj cilj kapitalistične proizvodnje po Marxu (in v praksi) ni uporabna vrednost, ampak menjalna (posledično presežna). Večina produktov je tako dobilo menjalno vrednost, ki se je realizirala najprej na tržnicah, te pa so obstajale tudi v neevropskih delih sveta, tudi na Kitajskem, kjer ni bilo sejmov in borz in zato se kitajski kapitalizem ni razvil (Braudel 2010, str. 24–25).

Prvinski trg, ki je vzpostavljala nova družbenoekonomska razmerja, je bil za ljudi nekaj skrivnostnega. Zanje je bil skriti dobrohotni bog, ki v dobro ljudi poganja razvoj. Za moralnega filozofa Adama Smitha je bil trg »nevidna roka«, ki zahteva, da stvari pustimo teči po načelu *»laissez-faire, laissez-passer«*, in vzpostavlja dolgoročno medsebojno družbeno odgovornost. Danes, v času zrelega kapitalizma, globalni trg ni skrivnost, marveč je razložljiva in zato razumljiva posledica razvoja proizvodjalnih sil, ki kapitalizmu – zaradi poglobljanja družbene delitve dela – omogoča permanentno širjenje proizvodnje in njeno inoviranje ter vključevanje in izključevanje vedno novih proizvajalcev in proizvodnih tvorcev v proizvodni proces. Ve se tudi, da stihije v gospodarstvu niso le posledica zakona ponudbe in povpraševanja, na kar posameznik nima večjega vpliva, ampak tudi človekove narave, njegovih individualnih interesov, ki dajejo prednost zdaj enemu zdaj drugemu. Prav te različnosti, ki se navadno manifestirajo spontano, so gonilo napredka. Za novodobni kapitalizem je žal značilno, da vse bolj ločuje gospodarska (dobičkonosna) vprašanja od socialnih; slednja prepušča t. i. vitki državi, ki nima virov za njih kritje. Ljudje smo

v novodobnem liberalnem kapitalizmu vse bolj gledalci in vse manj igralci, kar dela premnoge pasivne (in jezne).

Prostotržno gospodarstvo, kolikor ga je dejansko sploh bilo, sodi v začetek kapitalizma, recimo na začetek 18. stoletja, zadnja desetletja pa je čista dogma, ki nam jo vsiljujeta politika in vplivni del akademske ekonomije. Velja omeniti, da so nemški protestanti že v drugi polovici 19. stoletja »program prostotržne konkurence« razglašali za »Macht der Sünde« – moč (oblast) greha.

Michael McCarthy (2014), na primer, pravi, da je tudi ekonomist Karl Polanyi, ki seveda ni bil tako vpliven kot Marx, Keynes ali Hayek, odklanjal to dogmo, rekoč: »Markets can, in principle, be free, which has never been true, nor could it be.«

Modelno gledano, prostotržnost ponuja možnost za nekontrolirano bogačenje korpokapitalističnih elit, ne omogoča pa vzdržnega delovanje socialne države, in zato je danes omejevano tudi v ortokapitalističnih državah. Njeni zagovorniki se zavzemajo za minimalno državo, ki pa je še vedno toliko pri močeh, da garantira tržno ureditev v korist korpokapitalističnih elit (Krugman, 2013; Milanović, 2017).

Prostotržni družbenogospodarski sistem se danes najpogosteje poimenuje kar – neoliberalni. Nekateri temu nasprotujejo, za kar navajajo politekonomske in politične razloge. Nam se zdi tako poimenovanje primerno. Razloge za to najdemo v neoklasični ekonomski doktrini, v kateri je posameznik element atomizirane družbe; osnovna enota sleherne analize je torej človek-posameznik. Ta paradigma iz sedemdesetih let 20. stoletja naj bi delovala v fiktivnem modelu popolne konkurence – tedaj je devalvirala na ekonomsko vlogo države. Dominantno vlogo v tem času dobi navidezna popolna konkurenca, ki naj bi dajala družbeno optimalne rezultate.

Za neoklasike je trg najbolj naravna oblika povezovanja gospodarskih subjektov; človekova intervencija je le instrument za preseganje občasne gospodarske neučinkovitosti. Razlog za to je dejstvo, da so politiki koruptivni in zato je treba vlogo države v gospodarstvu omejevati (Norčič, 1920).

Po mnenju neoklasikov je namreč gospodarstvo sestavljeno iz gospodarskih subjektov, državnih politik in pravnih rešitev, ki zagotavljajo nemoteno funkcioniranje gospodarstva (Norčič, 1990). Moderne institucionalne teorije gospodarstvo že jemljejo kot del družbe, trg pa je zanje le ena od institucij, ki omogočajo njeno funkcioniranje.

64. Začetniki sedanje politične ekonomije

Vse se je začelo z Adamom Smithom (1723–1790), moralnim filozofom, danes bi rekli »politekonomistom«, ki je z Davidom Ricardom (1772–1823) in še nekaterimi postavil temelje klasični politični ekonomiji. Ti možje so se zavedali, da stojijo na plečih svojih predhodnikov. Bili so glasniki mladega meščanstva, ki si je v razpadajoči fevdalni družbi skušalo izbojevati vodilno mesto. Čas, ko se pojavi Smithovo *Bogastvo narodov* (1776), karakterizirajo uspešno opravljena prvotna akumulacija, ki je zahtevala močno državno podporo, angleško pojmovana agrarna reforma in začetki industrijske revolucije (Norčič, 1990). Nastajajo prva kapitalistična podjetja, v katerih je združeno lastništvo, vodenje in upravljanje, kar je dolgo veljalo za ideal. Položaj delavstva, med katerim je bilo veliko otrok, je bil slab; živelo je na robu preživetja. Že v zgodnjem industrializmu se je začelo utrjevati prepričanje, da ima v njem kapital dominantno mesto, delo pa obrobnege (kot da tvega samo kapital). Tako je že zgodnji kapitalizem z razvojem manufaktur vzpostavil konfliktno razmerje med delom / delavci in kapitalom, ki ga tudi današnji postindustrijski čas še ni odpravil, a se je ta odnos s sindikalnimi boji že močno omilil. Iz te realnosti in idej naravnega prava nastane klasična politična ekonomija.

Smith in drugi so videli rešitev v delu, v produkciji dobrin tako v novo nastajajočem kmetijstvu kot v porajajoči se industriji. Oprijeli so se, kot bi danes rekli, delovne teorije vrednosti. Še danes je aktualno Smithovo spoznanje, da kapitalizem ne more trajno in uspešno funkcionirati, če v družbi ni trdne in koherentne etike in morale (danes bi rekli: družbene odgovornosti). To potrjuje tudi dejstvo, da je zgodnji angleški kapitalizem »korigiralo« (vsaj v delu) puritanstvo, to je tista protestantska smer, ki se je zavzemala za evangelijsko čistost in etiko, oprto na samoodrekanje in s tem skromnost (Kerševan, 2012). To in dejstvo, da je za protestante »delo enako molitvi«, je verjetno Webra navedlo na misel, da je kapitalizem morda vendarle na neki način produkt protestantizma. (To potrjuje tudi vedenje o tem, kje se je kapitalizem najprej pojavil.)

Očetje klasične politične ekonomije niso bili dialektiki, kot so bili Marx in njegovi nasledniki. Analizirali so videno stanje in spremembe v ekonomiji, niso pa preučevali vseh mogočih povezav v prostoru in času (Norčič, 1990).

Smith se zavzema za popolno ekonomsko svobodo brez vmešavanja države v ekonomske procese; lahko bi rekli, da je prvinski liberalec. Po Norčiču

(1990, str. 59): »Smith pričakuje, da bodo ekonomske zakonitosti v pogojih svobodne konkurence spodbujale vse lastnike faktorjev k njihovi optimalni uporabi.« Isto vero imajo tudi novodobni liberalci, kljub zgodovinskim izkušnjam s cikličnostjo kapitalistične proizvodnje, s stalno rastjo prebivalstva in rastočo omejenostjo naravnih virov itd. Eni in drugi se še kako zavedajo, da (neo)liberalna paradigma potrebuje državo. Prav v močni državi vidijo orodje za takšno ureditev tržnih odnosov, da v največji možni meri koristijo kapitalistom in njihovim korporacijam. Prav tako verjamejo, da edino kapitalistična država lahko zagotavlja harmonijo in s tem družbeno kohezijo, kar pa ne drži, kajti prosti trg ponuja možnost za monopole in nekontrolirano bogatenje le kapitalskim elitam, ne omogoča pa vzdržnega delovanja socialne države (Callinicos, 2004).

Marx, ki je pozneje dejansko nadgradil klasično politično ekonomijo, jo razume kot tisto, ki gradi na delovni teoriji vrednosti, kapitalistično produkcijo pa obravnava neapologetsko. Marx, pravi Giovanni Sartori, pa ni bil le advokat državnega reguliranja, bil je tudi advokat decentraliziranega menežiranja gospodarstva (Thompson, 1991, str. 156). A prav razne realsocialistične ideje, ki so se začele tedaj pojavljati, so zatem socialistično vsaj za nekaj časa spravile v ropotarnico zgodovine (do zloma realsocialističnih držav).

Prostotržno gospodarstvo, danes bi rekli neoliberalizem, ki je obremenjen z monopoli, je lahko le organiziran projekt, ki potrebuje predvsem vplivne ekstremne egoiste. Njegovi zagovorniki natančno vedo, kdo so podporniki in kdo ne. Močan zagovornik je kapitalistična elita, pri nas posebej t. i. tranzicijska, glavni nasprotniki pa so sindikati, ki jih neoliberalci danes razglašajo za relikv zgodovine ter jih skušajo vedno in povsod diskvalificirati. Mediji, ki so pod kontrolo korpokapitalističnih elit, dopovedujejo bralstvu in poslušalstvu, da zaukazano varčevanje nima alternative in da je treba storiti vse, da bodo dobički poslovnih sistemov čim večji. Da bi to dosegli, je treba zmanjšati plače zaposlenim, minimizirati socialne transferje, odpraviti plačne omejitve za vodilne, odpraviti progresivno obdavčitev ter seveda odpraviti ali vsaj močno omejiti okoljske standarde in normative, ki po mnenju kapitalistične elite preprečujejo investicijske aktivnosti in posledično gospodarsko rast. (To vodi stran od sedanje civilizacije.) Velike zagovornice neoliberalizma v Evropi – še posebej v t. i. tranzicijskih državah – so tiste politične stranke,

ki nimajo potrebne distance do EU, za katero je neoliberalizem edini možni družbenoekonomski model.

Neoliberalni projekt koristi velikim jedrnim državam kapitalizma ter velikim korporacijam, ki prek liberaliziranih finančnih trgov in skupne valute ustvarjajo bajne dobičke. Periferne države in mala podjetja so prisiljena prodajati blago po cenah, ki so nižje od proizvodnih stroškov, kar kompenzirajo na različne načine. To pojasnjuje in upravičuje skrivnostni pojem »konkurenčnost«. Denarna politika je že dolgo stvar EU in ta si počasi polašča tudi fiskalno politiko. V prihodnje, tako kaže, bo celotna denarna politika v rokah evrobirokratov, ki so za nameček še imenovani in ne voljeni.

Slovenija je že del sistema globalnega finančnega kapitalizma; naš pravopolitični sistem je že naravnano tako, da zagotavlja prvenstvo korpokapitalistični eliti in njej služeči politiki. Slovensko gospodarstvo, ki ustvari manj kot 50 milijard dolarjev, je že v celoti integrirano v EU, predvsem v nemško gospodarstvo, kar Slovenijo dela močno ranljivo. Poleg tega Slovenija tudi pri manj pomembnih vprašanjih ne skuša biti alternativa neoliberalizmu (znana je poudarjena kritičnost do grških razmer). Vedno in povsod je ubogljiva kokoška, ki vedno popusti neoliberalnim petelinom, če ne v prvem, pa zanesljivo v drugem krogu.

Ni dvoma: globalizacija je posledica razvoja proizvodjalnih sil, ki skupaj z neoliberalizmom ustvarja monopole in zato nevzdržna socialna razmerja, ki bodo podlaga rušilnemu revoltu – ta se nezadržno približuje. Žal ima neoliberalizem kot pokeynesijanska paradigma tudi v Sloveniji status neizbežnega. Ta *fama* se ustvarja in širi pod pojmom svobode in individualizma, ki sta po padcu Berlinskega zidu postala posebej priljubljena v t. i. postkomunističnih državah, kar je celo razumljivo. K temu prispeva svoje še propaganda, češ da kapitalizem sledi tudi družinskim vrednotam in krepi nacionalno pripadnost. (Takšna misel je bila navzoča že v zgodnjem kapitalizmu 18. in 19. stoletja; Callinicos, 2004.)

Danes ima neoliberalizem v EU že toliko moči, da tudi morebitna (ljudska) nestrinjanja zlahka legalno odpravlja, pa naj gre za določanje visokih obrestnih mer, podpiranje njemu všečnih politikov, saniranje neoliberalnih bančnih lukenj z davkoplačevalskim denarjem ali diskreditiranje posameznikov, skupin in celo narodov (pisanje o »lenih Grkih«), ki se mu niso uklonili itd. (Varufakis, 2016).

Danes po okroglo tridesetih letih intenzivnega (še prej pa prikritega) življenja v neoliberalizmu si stroka, politika pa tudi javnost vse pogosteje zastavljajo naslednja vprašanja, na katera pa ni sprejemljivih odgovorov:

- Je bila vrnitev v poslovne monopole pod oznako neoliberalizma le izhod v sili?
- So se arhitekti tega zasuka zavedali vseh posledic neoliberalizacije?
- So upoštevali, da bo neoliberalizem funkcioniral skupaj z globalizacijo?
- Jih je padec Sovjetske zveze, nastanek novih držav, vzpon Kitajske in nekaterih drugih do tedaj perifernih držav presenetil?
- So se zavedali vseh posledic socialne diferenciacije?

Zapoznele, nepopolne ali povsem napačne reakcije na ekscesne neoliberalne razmere v družbah zaostrejujejo odnose. Zato si upravičeno lahko za opis aktualnih razmer sposodimo Schopenhauerja, ki je zapisal: »Če je ta svet ustvaril Bog, potem jaz ne bi maral biti Bog; ob bedi sveta bi se mi paralo srce.« (Beck, 2009, str. 20).

Ko o tem razmišljamo, se ne moremo znebiti vtisa, da je kapital dobro vedel ali vsaj slutil:

- da mu je ukinitve kolonializma v letih 1950–1960 trajno otežila in podražila dostop do velikanskih nabavnih (surovine, energenti) in prodajnih trgov (obenem pa mu je ukinila stroške za upravljanje nekdanjih kolonij);
- da mu bodo padec železne zaves, povsem izgubljena vera v možnost (realnega) socializma in oslabitev sindikatov olajšali opustitev keynesijske države blaginje in vrnitev k normam prvinskega (monopolnega) kapitalizma.

Dodatno se je, še posebej v osamosvojenih kolonijah in vzhodnih evropskih državah, pojavila neomajna vera v osvobajajočo moč kapitalizma. V teh državah so neoliberalne ideje našle ugodna gojišča. Prejšnji družbenoekonomski odnosi so se skupaj z mnogimi elementi dotedanje socialne države preko noči opustili, sprožen je bil projekt lastninjenja, v Jugoslaviji družbene lastnine, in to brez slehernih zadržkov. Družbenoekonomska struktura se je začela vzpostavljati na neoliberalnih načelih. Ker pravna država ni bila vzpostavljena, so dogajanja tudi v Sloveniji začela spominjati na znane čase prvobitne akumulacije izpred dobrega pol stoletja. Priča smo bili ekspropriacijam in eksploatacijam. (Prvo, recimo temu tako, prvobitno akumulacijo – nacionalizacijo – je v prejšnjem stoletju izvedla realsocialistična država,

drugo denacionalizacijo pa novoustanovljena država Slovenija in njene elite – mislimo na jurišno privatizacijo po devetdesetem letu 20. stoletja.)

Kljub temu so tako novonastalo slovensko družbo in državo protagonisti teh dogajanj bahavo poimenovali svobodna, pluralna in demokratična družba (celo socialna), četudi vse bolj temelji na t.i. novi neoliberalistični ekonomiji. Ta evforija je trajala kakšnih petnajst let. Med tem časom je brezposelnost naraščala, delovnih mest, predvsem za mlade, šolane ljudi, je bilo vse manj, mezde (plače) so padale ali, v najboljšem primeru, stagnirale, priča smo bili deindustrializaciji; investicij, zlasti v realni sektor, ni bilo, dohodki prebivalstva so padli, povpraševanje je stagniralo, sposobni mladi ljudje so se začeli izseljevati. Dokler se je bilo moč zadolževati po nizkih obrestnih merah, je še šlo. V letu 2008 pa je kriza udarila z vso silo. Na začetku je bilo rečeno, da gre le za finančno krizo, danes že vemo, da gre za globoko družbenoekonomsko krizo, ki ogroža tudi tradicionalno etiko in moralo. Vse več jih je, ki pravijo, da gre za krizo kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema (Merhar, 2010).

Med tem časom se je svet – delno spontano delno zaradi pravočasnih sistemskih sprememb in drugačne ekonomske politike nekaterih držav – razdelil na:

- Države, kjer je bilo domače povpraševanje v primerjavi s ponudbo precej šibko (Kitajska, delno Nemčija). Te države so ustvarile konkurenčne blagovne fonde za izvoz, posledice česar so bili viški na njihovih plačilnih bilancah.
- Države, ki so svojo rast gradile na zadolževanju, kar je vodilo v kasnejšo tajkunizacijo (na primer Slovenija), ker so se krediti uporabljali pretežno za lastniško centralizacijo kapitala (združevanje kapitalov), ne pa za njegovo koncentracijo (povečanje na osnovi akumulacije). Posledice tega so bili manki pri plačilnih bilancah, ki so jih financirale države s krediti (z viški kreditodajalk). Krog je bil tako sklenjen, in sledila so politična preračunavanja in zaostrovanja (Perkins, 2012).

Danes imamo države, ki svojih blagovnih fondov ne morejo izvoziti, ker prezadolženi kupci nimajo denarja, njihovo nadaljnje zadolževanje pa zaradi prezadolženosti ni mogoče. Znana ekonomska kvadratura kroga. Prezadolžene države ne bodo mogle vrniti dolgov.

Obstajata dve nepopularni in tvegani rešitvi: odpis dolgov ali inflacija. Inflacije pa se Nemčija zaradi zgodovinskih izkušenj zelo boji. Odpisi dolgov so torej edina alternativa. Kenneth Rogoff (2014) pravi, »...da niti popolno

varčevanje niti grobe keynesijanske spodbude ne morejo pomagati državam iz pasti, v katero so se ujele zaradi visokih dolgov. Skrajni čas je, da se začnemo pogovarjati o odpisu dolgov na evrskem območju.»

65. Predlagane rešitve so nujne

Vse vrednostne in organizacijske spremembe, ki se nanašajo na razumevanje in dnevno funkcioniranje ekonomije in jih predlagam v tej študiji, so nujnost, če želimo, da človek in sedanje življenje na Zemlji preživi.

Znano je, da kapitalistični ekonomski sistem in strankarski družbenopolitični sistem nista popolna, ko pa ju združimo, da bi kapitalizem demokratizirali, nekatere slabosti pogosto interferirajo (škodljiva sinergija), in zato je zavestna vloga pluralne demokratične države nujnost. Gibanja iz preteklosti, kot so Zavzemimo Wall Street, Slovenska pomlad ali upor evropske periferije zoper bruseljsko politiko, le potrjujejo znano, namreč da se ljudje ne uspejo združiti, da bi zrušili sistem, ki jih izkorišča, in se združiti v boju za boljši jutri. Dobro organizirana nacionalna država je ta čas še edina opora »ponižanim in razžaljenim« državljanom. Bruselj pa desetletje gradi naddržavo, medtem ko slabi nacionalne države, ki jih je v Evropi res izredno veliko, več kot kjer koli na svetu. Evropski narodi se tako rekoč brez izjeme bojijo, da bi v imenu ta čas še virtualne evropske identitete izgubili nacionalno, ki je narodom družbeno in kulturno vezivo – nekaj, kar jim nudi (vsaj) občutek varnosti. Zato je logično, da so nacionalne države evrofilom in neoliberalcem ovira pri doseganju nadnacionalne evropske identitete ter neoliberalne globalizacije. Dodajmo: (humanistična) globalizacija je nujna, obstoječi neoliberalizem pa je bil stvar izbora svetovnih političnokapitalskih elit – stanje svetovne ekonomije kaže, da je bila ta izbira pred desetletji napačna, razen za elite, a še njim koristi zgolj kratkoročno.

Globalizacije nacionalne rešitve ne zanimajo – po definiciji mora namreč zreti »čez«, iskati nadnacionalno, ki pa mora biti »za združene nacije« vendarle sprejemljivo. Zato tudi vse, kar je nacionalno, bije preživetveni boj.

Čeprav so eksaktne znanosti na najbolj rigorozen način nakopičile že obilo dokazov, da je treba družbenoekonomski sistem, katerega edini cilj je dobiček, ki ga ženeta človeški pohlep in želja po stalni rasti na omejenem planetu,

opustiti in mu najti alternativo, vplivni ta spoznanja zavestno spregledujejo. Tisti, ki teh zaključkov ne sprejemamo, smo deležni vseh mogočih diskvalifikacij. Kljub temu se ta asocialni družbenoekonomski sistem s svojo okoljsko agresivnostjo, ki presega vse dosedanje agresivnosti, v Sloveniji vendarle ne prijemlje, kot bi neoliberalci želeli. V nas je očitno ostalo še nekaj slovanske socialnosti in prvinske navezanosti na zemljo. To se kaže, na primer, tudi v zavračanju tajkunstva, a ne le kot kaznivega, ampak tudi kot moralno zavržnega dejanja na eni strani, na drugi strani pa naši ljudje visoko cenijo podjetnost, ki se udejanja – kot radi pravimo – na zelenicah, in tisto, kar je nastalo na pošteno olastninjeni družbeni lastnini. To terja novo moralno normo, namreč da se za bogastvom ne skriva vedno goljufija, ampak najpogosteje trdo delo, inovativnost in sreča. Žal pa je res, da se ta norma le počasi useda v našo zavest, kar je posledica dolgoletnega lažnega egalitarizma in tajkunstva.

Neoliberalci ponujajo krilatico »*greed is good*«, o tem, kam nas ta požrešnost pelje, pa nič. Prav tako nič o tem, kako nas družbenoekonomski sistem, zasnovan na garanju in trošenju ljudi v korist manjšine, alienira. Neizbežno prihaja čas ničelne in vsaj nekaj časa tudi negativne rasti; nujno bo treba ustvariti pravično delitev.

Slovenija kot ekonomsko šibka in majhna država nima nikakršnih možnosti, da bi zaustavila ta pogubni tok. Bi pa slovenska znanost, politika in, navsezadnje, mediji morali začeti postavljati v ospredje premišljeno varčnost in skrb za okolje, ki omogočata potrebno ne-rast (od-rast), ki bo v temelju menjala sedanji življenjski slog (zlasti premožnejšega dela) prebivalstva. To je edina alternativa, ki jo lahko poimenujemo »družbenoodgovorno gospodarjenje«, forma, ki jo EU – vsaj formalno – že sprejema (EU, 2011).

Ekonomija je vedno odraz vrednostnega sistema družbe. V njej se odražajo politični interesi in s tem politična razmerja. Ekonomija ni tehnični sistem, ni neodvisna od volje in interesov ljudi v družbi. Tam, kjer se na ekonomijo gleda zgolj tehnično, se pravice in svoboščine ljudi počasi, a vztrajno ukinjajo. Kohezivnost družbe začne slabeti, in individualizem začne rušiti sleherno družbenost. Korporacijski kapital, ki ima močan vpliv na politične odločitve, postopoma eliminira konkurenco ter začne po svoji meri določati vsebine in oblike ne le družbenogospodarskega, ampak tudi družbenopolitičnega življenja.

Neoliberalizem sedanjega časa, ki teče znotraj globalizacije, ima cilj, da države – zlasti tiste z obrobja kapitalizma – postanejo zgolj geografski pojem.

Temu poskusu se v zadnjem času v EU ne upirajo le male države, ampak že tudi nekatere jedrne države kapitalizma, kar daje upanje, da EU ne postane enojezično lovišče multinacionalk in njihovih političnih lobijev ali, kot bi rekel Rudi Rizman (2014), »nova Sovjetska zveza«.

T.i. dolžniška kriza, sprožena leta 2008, nosi v sebi dvoje sporočil:

- iz nič ni mogoče narediti nekaj (ustvarjanje fiktivnega kapitala);
- stvari, ki ne smejo biti deregulirane, so finance, trgovanje z zemljo, trgovanje z nepremičninami, z energenti in surovinami, javno šolstvo in javno zdravstvo, in še kaj je tega.

Da bi razumeli današnje korenite spremembe v gospodarstvu in družbi, je treba upoštevati še, da je v osemdesetih letih 20. stoletja industrija stopila v postfordistično obdobje. Zato danes osnovna proizvodna enota, na primer, ni več tovarna, ampak so to manjše fleksibilne enote, ki pa potrebujejo povezave. Proizvodnja ni več množična in strogo standardizirana, ponudba na trgu je zato raznolika kot nikoli doslej. To je čas skokovitega razvoja informacijske tehnologije, pretok informacij se dnevno povečuje, temu sledijo spremembe v gospodarstvu in družbi, življenjski slog ljudi se stalno menja, celo živimo dlje, a se tudi hitreje staramo, kot pravijo antropologi in socialni gerontologi.

Zaključimo lahko, da je za sodobni kapitalizem značilno razsipavanje sredstev (proizvodnih virov) in da ni naravnan k ustvarjanju uporabne vrednosti. Intenzivno se ropajo naravni viri, pa naj bo to potrebno ali ne, degradira in onesnažuje se okolje, izdelujejo se produkti, škodljivi človeku, množično se proizvaja luksuzno blago, veliko sredstev se porabi za reklamiranje in predvsem gre veliko v vojaške namene.

Trg ni vsemogočen alokator proizvodnih tvorcev, a v mnogih primerih poskrbi za njihovo najboljšo izrabo. V duhu naše razprave ponovimo za Andrejem Kirnom (2014, str. 131), da bo v ekosocialistični, torej družbenoodgovorni družbi, »trg lahko funkcioniral samo znotraj spoštovanja ekoloških omejitev«.

Trg pa ima, poudarimo, nekatere slabosti, ki jih je treba odpravljati ali vsaj minimizirati njihove negativne učinke, v nekaterih primerih je treba poskrbeti tudi za netržne povezave med gospodarskimi subjekti. Lep primer za to so potrebna vlaganja v raziskave in razvoj. Po Lizbonski strategiji naj bi za te namene namenjale države 3 % BDP. Od tega naj bi 1 % sredstev zagotavljale države, 2 % naj bi prispeval zasebni sektor (Demšar, 2013, str. 67). Iz različnih

študij pa izhaja, da prispevajo države za bazične raziskave, ki so podlaga slehernemu družbenoekonomskemu razvoju, okrog 80 % potrebnih sredstev, ker velja prepričanje, da tržni mehanizmi ne alocirajo dovolj sredstev za tovrstne raziskave. Sem sodijo tudi sredstva, ki zadevajo ekološko problematiko.

Naštejmo še nekaj znanih slabosti trga, ki jih najpogosteje navaja različna literatura:

Trg temelji na konkurenci, ki sili podjetnike k učinkovitejši izrabi proizvodnih tvorcev. Tam, kjer ni konkurence, ne funkcionira. Obstajajo pa različne oblike nepopolne konkurence, kot so, na primer, oligopoli, kjer le nekaj trgovcev obvladuje celotno tržišče, monopoli, ki izključujejo sleherno konkurenco, ali pa monopsonska stanja, v katerih je za posamezno blago samo en kupec. Na trge posega tudi država, recimo s carinami in drugimi uvoznimi dajatvami, daje nepovratna sredstva izbranim proizvajalcem ali na kak drugačen način protežira posamezne gospodarske subjekte. Nepopolna konkurenca vedno škoduje potrošnikom in ne spodbuja razvoja gospodarstva.

Trg optimalno funkcionira, če udeleženci razpolagajo z vsemi potrebnimi informacijami. Informacije so torej pomemben proizvodni dejavnik, za njihovo pridobivanje potrebujemo čas in denar.

Družbena, še prej pa tržna nestabilnost povzroča neskladja med ponudbo in povpraševanjem. Cene v tem primeru niso realne, priča smo špekulacijam, ki dezavuirajo funkcijo trga.

Trg ne funkcionira optimalno zlasti na področjih javnih in kolektivnih dobrin (infrastruktura, vojska, policija, gasilci itd.).

Posameznik na rabo teh dobrin nima odločujoče vloge, ker jih pač uporabljajo vsi prebivalci te ali one skupnosti. A tudi v teh primerih skuša država ustvarjati konkurenčna razmerja.

Zato država izdaja dovoljenja za obratovanje, zapira dejavnosti, ki so škodljiva za okolje, določa standarde in normative, ki zavezujejo tako proizvajalce kot potrošnike, planira izrabljanje zlasti redkih naravnih virov in podobno.

Časovni horizont tržnih odločitev je praviloma omejen. Zaradi tega je planiranje nujno. To zagotavlja boljšo izrabo proizvodnih tvorcev na posameznih lokacijah, preprečuje stečaje, izgube delovnih mest in podobno.

Trg ne zagotavlja harmoničnega razvoja družbe, ker sledi predvsem kvantitativnim ekonomskim parametrom.

Trg niti ne zagotavlja optimalne delitve dohodka med proizvodnimi tvorci. Zato mora moderna država iz ekonomskih in socialnih razlogov vedno vplivati na delitev dohodka, navsezadnje tudi zato, da je zagotovljena primerna raven potrošnje.

Neoliberalci slabosti trga ne priznavajo. Če pa že, vztrajajo pri trditvi, da so te veliko manjše od slabosti, ki jih povzročajo netržna (državna) interveniranja. Pravijo, da gre tudi v tem primeru za manifestacijo (sicer izkrivljenih) tržnih zakonitosti, toda edino prostotržno gospodarstvo po njihovem omogoča liberalnost, torej svobodomiselnost, tržno pobudo brez nepotrebnih omejitev in tudi državljansko svobodo (Felber, 2010, 2012).

Ni sporno: moderne družbe morajo biti liberalne – to pomeni, da morajo na prvo mesto postavljati svobodo in človekove pravice, kar velja tudi za ekonomski podsistem. Težave, ki smo jim priča zadnja leta, pa niso posledica »družbene liberalnosti«, ampak »liberalne ekonomske politike«, ki izbranim ekonomskim subjektom dopušča zmotno, praviloma neprofesionalno in tudi neetično ravnanje do ljudi in do narave (primer: ravnanje t. i. osamosvojenega finančnega kapitala). Pri tem gre v prvi vrsti za opuščanje nujnih regulacij, ki varujejo skladnost ekonomskega življenja; kapital se, na primer, centralizira, a se ne koncentrira.

Nasprotniki neoliberalizma zato nismo nasprotniki svobodoljubja, ampak nasprotujemo neodgovorni neoliberalni ekonomski politiki, ki je delo vlad oz. parlamentarnih večin; te pa pretežno služijo monopolističnim podjetjem. »Ekonomske cunami«, najprej na ameriškem in kasneje na globalnem trgu, je posledica opuščanja nujne državne regulative, opuščanja potrebnih tržno-planskih povezav ter razkroja etike in morale nosilcev – zlasti ekonomske politike, na to je že opozarjal Adam Smith (2010). Problem je v tem, da po volji nosilcev ekonomske politike interesi korporativnega kapitala anulirajo dejansko voljo ljudstva. Gre za znani demokratični deficit, pri čemer se akterji sklicujejo na trg in tržne zakonitosti ter zavestno spregledujejo znane tržne slabosti.

Trg je torej treba na izbranih področjih ekonomije opustiti, ne sme postati izključni in vseobsežni družbeni regulator; drugače rečeno: družba ne sme postati tržna družba dozdevno svobodnih posameznikov le zato, ker so v sleherni družbi stvari, ki nimajo tržne vrednosti in jih tudi ni mogoče določiti

na tržni način. Dejstvo je, da ta retorika in praksa glorifikacije tržišča vodita v poblagovljenje življenja.

Ob diskusiji o vlogi in pomenu prostega trga in o vlogi države v gospodarstvu, ki že nekaj časa plamti, bi lahko ponovili za Remarqueom: *Na Zahodu nič novega*. Velja dobesedno. Primer: švicarski ekonomist in zgodovinar Jean Charles Léonard de Sismondi je že v 18. stoletju videl v prosti konkurenci oz. »nevidni roki« korenine vsega zla (Norčič, 1990, str. 78). Podivjani individualizem lahko reši le država s svojimi ukrepi, je menil. Zavzemal se je za solastništvo delavcev, bil pa je proti socialistom. (Morda pa bi bil za družbenoodgovorno gospodarjenje?)

Liberalizem na ekonomskem področju (zveni protislovno) ne sme biti nenadzorovan. Zavedati se moramo, da večina današnjih zahtev za svobodni trg dejansko zahteva protekcijo velikih tržnih igralcev. Zato je pomembno, kdo in po kakšnih merilih nadzoruje družbenoekonomsko življenje v sleherni državi in danes vse bolj v naddržavi.

Ali tržno gospodarstvo potrebuje državo?

Odgovor je: Potrebuje jo! Država in trg sta namreč soodvisni in sinergijsko povezani instituciji, nista drug drugemu alternativa. Celo prostotržno gospodarstvo ne more funkcionirati brez učinkovite pravne države. Ta ne sme biti le »nočna čuvajka«, ampak mora imeti realne vplive na gospodarska gibanja. Že Adam Smith je vedel, da brez trdne in učinkovite pravne države, brez potrebne regulacije trga in brez etičnega posloводства namreč ni učinkovitega tržnega gospodarstva (Štiblar, 2008, str. 62).

Enako Keynes (2006), ki je leta 1936 s knjigo *The General Theory of Employment, Interest and Money* dokončno zrušil Sayev zakon trga in je bil zagotovo najvplivnejši meščanski makroekonomist prejšnjega stoletja. Ni se loteval temeljev kapitalizma, tj. izkoriščanja, temelječega na prevladujoči zasebni lastnini, bil je le »serviser« družbenoekonomskega sistema, v katerem je »zamenjal nekatere izrabljene dele, ga podmazal in pognal«, če ostanemo pri primeri. Kapitalisti so bili z remontom kmalu zadovoljni in upali so, da so dobili *perpetuum mobile*, torej kapitalizem za vse večne čase.

66. Keynes in vloga države v ekonomiji

Mislim, da je bil Keynes kar prvi iz kroga, ki se je eksplicitno zavzemal za aktivno vlogo države v gospodarstvu, za državni intervencionizem. Knjiga je nastala pod vtisom velike ekonomske krize 1929/33 in je bila morda tudi zato relativno ugodno sprejeta. Če država funkcionira normalno, je rast s tem zagotovljena. Za razliko od nekaterih današnjih ekonomistov in svetovalcev vlad je bil prepričan, da »vlada ni problem, ampak je del njegove rešitve«. Gotovo bi soglašal s tezo, po kateri je treba znano Smithovo »nevidno roko« kontrolirati (da ne bi prihajalo do kratkoročnih in enostranskih odločanj), sicer napredka in, končno, družbenega blagostanja ni.

Danes je situacija, *mutatis mutandis*, identična. Zdravljenje z recepti iz preteklosti očitno ni več uspešno. Potreben je svež pogled na ekonomsko stvarnost, in zato razviti svet danes potrebuje »z marksizmom oplemenitenega novega Keynesa«, ki bo imel dovolj znanja in avtoritete za uveljavitev novih pogledov za izhod iz družbenoekonomske krize, katere jedro je kriza kapitalizma kot družbenoekonomskega sistema, bi rekli Viljem Merhar in drugi (2014). Kaj pa če novi keynesi so, le sedanja kriza še ni dovolj globoka, da bi utižala pogoltne kapitaliste? Morda, a žal se razmere za uspešen izhod iz krize iz dneva v dan slabšajo.

Preverljivih dokazov za nujno reafirmacijo sedanje države je obilo. Povojno obdobje je bilo uspešno tudi zato, ker je bilo veliko potreb, ljudje pa skromni; države so imele aktivno vlogo v gospodarstvu, trg pa je zato funkcioniral optimalno. Opuščanje razumne ravni državne intervencije je torej zanesljiva pot v gospodarsko katastrofo. Tako nastale razmere so navidezno legalne, dejansko pa so konfuzne – pravo je zlorabljeno, demokracija ugrabljena. Nepremišljena deregulacija trga ustvarja zakon džungle, kjer v t. i. svobodni konkurenci tajkuni-plenilci ogrožajo vse druge tržne subjekte. Primerno celovita regulacija je torej nujna, saj brez nje ni predvidljivih tržnih razmerij. Erhard Eppler (2009, str. 231) zaključí svojo knjigo z mislijo: »...the market needs a functioning state capable of effective action.« Lahko bi rekli, da brez dobro organizirane države ni učinkovitega trga, brez slednjega pa ne učinkovitega gospodarstva.

Čeprav je človek (morda celo predvsem) egoistično bitje, se večina med nami le zaveda, da je vsak vendarle del skupnosti in da moramo za dobro skupnosti tudi delovati, zavedajoč se pri tem, kot pravi Anton Trstenjak (1985, str. 2006), da je »...človek sam sebi začetni in končni problem.« Za dobro

skupnosti lahko uspešno delujemo le v primeru, da so razmere stanovitne in prihodnost vsaj v načelu predvidljiva. V tem primeru je stopanje na trg in izstopanje subjektov z njega nekaj povsem normalnega. Tudi riziki so v tem primeru pravično porazdeljeni.

Tam, kjer liberalizacija in deregulacija nista v pravem razmerju, so krize pogostejše. Te pa vedno prerazporejajo družbeno premoženje v korist poslovno-politično privilegirane manjšine. Ta čas bo 1 % najbogatejših ljudi na svetu kmalu prehitel vrednost premoženja preostalih 99 % prebivalstva (Furlan, 2014). To potrjujejo tudi javno dostopni podatki za ZDA iz zadnje krize, da je namreč pred krizo leta 2008 imel 1 % najbogatejših ljudi v ZDA v lasti 40 % vsega premoženja, danes 70 % (Mulej in Dyck, 2014). Krize so torej vedno v funkciji razlaščenja enih in bogatenja drugih, te ekscese preprečuje edino intervencija vlade. Zato je razumljivo, da sedanji neoliberalizem, ki teče znotraj globalizacije, ne potrebuje samostojnih držav, ki so trdne zastopnice nacionalnih interesov; želi si države, ki bi bile zgolj geografski pojem. Temu se na našo srečo – kot že rečeno – vse bolj upirajo tudi nekatere jedrne države kapitalizma in zato obstaja realno upanje, da EU ne postane enojezično lovišče multinacionalk in njihovih političnih botrov.

67. Za (ekonomski) liberalizem naj bi veljalo naslednje

Ekonomski liberalizem, posebej novi, sedanji, temelji izključno na zasebni lastnini. Zato so, na primer, v Sloveniji tolikšni pritiski na privatizacijo, kar se utemeljuje s tem, da je olastninjenje v njej družbenega (sedaj državnega) premoženja (tu je bil lastnik že znan) – ključni element ekonomske učinkovitosti. Rezultati tega izsiljenega lastninjenja so, da imamo podjetja z lastniki brez kapitala, zaradi česar so se dolgovi podjetij prenesli na banke. A tudi banke imajo lastnika brez kapitala – slovensko državo. Znano je namreč, da država ni imela rezerv, zato se je morala zadolževati, in to pod zelo neugodnimi pogoji. Politika je dolgo živela v zmotnem prepričanju, da se bo ta problem reševal znotraj že ustanovljenih ali bodočih ustanov EU, kot so Ekonomska monetarna unija, Evropska centralna banka, Evropski stabilizacijski mehanizem, fiskalna unija in podobno. Marjan Senjur (2012) je imel prav, ko je opozarjal, da bi Slovenija morala zgraditi svoje mehanizme, ki bi

na nacionalni ravni dopolnjevali evropske. (Nekaj več o slovenski genezi preobražanja družbene lastnine v zaukazano zasebno lastnino glej Mencinger, 2013.) Ti procesi lastninjenja se pogosto izrabljajo za podrejanje perifernih ekonomij jedrnim državam kapitalizma.

Bistveni element liberalizma (vobče) naj bi bila svoboda posameznika, ki pa je tudi gibalno gospodarskih aktivnosti. Človek je, pravi Anton Trstenjak (1985, str. 339), tudi kot svobodno bitje »nihajoče«, niha med »nujnostjo in svobodo«. Ta njegova »nihajoča svoboda« pogosto ni omejena s svobodo drugih, kar ustvarja nesvobodo mnogih. Zato se mora človek vprašati, kako ta dejstva uskladiti z načelom svobode za vse. Ima več svobode tisti, ki je bogatejši, človeško agresivnejši, bolje informiran, podjetnejši, navsezadnje bolj zdrav? Če je tako, pozabimo na enakost pred zakonom. V tem primeru bi bila vrata v brezpravje na široko odprta.

»Neoliberalna svoboda« pa je, žal, izključno v funkciji prinašanja dobička danes predvsem lastnikom finančnega kapitala. Za doseganje tega cilja je treba državo »osvoboditi vseh regul in institucij«, ki to ovirajo. Država, ki to zagotavlja, je neoliberalna država, v propagandnem jeziku Zahoda pa je to – svobodna država.

To je daleč od tistega, kar pravi Immanuel Wallerstein (2006, str. 117), namreč da »...svoboda večine predpostavlja dejavno sodelovanje večine; predpostavlja, da ima večina dostop do informacij; in predpostavlja, da obstajajo načini, kako je mogoče mnenja večine prebivalstva prevesti v večino mnenj zakonodajnih teles.«

Neoliberalne države sicer krepijo korporativizem, zasebno podjetništvo in razredno vladavino, so pa sumničave do demokracije in nasprotnic civilne družbe, ker je ta zunaj kontrole države. Država tako postaja privilegirana korporacija kapitalske elite, ki ovira svobodno tržno tekmo. Povezovalni element v teh družbah je najpogostejše umetno generiran občutek notranje in zunanje ogroženosti (ta čas so to najpogostejše begunci). Pri tem igrajo v teh državah pomembno vlogo religije in nacionalizmi za mobilizacijo lastnih virov v neizprosni tržni tekmi. V neoliberalnih državah, posebno tranzicijskih, nastajajo močna ksenofobna gibanja, ki občasno eskalirajo v rasistične izgrede. To zadnje potrjujejo tudi minule balkanske vojne, politična in vojaška zaostrovanja na Bližnjem in Srednjem vzhodu ter v Ukrajini, vse bolj pa se to kaže tudi v t. i. begunski krizi, ki ji ni videti konca, kar načenja trdnost EU. (To pogosto koristi drugim centrom svetovne moči.)

68. Sta lahko trg in plan v kompatibilnem medsebojnem odnosu?

Seveda sta lahko, a to razpravo je nujno treba začeti z razmišljanjem o potrebni liberalizaciji in regulaciji gospodarskega in družbenega življenja, in to po pameti.

O potrebnosti trga in plana so stroka, politika in javnost razdeljeni. Te razprave nastopajo v valovih; mnenje, ki prevlada, je potem začasna podlaga družbenoekonomskemu sistemu. Ob koncu dvajsetih let 20. stoletja je Stalin vpeljal centralnoplanski gospodarski model in za kratek čas je bilo (tudi zaradi priprave na vojno) videti, da ni več dileme: državno lastništvo nad proizvajalnimi sredstvi in centralno planiranje sta edina prihodnost človeštva.

A že v začetku petdesetih let 20. stoletja je postalo jasno, da ni tako (Černe, 1960; Kidrič, 1979).

Polarizacija glede tega je vsakič popolna. Dejstva potrjujejo, da sta liberalizacija in regulacija tako kot njuni ekonomski izvedenki prosti trg in planiranje v sinergijskem medsebojnem odnosu. Da gre za pomembni politekonomski kategoriji, kaže tudi dejstvo, da gospodarstvo terja več tržne svobode, a hkrati tudi potrebno plansko usmeritev. Zveni protislovno, a je razumljivo – gospodarstvo (družba) si od obojega obeta koristi.

Dva primera:

Liberalizacija (deregulacija) v začetku leta 1980, znana pod imenom reaganomika oziroma thatcherizem, je pomenila selitev večine virov, ki so bili do tedaj pod kontrolo države, v privatne roke. To je okrepilo korporacijski kapital, ki, mimogrede povedano, v ZDA pomembno financira tudi volitve. Izvoljenci ljudstva se praviloma kasneje (na pretkan način, seveda) kapitalu oddolžijo tako, da sprejemajo zakonske in podzakonske predpise, ki omogočajo korporacijam »privatizacijo dobičkov in nacionalizacijo izgube« (Rizman, 2014).

Največ deregulacij je bil deležen bančni sektor, kjer so kontrolne mehanizme dejansko ukinili. Prišlo je do »inovativnega« bančnega poslovanja – v obtoku je bilo nenadoma veliko fiktivnega kapitala, ki je omogočil realokacijo realnega bogastva (lastnine), in ker ni bilo več regulacij, je nastopila »legalna korupcija«. Tako nastale korporacije so postale »*too big to fail*«, nedotakljive torej (Bembič, 2012) v oblikovanju protikriznih ukrepov, v zahtevah po drugačni regulaciji finančnih sistemov in v zahtevah po reformiranju fiskalne politike. Ob tem, ko so izvoljenci ljudstva prepričani, da na državno raven

prinašajo *vox populi*, ko od vlade brezsravno terjajo, naj vendar kaj stori za zagon gospodarstva, negirajo zaukazano prostotržnost, so dejansko neke vrste »ljudski keynesijanci«; hočemo reči, da zahtevajo regulatorno državo, in to v jeku neoliberalizma.

Da sta plan in trg v sinergijskem odnosu, naj utemeljim še z naslednjim:

V družbi – kot tudi v živi in neživi naravi – srečujemo v vsakem trenutku ravnovesna stanja, ki zagotavljajo stabilnost sistema, in potrebna neravnovesja, ki zagotavljajo gibanje, v ekonomiji: napredek ali nazadovanje. V duhu našega razmišljanja bi lahko rekli, da je funkcija plana v prvi vrsti vzpostavljanje ravnovesnih stanj, trg pa funkcionira v razmerah neravnovesja in zagotavlja naravno dinamiko, na primer pretok blaga, storitev in delovne sile. Ključno vprašanje katere koli družbe je, kako dolgoročno zagotavljati ravnovesna in neravnovesna stanja. Če se ravnovesje med njima poruši, družba zaide v težave in napetosti se neracionalno sproščajo.

Tržno (menjalno) gospodarstvo zlasti v razmerah popolne konkurence teži k povečevanju dobička podjetij, zato skuša vedno bolje – a pogosto neodgovorno – izrabljati razpoložljive proizvodne tvorce, tudi delovno silo, in okolje.

Če želimo to izkoriščanje odpraviti, imamo dve možnosti:

- prva je proletarska revolucija, ki je ne kaže ponavljati;
- druga pa je, da skušamo najti odgovor na vprašanje, ki so si ga – vsaj okroglih dvesto let – zastavljali politekonomisti, med njimi tudi Andrej Gosar (1994, str. 47): »Kako tržno gospodarstvo urediti tako, da bo istočasno, ko služi zasebnemu stremljenju po čim večjem dobičku, tudi v polni meri ustrezalo splošnim koristim in potrebam družbe?« Lahko bi tudi rekli, kot pravi Nara Petrovič (2015), da je za to potreben »skok iz škatle starih paradigem«.

Žal pa človeštvo v času obstoja tržnega gospodarstva ni naredilo pomembnejšega koraka k rešitvi – če se obče izrazimo – odnosov med delavci, kapitalom in naravo. Ves čas ponavlja prežvečeno in vedno znova stopa na napačno pot. Potrebna pa je le sinteza znanega, in brez predsodkov bi morali vzpostaviti tržno-planski ekonomski sistem, ki na pravi način povezuje gospodarstvo oz. njegove aktivnosti in preoblikovanje profitnega v dohodkovni motiv (Kidrič, 1979). Delo (delavci) in kapital sta v tem primeru po pomenu (če ni monopolov) izenačena proizvodna tvorca, vsa družbenogospodarska aktivnost pa teče znotraj narave, ki v končni konsekvenci določa meje človekovih aktivnosti.

Da človeštvo tega odločilnega koraka do sedaj ni naredilo, sta verjetno dva razloga:

- pomanjkanje znanja odločevalcev;
- strah pred možnimi napačnimi odločitvami.

Je to kvadratura kroga? Upamo, da ne. Rešitev, kar je predmet te študije, je treba iskati v inovirani vlogi države, v mešanem lastništvu, v tržno-plan-skem gospodarskem sistemu, v povsem inoviranem vrednostnem sistemu oz. inovirani etiki in morali, na kratko rečeno: v potrebni družbeni reformaciji v smeri družbenoodgovornega gospodarjenja, ki je za nas nova družbenoeko-nomska paradigma.

France Černe (1960, str. 319) je to izrazil, rekoč: »Planiranje in tržni mehanizem si lahko predstavljamo tudi po dialektični triadi: planiranje – afirmacija (teza), delovanje tržnega mehanizma – negacija (antiteza), konkretni gospodarski procesi – (sinteza).«

Je trg res sinonim podjetniške in s tem sleherne svobode? Je in ni.

V kapitalistični družbi je načelno vsakemu pod enakimi pogoji dostopen kapital, z njim lahko ustanovi podjetje in postane podjetnik, torej kapitalist. Prav tako se lahko vsakdo odloči, da ne bo podjetnik in bo na trgu delovne sile tržil svoje delovne sposobnosti, postal proletarec ali pa bo, ker ima posebna znanja, po katerih je veliko povpraševanje, postal del srednjega razreda. Kapitalizem potrebuje svobodnega posameznika, zato so v kapitalističnem sistemu zakonsko varovane tudi vse druge posamične pravice in svoboščine državljanov.

Trg, na katerem naj bi delovali neosebni sili ponudbe in povpraševanja, deli podjetnike in delavce na uspešne in neuspešne, s tem pa se družba tudi socialno diferencira. To je idealna liberalistična razlaga prostotržnega mehanizma, ki je, pravijo, naraven in zato večno pošten odnos. (Pri tem se zavestno pozablja na monopolizacije, ki ga delajo »nepoštenega«.) Dosežena cena je kompromis med njima. Tako oblikovana tržna cena določa status podjetja in zaposlencev. Sociologi bi rekli, da je trg, če ni deformiran, sinonim podjetniške svobode.

Teoretski premislek in izkušnje potrjujejo, da mora biti ta tržna sposobnost nujno regulirana, sicer nastopijo ekonomski in družbeni problemi. S to regulacijo – sem sodi na primer protimonopolna zakonodaja – država odpravlja druge t. i. tržne slabosti, s čimer ne sme povzročiti t. i. vladne napake, in podobno, kar vse dela trg učinkovit, da je poslej pošten povezovalc gospodarskih subjektov.

Tako poseganje na trg (finančna pomoč države izbranim panogam in celo podjetjem) pa je vedno rezultat kompromisa politične moči, torej vsakokratnih socialnih napetosti in fleksibilnosti gospodarskega sistema. Tako so na primer ZDA iz krize 1929 leta izšle z »*new dealom*«¹ Franklina D. Roosevelta. (Ob tem velja povedati, da se tovrstne »finančne pomoči«² pogosto izrabljajo v politične namene in da se z njimi ustvarjajo nove neenakosti, lahko pa tudi podružbljanje gospodarstva. Delitev tovrstnih državnih pomoči mora biti zato premišljena in, danes bi rekli, tudi transparentna (torej družbenoodgovorna).

Da bi razumeli, zakaj je prišlo do opustitve keynesianizma in sprejetja neoliberalizma, je, po mojem spoznanju, treba poznati vsaj naslednja dejstva:

ZDA so v sedemdesetih letih 20. stoletja opustile varovanje svoje valute z zlatimi rezervami. Tedaj so z državami OPEC-a sklenile dogovor, da je nafta mogoče kupiti le za dolarje. Cene nafte so porastle, države pa so za nakup nafte morale kupovati dolarje. S tem so ZDA za tiskanje denarja dobile realno kritje (Leskovič Vendramin, 2004).

Svetovni trg je po drugi svetovni vojni, to je 40 let, rasel, zahvaljujoč splošnemu razvoju svetovnega gospodarstva. Ameriško gospodarstvo ves ta čas in še danes upada, ostaja pa dominantna vojaška sila, pod njeno ingerenco je velik del energetskih, zlasti naftnih virov.

Kriza v letih 1974 in 1975 je bila prva mednarodna kriza kapitalističnega gospodarstva po drugi svetovni vojni (Štor, 2002). To je bila tudi prva recesija, torej upadanje celotnega gospodarstva. Šlo je za krizo hiperprodukcije, ki je obstajala v posameznih državah in so jo te reševale predvsem z reguliranjem denarja v obtoku. Kapitalistične države so iz dolgoletne inflacije, ki je poganjala produkcijo, prešle v stagflacijo; ostale so pri doseženi stopnji gospodarske rasti ob istočasnem upadanju kupne moči, in končno zdrknile v slumpflacijo, v nenaden padec cen.

Leta 1987 se je zgodil kolaps newyorške borze (Kastelic, 1997).

Ekonomski analitiki in politiki so prišli tedaj, kar je težko razumljivo, do zaključka, da keynesijanstvo, ki poudarja ekonomsko vlogo države in njene lastnine, ni kos nastalim razmeram. Zato so se odločili za novi liberalizem, ki je obetal potešitev materialnih interesov političnih in ekonomskih elit razvitejših držav.

V slabih 30 letih prakticiranja neoliberalistične politike in prakse zapade svet v novo, to pot dolžniško krizo, ki je dejansko kriza izobilja (*Kriza izobilja*, 2015).

Znotraj samega kapitalizma ta ni rešljiva (zmanjšale so se potrebe – posledica mezdne politike – in zato je, tudi zaradi upada industrijskih investicij, upadlo povpraševanje). Ta kriza je devalvirala veljavno etiko in moralo; spet je postalo ključno že povedano zmotno prepričanje, da »iz nič lahko ustvarimo nekaj«. V obtok je prišlo vse več denarja brez kritja. Vse je bilo nenadoma, kot že rečeno, dopustno deregulirati, pod kontrolo elit pa so ostale finance ter trgovanje z zemljo, nepremičninami, energenti in surovinami. To je obenem obvarovalo privilegije elit.

Govorjenje, da je bistvo trga v konkurenci in pravičnosti in da je trg sinonim za svobodo, vse bolj zanikajo rastoča monopolizacija, centralizacija in internacionalizacija industrije in finančnega kapitala. Ljudje se zato čutijo vse bolj ogroženi, združujejo se, protestirajo in zahtevajo ekonomsko pravičnost, pravičnejše mednarodne odnose ter ekonomsko in s tem socialno varnost. David Harvey (2012, str. 267) pravi, »... da je treba zagovarjati povsem drugačen paket pravic, ki bi vključevale pravico do življenjskih priložnosti, do političnega povezovanja in 'dobrega' upravljanja, do nadzora neposrednih proizvajalcev nad proizvodnjo, do nedotakljivosti in celovitosti človeškega telesa, do kritiziranja brez strahu pred povračilom, do spodobnega in zdravega življenjskega okolja, do kolektivnega nadzora nad skupnimi viri, do proizvodnega prostora, do različnosti, pa tudi do pravice, inherentne nam, kot pripadnikom neke vrste.«

Stoletja je bilo povpraševanje večje od ponudbe. Pred desetletjem pa je prišlo do ključne spremembe: ponudbe je precej več. Prišlo je do »obrnjenega neravnovesja«, to pa terja spremembo družbenoekonomskega sistema. Kapitalizem, katerega zgodovinsko dominantna naloga je bila razvoj proizvodjalnih sil, je izčrpan; prihaja čas, ko je nujno preiti na pošteno zadovoljevanje potreb človeštva, in to z redistribucijo dohodkov in premoženja.

69. Ta obrat bo nujen

Ta preobrat bo nujen, bo naporen in dolgotrajen, upajmo le, da bo tekel in se iztekel mirno. Glavna ovira je in bo kapital, ki želi prek svojih evnuhov ohranjati privilegirani položaj in spodbujati pogoltnost (čeprav naravnih virov zmanjkuje). Zaradi pogoltnosti je rast nujna, osemurni delovnik minimum, podrejanje dela kapitalu trajna usmeritev itd.

Zoper to so današnji revolti od Ljubljane prek Pariza do Londona, New Yorka ... Srd je torej že tu, le globalno formo še potrebuje, da se bo zaustavila, če bo treba tudi nasilno (o, da se ne bi!), ta pogubna smer neoliberalne globalizacije. Nedavno dogajanje v Grčiji daje upanje, da se spremembe lahko zgodijo po parlamentarni poti.

Trg zanesljivo ni sinonim sleherne svobode. Ključno vprašanje, če sledimo želji po inoviranju trga in če ostajamo znotraj terminologije, ki se je razvila v zadnjih dobrih 150 letih, je, ali lahko obstaja »tržni socializem«.

Ta skovanka ni kaj novega. Pojavila se je že v dvajsetih letih 20. stoletja, kar kaže na to, da so ljudje že tedaj dobro poznali pomanjkljivosti čistih oblik enega in drugega družbenoekonomskega sistema in so zato iskali sintezo, torej neko novo kvaliteto. Posebno živo je bilo to razmišljanje (tudi v Sloveniji) v drugi polovici osemdesetih let, ko je bilo jasno, da se realsocializmu čas izteka. Omenili bi še vedno aktualno razpravo Bogomirja Kovača »Blagovna produkcija in rekapitalizacija socializma« (*Časopis za kritiko znanosti*, št. 103/104, leto 1987). Za razliko od Bernarda Brščiča, ki sleherno razpravo na temo socializma navadno konča s trditvijo, da se socializem zaradi svoje neživljenjskosti sprevrže iz utopije v distopijo (verjetno misli v nekaj neobstojnega), je Kovačeva analiza poglobljena, uporabna tudi danes, ko je ideja socializma spet aktualna. Kovač namreč pravi, da blagovna produkcija (ta znotraj družbenoodgovorne paradigme ostaja) »modificira« značaj socialističnih produkcijskih odnosov in določa meje njihove socialističnosti. Če je blagovna produkcija zgodovinsko, notranje in zunanje objektivno dana, potem tržni socializem zahteva redefinicijo socializma. Socializacija kapitalistične strukture blagovne produkcije zato vodi v teoretsko in zgodovinsko »kapitalizacijo socializma«. To *mutatis mutandis* velja tudi za družbenoodgovorno paradigmo, ki je inovativna in odprta za vzpostavljanje novih družbenoekonomskih razmerij – ta bodo upoštevala tako socialne kot ekološke parametre.

Za tradicionalno razmišljujoče pa ta skovanka še vedno zveni protislovno. Trg namreč predpostavlja izostreno opredeljena in varovana privatna lastninska razmerja, njegovo temeljno poslanstvo pa je ustvarjanje dobička. Socializem, ki ga poznamo iz dosedanje prakse, je torej realsocializem, to pa je družbenopolitični sistem, v katerem je večina kapitala v lasti države. Ta sistem daje prednost delitvi in ne ustvarjanju, kar vodi v kolaps sistema, pravijo njegovi kritiki. Enako naj bi veljalo tudi za družbeno lastnino, ki smo jo imeli pri nas

v času samoupravnega socializma. Tudi ta naj ne bi bila lastnina zaposlenih, torej delovnih ljudi, bila naj bi državna. V tem primeru naj bi šlo le za zavajajočo retoriko.

Tovrsten razmislek je po našem poznavanju povsem ideološki, socializem je pač za mnoge sinonim za kaj slabega. To bi se potrdilo že, če bi namesto »tržni socializem« vpeljali pojem »država blaginje« – ta skovanka je za večino ljudi sprejemljiva; spominja jih na najlepša poveljna leta, vsebinsko pa dejansko pomeni enako, grobo rečeno, seveda.

Družbenoekonomski sistem, poimenovan tako ali drugače, ki bi bil v interesu ljudi, je nujno sestavljen iz elementov enega in drugega, tržnih in planskih povezav, če želimo, da bo omogočal državo blaginje oz. tržni socializem. Tovrstna razmišljanja niso redkost; tisto, kar manjka, je praksa.

70. Slabosti trga

A preden bomo skušali odgovoriti na to vprašanje, ki že dolgo deli stroke in politiko, ponujam naslednjo tezo. Če ima trg slabosti, potem je logično, da ga je treba na tem segmentu omejiti oz. dopolniti, kar v praksi pomeni na drugačen način vzpostaviti povezave med gospodarskimi subjekti.

Literature o tem je obilo. Temeljno nemoč trga bomo strnili v nekaj točk:

- trg ne zagotavlja enakomerne gospodarske rasti, bolje rečeno: razvoja, kar je želja modernih družb oz. držav;
- trg ne preprečuje nastanka monopolov, ki rušijo konkurenco in svobodni trg;
- trg povzroča tržno nestabilnost, še posebej občutljiva je na trgu delovna sila;
- trg povzroča socialno neenakost, ki največkrat nima podlage v delu;
- trg lahko le v pravno urejeni državi poskrbi za optimalnejšo izrabo razpoložljivih proizvodnih tvorcev;
- trg ne preprečuje pretirane izrabe redkih proizvodnih tvorcev;
- trg ne varuje zdravja ljudi in naravnih pogojev bivanja;
- trg, pravijo njegovi zagovorniki, je sinonim svobode, kar ne drži;
- trg je podlaga t.i. svobodnega gospodarstva, ki temelji na prostovoljni izmenjavi dobrin in storitev.

Tisto, česar trg ne upošteva, je dejstvo, da je človek družbeno bitje in prav ta njegova družbenost mu določa ravnanje. Teza, da človek, s tem ko uveljavlja

svoje interese, obenem služi tudi interesom drugih, ne velja. Če bi to veljalo, bi bile kapitalistične družbe harmonične, so pa razredne, socialno razklane. In še: gospodarske dejavnosti teko znotraj naravnih danosti, ki so jim hkrati omejitve in spodbuda. Trg agresivno izrablja naravne danosti le izjemoma, deluje pa varovalno.

Za nas je torej eno izmed ključnih vprašanj, ali je mogoče na današnji stopnji gospodarskega razvoja in družbene zavesti odpraviti trg in konkurenco. Po našem mnenju ne, prav zato razmišljamo o možnosti »tržnega socializma«, beri: prevladujoče družbenoodgovorne paradigme.

To predlagamo najprej zato, ker si ne predstavljamo, da bi plan mogel nadomestiti vse povezave med ekonomskimi subjekti in ljudmi, kar pa še ne pomeni, da pristajamo na to, da bi trg smel neusmiljeno diktirati konkurenco – tu mislimo na monopole, ki obvladujejo trg. Čeprav je ta čas videti, da se je razvoj zaustavil, trg in privatna lastnina sta zacementirala odnose, »čisti ameriški tržni sistem« pa je dokončno premagal evropskega »socialno-tržnega«. K temu je treba dodati še t. i. novo ekonomijo, temelječo na informatiki in menedžerizmu. To vse je pognalo konkurenco do neba, podjetja so začela kanibalsko žreti druga drugo, do nedavnega redno zaposleno delavstvo pa se je začelo pretvarjati v začasno zaposlene, ki imajo dejansko vlogo reprodukcijskega materiala. Na ljudi in okolje se je povsem pozabilo, in to kljub temu da se ve, da so naravne danosti pogoj sleherne gospodarske aktivnosti, zadovoljni ljudje pa garant družbene kohezivnosti, oboje tudi v pogojih ničelne fizične rasti, ki je zagotovo prihodnost (Mulej in Dyck; 2014).

Najvišje vodilo je ta čas postala »delničarska vrednost«, ki pogosto raste in prav tako tudi pada, kar povzroča gospodarske lome in osebne tragedije. Pred dobrimi 50 leti je dobršen del Evrope prizadela nasilna tranzicija v realsocializem, sedaj se na podobno nasilen način vzpostavlja neoliberalni kapitalizem. Dejstvo pa je, da uspešnost gospodarstva, merjena zgolj z dobičkom, ne more biti edini družbeni cilj, vsaj tako pomembna sta politična in socialna stabilnost. Glede tega je treba povedati naslednje:

- dejstvo je, da je naravnih virov na voljo vsak dan manj in da jih je zato treba trošiti preudarno; spoznano je, da ni dopustno, da se človeštvo še naprej izčrpa v medsebojnih bojih za večji profit in pri tem zanemari svojo človeškost;
- družbe, ki ne skrbijo za družbeno kohezivnost, so politično nestabilne;

- in končno: trg, ki povedanemu pogosto ne streže, je zato nujno treba renovirati.

Pod prisilo EU je bila tranzicija v Sloveniji razumljena kot prehod iz samoupravno-socialističnega gospodarstva s pretežno družbeno lastnino v kapitalistično tržno gospodarstvo s pretežno privatno lastnino. Ta naravnost je bila napačna. Slovenija bi morala, če bi ji seveda bilo dopuščeno, tranzitirati v tržno-planski gospodarski sistem, zasnovan na mešani lastninski strukturi.

Posledic te zmotne naravnosti je več, med njimi je tudi tajkunizacija. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja skoraj nihče ni imel sredstev, da bi olastnil dolčerajsnja družbena podjetja. Logična posledica je bila, da so se ta siromašila z odprodajo t.i. nepotrebne premoženja ter odkupovala s sredstvi podjetij v korist političnih izbrancev. Podjetja, ki temu modelu niso sledila, so olastnili zaposleni in so zato preživela brez večjih pretresov. Nova, na »zelenici« nastala in pošteno olastnjena podjetja, ki so bila v družbeni lasti, tvorijo danes hrbtenico slovenskega gospodarstva. Druga so propadla, mnogi primeri bremenijo sodišča, delavci pa so na cesti.

Tako ne razmišljajo vsi. Ponovno citirajmo Bernarda Brščiča (Smith, 2010), ki je gotovo eden boljših apologetov neoliberalizma, saj rad pravi, da je socializem (verjetno misli, da kateri koli, saj ga ne definira) posledica »bolnega uma«. In dalje, da gre za »socialno utopijo« ter da se tovrstne utopije vedno končajo v »peklu realnega socializma«. S to njegovo konstatacijo, sicer mnogim všečno, ne soglašam: deluje mi statično. Sem pač miselno neobremenjen in odprt in verjamem v uspešno socialno prihodnost človeštva, ki je možna ob udejanjanju načela soodvisnosti / sovisnosti. Nimam v mislih »reinženiranja človeških duš«, kakšnega prisilnega poenotenja, odklanjam politični in vsak drug monizem, verjamem pa v možnost, da je človeštvo sposobno trg in družbeno-ekonomski plan uporabiti za racionalno izrabljanje naravnih virov ter pri tem dosegati potrebno socialno pravičnost, in to v okviru demokratičnega postopka.

Kritični do liberalizma, tedaj prvinskega, so bili tudi njegovi sodobniki, kot so Thomas More, Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen in drugi. Modeli, ki so jih ponujali, so bili »utopični«, ni pa nobenega dvoma, da so v svojih spisih problematizirali nekatera ključna vprašanja liberalnega kapitalizma. Posebno mesto med kritiki liberalnega kapitalizma ima Karl Marx, ki je z znanstveno perfekcijo v številnih svojih delih, najbolj s *Kapitalom*, seciral kapitalizem, v čemer ga do danes še nihče ni presegel. Tisto, do česar smo

pri njem lahko upravičeno kritični, je, da se ni osredotočil na t.i. prehodno obdobje, ki ga je poimenoval »socializem«, ter da ni analiziral ekoloških posledic kapitalizma – to slednje je opravičljivo, ker ekološki problemi tedaj še niso vznemirjali, niti najbolj nadarjenih ne. Morda Marxa tudi zato ne, ker mu je bila, kot pravi Božidar Debenjak (1970, str. 91), narava »družbena kategorija«, torej: ukvarjati se z »družbenimi odnosi« pomeni ukvarjati se tudi z naravnimi, ekološkimi. Ko bodo torej urejeni odnosi med delom (delavci) in kapitalom (kapitalisti), bo človek tudi odgovorneje ravnal z razpoložljivimi naravnimi viri.

Po vsem tem, kar vemo danes, ni le dopustno, ampak je celo nujno trg ohranjati, odpravljati njegove slabosti v »hodu«, prostotržnost pa omejevati, če se pokaže, da je to potrebno, in to takoj, sicer se problemi nevarno akumulirajo.

Utopični socialisti ter Marx in marksisti niso bili oz. niso edini, ki so dvomili in še vedno vsaj dvomijo o tezi, da je kapitalizem poslednja faza razvoja družbenoekonomskih odnosov. Naj omenimo le dva: prvi je Keynes, ki je v tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je razmišljal, kako iz tedanje velike gospodarske krize, spoznal potrebo po državni intervenciji, s katero bi zagotovili polno zaposlenost. Zanj torej država ni bila le »nočna čuvajka«, ampak tudi kreatorka gospodarskega življenja slehernega skupnostnega okolja. S to svojo tezo je afirmiral vlogo ekonomske politike, ki je od tedaj dalje del železnega repertoarja vsake moderne države. Po vsem tem ni nič čudnega, da so Keynesa poimenovali »Marx kapitalizma« ter da je obilo avtorjev primerjalo teoriji teh dveh velikanov ekonomske misli. Eden od teh je tudi Paul Mattick (2014).

Prvi korak v tej smeri bi bil t.i. zeleni preboj, ki bi moral biti Slovencem blizu. Njegovo jedro zaobjema smotrnejšo izrabo gozda, raba obnovljivih virov energije, umnejše kmetovanje in večja izraba intelektualnih potencialov družbe. To vodi v večjo naslonitev na lokalne vire, kar, sodimo, že sedaj ni v nasprotju z evropsko zakonodajo.

Drugi korak: Danes se večina razvitih držav nagiba k temu, da funkcionalno poveže vlogo države in trga z namenom, doseгati ob upoštevanju celovitosti in soodvisnosti / sovisnosti učinkovito konkurenco; poudarek je na: »učinkovito«. To edino zagotavlja zadovoljevanje osebnih, skupnih in splošnih potreb oz. interesov. Izkušnje kažejo, da morajo vlade posredovati, da se omeji onesnaževanje okolja, ublaži brezposelnost in zmanjšajo premoženjski razponi med bogatimi in revnimi.

Države morajo skrbeti za družbeno kohezivnost, z monetarnimi in fiskalnimi regulacijami pa morajo ohranjati tudi makroekonomsko stabilnost. Vse to je del zavesti državljanov in državljanov, ki se kaže zlasti tedaj, ko od politikov, torej države, terjajo, da vendarle kaj storijo za ponovno oživljanje gospodarstva. V tem primeru gre na eni strani za negacijo prostotržnosti in na drugi strani za – recimo temu – »ljudski keynesianizem«. Regulacije je torej nedopustno jemati kot zlorabo oblasti za doseganje parcialnih interesov, ampak izključno kot postavljanje ekonomskih, pravnih, organizacijskih in drugih vzvodov in omejitev nekaterim gospodarskim subjektom, vse z namenom, da se zaščitijo ekonomski, a ne le ekonomski, interesi posameznikov in pravnih oseb; toda ne le izbranih in privilegiranih. Če teh regulatornih mehanizmov ni, lahko nekateri ekscesi dobijo dimenzije, ki onemogočajo racionalno sanacijo, ker so poslovni sistemi, kot pravijo, *»too big to fail«*.

Današnji trg je prenasičen s produkti. Tudi s Schumpetrom in njegovo teorijo razvoja, grajeno na inovacijah, si ne moremo kaj prida pomagati (Schumpeter, 2010; Mulej idr., 2013). In dalje: novih nabavnih in prodajnih trgov ni več, vedno več je prebivalstva in vse manj je naravnih virov, potrebnih za produkcijo. Slednje je bilo, žal, v družbenoekonomskem življenju upoštevano pozno. Nekateri še danes delujejo, kot da bi se, po Sayu, »produkti kupovali s produkti« ter da denar le posreduje menjavo (narava pa s tem nima ničesar).

Neoliberalni ekonomski sistem ni le vsakodnevna ekonomska praksa, ampak se kaže tudi kot način mišljenja, razume se kot trajna rešitev problema realizacije, kar jemljemo za usodno zmoto. Sistem je namreč pomezdil tudi t. i. srednji razred; dohodki večine prebivalstva so se zreducirali na preživetveni minimum, akumulacija se zgosti pri ozkem krogu kapitalistov (t. i. enoodstotni populaciji), ki pa ne troši dovolj, kar je zaostrilo neskladje med produkcijo in potrošnjo. Prav ta drastičen padec plačilno sposobnega povpraševanja, ki smo mu priča danes, je eden od temeljnih razlogov za krizo, v kateri je svet. (V krizi izobilja ni resničnih potreb; v bedi, v kateri živi 85 % človeštva, pa ni s čim trošiti.)

Kreatorji tega ekonomskega sistema so se pred nekaj leti tega ovedli in skušali neskladje rešiti s povečano kreditno aktivnostjo in vseobsežnim varčevanjem, tudi s t. i. vitko državo v ospredju. (Zveni nelogično, mar ne?) Problem neskladja med ponudbo in povpraševanjem so tako začasno rešili,

a se danes ponovno kaže, to pot v zaostreni obliki. Zadolženost prebivalstva in perifernih kapitalističnih držav je drastično narasla (Grčija, Španija, Italija, pa tudi Slovenija. Tudi ZDA in njeni državljani so močno prezadolženi.) Bliža se čas nujnih odpisov dolgov, kar pa bo pretreslo svet. Govorjenje finančnih ministrov evropskih držav kaže, da EU na kaj takega (še) ni pripravljena.

Vse to je manifestacija protislovja med delom / delavci in kapitalom, če citiramo Marxa. Kapitalizem koncentrira konstantni kapital, ki omogoča razvoj proizvodjalnih sil in s tem večanje organske sestave (družbenega) kapitala. Posledica tega je, da je ponudbe tako po količini kot zvrstno vsak dan več, povpraševanje (zaradi delitve) temu ne sledi, in tako problem realizacije ostaja. Sodimo med tiste, ki vidijo rešitev v spremembi družbenoekonomskega sistema, predlagamo torej družbenoodgovoren družbenoekonomski sistem (ki zajema tudi inovirano delitev).

71. Kapitalizem povečuje vrednost premoženja

Zavedamo se, da je motiv gospodarstva vse od začetkov kapitalizma povečevanje vrednosti premoženja, točneje: profita. Zaradi omejenosti naravnih virov, dnevnega povečevanja števila prebivalstva, želje manj razvitih, da bi dosegli višjo gospodarsko razvitost in podobno, potrebuje človeštvo nov motiv. Cilj večinskega dela javne produkcije mora za razliko od ozko in kratkoročno profitno motivirane blagovne tržne produkcije postati dohodkovno, tj. primerno celovito motivirana produkcija uporabne vrednosti. Ta sprememba motiva in vse, kar prinaša novega, je današnji *kopernikanski obrat* v smeri tržno-planskega družbenoekonomskega sistema, ki je utemeljen na mešanih lastninskih razmerjih. Poimenovali smo ga družbenoodgovorno gospodarjenje (*alias* ekosocializem), a nismo povsem prepričani, ali mu bo človeštvo kos, vsaj ne v kratkem času, zaradi česar je njegova prihodnost ogrožena.

Tudi v tem primeru naj velja, da upanje umira zadnje, a prepričani smo, da je trg treba razvijati in hkrati omejevati, točneje: treba ga je izrabljati racionalno, da bi mogli zapopasti njegove prednosti in se pri tem izogniti njegovim dokazanim slabostim. Zato je za nas ekosocializem (družbenoodgovorno gospodarjenje) dosegljiva *Arhimedova točka*, kjer so ekonomska učinkovitost, okoljska vzdržnost ter socialna pravičnost v ravnotežnem stanju.

Potem ko razvite (v mislih imamo svet, ki ga navadno poimenujemo »Zahod«) prizadene (pričakovana) gospodarska kriza 1929–1933, se iz nje izvije, potem ko je bila sprejeta in v praksi uveljavljena Keynesova teorija, dokončno pa se reši šele z drugo svetovno vojno. Kapitalistični svet sprejme planiranje, in to ne le mikro-, ampak tudi makroplaniranje. Slednje nato maksimalno uporabi v pripravi na vojno, v času vojne in za povojno obnovo. Tako makroplaniranje dobi domovinsko pravico v gospodarstvu Zahoda. Od tedaj dalje se mu razviti svet ne odpove več. Eden od razlogov je tudi, da je ekonomsko, a ne le ekonomsko, planiranje potrebno tudi za konsistentno oblikovanje državnega proračuna (tega je sicer treba postopoma podružbiti), ki v sodobnih državah znaša štirideset in več odstotkov domačega bruto proizvoda. (Financira v prvi vrsti naraščajočo produkcijo javnih dobrin.) Glede na to, kaj državni proračun pomeni za skladen razvoj naravnane družbe, je to povsem razumljivo. Državni proračun je namreč treba jemati tudi kot blažilca tržnih nihanj, ki jim je sleherni (globalizirano) gospodarstvo vse bolj izpostavljeno.

V času neoliberalizma je, na primer, veliko govora o umiku države iz gospodarstva, o potrebi po vitki državi, o nujnosti družbenoekonomskih sistemskih deregulacij in podobnem, a države kljub temu planirajo na področju gospodarstva, še posebej pa na državni oz. družbeni ravni. Znano je, da razvito gospodarstvo nujno potrebuje stabilne razmere in še posebej informacije od države. Pogoji za gospodarjenje namreč morajo biti znani, da bi »gospodarstvo moglo uspešno gospodariti«. V razvitih državah se širi t. i. družbena nadgradnja, kar terjaja *ex ante* regulacijo, tako zaradi zagotavljanja enakopravnega zadovoljevanja potreb davkoplačevalcev in rabe prostora kakor tudi zaradi financiranja potreb države. K temu je treba dodati še rastoče prepričanje, da je planiranje instrument boja zoper entropijo družbenoekonomskega sistema; planiranje pa tudi preprečuje, da bi o pomembnih vprašanjih družbe odločali le posamezniki ali ožje skupine. Vsa ta dejstva potrjujejo znano tezo, da je planiranje tipičen politični proces, pa tudi odnos do njega je političen. Vemo tudi, da je bila, na primer, uvedba centralnoplanskega sistema leta 1928 v Sovjetski zvezi velika zmaga Stalinove linije v takratnem političnem vodstvu države. Zahodne države so začele intenzivneje planirati po drugi svetovni vojni – vsaj od t. i. Marshallovega plana leta 1948 naprej. Petdeseta in šestdeseta leta 20. stoletja so leta t. i. države blaginje (*welfare state*), za kar je gotovo zaslužno mikro- in tudi makroplaniranje teh držav.

Makroplaniranje so začeli v teh državah zanemarjati z uvajanjem »tržnega fundamentalizma« v začetku osemdesetih let 20. stoletja. Glede na koristnost planiranja se ni čuditi, da mnoge države, ki iz ideoloških motivov sicer odklanjajo (družbenoekonomsko) planiranje, še naprej makroplanirajo, to pot *inkognito* oz. tega ne obešajo na velik zvon. Planiranje ima namreč od nekdanj usmerjevalno, informacijsko in koordinacijsko funkcijo. Ta »magični trikotnik« je nenadomestljiv.

Velja poudariti, da je imela Slovenija kot nekdanji del Socialistične federativne (samoupravne) republike Jugoslavije idealno priložnost, da bi racionalnost v planiranju ohranjala in razvijala naprej. V tem primeru bi morala zavreči idejo in prakso vseobsežnega družbenoekonomskega planiranja v imenu t. i. politične racionalnosti, ki je vodila v »dogovorno ekonomijo« oziroma družbenoekonomski sistem, ki je, na primer, zaposloval na stotisoče jalovih »belih ovratnikov«. Samostojna Slovenija bi bila morala ohraniti bistvo družbenoekonomskega planiranja, ki se kaže v tem, da mora država ustvarjati pogoje, v katerih podjetja, ko zasledujejo svoje lastne interese, uresničujejo tudi nujne nacionalne interese. Zavedamo se, da je to težko, ni pa »kvadratura kroga« in je torej rešljiv problem. Prava pot je indikativno dolgoročno in (srednjeročno) družbenoekonomsko planiranje z obveznimi elementi.

Ohranitev življenja na našem planetu terja, da parcialne interese, ki so legitimni in motivirajo ljudi k več dela in boljšemu delu, povežemo v skupni interes, in to na demokratičen način. Tako oblikovani skupni interesi bodo, o tem smo prepričani, motivirali ljudi enako kot njihovi posamični oz. osebni interesi. To ni slovenska iluzija; ni kaprica; ni nostalgija po družbenoekonomskem sistemu, ki se je iz znanih razlogov že davno izpel, takšna je tudi potreba EU danes in ne šele jutri. Dodajmo še, da tisti, ki razmišljamo o družbenoekonomskem planiranju v družbah prihodnosti, pravimo, da ima prihodnost le »dejansko demokratično samoupravno planiranje«, kamor vsekakor sodi dolgoročno indikativno družbenoekonomsko planiranje, ki ga ponujamo.

Razlogi, ki govorijo v prid temu, da družbenoekonomsko planiranje (indikativno družbenoekonomsko posebej) ni ideološki konstrukt, ampak nuja, če želimo ohraniti našo civilizacijo in življenje na planetu, so vsaj naslednji:

V neoliberalizmu, do katerega smo kritični, skušata finančna in korporacijska elita in njuni politični oprode, ne glede na ceno in v čim krajšem času maksimirati profit. Na drugi strani pa so zaposleni in drugi prebivalci države,

ki želijo dostojno in trajno participirati pri ustvarjenem dohodku. Ta čas so razmerja neznosna; to je dejansko socialna bomba, ki tiktaka. Rešitev tega rebusa je indikativni dolgoročni in srednjeročni družbenoekonomski plan z obveznimi elementi, ki edini lahko *ex ante* porazumi (inovirana delitev ustvarjenega) ta razmerja.

Pogoltnost kapitala se kaže v odnosu do klime oz. klimatskih sprememb. Te se naglo spreminjajo na slabše; posledice so vidne na vsakem koraku. Odprava ključnih onesnaževalcev terja globalne strukturne spremembe, ki so planska kategorija.

Nujne so tehnološke spremembe na področju prevoznih sredstev, kmetijstva, ogrevanja itd., ki brez indikativnega družbenoekonomskega in poslovnega planiranja niso mogoča.

Potreben je takojšen planski pristop k sanaciji že močno degradiranega okolja.

Razvoj informatike spreminja družbenogospodarski ustroj, ki ga je mogoče preobraziti le v daljšem časovnem obdobju, in to po enaki planski poti. Individualizem, asocialnost in podobno so kategorije, ki sodijo k etiki in morali, ti pa se spreminjata na skrbno načrtovan, torej enako planiran način skozi sistem vzgoje in izobraževanja.

Pavle Gantar (1993, str. 8) ima prav, ko ugotavlja, da družba, ki »celemu korpusu znanja pripiše ideološko naravo«, veliko izgubi, in neoliberalistična Evropa – torej tudi Slovenija – je z zanikanjem uporabnosti planiranja resnično izgubila veliko.

Odločno zavračamo misel, da želimo z na novo vzpostavljenim indikativnim družbenoekonomskim planiranjem utrjevati kapitalska razmerja. Ne, iščemo le optimalno razmerje med planom in trgom, pri tem pa, kar zadeva planiranje, izhajamo iz razsvetljenskega prepričanja, da obstaja neposredna zveza med *spoznanjem* in *delovanjem* ter da pluralne družbe na sleherni stopnji razvoja znajo in hočejo sebi postavljati cilje, poznajo pa tudi poti in imajo sredstva, da jih dosežejo.

Povsem odklanjamo dilemo: »Ali plan ali trg,« ki je v prvi polovici in delno še sredi minulega stoletja zaposlovala politiko in tudi ekonomsko stroko.

Če pustimo ob strani teorije, ki so to dilemo že negirale, in sledimo praksi, moremo reči, da je praksa, torej realno družbenoekonomsko življenje, to dilemo že davno presegla. Planiranje (predvsem podjetniško) se je tako rekoč

potihoma umestilo v kapitalistične družbe, na drugi strani pa je trg, v bolj ali manj čisti obliki, v deklarirano socialističnih državah ves čas vendarle obstajal. Naš namen je, da to tržno-plansko sinergijo potrdimo in jo kot legalen element vključimo v moderno državo. Takšne države planiranje že danes razumejo kot eno od možnosti za povečanje družbenoekonomske racionalnosti. Nikomur pa ne pride na misel, da bi družba postala »totalna planska družba«, ki bi izključevala sleherno spontanost, kar bi vodilo v osebno nesvobodo in, v končni konsekvenci, tudi v »nerazvoj«. Zato je ekonomist Friedman nekje zapisal, da je planiranje po eni plati inovativno, ker prinaša novosti, po drugi pa je ovira za inovativnost, ker ukaluplja razvoj – nam pa gre, kot izhaja iz naslova tega pisanja, za inovativnost.

Kapitalizem deli družbo, odkar se ve, na lastnike proizvodjalnih sredstev (ki poslovno tvegajo) in večino, ki nima proizvodjalnih sredstev in na vedno negotovem trgu dela prodaja svojo delovno silo. Neoliberalni kapitalizem, ki se je dokončno vzpostavil v poznih sedemdesetih letih in na začetku osemdesetih prejšnjega stoletja (in še kar traja), izrazito manifestira moč lastnikov kapitala in brezsrčno izkorišča tako delavce kot periferne države kapitalizma, kamor sodi tudi srednjeevropska Slovenija. Neoliberalizem je intenziviral izkoriščanje naravnih – tudi neobnovljivih virov. S tem ni zadel le na meje kapitalističnega sistema, ampak tudi na fizične bivalne meje – ogrozil je živost planeta Zemlja.

Mnogi se sprašujemo, kako je mogoče, da je človeštvo zdrsnilo v ta brutalni neoliberalni kapitalizem. Razlogov je zagotovo več. Naj na tem mestu poudarimo dva:

Prvi je v naravi kapitalizma samega. Potem ko je Darwin odkril, kot pravi Dušan Voglar (v osebnem pismu, decembra 2015), da preživijo v naravi le tisti živi organizmi, ki se najuspešneje prilagodijo okolju in danim naravnim virom, predvsem razpoložljivi hrani, je sledilo izkrivljanje njegovega nauka v t. i. socialni darvinizem, ki poudarja agresivnost, moč itd.; vse za potrebe legalizacije brezobzirne tržne tekme. Konkurenčnost je bila tako razglašena ne le za nekaj legalnega, ampak kar za »naravno stanje« odnosov med ljudmi, ne le med gospodarskimi subjekti. Trg je torej bojišče, v katerem zmagujejo najboljši.

Da so potrebna etična pravila tega tekmovanja, je ljudem postalo kmalu jasno. Ta etični kodeks so najprej našli v asketskem protestantizmu. Kerševan (2012) pravi, da je Max Weber nesporno pokazal in dokazal (vsaj to), da imata

zavzeto posvetno delo in racionalna / racionalizatorska pridobitniška usmeritev lahko versko motivacijo. Protestantizem je torej v protestantskih okoljih zagotovo moralno uokvirjal zgodnji (liberalni) kapitalizem, ali drugače rečeno: protestantska askeza je v teh okoljih dolgo časa krotila pogoltno in asocialno naravo človeka. Ko pa postane kapitalizem svetovni proces, ga protestantska (pa tudi kaka druga) etika več ne omejuje; brezmejnemu izkoriščanju človeka in narave so bila s tem vrata na stežaj odprta. Kapitalizem je bil razglašen za edini »naravni sistem«, sistem, ki je povsem skladen s človeško (darvinsko) naravo.

Poznejši realni socializem je v tem zvesto sledil kapitalizmu. Spominjamo se zgodnjih šolskih let, ko so nam učitelji / učiteljice kazali podobe mest z visokimi dimniki, iz katerih se je valil črni dim – vse to je bil simbol napredka. Ker se je ta »napredek« kazal tudi v denarnicah ljudi, je logično, da človeštvo tej paradigmi dolgo ni videlo alternative.

Najprej se je kapitalizem (manj podjetnim) ljudem zameril zaradi svoje asocialnosti oz. izkoriščevalske narave. Sledile so revolucije, ki pa so se kmalu izkazale kot slaba rešitev. Za to razpravo pa je ključno, da človeštvo še celo 19. stoletje in več kot polovico 20. ni zaznalo grožnje, ki jo nosi v sebi kapitalizem, tj. pogosto nepopravljivo degradacijo naravnega okolja. In ko se je končno tega zavedlo, je bilo že skoraj prepozno.

Logična posledica tega dejstva je, da niti ekonomska stroka niti kakšne druge niso iskale sprejemljivih alternativ kapitalizmu. Tisti strokovnjaki, ki so tu in tam, kar zadeva gospodarski model, zasnovan na stalni rasti, izražali pomisleke in ga celo odklanjali, so bili v najboljšem primeru zasmehovani; vse v skladu z dogmo, da kapitalizem nima alternative. Še danes mnogi razmišljajo nekako takole: kapitalizem je OK, le malo ga bo treba sfrizirati in vse bo teklo, kot mora. Skovanke, kot so »ekokapitalizem«, »socialni kapitalizem« (*Socialni kapitalizem*, 2016) in podobne, to potrjujejo. Pri tem pa spregledajo, da gre za *contradictio in adiecto* in se torej išče okrogel trikotnik.

Drugi razlog je v naravi človeka samega. Človek se ne more in ne more sprijazniti s svojo končnostjo. Hoče živeti večno, in to upanje je našel v besedah sv. Petra, ki naj bi bil dejal, da je kristjan po krščanski veri neskončen, večen, ker je Jezus porekel, da »...kdor vame veruje, bo živel, tudi če umrje; in kdor živi in veruje vame, vekomaj ne bo umrl« (Dalmatin in Ošlak, 2011, str. 54). V tem naj bi bil smisel življenja kristjana. Če pa v to ne verjameš, so na voljo

teorije o reinkarnaciji – naše duše se bodo po smrti na novo utelesile v drugem živem bitju in podobno.

Če je torej človek tako ali drugače nesmrten, je večna tudi Zemlja, ki je njegov primarni dom. Tako socialni kot ekološki problemi niso od tega sveta, pač pa so del božjega načrta. O Bogu pa se verjame, da nima začetka, in ve se tudi, da se nič ne zgodi mimo njegove volje itd. Po tej logiki so tudi ekološki problemi izmišljeni. Človek je tako našel vsaj zasilni izhod (izgovor); življenjskega sloga mu torej ni treba menjati.

Ali je vse to elementarna laž, samoprevara, beg pred kruto realnostjo, pravzaprav ni pomembno. S to resnico ali vsaj tolažbo je mogoče (ta čas še) udobno živeti, kar pa pri mnogih ljudeh, skladno z njihovo etiko in moralo, edino šteje.

Marksistična politična ekonomija je dodobra analizirala naravo blaga in njegovo vrednost, vrednost denarja, kapitala in presežno vrednost, plačno oz. mezдно politiko in druge kategorije blagovne proizvodnje, ni pa zaobjela naravnih danosti, ki v končni konsekvenci opredeljujejo gospodarsko aktivnost. Zato je v sodobno politično ekonomijo nujno vključiti okoljske parametre. Novodobni kapitalizem namreč ni agresiven samo do delojemalcev, kar perpetuira družbene tenzije, ampak tudi do narave, ki pa že skozi klimatske in druge spremembe »neusmiljeno kaznuje agresorja«, našo neoliberalno civilizacijo.

Neoliberalizem, ki bo, upajmo, zadnja faza kapitalizma, potrebuje prosti trg in deregulirano oz. deregulatorno državo. Ta je omogočila množično prekarno delo, ki danes v Sloveniji zajema že več kot 40 % delovno aktivnega prebivalstva; enako je spodbudila tudi vedno novo povpraševanje, kar ima za posledico neracionalno trošenje – še posebej redkih naravnih virov, in proizvodnjo izdelkov za »enkratno uporabo« (Močnik, 2015). Soočeni smo s fenomenom: na eni strani se življenjska doba ljudi povečuje (s tem se povečuje tudi delovna doba), na drugi strani pa so življenjske dobe izdelkov vedno krajše (*Življenjska doba izdelka*, 2013). To od delavcev terja stalno prilagajanje oz. učenje, kar zahteva sistemski, tj. kar najbolj celovit pristop; zahteva torej planiranje, in to z vidika ekonomike, morda pa še bolj z vidika človeka, kar je v nasprotju z neoliberalno ideologijo. Priča smo alienaciji, ki je vsaj povojna generacija ni poznala, vsaj ne v taki meri kot sedanja.

Pri mnogih slovenskih podjetjih tega časa upada identifikacija zaposlenih s podjetjem. (Te je dovolj v solastniških podjetjih, bilo pa je tudi več v

času samoupravljanja.) Podjetje doživljajo kot nekaj tujega, v podjetje hodijo le »delat«, torej v »službo«. Naredijo le tisto, kar se od njih zahteva, in nič več. Tudi zato so podjetja danes manj inovativna, kot so bila pred leti. Potrjuje se znana ugotovitev, da pripadnosti podjetju ni mogoče kupiti z denarjem, nedenarna priznanja k poistovetenju s podjetjem pogosto prispevajo znatno več kot denar. Teh pa danes ni kaj prida. Neoliberalizem je delavca razosebil. Stroj in delavec – in slednji je v tem družbenoekonomskem sistemu njegova pritiklina – ustvarjata produkte, ki jih ovrednoti brezosebni trg. Vse drugo je zasebnost, in človek je zato lahko asocialen.

Neoliberalna država ni klasična *res publica*. Podjetja razvitejših držav so povečini v oligopolni ali monopolni situaciji, kar ima za posledico asimetrično tržno strukturo, ta pa je daleč od tistega, kar zagovarja liberalistična (danes neoliberalistična) ekonomska misel. Zaradi teh procesov je bila v tridesetih letih prejšnjega stoletja Keynesova intervencija sprejemljiva. Povpraševanje države je poraslo, a to krize ni rešilo, saj je bila sanirana šele z vojno (najhujšo krizo) in povojno obnovo ter z zagonom industrije. Ko je bila obnova – če uporabimo ta izraz – zaključena in ko ni bilo več potreb za nove investicije v proizvodne kapacitete, je bila družba ponovno soočena s problemom realizacije; drugače rečeno: od tedaj vse do sodobne krize izobilja imamo opraviti z neskladjem med ponudbo in povpraševanjem (Mulej, že citirana dela).

Po tridesetih letih vidne prevlade neoliberalizma že lahko rečemo, da ta niti ni rešil problema realizacije v razmerah hiperprodukcije, visoke brezposelnosti, rastočega pomanjkanja in izginjanja naravnih virov ter prenaseljenosti planeta.

Vedno več nas je, ki se zavedamo, da Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka za obnovo in razvoj, Evropska centralna banka in druge ključne institucije neoliberalnega kapitalizma niso zagotovile preseganja sedanje družbenoekonomske krize. Tako udejanjenje zahtev Washingtonskega konsenza ne prinaša rasti in gospodarske stabilizacije, ampak še naprej pogloblja recesijo v državah, ki so sledile navodilom. Tudi morebitno priznanje napak ne zadostuje; slediti jim bodo morale ustrezne terapije. Kaže, da je zelo zgrešena neoliberalna politika še močno navzoča v glavah najbolj vplivnih ekonomistov, poslovnežev in ključnih politikov, zato terapije zaenkrat še ni pričakovati, vsaj ne od njih.

To, že kar usodno razdvojenost sodobnega sveta, je Russell Brand (str. 193), izrazil z besedami: »Celo skromna ekonomska reforma, kakršno predlaga

Thomas Piketty, je naletela na delirijsko navdušenje na eni strani in na izpade blatenja na drugi.«

Pa vendar razmere vsak dan bolj terjajo odgovor na vprašanje: Kdo in kako naj reši te eksistenčne probleme našega časa in prihodnosti?

Najprej se je treba zavesti, da problem obstaja, ga kot problem sprejeti in se lotiti njegovega reševanja. Kakršna koli apologetska drža tu ne pride v poštev, kajti razmere v svetu so se tako spremenile, da pretekla znanja ne rešujejo sedanjih problemov. Prvi korak v pravo smer bi bilo priznanje, da problem družbene realizacije, na primer, ni tehničen, ampak družbenoekonomski (Merhar, 2010). S tem bi bila podana možnost za temeljito družbeno reformacijo, za inovativne spremembe ekonomskega sistema, celotne pravno-politične nadgradnje in navsezadnje etike in morale.

Tem družbenoekonomskim sistemskim spremembam bi morala slediti konsistentna tekoča in razvojna politika, ki bi morala zajemati vse: monetarno, fiskalno, dohodkovno politiko, politiko plač, javnih del, investicijsko politiko, politiko znanstveno-raziskovalnega dela, socialno, zdravstveno, vzgojno-izobraževalno politiko in druge. Le tako zastavljene parcialne politike bi lahko tvorile globalno anticiklično ravnanje. Vse omenjeno bi morali zaobjeti v primerno celovit model trajne, torej družbenoodgovorne paradigme.

Ne le Evropa, tudi dobršen del drugega vplivnega sveta je danes neoliberalen. Zato ni pričakovati, in niti oportuno ni, da bi katera koli posamezna država edina opustila svojo neoliberalno prakso, skrajšala, na primer, delovni teden ali storila kaj podobnega. Uspešno opuščanje neoliberalne prakse je lahko le globalno, torej: Evropa se mora odločiti za eno ali drugo paradigmo. Ukrepanje posameznih držav bi ustvarilo napetosti, negotovosti, sumničenja, izključevanja, kar bi le otežilo prehod v nov družbenoekonomski sistem, v družbenoodgovorno gospodarjenje. Ključno vlogo pri tem bodo odigrale »nacionalne države« (na primer EU), in zato jih je treba ohranjati v kondiciji. Spremembe inovativnega tipa so nujne, dosegljive pa so le na preudaren način. Pri tem zgodovinskem preobratu bo treba ravnati skladno z načelom *festina lente*. Za Slovenijo Matjaž Mulej in soavtorji (2008, str. 231) na primer lucidno ugotavljajo, da je liberalni kapitalizem v razvitih okoljih postopoma ustvarjal dovolj inovatorjev in podjetnikov, Slovenija pa mora ta manko pospešeno nadoknaditi ali pa bo ostala nova kolonija. To je zagotovo eden od razlogov našega zaostajanja.

Navsezadnje se je treba zavedati, da je nekaterim razvitim državam model globalnega neoliberalizma prinesel tudi koristi (videti je, da Nemčiji), kar pa zna biti kratkega veka. Verjetno razmišljajo, da zagotovo ne bodo zadnji niti v novi družbenoekonomski paradigmi, če so bili prvi po starem. Menimo, da se jim to pot račun ne bo izšel, ker je globalni neoliberalizem presegel nekatere naravne biofizične omejitve, ki niso rešljive na fizično omejenem planetu.

Danes obstaja neizprosno rivalstvo med posameznimi superkapitalisti ter ključnimi državami – ZDA, Kitajsko, Rusijo – in zato je prihodnost sveta negotova. V preteklosti so se tovrstna nasprotja reševala z vojnami, danes pa to ni več mogoče. A ves čas zapažamo t.i. lokalne vojne, ki probleme seveda le odlagajo in jih ne rešujejo. Elementarni premislek vodi do zaključka, da je nova družbenoekonomska ureditev sveta nujnost.

Sedanji globalni neoliberalizem je dosegel svoje meje. Države se zapirajo (ograjujejo). Prostega pretoka blaga, storitev, idej in ljudi je vse manj. To najboljše vedo tisti nesrečneži, ki ob tem, ko iščejo možnost preživetja, dnevno tonejo v Sredozemskem morju in drugod. EU postaja privilegirana domovina Evropejcev, za vse druge pa je neosvojljiva trdnjava. Njeno prebivalstvo se stara, surovinsko pa je vse bolj odvisna od uvoza. To se ne more končati dobro.

Na drugi strani se svet, posebej EU, boji negotovosti in zato, na primer, omogoča Američanom živeti znatno nad njihovimi zmožnostmi. Družbeni proizvod, razpoložljivi naravni viri in zadolženost jim tega življenjskega sloga ne dovoljujejo. (Tudi mnogi drugi živimo nad svojimi zmožnostmi.) A tudi ta čas se izteka, in vprašanje je, kako, na primer, neoliberalne vzornice ZDA in jedrne države EU uokviriti v njihove razpoložljive dohodke, kar te sicer terjajo od drugih, zlasti perifernih kapitalističnih držav.

Znano je namreč, da ZDA že desetletja trošijo več kot ustvarijo, njihov proračun je neuravnovešen, trošijo tudi več surovin in energentov, kot bi smeli. Njihov standard, če smo konkretni, bi se moral čez noč zmanjšati vsaj za 30 %. To se (v kratkem) ne bo zgodilo. Svet je ujetnik ZDA, a te ne morejo še naprej ostati svetovni hegemon – imajo sicer vojaško nadmoč, že nekaj časa pa niso ekonomsko dominantne. Enopolna svetovna ureditev neizbežno odhaja na smetišče zgodovine (prihaja namreč BRICS), kar je novo dejstvo, ki terja ekonomsko in politično preureditev sveta. Neoliberalizem zagotovo ni njegova prihodnost. Upamo, da bo prevladalo spoznanje, da stanja stvari

ni dopustno braniti z atomsko bombo, ki je najbolj zverinska dediščina druge svetovne vojne in ki ubija še dolgo potem, ko pok njene eksplozije onemi.

Tudi propadajoči kapitalizem bo še kar nekaj čas prinašal smrt ljudem zaradi gensko spremenjene hrane, zastrupljenega zraka, morja, sladke vode in še česa. Morda pa se človeštvo le zave, da mora zaživeti družbenoodgovorno, misliti na prihodnost, na potomce?

To študijo razumemo kot spodbudo v tej smeri.

72. Kako je mogoče inovirati trg?

Podlaga za največjo inovacijo je misel, da trg ni vsemogočni povezovalec gospodarskih subjektov ter da je konkurenčnost nekaj, kar je treba kontrolirati, torej tudi omejevati.

Trg obstaja od nekdaj, a tak, kot ga poznamo danes, se je začel razvijati v 17. stoletju (Smith, 2010; *Zgodovina človeštva*, prvi zvezek, 1972). Dovčerajšnji kmet (tlačan) je postal delavec, obrtna delavnica pa tovarna. Ponudba in povpraševanje sta »čudežno« pognali razvoj. Človeštvu se je v nekem trenutku zazdelo, da razvoju, napredku ne bo konca. Treba je le osvoboditi dovčerašnjega tlačana, da bo lahko »svobodno zadihal mestni zrak«, postal industrijski delavec, pravzaprav pritiklina stroju, in na milost in nemilost prepuščen lastniku obrata, ki postaja kapitalist. Nove družbe so se čez noč razklale na brezpravno delavstvo in nov kapitalistični razred. Razpoka ni bila nič manjša kot srednjeveška med tlačanom in fevdalnim gospodom. A pojavila se je še ena nadloga: nihanje ponudbe in povpraševanja. Razlogi za to so bili različni: od padanja kupne moči, nepričakovanih povečanj ponudb, vremenskih sprememb, pomanjkanja surovin do lokalnih in širših političnih nestabilnosti, ki so jih pogosto sprožale tudi osebne kaprice vladajočih.

Moralni teologi, podjetniki, prvi sociologi in ekonomisti, če uporabimo današnje pojme, so kmalu ugotovili, da gre za prikrit, a permanenten konflikt – med delom in kapitalom, bi rekli danes. V 19. stoletju se že pojavijo zaokrožene teorije. Najbolj temeljit je bil Marx v svojem *Kapitalu* (1867–1885–1894), nekako sočasno se je s to problematiko spoprijel tudi papež Leon XIII. (enciklika *Rerum novarum*, 1891). Sledila so krvava obdobja reševanja konflikta. Ekonomska teorija je dokazala, da trg ni vsemogoč povezovalec gospodarskih subjektov,

saj sproža agresijo do okolja in kot brezosebna »naravna sila« izceja nov socialni sloj, od tedaj poimenovan delavski razred.

V začetku 20. stoletja je prevladovalo zmotno prepričanje, da sta vsega kriva privatno lastništvo nad proizvodnimi sredstvi in trg, ta anonimni alokator in nagrajevalec proizvodnih tvorcev. Sledile so revolucije in nasilne nacionalizacije, centralno planiranje pa je postalo koren lečen za vse družbenoekonomske tegobe. Revolucionarna teorija in njena praksa sta zakorakali po različnih poteh. Arhitekti tega projekta so vztrajali v zmoti, da je odnos med delom in kapitalom (degradacija okolja jih še ni vznemirjala) s tem za večno rešen.

A kmalu se je pokazalo, da ni tako: izkoriščanje se je nadaljevalo (tudi okolje se je še naprej degradiralo), realsocialistične družbe so negirale klasične človekove pravice in bile so kapitalističnim ekonomsko nekonkurenčne. Razumljivo, saj so bile v tehničnem, ekonomskem in socialnem smislu zamudnice tudi pri industrializaciji.

Ob koncu drugega tisočletja se je začel dogajati sestop iz novega v staro. Bilo je veliko govorjenja o svobodi, napredku za vse, a kmalu je postalo očitno, da so problemi med delom / delavci in kapitalom ostali, da se okolje še naprej degradira (to pot že dobro poznano dejstvo) in da sta inoviranje trga in plana nujna oz. da je nujna nova družbenoekonomska paradigma, kar je tudi sporočilo pričujočega pisanja.

Poudarjamo: to danes niso več le t. i. (klasična) razredna vprašanja, ki terjajo novo družbenoekonomsko paradigmo, ampak so to elementarno-eksistenčna, preživetvena vprašanja in kot taka zadevajo vse ljudi našega planeta. Zato sta svetovna ekonomija in politika potrebni reformacije, navsezadnje tudi zato, ker triada ZDA – Evropa – Japonska, ki je več kot pol stoletja dajala ton družbenoekonomskemu življenju sveta, že nekaj časa izgublja moč. Vse bolj je treba računati z naglo rastočimi gospodarstvi in t. i. tretjim svetom, ki pa je notranje diferenciran. Tako v svetu nastaja več »enakopravnih« centrov moči, ki uveljavljajo »različne kapitalizme« (žal vse bolj izginja socialno demokratizirani kapitalizem), ki jih neoliberalizem skuša poenotiti v smeri »anglosaksonskega neoliberalizma«, kar pa se mu ne bo posrečilo. Neoliberalni kapitalizem je našel v globalizaciji nov zagon, dokopal se je do novih surovinskih virov in energentov, poglobil vse mogoče delitve, teži k rasti in profitu, kar pa – trdo povedano – vodi v zaton, in to ne le naše civilizacije, ampak življenja sploh. V načelu sprejema naravne omejitve in degradacijo okolja, vire za kritje stroškov

degradacij in tehnološki razvoj pa išče v zniževanju plač in ukinjanju socialnih transferov oz. v vitki državi, ne pa v profitu, kar bi bilo logično.

Ker pa človek niti ne more proizvesti surovin in energentov niti ne more več »odkriti« novih plačilno sposobnih trgov, problem realizacije, bi rekel Viljem Merhar, ostaja. Prav verjetno je, da se v naslednjih letih pojavi poleg dolarja in evra še tretja mednarodna valuta, in to na področju Azije, recimo da bi bil to juan, kar bi prizadelo zlasti ZDA in bistveno spremenilo razmerja v svetovnem gospodarstvu, zaostriilo pa bi tudi globalna politična razmerja.

Inovativnost pri prilagajanju na nove razmere bo nujna. Ni tudi pričakovati, da bodo te spremembe hitre, pristanki na novonastale razmere zanesljivo ne bodo mehki (*soft landing*), nasprotno – trdi bodo (*hard landing*). V teh procesih bo šlo predvsem za prerazporejanje bogastva, zato bodo odpori razumljivi. (Pre)dolgo so bili gospodarji sveta prepričani, da bo neoliberalna globalizacija koristila le bogatim; zdaj je že očitno, da je prispevala tudi k razvoju do včeraj nerazvitih območij, kar je tako rekoč prek noči povečalo svetovno konkurenco. (Problemi, ki jih povzroča globalizacija, pa so se s tem povečali.) Pri tem prednjačijo hitro razvijajoče se države, kar prizadeva zlasti razvita gospodarstva, ki vse težje konkurirajo, in to celo pri produktih visoke tehnologije, s katerimi so leta dominirala. To seveda ni pot k rešitvi ključnih svetovnih problemov.

Ključno vprašanje, ki ostaja neodgovorjeno, je, kaj je za doseganje konkurenčnosti dopustno in kaj ni.

Treba bo:

- normirati delovne pogoje;
- prepovedati zaposlovanje mladoletnikov;
- prepovedati neodgovorno izrabljanje naravnih virov;
- afirmirati socialno vlogo države.

Ta vprašanja je treba razdelati, standardizirati, in – morda na ravni ZN – sprejeti za vse obvezujoč dogovor, katerega izvajanje bo treba kontrolirati, kršitve pa sankcionirati. Na to temo še nisem zasledil nobene študije, kaj šele političnega dokumenta.

Ni dvoma: trg mora biti obvladovan.

Ker smo v nekaterih poglavjih že obravnavali izbrane vidike družbene odgovornosti, dodatno pa jo bomo v poglavju »Še dodatno o družbeni odgovornosti«, obdelali pa smo tudi že trg, bomo v tem delu le na kratko opozorili, v kakšnem medsebojnem odnosu sta družbena odgovornost in trg.

Trg je instrument, ki povezuje gospodarske subjekte.

Na njem se realizirata ponudba in povpraševanje, in to za oba partnerja v danih razmerah optimalno ali vsaj še sprejemljivo. Ne obstaja ena praksa za vse. Tržne povezave so med seboj različne, terjajo torej individualno obravnavo. Zato so potrebne tržne analize, katerih jedro tvori zbiranje informacij. Tržno poslovanje terja pravočasne odločitve poslovodnih. Podjetje ali ustanova, ki posluje družbenoodgovorno, mora odločitve zagotoviti v ekonomskem, tehničnem in etičnem smislu.

Trg poganja konkurenčnost. Z družbenoodgovornim poslovanjem se zagotavlja, da so partnerji na trgu odgovorni tako do svojih zaposlenih in poslovnih partnerjev kot do fizičnega, družbenega in poslovnega okolja.

Nosilci družbene odgovornosti v tem primeru zagotavljajo, da se tržne povezave vzpostavljajo na področjih oz. v dejavnostih, ki so po naravi tržne. Vse tržne aktivnosti morajo v podjetjih in zavodih, ki so se zavezali družbeni odgovornosti, teči skladno s pravili oz. uzancami, h katerim so se zavezali. Družbena odgovornost odpravlja ali vsaj minimizira tako tržne slabosti kot tudi slabosti planiranja, ker je njen temelj triada: odgovornost – soodvisnost – celovitost (ISO 26000; ISO 2010).

In kaj je treba razumeti pod pojmom planiranje?

73. V naravi človeka je, da razmišlja o jutrišnjem dnevu

V naravi človeka je, da razmišlja tudi o jutrišnjem dnevu; hoče, da jutrišnji dan ni dan presenečenja; hoče, da življenje teče predvidljivo; želi ga usmerjati, torej planirati. Planirati v družbenoekonomskem smislu pomeni usmerjati gospodarski in družbeni razvoj. France Černe (1960, str. 318) pravi, da je »...planiranje nasploh najprej zavestna metoda določanja in usklajevanja izbranih ciljev s sredstvi in različnimi akcijami za neko bodoče razdobje.«

Človek je edino živo bitje, ki je sposobno načrtovati svojo prihodnost, torej planirati svoje delovanje. A ne le to: sposoben je narediti vse, da te svoje postavljene cilje tudi uresniči. Zato je razmišljanje o planiranju dejansko razmišljanje o človeku, njegovi naravi in njegovih zmožnostih. Zaradi povedanega je planiranje nekaj naravnega, in človek ga more in zato mora uporabljati. Obenem je eno izmed najbolj kompleksnih in zato najzahtevnejših

človekovih dejavnosti; z njim se tako ali drugače ukvarjajo vse družboslovne znanosti. Ekonomiji pripada na področju planiranja posebna vloga le zato, ker je obilo zastavljenih ciljev materialne narave, za njihovo doseganje pa je treba umno kombinirati razpoložljive proizvodne tvorce, kar sodi v področje ekonomske znanosti, ki mora, kajpada, upoštevati tudi psihološke in sociološke elemente (Kolbl, 2011).

Zastavimo si drzno vprašanje: Ali tisti, ki nasprotujejo planiranju, ki je človeku lastno, želijo slabo človeku in človeštvu, ker ne dovolijo, da v okviru možnosti kreira svojo prihodnost, ali želijo, da človek blodi skozi negotovo prihodnost, da bi bil tako lažje plen raznoterih manipulantov oz. sleparjev? Mislimo, da ne, a res je tudi (od tod zadržki do planiranja), da človek želi gospodovati tako živi kot neživi naravi in tudi (so)človeku in planiranje je primerno za kaj takega. Zato ga mnogi jemljejo kot instrument za omejevanje človekove svobode.

Planiranje je odvisno tudi od tega, kako planer razume naravo, človeka in skupnost, ki ji pripada. Tako Walras za celico narodnega gospodarstva jemlje *homo oeconomicus*, ki je zanj idealizirano, racionalno in nedružbeno bitje (Fabjančič, 1983) in lahko indikativno planira le zase.

Premišljanje o Keynesu in njegovi logiki navaja človeka na misel, da on vidi človeka kot iracionalno in emocionalno bitje, ki ga usmerja vrsta motivov. Človek je v bistvu, pravi, zmedeno bitje, zlasti tedaj, kadar ne prakticira medstrokovnega ustvarjalnega sodelovanja, zato je potreben racionalni subjekt, to je država, ki usmerja tako produkcijo kot potrošnjo. Država udejanja plane z državno ekonomsko politiko. Pri tem je uspešna, če dosega čim več zadostne in potrebne celovitosti v pristopu in dejanjih (Keynes, 2006).

Marx, ki se je zapisal v zgodovino kot najboljši analitik zgodnjega kapitalizma, je bil po osnovni izobrazbi filozof, kar kažejo njegova besedila. Veliko je razmišljal o človeku, o njegovi naravi. Na podlagi njegovih del sklepamo, da je Marx človeka razumel kot biološko, psihološko, sociološko in ekonomsko bitje, kar je skladno z njegovim materialističnim svetovnim nazorom. Človek je zanj naravno in družbeno bitje, je posameznik, ki je integriran v družbo. Tako razumljenemu človeku svobodne volje, ki je odgovoren za svoj in skupen razvoj, je po našem spoznanju namenjeno indikativno družbenoekonomsko planiranje z obveznimi elementi in za takega se zavzemamo tudi sami (Marx-Borchardt, 1977; Debenjak, 1970).

Beseda planiranje torej zbuja v ljudeh različne asociacije. Nekateri vidijo v njem orodje, s katerim je mogoče racionirati proizvodnjo in potrošnjo ali vnaprej preprečiti vse konflikte, ki jih rojeva gospodarsko in družbeno življenje, ali celo povsem zagotoviti skladen družbenoekonomski razvoj.

Praksa kaže, da večina ljudi podpira pri planiranju vsaj naslednje:

- egalitarizem;
- intervencijo države pri odpravljanju težav v gospodarstvu;
- investicije, ki prinašajo boljše življenje;
- skrb za družbeni standard;
- enakopraven razvoj regij;
- solidarnost.

Tretji pravijo, da pojem planiranja obsega le metode in tehnike za odločanje o prihodnjih gospodarskih in družbenih odnosih.

Po našem spoznanju kaže planiranje jemati kot družbenoekonomski odnos zelo različnih akterjev, ki v medsebojnih interakcijah ob rabi raznovrstnih metod prognoziranja in z uporabo modernih tehničnih sredstev načrtujejo najverjetnejši prihodnji razvoj gospodarskih subjektov in najrazličnejših družbenih asociacij.

Podjetniško planiranje, ki je obče sprejeto, je na ravni tako narodnega kot mednarodnega gospodarstva potrebno zato, da z njim povečamo tako podjetniške kot tudi narodno-gospodarske učinke in tako z njimi zmanjšamo izgube, ki bi bile posledica tržnih stihij.

Tako razumljeno gospodarsko planiranje je manifestacija človekove racionalnosti, njegov izostanek pa služi temu ali onemu ideološkemu maliku.

Na nivoju gospodarstva plan ni substitut trgu (zmota realsocialističnih držav), temveč je njegov sinergijski komplement, planirati pa se more in mora le tisto, kar je po naravi stvari planibilno. To je v interesu celotne družbe in zato se ta področja ne prepuščajo individualni pobudi in interesom, ki so navadno ožji in kratkoročni.

Na nivoju družbenih dejavnosti oz. države mora družbenoekonomski plan določati uresničljive cilje. Realsocialistične države tega niso upoštevale in zato je zlasti makroplaniranje (še vedno) na slabem glasu.

Planiranje kot zavestna človekova dejavnost je torej potrebno, a plan na kateri koli ravni je treba razumeti kot prizadevanje posameznika, podjetij in države, da v mejah mogočega trasirajo svojo prihodnost, upošteva je družbeno odgovornost.

S planom na nivoju gospodarstva, na primer, ne odpravljamo protislovij, ki jih generira boj nasprotij (razredna nasprotja), jih pa saniramo, kolikor je mogoče, seveda, z družbenoekonomskim planom; ta daje cilje in informacije za optimalno kombiniranje proizvodnih tvorcev, ki so podjetjem na voljo, in tudi ocene o možnem povpraševanju po določenih izdelkih v časovnem horizontu, ki ga določa plan.

Veljko Bole, vrhunski ekonomski analitik, bi znal reči, da plan v današnjem času izgublja veljavo (je to res?), njegovo vlogo pa naj bi prevzemali številni regulatorji (Slejško, 2009). Ti regulatorji – poudarjamo – in njihovi učinki pa se planirajo, mar ne?

Zakaj je makro- oz. družbenoekonomski plan potreben (rekli bi: nujen)? Potreben (nujen) je torej zato, ker želi blagovni proizvajalec maksimirati dohodek s prodajo svojega produkta, pri čemer je prepričan, da ima produkt uporabno vrednost (o tem ga prepričuje tudi družbenoekonomski plan), čeprav njegov primarni interes ni proizvajati »uporabne vrednosti«, ampak vrednost kot tako (korist odjemalca je pogoj za korist ponudnika).

Kupec pa si želi, na drugi strani, zadovoljiti svoje potrebe oz. maksimirati svoje koristi. To si, kot rečeno, oba želita doseči tudi s pomočjo makro- oz. družbenoekonomskega (mi predlagamo: z indikativnimi in obveznimi elementi) plana.

Delno se da to doseči tudi s plani na podjetniških ravneh, a ti ne zajamejo širših družbenih interesov, zaradi česar cela vrsta družbenih potreb brez družbenih planov ni zadovoljenih. Države, ki iz takih ali drugačnih razlogov nimajo družbenoekonomskih planov, to rešujejo *ad hoc*: s finančnimi, organizacijskimi, komercialnimi in drugimi instrumenti. V vsakem primeru pa trg opravi uskladitev *ex post*. Cene te neuskladitve plačajo tako gospodarske družbe kot država (na koncu pa, seveda, ljudje).

Poudarjamo, da so družbenoekonomski plani vedno in povsod najboljši instrument za racionalno rabo naravnih virov, za varovanje narave, preprečevanje ekoloških katastrof in njihovo sanacijo in podobno.

Nas zanima makroraven (gr. *makros* – velik), torej narodnogospodarska raven (makroekonomsko planiranje), ki je za razliko od podjetniške ravni za mnoge še vedno ideološko sporna, čeprav sta obe zvrsti planiranja v razvitih državah logičen in konsistenten del modernega tržnega gospodarstva, točneje tržno-planskega gospodarstva.

Če prav razumemo Keynesa (2006, str. 384), je on, »zato da bi poslovni sistem ali država izkoristila celoten proizvodni potencial«, predlagal »centralno nadziranje (obvladovanje)« – torej makroplaniranje.

Moderni makro- oz. družbenoekonomski plani po našem vedenju zajemajo (Černe, 1960; Fabjančič, 1983; Žakelj, 1986; Žakelj, 2013):

- direktne alokativne norme, ki se nanašajo na redke vire, ki so na voljo gospodarstvu oz. družbi kot celoti;
- planiranje ekonomske politike;
- planiranje institucionalne strukture, ki zajema administrativni, gospodarski in tržni sistem.

Ti plani, ki so za razliko od trga »vidna roka«, zmanjšujejo podjetniške rizike, mobilizirajo zaposlene in spodbujajo inovativnost.

Strokovnih ugovorov zoper eno in drugo vrsto planiranja ni. Tisti, ki vztrajajo v kritiki, imajo v mislih centralno-planski sistem, ki v modernih, na lastninskem in s tem na političnem pluralizmu temelječih državah, ni mogoč, ker država ni absolutna lastnica proizvodnih sredstev; navadno je le eden od lastnikov, politični sistem pa je strankarski. Država zato nima ne formalne ne ekonomske moči za pripravo in izvajanje tovrstnih planov. Rečemo lahko, da mečejo kritiki vse vrste planiranja, žal, v isti koš.

Pri tem kritiki tudi pogosto spregledujejo, da je pred leti v znanstvenem mišljenju prišlo do preobrata, glede na paradigmo klasične znanosti o družbi (s tem tudi o možnosti planiranja), namreč: nepredvidljivost je pravilo, regularnost (pravilnost; rednost; zakonitost) pa izjema. Kaj to pomeni za področje ekonomije, se sprašuje Kirn (2007). Kar je regularno in zato predvidljivo, je mogoče planirati, odgovarja. Vse več pa je takega, kar je nepredvidljivo. Recimo: razvoj znanosti in tehnologije, reakcije narave na preobremenitve, spreminjajoče se politične razmere in podobno. Toda še vedno je cela vrsta stvari, ki jih je mogoče in celo treba planirati na mikro-, mezo- in makroravni. Kar to načelo terja, je, da se uresničevanje planov tekoče spremlja in korigira, kar terja organiziranost planerske funkcije. Prihodnost je torej negotova, planiranje pa dinamično, in zato danes delamo »scenarije prihodnosti«. Teh je navadno več, odvisno od tega, koliko različnih dogodkov znamo in moremo predvideti.

Planiranje je nadvse zahtevno področje dela; je interdisciplinarna disciplina in od samega začetka, žal, politično kontaminirana. Brez zadržkov se

uporablja na podjetniški ravni, na vojaškem področju in pri gospodarjenju s prostorom. Čeprav je načrtovanje prisotno tudi na področju družbenih dejavnosti, na primer v šolstvu, zdravstvu, športu, kulturi in drugod, vse te planske aktivnosti v glavnem iz ideoloških razlogov niso integrirane v »družbene plane« sodobnih držav, ki pa – kot rečeno – planirajo. Drugače niti ne more biti, kajti proizvodnja ali katera koli družbena dejavnost nikoli ni sama sebi namen; vedno se producira v družbi in za družbo. Proizvodnja je torej vedno družbeni proces, kar pomeni, da so producenti in kupci blaga in storitev med seboj povezani.

Plan in planerji so (po občem prepričanju) diskreditirani, če skušajo s planom:

- avtoritativno ustanavljati ali ukinjati panoge in dejavnosti;
- zanesljivo napovedati tržne dinamike;
- napovedati tehnično-tehnološki razvoj;
- zanesljivo napovedati cene energentov in zlasti redkih surovin;
- napovedati ponudbo delovne sile;
- predvideti migracijske tokove;
- napovedati parcialne in globalne politične spremembe in podobno.

Analitično lahko ločimo tri oblike medsebojnega povezovanja: neposredno naturalno, neposredno plansko in posredno blagovno-tržno. Nas v tem primeru zanima neposredno plansko povezovanje ter predvsem kombinacija tržnih in planskih povezav. Tu ne bomo odpirali vprašanja, ali je družbeno primerno in upravičeno govoriti o »plansko-tržnem« ali o »tržno-planskem« gospodarstvu. Povejmo le, da je že leta 1962 v tedanji Jugoslaviji pisal o tem N. Čebelić, v Sloveniji pa to besedno zvezo vsaj od sedemdesetih let dalje dosledno uporablja Viljem Merhar (Žakelj, 1986).

»Družbeno planiranje« – in enako tudi model »plansko-tržnega« gospodarskega sistema – se vztrajno (ideološko) zavrača, pri čemer kritiki uporabljajo kvazistrokovne (torej domnevno neideološke) argumente (Merhar, 2010; ukinitev Zavoda za družbenoekonomsko planiranje).

Ni dvoma, da je povezovanje trga in planiranja ter iskanje njune sinergije nujnost.

In kaj je miselno ozadje oz. filozofija planiranja? Literatura ga navadno deli na: fatalistično – ta filozofija temelji na prepričanju, da bodočnost določijo (v mislih imamo klasični determinizem brez vsake stopnje verjetnosti

in negotovosti) objektivni zakoni gibanja in razvoja (*Fatalizem, determinizem*, 2014). To prepričanje človeka degradira v igračo v rokah nevidnih sil. Planerji morajo spoznati te zakone in na podlagi teh spoznanj poiskati najracionalnejšo pot v novo razvojno fazo, ki pa je že določena. Hegel, Marx, Engels in drugi so razvili prožno in konkretno koncepcijo nujnosti, ki ne izključuje objektivnega obstoja slučajnosti. Marx v pismu L. Kugelmanu pravi, da so slučajnosti del skupne poti razvoja in se v nadaljevanju skozi druge slučajnosti zopet kompenzirajo (Marx in Engels, 1953, str. 309).

Planiranje pa je lahko tudi matematična rešitev problema optimizacije ob zanemarjanju družbenih vidikov razvoja. To planiranje daje planom eksakten značaj, možno primerljivost in mednarodno veljavo; praviloma pa zanemara družbene vidike razvoja.

Planiranje – proces usklajevanja in iskanja kompromisa med nasprotujočimi si interesi. V tem primeru je planiranje kreiranje lastne usode. Izhaja iz prepričanja, da človek more odločati o svoji prihodnosti. To izhaja iz t. i. optimističnega pristopa k razvoju, po katerem je mogoče na dolgi rok odpraviti vse negativne posledice in omejitve razvoja ter tako človeštvu zagotavljati stalen napredek.

Keynes, ki naj bi trajno rešil ciklično naravo kapitalizma, je dejal, da to, kar želijo keynesijanci, ni ukinjanje planiranja ali želja po manj planiranja, nasprotno: oni si želijo več planiranja, to pa je povsem skladno z vlogo države v nacionalnem gospodarstvu, ki jo je on zahteval (Žužek, 2014).

Enako ali zelo podobno so razmišljali tudi Gunnar Karl Myrdal, Kenneth Arrow, J. K. Galbraith, Joseph Stiglitz in mnogi drugi, in to preden so »gospodarji sveta« začeli ponovno udejanjati ideje Ludwiga von Misesa, F. A. Hayeka in M. Friedmana (glej navedeno literaturo) in nekaterih drugih v podobi neoliberalizma.

Kako sveže, moderno, v prihodnost naravnano – kakor koli hočete – zveni danes pred več kot petdeset leti zapisana misel Franceta Černeta (1960): »Govoriti danes o funkciji planiranja in trga pomeni govoriti o sodobnem in perečem, da ne rečem temeljnem vprašanju, od katerega pravilne rešitve so odvisni tako ekonomski razvoj, ekonomska blaginja kot demokratična ureditev družbe.«

Edino, kar bi povedanemu dodali, je to, da je od rešitve tega vprašanja odvisen obstoj ekosistema, saj prostotržno gospodarstvo v naravi ne vidi ovir,

s tem pa tudi ne meja rasti. Rast, grajena na izrabljanju naravnih virov, je zanj sinonim razvoja.

Planiranje je izraz racionalnosti človeške narave. Gospodarsko življenje, a ne le to, potrjuje, da so spremembe v poslovnih sistemih in družbi lahko spontane. Razlogi morejo biti znani ali neznani, večina pa je vendarle induciranih, torej spočetih zavestno; mnoge spremembe so planirane od samega začetka. V obeh primerih je prav, da nas ne presenetijo in smo torej sposobni organizirano razmišljati o možnih posledicah, ki nujno sledijo dogodkom oz. pojavom, pa naj bodo ti kvantitativne ali kvalitativne narave. Logično je, da je reakcija in morebitno poznejše načrtovanje razvoja dogodkov veliko lažje, če so znani vzroki, ki so povzročili spremembe; veliko težje je takrat, ko so sprožitve dogodkov ali procesov povsem slučajne. So pa spremembe v vsakem primeru v interakcijskem odnosu z okoljem. Zato je treba stalno razmišljati o možnih spremembah, torej analizirati vrste in število predpostavk, na katerih temeljijo morebitne spremembe. Iz tega raste planiranje, ki ga je treba jemati le kot poskus kreiranja ali pa vsaj predvidevanja prihodnosti. Pri tem se velja zavedati, da planiramo vedno znotraj tega ali onega družbenoekonomskega sistema, ki je do neke mere stabilna tvorba, obenem pa želimo s planiranjem ta sistem spremeniti. Tak sistem pa ima svojo lastno inertnost, ki opredeljuje možno dinamiko sprememb, kar je treba upoštevati. In še to: sleherni družbenoekonomski sistem se, še zlasti v sedanjih dinamičnih razmerah, spontano ali zavestno spreminja, in to pogosto celo do neprepoznavnosti.

Tako kot imajo posamezni produkti svoj življenjski cikel, ga imajo tudi družbenoekonomski sistemi, kar je treba upoštevati, in prav zato je potrebna inovacija sodobnega planiranja. Ne smemo spregledati, da smo sistem v končni konsekvenci ljudje, ki imamo svobodno voljo, in zato načrtovanje nikoli ni in ne bo stoodstotno zanesljivo. Predlagamo torej indikativno planiranje z obveznimi elementi.

V naravi pogosto sprožamo procese v želji, da bi kaj preuredili. Torej: spremembe planiramo, in praviloma se želeno tudi zgodi, posebej če gre za odnose med stvarmi. Če pa gre za odnose med ljudmi, se planirano včasih ne uresniči. V mislih imamo spreminjanje gospodarske in občedružbene stvarnosti. Vedno planiramo tako cilje in sredstva, s katerimi bomo, upamo, dosegli zelene cilje, pri čemer je nujno upoštevati potrebno in zadostno celovitost,

soodvisnost in sinergije ter odgovornost za vplive in posledice: neposredne in posredne.

Sam plan je vedno delo ljudi, pa tudi izvajajo ga ljudje. Iz cele vrste razlogov ravnanja ljudi nikoli ni mogoče *ex ante* zanesljivo napovedati. To pa ni argument zoper planiranje, nasprotno, je argument za, in edino z indikativnim planom, ki vsebuje obvezne elemente, lahko omilimo negotovosti; te izvirajo iz večnega spreminjanja narave in obnašanja ljudi.

Planiranje, in to ne samo prakso, ampak tudi njegovo filozofijo oz. miselno ozadje, iz katerega raste, je na narodnogospodarski ravni, ne pa tudi na poslovni (tu se še vedno planira), močno načel »neoliberalni cunami«. Ker ni segel le na področje gospodarstva, ampak tudi v zdravstvo, šolstvo itd., sta se začeli spreminjati tudi etika in morala. Nosilci oblasti, ki so obsedeni s pojmom konkurenčnosti, vsaj prikrito širijo prepričanje, da smo ljudje predvsem *homines æconomici* (ljudje ekonomije; posla; ustvarjalci dobrin) in veliko manj *homines sociologici* (družbena bitja), kar spreminja vrednostni sistem družbe. Ker se to dogaja v času t. i. postmodernizma, v katerem je vse relativno, kar planiranju, ki potrebuje in ponuja trdnosti, ni naklonjeno, bo potreben večji angažma za revitalizacijo planiranja (Rizman, 2014). Po drugi strani pa si človeštvo želi trdnosti, predvidljivosti, in to terja od države, ki pa ji neoliberalizem ni naklonjen. Veliko tega, kar ljudje zahtevajo, je dosegljivo s planiranjem, a to planiranje ne bo obnova starega, marveč bo nov metodološki sistem, ki bo upošteval tako ekonomske kot družbene spremembe, ki jih je vnesel neoliberalizem in postmoderni čas z monopolizmom in navidezno demokracijo (nekateri jo poimenujejo »demonkracija«). Novo planiranje bo treba predstaviti kot pot k nadaljnji demokratizaciji družbe, obenem pa tudi kot instrument za trajno zagotavljanje družbenoekonomskega razvoja (s tem dohodka in posledično profita), nikakor pa ne kot stvari, ki niso v duhu časa; tako, na primer, ne gre načrtovati produkcije, za katero ni nujno, da obstaja zanjo plačilno sposobno (in voljno) opuščanje tradicionalnih trgov ali utečenih logističnih poti in podobno.

V času priprav na uvajanje indikativnega družbenoekonomskega planiranja z obveznimi elementi je treba realno oceniti tako kadrovske, finančne kakor tudi tehnično-tehnološke kapacitete pripravljavcev, pa tudi poznejših izvajalcev plana. Precenjevanje ali podcenjevanje teh kapacitet ne mobilizira ne pripravljavcev ne izvajalcev plana. Plan ljudem nikoli ne sme biti vsiljen, še več,

z njim se morajo tisti, ki jim je namenjen, poistovetiti, sprejeti ga morajo kot edino možnost za realizacijo svojih lastnih in družbenih interesov, kar je mogoče le, če so plani produkt medstrokovnega sodelovanja. (V preteklosti so to v Sloveniji zagotavljali Zavodi za družbenoekonomsko planiranje.)

Plan naj, nadalje, če je le mogoče, predvidi vse možne rizike (vremenske, finančne, tržne, tehnične), ki lahko otežijo njegovo realiziranje. Predvideti je treba tudi možne konflikte, ki se lahko pojavijo ob realizaciji plana, in načine za njihovo saniranje. Plan mora vsebovati celotno tehnologijo svojega notranjega spreminjanja, opuščanja in dopolnjevanja.

V razmerah tržno-planskega gospodarstva (plan je indikativen; z obveznimi elementi) je ključno, da si možnosti trga in naravnosti plana na vseh ravneh niso vsaksebi; plan niti ne sme ovirati avtonomnih tržnih subjektov, ko funkcionirajo racionalno. Tako so stvar tržnih povezav prehranski artikli, obutev in podobno, in to zato, ker plan odigra nadvse pomembno mobilizacijsko vlogo. Lahko se tudi zgodi, da se planirano po količinskih kazalcih izpolni, ljudje, ki so ga realizirali, pa z doseženim niso zadovoljni. V tem primeru gre za to, da se niso planirale prave stvari ali pa so se razmere v družbi bistveno spremenile: obleka, predmeti za rekreacijo, gostinske storitve in podobno. Na drugi strani imamo namreč obvezno šolstvo, zagotavljanje osnovnih pogojev za znanstveno-raziskovalno delo, področje energetike, prometno infrastrukturo, vsem dostopno zdravstvo, nabavo vojaške opreme in podobno. Ta delitev pogosto ni preprosta in je zato potrebna vsakokratna posamična presoja. Odstopanje od tega je v nasprotju s filozofijo družbenoekonomskega planiranja, tudi indikativnega z obveznimi elementi.

V posebnih družbenoekonomskih razmerah se lahko zgodi, da se materialni cilji plana ne uresničijo ali pa se uresničijo samo delno, a je plan kljub temu ocenjen kot uspešen.

Gospodarstvo, ki uporablja planiranje, bi lahko poimenovali »gospodarstvo s pogledom naprej«. Ta pogled naprej pa, iz takih ali drugačnih razlogov, ne nudi zmeraj zanesljivih slik in ga je zato treba vedno znova korigirati. Zato je treba planiranje razumeti kot dinamičen proces, nikakor ne kot nekaj statičnega.

Zaradi izčrpanosti naravnih virov, degradiranosti okolja, vse večjega pomanjkanja hrane in vode itd. je vse več zahtev po planiranju na globalni ravni. Kdo, kdaj in kako naj to počne, kakšna naj bo stopnja obveznosti teh planov, kako, kdaj in kako naj se spremlja realizacija sprejetih planov, kako naj se korigirajo

in podobno, so vprašanja, ki si jih poklicani in izvoljeni šele zastavljajo. Ni dvoma, da prav nacionalni – vse bolj pa tudi nadnacionalni – plani edini lahko odpravljajo največja neravnovesja in tako bistveno prispevajo k celovitemu in družbenoodgovornemu gospodarjenju, kar je imperativ našega časa.

74. Kdo odloča o planiranju in planerjih?

Družbenoekonomski sistem mora biti razglašen (slovenski primer) za plansko-tržni. To je eklatantno politično dejanje. S tem je dana formalna podlaga za formiranje organa, ki bo poskrbel za potrebna vsebinska, organizacijska in kadrovska dejanja, tako da bo planiranje lahko zaživel in živel. Plan, ki ga na podlagi sprejete metodologije ob upoštevanju strokovnih podlag pripravi, na primer, Zavod za (družbenoekonomsko) planiranje, sprejme državni zbor, ki potrebuje tudi vse morebitne kasnejše korekture. Planerje izobražujejo za to usposobljene visokošolske ustanove, ki organizirajo tudi pridobivanje specialnih planerskih znanj.

Izbor planerjev se opravlja po uzancah, ki veljajo za izbor zaposlencev v javni oz. državni upravi. Izbranci pa morajo biti strokovne in družbenoodgovorne osebnosti, usposobljene za interdisciplinarno delo.

75. Vsak gospodarski subjekt planira – tudi država!

Mnenja o tem, kaj je oziroma ni planibilno, so dokaj različna. Po moji sodbi je večinsko mnenje, da je ena od osrednjih nalog planiranja vzpostavljanje pogojev za optimalno funkcioniranje trga, ki je prej ali slej osrednji povezovalec ekonomskih subjektov. In drugo: Ali obstajajo področja, ki so po naravi stvari planibilna? Obstajajo.

Zarjan Fabjančič je v svoji doktorski nalogi zapisal, da je treba plansko razvojno strategijo zajeti in upoštevati po naslednjih kriterijih:

- čim bolj dolgoročen je produkcijski proces;
- čim daljšo življenjsko dobo ima produkcijski faktor;
- čim višjo kritično maso vrednosti ima produkcijski faktor;
- čim manjša je mobilnost produkcijskega faktorja;

- čim manj je produkcijski faktor obnovljiv ali če je neobnovljiv;
- čim bolj je veliki sistem tehnološko homogen (Fabjančič, 1983).

Ekonomist France Černe (1960, str. 11) je to dilemo navadno izrazil takole:

Čim bolj je gospodarski proporc splošen, dolgoročne narave in pomemben za splošni uravnoteženi gospodarski razvoj celotne družbe, tem bolj odločilna naj bi bila funkcija družbenega planskega mehanizma.

Če pa je gospodarski proporc bolj kratkoročne narave in parcialnega pomena, tedaj naj bi bila pri njegovem formiranju vloga tržnega mehanizma večja.

Po njegovem mnenju je poslanstvo podjetniškega planiranja prispevati k ravnotežju v gospodarstvu na različnih stopnjah in v različnih obdobjih, z družbenim planiranjem pa se vzpostavlja družbeno ravnovesje, ki je sicer dosegljivo še težje.

Če stvari razumemo tako, potem ni prava dilema: plan ali trg, ampak kje in koliko trga oz. plana uporabiti, da bi optimizirali vse nujnejše sonaravno gospodarjenje in pri tem zagotavljali ustrezna družbena razmerja. (S planiranjem, na primer, lahko vsaj omilimo krizo, ki bi utegnila nastati zaradi hiperprodukcije.) Zato je še vedno aktualna Černetova teza, da mesto in vloga planskega in tržnega mehanizma ni in ne sme biti doktrinarno filozofsko vprašanje, ampak problem uravnotežene gospodarske rasti. (Dodajmo: ta zna biti ničelna in celo negativna, kar bo treba sprejeti kot normalno stanje stvari in razvoja.)

Kriterij za izbor plana / planiranja oz. trga / trženja je torej praktična vrednost. Zato tisti, ki menimo, da je treba v čim večji možni meri načrtovati prihodnost, ne čakamo ne na evolucijo ne na prevlado »nesebičnih genov«, ampak terjamo razumsko intervencijo tukaj in zdaj.

Zaradi ideološke sprenevedavosti oblasti zlasti t. i. tranzicijske države ne planirajo; planirajo pa multinacionalke, ki jih ekonomsko obvladujejo. (Preberemo lahko, da ima danes vsaj deset največjih multinacionalk večje prihodke kot sto majhnih in srednje velikih držav skupaj.) Res je, da ti njihovi plani niso »družbeni«, vsaj ne formalno, so pa lahko to po svojem vplivu, saj ne pokrivajo le večjih segmentov ekonomije teh držav, ampak tudi njihovo socialno plat. Te države imajo tako kot vse druge vsaj od sprejetja keynesianizma dalje ekonomsko politiko; ta določa cilje, ki jih bo treba uresničiti v izbranem času (navadno v enem letu), predvideva sredstva, ki so potrebna za doseg teh ciljev, ter določi izvajalca sprejete ekonomske politike. V modernih državah

ekonomska politika skupaj s trgom in planom tvori, bi rekel Matjaž Mulej, dialektično celoto in je torej v dinamičnih medsebojnih odnosih soodvisnosti. Ker pa tudi EU, ki je neoliberalna aglomeracija, nima »družbenoekonomskega plana EU«, se ne razvija harmonično, zato se krepijo nasprotja med njenimi deli in celoto.

Lahko rečemo, da imamo srečo, ker živimo v prostoru in času, kjer je diskusija o vlogi planiranja in trga svobodna. Nikogar ni mogoče disciplinirati pod težo revizionizma, če terja več tržnih povezav, niti ga ni možno disciplinirati z obtožbo, da je nostalgik za centralnoplanskim sistemom v primeru, ko se zavzema za razumno uporabo planiranja. Danes tudi države, ki so desetletja (razen v vojnih in povojnih razmerah) odklanjale vsakršno družbenoekonomsko planiranje, to počnejo, začeni s krepitvijo pragmatične vloge države v gospodarstvu. Le naddržava EU ostaja trdna in trda neoliberalna skupnost držav – ta čas se to kaže zlasti v odnosu do evropskega juga. Morda pa je taka tudi zato, ker ne ve, kako se tega lotiti? Uveljavitev paradigme družbenoekonomske odgovornosti bi gotovo pomagala odpraviti te zablode.

76. Jedrne ugotovitve razvoja planiranja

Plansko povezovanje gospodarstva in posredno ljudi je zgodovinsko dejstvo, ki nastopa na določeni stopnji razvoja proizvodnih sil. Visoka tehnologija in zapleteni družbeni ustroj sodobnih družb in držav namreč ne dovoljujeta klasične tržne stihije, ampak zahtevata okvirno *ex ante* regulacijo družbenoekonomskih odnosov. Gre torej za udejanjanje principa ekonomske in družbene racionalnosti. Tako naj bo zlasti v jeku neoliberalizma, ko je profitni motiv dominanten družbenoekonomski motiv. Prav zahteva po ekonomski racionalnosti je motivirala vzpostavitev in razvoj podjetniškega planiranja, z namenom da bi tako dvignili konkurenčnost in s tem donosnost (Keynes, 2016; Klemenčič 2013; Žakelj, 1986).

S planiranjem na kateri koli ravni družbe in organizacij želimo kvarne učinke stihijskega delovanja trga – zakona ponudbe in povpraševanja ter monopolov – odpraviti ali vsaj omiliti (mislimo, da gre predvsem za slednje), želene procese in dogodke pa stimulirati in naposled realizirati. Razumljivo je, da pri tem uporabljamo znanja različnih strok: ekonomije, sociologije itd.

ter še zlasti sodobno informacijsko tehnologijo. Zato je tudi, gledano z našega vidika, nedopustno, da smo planersko stroko povsem zanemarili z utemeljitvijo, da je planiranje sodobnemu gospodarstvu tuje. Prav nasprotno: moderna tržna gospodarstva še kako uporabljajo planiranje tako na nivoju produkcije kot na nivoju prodaje, financiranja itd. Prav tako je res, da prav sodobna informacijska tehnologija pomaga, da je planiranje, zlasti na podjetniški ravni, zanesljivejše. (To potrjuje izdelava najrazličnejših *softwarov*, namenjenih planiranju.)

Korak dalje v tem razvoju je zahteva po racionalnosti tudi na družbeni ravni. Lastniki kapitala namreč ne morejo več pristajati na stihijsko delovanje ponudbe in povpraševanja, monopolov in inovacij. Za rezultate svojega dela si želijo podjetniki kolikor in kjer je le mogoče vedeti *ex ante* in ne le *ex post*, zato je makro- oz. dolgoročno družbenoekonomsko planiranje (mi dodajamo: indikativno) zaželeno.

Na tem mestu kaže opozoriti na znano dejstvo, da so si cilji makro- in mikroplaniranja sicer pogosto v nasprotju, kar je tudi posledica različnih vidikov, prioritet, meril in tehnik. Gre za znani makroekonomski paradoks. Prav želja podjetnikov in tudi politikov po temeljni »indikaciji« o predvidenem družbenem in ekonomskem razvoju sproža zahteve po uvajanju elementov »družbenoekonomskega planiranja«, to pot v indikativni obliki. Ti cilji oz. indikacije o smereh razvoja so združljivi tudi s privatno lastnino nad proizvodjalnimi sredstvi. Je že tako, da je sleherno delo, bi rekel Marx, družbeno delo: produkti nastajajo v družbi in za družbo, le rezultati dela se delijo (nepravično).

Dejstvo, da je Marx odkril neracionalnost kapitalistične blagovne proizvodnje in napovedal njeno nujno modifikacijo ter končno odpravo (kar je po mojem spoznanju pretirana zahteva), je vodilo ideologe v realsocialističnih državah, nastalih po revolucijah, do prenačlenjenih sklepov, da je oblikovanje državne lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi potreben in zadosten pogoj za organiziranje uspešnega centralno-planskega gospodarstva, ki ga bo odlikovala najvišja stopnja ekonomske in s tem družbene racionalnosti. Kako močno je bilo prepričanje nekaterih, da je marksizem (kot so ga razumeli) dokončno razvozlati tok zgodovine in da človeštvo po njem ne le more, ampak tudi mora obvladovati ne zgolj sedanost, ampak tudi prihodnost. Ta sicer iztrgan citat je zgled voluntarizma brez primere. (Znana je misel, da je z iztrganimi citati mogoče upravičiti pragmatične potrebe vladajoče ideologije.)

Številni ekonomisti, tudi tisti iz novonastalih realsocialističnih držav, so to iluzijo kmalu zavrgli, in ekonomsko življenje jim je dalo prav. Kljub temu pa so vse te »socialistične« države začele s centralno-planskim modelom. Izkazalo se je že znano dejstvo, da je bil ta model bolj ali manj uspešen v fazi obnove, predvsem v hitri industrializaciji in pri postavljanju temeljev nove družbenoekonomske in politične ureditve, takoj za tem – v nekaj letih – pa je birokratizacija sistema povzročila gospodarsko stagnacijo in kmalu tudi politične konflikte. To je vodilo v opuščanje modela totalnega planiranja in začetek spogledovanja s trgom (ta sicer vedno obstaja) v okviru socialistične paradigme, kot so jo tedaj razumeli po posameznih državah. (V Jugoslaviji je bilo tega največ.) Na področju gospodarstva je to vodilo v smer decentralizacije odločanja, in to zlasti na področjih, kjer centralizirani način odločanja ne omogoča pravočasnega reagiranja na novonastale razmere na trgu in v družbi. Razume se, da so v teh državah temeljne ekonomske odločitve ostale v domeni centralnega plana. Večinsko se je menilo, naj centralni plan zagotavlja delitev narodnega dohodka na akumulacijo in potrošnjo ter investicije porazdeli med različne panoge. Na tem je delal v Jugoslaviji Boris Kidrič (Kidrič, 1979; Klemenčič, 2013; Borak in Lazarevič, 1991). V večnacionalnih državah, kot je bila Jugoslavija, so skušali prek centralnega plana odpravljati tudi razlike v razvitosti posameznih delov države, individualne potrebe pa naj si bi bili državljani zagotavljali prek tržnega mehanizma. Bolj ko so se te države (Jugoslavija celo intenzivno) vključevale v mednarodno menjavo, bolj so se cene proizvodov in storitev oblikovale skladno z zakonom ponudbe in povpraševanja, torej tržno. Dominantni ekonomski razlog je bil, da te države niso imele ne materialnih možnosti ne ustreznih pravnih instrumentov za subvencioniranje izvoznih cen.

Kljub temu pa je v oblasteh teh držav (zlasti v manj razvitih okoljih) še vedno odzvanjalo prepričanje, da je centralno planiranje prepoznavni znak socialističnih družbenoekonomskih odnosov, plan pa da je kar »prvi ekonomski zakon socializma« (Stalinova teza).

Ti centralni plani napovedanega seveda niso uresničili, še več, kmalu je postalo jasno, da tovrstno planiranje zatira podjetniško in osebno svobodo ter vzpostavlja dominacijo države nad posameznikom. Razumljivo, kajti takoj se je zaostriло temeljno nasprotje v centralnoplanskem gospodarstvu, ki je v tem, da je proizvodnja planirana in vodena centralno, izvajalcev plana ni mogoče

kontrolirati racionalno, sfera potrošnje pa je v okviru planiranih količin in vrste proizvodov svobodna. Zaradi omejenosti količin, predvsem pa vrste proizvodov, potrebe potrošnikov ostanejo nepotešene in zato so konflikti neizbežni. Da je koeksistenca plana in trga nujnost, je dokaz tudi Leninova NEP (Nova ekonomska politika), ki je odpravila (medvojni) in povojni sovjetski »jurišni komunizem«. Vse do razpada Sovjetske zveze je v njej sicer prevladovalo centralno planiranje, četudi so tržne povezave ves čas pridobivale na pomenu. Tu se je manifestiralo znano nasprotje med abstraktno plansko doktrino na eni strani ter potrebami realnega ekonomskega življenja na drugi. Ta nujnost oz. srečanje z dejstvi, na našo srečo, inteligentnemu, neortodoksnemu in pogumnemu Borisu Kidriču ni delala težav. Že v zgodnjih petdesetih letih prejšnjega stoletja je Stalinu očital, »da se je posluževal najvulgarnejše revizije marksizma« (Kidrič, 1979, str. 231).

Temu je v Jugoslaviji sledil koncept (samoupravnega) družbenega planiranja. Ta model ni v celoti uspel:

- ker so skušali planirati tudi neplanibilno (poimenujmo to prvinski realsocialistični sindrom);
- ker je bil vzpostavljeni sistem preveč zapleten (v mislih imamo splet metod planiranja);
- ker za kaj takega ni bilo ne potrebnega znanja ne tehnične opremljenosti.

Nobenega dvoma ni, da se je s tem planiranjem želelo doseči ne le ekonomsko, ampak tudi družbeno racionalnost, in to ob (specifični) blagovni proizvodnji in zavestnem planskem usmerjanju.

Idejni oče tega modela planiranja je bil Edvard Kardelj (s sodelavci), sicer nesporni vodja vseh družbenopolitičnih, s tem pa tudi ekonomskih sprememb, skozi katere je šla povojna Jugoslavija v želji, da bi postala in ostala uspešna samostojna država s svojo specifično socialistično ureditvijo. Do svoje smrti je bil prepričan, da so klasiki marksizma dokončno razložili zgodovino in da je zato prihodnost obvladljiva, torej planibilna. Za udejanjanje tega cilja so bila po njegovem dovoljena vsa sredstva. Torej je bil za socializem, a drugačen od sovjetskega, prepričan tudi, da ve za to drugačnost. Pri uveljavljanju svojih pogledov pogosto ni bil ne demokrat in ne dialektik, bil je internacionalist, verjel je v trdoživost Titove Jugoslavije, a ne brez zadržka oz. ostanka. Ta »ostanek« je bila Slovenija, katere zgodovino je poznal do podrobnosti, enako tudi naravo njenih ljudi.

Njegovi nasprotniki s sotočja velikih balkanskih rek so imeli prav: »Kardelj je ipak bio slovenački nacionalista.« To je tudi karakteristika vseh velikih slovenskih politikov, med katere seveda sedanjih slovenskih »Evropejcev« ne štejem.

Žal pa Kardelj k temu projektu ni pritegnil krščanskega socialista Andreja Gosarja (1994). Razlog za to je treba iskati v njegovi ideološki ozkosti in v osebnih frustracijah. Ta čas se Gosarju (spet iz ideoloških razlogov) pripisuje več, kot mu gre. Sodimo pa, da bi njegova vključenost Kardeljev projekt socialističnega samoupravljanja naredila bolj uravnotežen, morda tudi operativnejši, za kar je obema zagotovo šlo. Nimamo pa dokazov, da sta tako Kardelj kot Gosar sprejemala dejstvo, da sta plan in tržna stihija v komplementarnem medsebojnem odnosu in da s svojim sinergijskim delovanjem ustvarjata potrebna »dialektična nasprotja«, ki poganjajo razvoj.

Kardelj se je dobro zavedal, da je samoupravno družbeno planiranje jedrni projekt njegove družbenoekonomske ureditve. Prepričan je bil, da to planiranje vodi k toliko zelenemu gospodarskemu in družbenemu ravnovesju (Tomc, 2015). Mislil je, da bi z njim rešil znano »kvadraturu kroga«, družbenoekonomski sistem naj bi namreč omogočil najširšo iniciativo posameznikov in gospodarskih subjektov, obenem pa bi z njim odpravili (ali vsaj bistveno omejili) tržno stihijo oz. neposredno vpletanje države v gospodarsko življenje.

Če po osamosvojitvi tega modela ne bi brezglavo zavrgli (vprašanje je, ali smo to možnost sploh imeli!?) in bi ga razvijali naprej, verjamemo, da bi danes imeli manj težav, kot jih imamo (cestni križ; obnova železnic; vlaganje v energetiko itd.). Prepričani smo, da je še hujše od tega dejstvo, da mnoge odločujoče glave ne sprejemajo ne *racia* plana in tudi ne *racia* trga ter ne verjamejo, da njun ustrezen *miks* maksimalno koristi tako producentom kot potrošnikom. V aktualnem neoliberalizmu, ki brez močne države sploh ne more funkcionirati, je toliko opevana »svoboda« – tudi podjetniška – močno omejena z najrazličnejšimi interventnimi (kvaziplanskimi) ukrepi države, ki naj bi blažili stihijsko delovanje trga, dejansko pa le utrjujejo/zagotavljajo oblast kapitalu oz. političnim elitam.

Tako danes v Sloveniji nimamo strateškega razmišljanja (v zadnjem času se vendarle obnavlja strategija dolgoročnega razvoja) in zato niti ne vizije države. Nimamo, po starem rečeno, (domišljenega in izvedljivega) makroplana. Zato so

se zgodili, na primer, TEŠ pa nepremišljena deindustrializacija, tajkunizacija in razprodaja državnega premoženja. Franček Drenovec (2017, str. 9) pravi, »... da je to že navadno beračenje. Vlade tržijo Slovenijo kot deželo poceni in ubogljive delovne sile, v kateri ni okoljskih in drugih politik, ki bi ogrožale kratkoročne dobičke.« Nasprotja, ki jih povzroča pomanjkanje sleherne vizije / strategije / plana, že dolgo plamtijo, spričo česar je prihodnost naše mlade in majhne države ogrožena. Matjaž Mulej bi rekel, da žal nismo dialektiki in da pri odločanju ne izhajamo iz »potrebne in zadostne celovitosti«.

Ta manko je, nadalje, čutiti tudi pri dokončanju »cestnega križa«, pri projektu Slovenije kot turistične destinacije, pri nadaljnji informatizaciji družbe in njenega gospodarstva in še čem.

Ponovimo misel Nevena Boraka in Žarka Lazarevića (1996, str. 203), da so »nastale razmere konec osemdesetih let 20. stoletja v kontekstu širšega evropskega dogajanja na družbenoekonomskem področju držav, ki so gradile 'socializem', pomenile nujen in zelo radikalen uvod v družbeno preobrazbo, in to na 'revolucionaren način', kar je povzročilo demontažo tudi tistih 'družbenih' sistemov, ki so bili v prejšnji ureditvi bolje urejeni kot kdaj koli in kjer koli doslej.«

77. Državno gospodarstvo

K državnoplanskemu modelu gospodarstva se v sodobnem svetu zatekajo predvsem države, ki želijo pospešeno nadoknaditi zamujeno in uskladiti odnos med oddelkoma I in II. Gre za gospodarsko manj razvite države, ki v državnem – torej centralnem – planiranju vidijo možnost za koncentracijo razpoložljivih proizvodnih tvorcev – materialnih in kadrovskih – v izbrane panoge in dejavnosti, ker so prepričane, da bi tako lahko dosegale konkurenčno prednost in s tem gospodarski napredek. Te države imajo na voljo obilo enega ali več proizvodnih tvorcev, na primer delovne sile, rudnega bogastva ali česa tretjega, imajo pa tudi blago okoljsko zakonodajo in nizke socialne standarde, kar vabi tuje vlagatelje. Na neki način ponavljajo »model prvotne akumulacije in zahodnega industrializma«, kar povečuje konkurenco na trgu proizvodov in storitev na eni strani, na drugi pa povečuje stopnjo izrabljanja naravnih virov, tudi redkih surovin in energentov, kar ogroža našo civilizacijo.

Pogledi voditeljev teh držav niso celostni, sledijo svojim parcialnim interesom, pri tem pa pozabljajo, da je svet globalen in vse bolj funkcionira kot vezna posoda.

V tem trenutku to potrjuje dvoje dogajanj:

- prekinjanje trgovine Zahoda z Rusijo, kar ne more koristiti nikomur;
- morebitni izstop Grčije (in še katere države) iz evroobmočja, kar bi bil pravi šok za EU. (To se je zgodilo z Veliko Britanijo – znani Brexit.)

Vse bolj postaja tudi očitno, da posamezne družbe / države ne morejo propasti; propad je lahko samo globalen – svet je torej vse bolj v soodvisnem in sinergijskem odnosu.

Očitno namreč postaja, da se izravnave opravljajo na vse nižjih nivojih; problem je, če se izrazimo fizikalno, ker je v »vezni posodi« vse manj »tekočine«. Globalizacija torej ne omogoča le boljše izrabe naravnih virov, na primer, ampak povečuje predvsem količino izrabljenega; vse to se dogaja v kakovostno in količinsko omejenem okolju. To dejstvo je vse bolj v ospredju. Ta čas med vsemi državami najbolj »državnoplansko« funkcionira Kitajska. To državo determinira tisočletna (pretežno centralistična fevdalna) duhovna in državna tradicija, povsem drugačna od zahodnoevropske, ki je podlaga »državnemu planiranju«. V njej zadnja leta trdi komunistični režim uveljavlja znotraj državnega plana prostotržno gospodarstvo in intenziven investicijski cikel, ki je povzročil dolg v višini okoli 283 % njihovega BDP ali 28,2 tisoč milijard dolarjev (Kocbek, 2015).

Kitajska postaja vsak dan bolj podobna kapitalističnim državam. Njeno gospodarstvo potrebuje vsak dan več surovin in energentov ter prodajnih trgov. Zato se odnosi med jedrnimi državami kapitalizma in Kitajsko vse bolj zaostrejejo.

Ob tem, ko razviti zahodni svet govori, da neoliberalni kapitalizem nima alternative, četudi je kriza očitna, se nekako po tihem ponuja svetu kot alternativa kitajski model (nastajajočega) državnega kapitalizma z avtoritarno oblastjo (Bembič, 2012, str. 147).

Smemo upati, da se to ne udejani?

Ponovimo: pojem »indikativen« (lat. *indicativus*) pomeni: naznaniti; ovaditi; kazati, kar kaže na nekaj: indikativno planiranje je torej planiranje, ki izvajalcu tega plana nekaj kaže, sugerira, a ne predpisuje, torej daje planerju pravico, da sugerirano bodisi sprejme ali pa zavrne.

Država, ki je to planiranje prakticirala desetletja, vse do začetka devetdesetih let, je Francija. Večina ocenjuje, da je to planiranje pomembno prispevalo k njenemu gospodarskemu in družbenemu preporodu. Globalizacija in z njo povezan neoliberalizem pa, po njihovem, terja premislek, če in kako morebiti planirati še naprej.

Indikativni družbenoekonomski plan ne vsebuje obveznosti kot »državni centralni plan«, nagovarja pa izvajalca, da ponujeno sprejme, ker je to dobro zanj in za skupnost, ki ji je indikativni družbenoekonomski plan namenjen. Tovrstni plan kaže, kako namerava država intervenirati, da bi se dosegli planirani cilji. Ključni vzvodi, ki jih ima na voljo za doseganje želenih ciljev, so državni proračun, skupna ekonomska in fiskalna politika in podobno (Mesarić, 2011).

Indikativni družbenoekonomski plan je neke vrste intelektualni kompromis, ki potrjuje notorično resnico, da niti centralni državni plan niti prostotržnost (ki poraja t.i. *market failing*) ne rešujeta problemov neskladij med ponudbo in povpraševanjem ter da je zato indikativno makroplaniranje kljub svojim znanim slabostim nujnost.

Res pa je, da globalizacija in neoliberalizem z monopoli in inovacijami brez družbene odgovornosti delata tudi indikativno družbenoekonomsko planiranje zahtevnejše, a to po našem spoznanju ne pomeni, da se mu je dopustno odpovedati. Najprej zato ne, ker tudi tovrstno planiranje lajša integracijo nacionalnih ekonomij v globalno, in drugič zato, ker lahko tako nacionalno ekonomijo obvarujemo škodljivih posledic globalizacije.

In bistveno: ekološke razmere se naglo zaostrejejo; narava zato potrebuje obvezujoča varovanja. Moderen »indikativni družbenoekonomski plan z zavezujočimi sestavinami« bi to lahko zagotavljal – z njim bi preprečili ali vsaj bistveno zmanjšali nadaljnjo degradacijo okolja. Indikativni plan lahko zavre škodljivo socialno diferenciacijo.

Če želimo planirati, to pa, kot smo ugotovili, moramo, potem se indikativnemu družbenoekonomskemu planiranju z zavezujočimi elementi ne smemo odpovedati, tudi zato ne, ker je to planiranje združljivo s privatno lastnino, ki je, kot so vse druge, legalna lastninska oblika v modernih družbah, kjer sta trg in plan v kompatibilnem in sinergijskem medsebojnem razmerju. To pa je tudi skladno s človekovo racionalno naravo, ki se je evlucijsko izoblikovala v milijonih let. Vse večja redkost dobrin kliče po »planirani tekmovalnosti«,

katere namen je optimalna izraba razpoložljivih naravnih virov v želji, da bi ohranili živost planeta. Misel o družbi izobilja (tu se postavlja vprašanje opredelitve tega pojma, navsezadnje tudi zato, ker je s sintagmo »kriza izobilja« spet v obtoku), o kateri je razmišljal Marx, že nekaj časa ni več uresničljiva, je pa mogoče še vedno ustvariti toliko dobrin, da človeštvo dostojno živi in preživi. (Nobena generacija ne bo mogla več imeti življenjskega standarda, povezanega z neomejenim trošenjem, kot smo ga imeli v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Razlog: izčrpanost naravnih virov.)

Vsako planiranje, tudi indikativno, je manifestacija racionalnosti, izraz skrbi za jutri in pojutrišnjem. Ekonomske skrbi so vedno dobrodošle, saj ljudi usmerjajo k produktivnemu delu, hkrati pa odvrčajo od tega, da bi človek svoj prosti čas in energijo trošil neproduktivno ali celo zdravju škodljivo.

Država brez indikativnega planiranja po našem spoznanju ne more dosegati polne zaposlenosti, stabilnosti cen, potrebne gospodarske rasti (tudi ničelne) in zunanjetrgovinskega ravnotežja. In bistveno: tovrstno planiranje more in mora koristiti vsem: kapitalu, delu, naravi in družbeni skupnosti – ohranja namreč družbenoekonomsko stabilnost.

Indikativno družbenoekonomsko planiranje torej ne omejuje podjetniške in siceršnje ustvarjalnosti ljudi, nasprotno: ustvarja razmere, v katerih se bosta tako podjetnost kot ustvarjalnost lahko najboljše razživele. Cilj tega planiranja je omogočanje konkurenčnih razmerij, a le tistih, ki ne škodijo soljudem in naravi. Živeti konkurenčno nam v tem primeru pomeni sposobnost stalnega prilagajanja, predvsem spremembam na trgu. To najbolje naredi nosilec gospodarske in družbene aktivnosti, ne pa kakšna odtujena centralnoplan-ska institucija. Indikativni družbenoekonomski plan (ki je po svoji naravi makroplan) je družbenim in gospodarskim subjektom v oporo predvsem z informacijami; vedno in povsod pa omogoča dvig konkurenčnosti potrebnega dualnega gospodarstva, ki mora postati realnost.

Moderna država skuša vplivati na gospodarske subjekte z indikativnim družbenoekonomskim planom predvsem skozi informacije, neposredno pa ne odloča. Planski cilji, ki niso le želje, v tem primeru nimajo značaja obveznosti, ampak napovedujejo možen oziroma zelo verjetno koristen, predvsem pa zaželen razvoj. Ni dvoma, da podjetja, ki sprejmejo »indikacije«, minimizirajo svoje rizike, posebej, če so ti nastali z medstrokovnim ustvarjalnim sodelovanjem.

Da se je planiranje (tu mislimo na indikativno) vendarle začelo vraščati v tržno gospodarstvo, so razlogi predvsem naslednji:

Razvoj ekonomskih znanosti je od začetka 30. let dvajsetega stoletja omogočil širše formuliranje ciljev ekonomske politike in s tem zanesljivejše projektiranje bodočega razvoja.

Svetovna gospodarska kriza med letoma 1929 in 1933 se je reševala s keynesianizmom: povečala se je ekonomska vloga države in vpeljal institut ekonomske politike.

Ta kriza je pokazala, da stabilen razvoj držav terja dolgoročnejshe oblikovanje ekonomskih (in družbenih) ciljev. Ti se vnesejo v plane držav in njihovo ekonomsko politiko, ki s tem postane podlaga tudi državni anticiklični politiki.

Z razvojem demokracije in v želji po mobiliziranju državljanov postanejo indikativni družbenoekonomski plani sredstvo za njihovo mobilizacijo pri doseganju teh ciljev.

Uvajanje katerega koli planiranja v vseh družbenoekonomskih sistemih je optimizacija poslovanja njenega gospodarstva in doseganje družbenoekonomske stabilnosti.

Drugače rečeno: planerji v tržnih gospodarstvih skušajo kot minimum doseči naslednje:

- oblikovanje temeljnih ciljev občega državnega in posebej ekonomskega razvoja;
- doseganje postavljenih kvantificiranih ciljev ob upoštevanju razpoložljivih produkcijskih faktorjev;
- okvirni izbor ukrepov tekoče ekonomske politike za dosego postavljenih planskih ciljev.

Že iz povedanega je razvidno, da bi Slovenija indikativni družbenoekonomski plan tovrstne vsebine nujno potrebovala.

Planiranje, točneje, splet metod planiranja (metodologij planiranja se v tej študiji ne lotevamo) je namreč eden od podsistemov celotnega gospodarskega sistema, je izraz duha sleherne družbe, ki ve, kaj hoče, in tudi ve, kako lahko to doseže. Za majhno državo, kot je naša, je v sedanjih konfuznih mednarodnih razmerah indikativni družbenoekonomski plan ključen gradnik njenega obstoja.

Indikativno družbenoekonomsko planiranje z obveznimi elementi, ki ga sugeriramo, je nujna sestavina sleherne inovativne družbe; ta vse bolj postaja

formacija globalnega sveta. Soglašam s tistimi, ki menijo, da ta pojem sumira tudi pojme, kot so informacijska družba, učeča se družba in celo poindustrijska družba (Šercar, 2000).

To je posledica globalizacije, kjer dominira pretežno monopolna ponudba nad povpraševanjem, kjer prost pretok blaga, storitev, ljudi in – v prvi vrsti – idej postaja, žal, za mnoge le še lokalna stvarnost, kajti razviti te procese (tudi priseljevanje) skrbno selekcionirajo v svojo korist.

Zato je usmerjanje gospodarskega in družbenega razvoja na podlagi vnaprejšnjih indikacij v funkciji doseganja gospodarskih in družbenih ciljev nujno. Uvedba indikativnega družbenoekonomskega planiranja terja z obveznimi elementi drugačno organizacijo gospodarstva. Pomembno je poudariti, da tržni gospodarski sistem v osnovi ostaja, blagovni proizvajalci so v svojih poslovnih odločitvah avtonomni, njihovo avtonomnost pa na drugi strani ograjuje indikativni družbenoekonomski plan, ki praviloma določa dokaj celovito razdelane družbenoekonomske cilje. Namen tega planiranja je predvsem nudenje informacij, ki jih gospodarstvo in tudi politika moreta (in pogosto tudi morata) nato rabiti pri zagotavljanju blaginje državljanov, kar pa je vedno kombinacija mnogoterih posameznosti. S tem planiranjem ne omejujemo ljudi, da bi ti na različne načine ne mogli prispevati k doseganju tega cilja, tudi ne gradimo na iluziji, da poznamo vse interese ljudi in hierarhijo njihovih vrednot. Indikativno družbenoekonomsko planiranje lahko teče le znotraj pravne države, ki ji je demokracija najvišji cilj, pluralizem pa sistemsko varovana dobrina.

Z indikativnim družbenoekonomskim planiranjem (nekaj podobnega so bili nekoč obvezni Kidričevi »temeljni proporci«) dejansko zamejujemo prostor, znotraj katerega funkcionira tržno delujoče gospodarstvo.

Prednosti tako zasnovanega gospodarstva so:

- lažje doseganje želenih družbenoekonomskih ciljev;
- racionalna izraba proizvodnih tvorcev, posebej naravnih virov;
- sistematično varovanje okolja;
- možnost tekmovanja in medstrokovnega sodelovanja, ki omogočata (obvladovano) konkurenco in konkurenčnost (ti ostajata nujen vzvod za razvoj proizvodjalnih sil).

To planiranje je nedopustno razumeti kot instrument za vzpostavitev vladavine človeka nad človekom. Nasprotno, to planiranje podpira kompetitivno družbo, katere gabarite spričo omejenosti virov določa država z indikativnim

družbenoekonomskim planom, ki ima obligatorne elemente. Taka država se ne more pretvoriti v »*Beamtenstaat*« (uradniško državo), ostaja marveč država, v kateri državljani sprejemajo trg kot poligon svobode, ker vedo, da je nemogoče živeti od besed, ampak le od novo ustvarjene vrednosti, ki jo verificira svobodni, nemonopolizirani trg.

Indikativno družbenoekonomsko planiranje gradi na razlikah, ki so motor napredka. Vsak poskus prisilnega poenotenja razume kot oviro temu napredku, kajti biti mora vedno spodbuda različnim ravnanjem gospodarskih in družbenih subjektov. Nerazumno bi bilo v imenu razuma omejevati razum in s tem blokirati ustvarjalnost ljudi. Omejenost naravnih virov terja planiranje.

Na osnovi predstavljenih dejstev ni dvoma: vsak dan nas je več in na voljo je vse manj naravnih virov, planet Zemlja pa je vse bolj degradiran. Zato počasi le zori spoznanje, da planiranje in trg nista ideološka konstrukta, pač pa sta edina instrumenta za povezovanje gospodarskih in družbenih aktivnosti. In kar je bistveno: plan in trg drug drugemu nista alternativna mehanizma za vzpostavljanje splošnega ravnovesja in doseganje optimalne alokacije resursov na lokalni in globalni ravni. Sodobne družbe vse bolj izkoriščajo možnosti, ki jih nudi planiranje za usmerjevalne, koordinativne, korektivne in formativne funkcije, s čimer zlasti v razmerah omejenosti naravnih virov in ob navzoči degradaciji okolja dosegajo optimalne ekonomske, socialne in okoljske parametre. Obenem pa izkoriščajo tržne povezave, ki stimulirajo lastnike in zaposlene k več dela in boljšemu delu, k inovativnosti in poslovnemu povezovanju za krepitev občedružbene kohezivnosti.

Tako razumljeno planiranje ni »prvi ekonomski zakon«, če ponovimo znano misel, ampak je v sinergijskem odnosu s trgov najboljše pomagalo za racionalno trošenje proizvodnih tvorcev; trg (na drugi strani) pa ni razumljen kot vsemogoči optimalni alokator razpoložljivih proizvodnih tvorcev, kot stimulator in racionalizator celotnega ekonomskega in družbenega življenja. Ker naravni viri in prostor nimajo alternative, je treba ene in druge uporabiti preiščeno; so torej tipične planibilne količine. Zato gre inovirano indikativno družbenoekonomsko planiranje jemati kot zavestno rabo razpoložljivih virov.

Planiranje in trg nista v alternativnem razmerju, nasprotno, sta v sinergiji, v komplementarnem odnosu. S tem smo povedali, da planiranje vedno in povsod ne prinaša optimalnih družbenogospodarskih rezultatov, njegov domet je torej omejen. To ni le teoretična teza, ampak v realnem življenju

potrjeno dejstvo. Kajti pri planiranju, pravi Mulej, je treba upoštevati zakon zadostne in potrebne celovitosti; nedopustno je torej opuščati zahteve po celovitem pristopu k problemu povezovanja gospodarskih subjektov. Zgodovinsko gledano se je ta zmeta prvič implementirala v porevolucionarni Sovjetski zvezi kot posledica napačnega razumevanja Marxove kritike kapitalistične družbe, temelječe na pretežno tržnih povezavah, in uporabi taylorske znanstvene organizacije dela. Zmotno so torej mislili, da bo na državni lastnini zasnovano centralno planiranje kot negacija tržnih povezav odpravilo tržne neracionalnosti ter vzpostavilo ekonomsko učinkovito in socialno pravično družbo. Pri tem niso upoštevali, da je tekmovalnost človeku – obenem z ustvarjalnostjo in inovativnostjo – prirojena, in da je bil pravzaprav njihov prapraded tekmovalno uspešnejši in prilagodljivejši od njegovega zgodovinskega biološkega tekmeca. Tekmovalnost je torej v genih človeka. Res pa je tudi, da so v genih človeka tudi sodelovanje, kooperativnost in racionalnost in z njimi povezano prizadevanje za *ex ante* urejanje gospodarskega in družbenega življenja.

Da je takratna Sovjetska zveza ravnala, kot je, je tudi posledica tako družbenoekonomske zaostalosti kot velike želje, da bi karseda hitro nadoknadila zamujeno in postala konkurenčna razvitemu svetu in ZDA. Po začetnih uspehih se je kmalu izkazalo, da to vodi v birokratizacijo družbe in v nasilje vseh vrst. Sovjetski človek, tudi če bi hotel, ni mogel tako rekoč prek noči prenoviti svojih, v stoletjih pridobljenih in utečenih vrednot, kulture, etike in življenjskega sloga.

Človek planira zato, ker hoče biti gospodar sedanjosti in obenem vplivati na svojo prihodnost. Življenje ga je izučilo, da ne sme vedno in povsod prepuščati toka življenja na ekonomskem področju ponudbi in povpraševanju. To deluje kot »brezosebni naravni zakon«. Svoje eksistenčne in višje potrebe mora zadovoljevati tudi načrtno, torej plansko. To so po našem poznani razlogi za nujno soodvisno uporabljanje tržnih in planskih povezav med gospodarskimi subjekti, a ne le gospodarskimi, in to od nekdaj.

Drugače povedano: človek je *homo sapiens*, torej razumno bitje. Ker hoče biti poslovno uspešen in varovati okolje, teži k odkrivanju načinov, kako racionalno uporabiti tržne in planske povezave, da bi prednosti oz. koristi enega in drugega instrumenta maksimalno izkoristil. Rezultat tega premisleka je tržno-planski gospodarski sistem, za katerega uporabo je bilo do sedaj

narejeno premalo. Povečini sta bila tako trg kot plan ideološko-politično forsi-rana sistema, z namenom, da bi prinašala koristi izbranim političnim elitam. Razložek je v tem, da bi tržno-planski gospodarski sistem prinašal koristi vsem v delo vključenim in tudi lastnikom kapitala, pri čemer bi pretirano ne uničeval naravnega okolja.

Populacijski *boom*, degradiranost okolja, vse večja redkost za človeštvo eksistenčnih naravnih virov itd. govorijo zoper možnosti brezmejne rasti. Predvsem zato je treba poiskati optimalni miks med trgom in planom, ki bi zagotavljal ne le ekonomsko, ampak tudi družbeno racionalnost. Uvajanje te paradigme zahteva optimističen pogled na prihodnost. Tržno-planski družbe-noekonomski sistem daje delom sistema visoko avtonomijo pri racionalnem doseganju lastnih, to je parcialnih ciljev, ki so postavljeni in se uveljavljajo tako, da so hkrati vsaj posredno tudi cilji celote.

Kako v razmerah planskega omejevanja potrošnje, podjetništva itd. zagotoviti in razvijati pluralno politično nadgradnjo, ki udejanja demokracijo, kot jo razumemo danes? Ali drži teza, da je politična pluralnost mogoča le v kapitalističnih ekonomskih razmerah? Je torej politična pluralnost le odslikava lastniške pluralnosti in zasebnega podjetništva? Brez konkretnih odgovorov na ta in podobna vprašanja družbenoekonomska preobrazba v smeri plan-sko-tržnega oz. tržno-planskega sistema ni mogoča.

Odgovore na ta vprašanja je treba – in jih je seveda edino možno – najti le v družbi, kjer že koeksistirajo vse lastninske oblike (ki so v medsebojnih konkurenčnih odnosih) in kjer že obstajata spremenjena etika in morala. Ne poznamo pa ta čas družbe (države), ki bi na ta vprašanja imela zadovoljive odgovore. Ali za kaj takega ni volje ali pa gre za nerešljiv problem? Po našem spoznanju gre za prvo. Če človeštvo na ta vprašanja ne najde zadovoljivega odgovora, potem se odgovor, kam danes vodijo vsa pota, ne glasi: v zahodni ali v vzhodni Rim, tudi ne v ekosocializem ali v družbenoodgovorno družbo (državo), ampak v negotovost, če ne kar v zaton naše civilizacije oziroma našega življenja.

Politična pluralnost torej mora ostati jedrna sestavina družbenoodgovorne družbe (alias ekosocializma).

Zemlja je končna količina; obstaja lahko brez ljudi, ljudje pa ne brez Zemlje, ki omogoča življenje. Obstoj Zemlje kot skupnega življenjskega prostora ter vira surovin in energije zagotavlja le družbenoodgovorno ravnanje ljudi,

gospodarstva in celotne družbene nadgradnje, kar terja odgovorno rabo tako tržnega kot planskega instrumentarija.

Skrajni čas je, da EU, ki zase pravi, da je dedinja grške, judovske in rimske preteklosti, »skoči« v postkapitalistično ero in tako udejanji (svoje) reklo »*hic Rhodus, hic salta*« za dobro sedanje generacije in bodočih. (K temu se je pravzaprav zavezala z izjavo, da podpira in od držav članic zahteva družbeno odgovornost; EU, 2013.)

Ljudje si moramo, zato da bi preživel, prizadevati za socialno pravičnost in gospodarno ravnanje z naravnimi viri, sicer bomo uničili pogoje bivanja (končno tudi samega sebe). Za ta nauk so zadolžene državne institucije in civilna družba. Prihodnosti namreč ni dopustno prepuščati stihiji, treba jo je načrtovati. In bistveno: sestavni del tega načrtovanja so tudi omejitve, ki jih ni dopustno jemati kot omejevanje svobode, ampak kot pogoj za več svobode. Pri tem moramo biti seveda stvarni in ne pričakovati neuresničljivega; upoštevati moramo načelo soodvisnosti in celovitosti.

Planiranje je potreben in učinkovit način povezovanja gospodarskih subjektov, ni pa univerzalen; so torej področja, ki po naravi stvari niso planibilna.

Meščanske revolucije so na prvo mesto postavile svobodo – *liberté*. Tlačan in novi podjetnik sta jo razumela predvsem kot pravico tlačana, da izstopi iz tlačanskega stanu in postane delavec pri nastajajočih podjetnikih (ki niso bili več cehovsko vezani). Fevdalec namreč ni bil le lastnik premoženja, ki je bilo v rabi tlačana, ampak tudi samega tlačana, četudi ne enako kot lastnik sužnja. Porajajoči kapitalizem, ki je najprej začel nastajati v mestih, je rabil delavce – dovčerajšnje tlačane, ti pa so si zaželeli »svobodnega mestnega zraka«. Nova družbenoekonomska paradigma (čas prvotne akumulacije) je to omogočala. Od tedaj dalje je kapitalizem stoletja veljal ne le za sinonim podjetniške svobode, ampak za svobodo nasploh, na bratstvo in enakost se je bolj ali manj pozabilo in sta obstajala le formalno.

In ko so nastale kapitalistične države spoznale, da tržno gospodarstvo vedno in povsod ne zagotavlja optimalne izrabe razpoložljivih proizvodnih tvorcev, še več, da povzroča heterogene krize, so se začele spogledovati s planiranjem, in to najprej in izključno, kar zadeva pojem svoboda. Vedeli so, da bi to depri-privilegiralo kapitalistični razred in zato so makro- / družbeno planiranje (tudi indikativno) označili kot izraz nesvobode, kar se ga drži še danes. Keynes je bil med meščanskimi ekonomisti v tem pomembna izjema.

Res je prav nasprotno: planiranje je dejavnost za svobodo, nikakor ne zoper njo, saj z njim ustvarjamo v družbi stanja, ki preprečujejo nesvobodo posameznika in družbe. To je v naravi planiranja, kajti planiranje je racionalno upravljanje iracionalnega – prav slednje pa je, kot vemo, imanentno sleherni prostotržnosti.

Da je planiranje dejavnost zoper svobodo, torej ne drži, še posebej pa ne v razmerah vse večje omejenosti naravnih virov. To dejstvo naravnost kliče po načrtnejši izrabi proizvodnih tvorcev, še posebej naravnih virov, torej po planiranju. Ker pa je prebivalec planeta iz leta v leto več, raste ne le potreba po podjetniškem, ampak tudi po makro-, torej družbenoekonomskem planiranju. Predlagamo indikativno družbenoekonomsko planiranje z obveznimi elementi. Rečemo lahko tudi, da planiranje pomeni manj svobode za tistega, ki je neetično in po necelovitih merilih pripravljen izkoriščati naravne vire, delavce in kupce, za druge, ki tvorijo večino, pa (indikativno) družbenoekonomsko planiranje prinaša več svobode in je nujen element sonaravnega gospodarskega modela.

Svoboda je vedno omejena s svobodo drugega, torej posameznik vedno uživa omejeno svobodo. Te potrebne (posebej ekonomske) omejitve lahko po demokratični proceduri sprejmemo edino skozi sistem planiranja.

Svoboščine so lahko civilne in kulturne, ekonomske in politične. Med prve sodijo svoboda govora, združevanja, ohranjanje kulturne identitete in podobno. Ekonomske svoboščine zadevajo proizvajalce in porabnike; s planiranjem lahko preprečimo ali vsaj omejimo velika nihanja, ki povzročajo ne le ekonomske težave, ampak tudi socialne probleme oz. napetosti. To je zadosten razlog za omejevanje podjetniške svobode. Tako želimo s planskimi omejitvami ohranjati polno zaposlenost, racionalnejšo izrabo proizvodnih tvorcev ter ohranjati ponudbo, ki omogoča potrošniku čim pestrejšo in svobodnejšo izbiro.

Indikativno družbenoekonomsko planiranje z obveznimi elementi, za katero nam gre, seveda ne odpravlja privatne lastnine; z njo je povsem združljivo, usmerja pa podjetnike k proizvodnji produktov, za katere se predvideva, da bo zanje obstajalo plačilno sposobno in voljno povpraševanje, da bodo torej zadovoljevali potrebe potrošnikov.

Udejanjenja političnih svoboščin planiranje ne ovira, ovira pa strankarstvo, ki preferira parcialne interese strank in njihovih voditeljev, kar pogosto pomeni veliko oviro pri doseganju konsenzualno postavljenih družbenih in

makroekonomskih ciljev. Žal je tako, kot pravi Churchill, da je strankarstvo le najboljša med slabimi rešitvami, ki udejanjajo vladavino ljudstva, in znana je misel, da je tudi pravica do nevednosti in neumnosti del demokracije. Strankarstvo je vedno borba za oblast, ta pa praviloma nudi več svobode tistim, ki so na oblasti, kot onim, ki so v opoziciji. Zato se je smiselno vprašati, koliko je strankarstvo resnično v funkciji dejanske svobode ljudi. Merilo je stopnja doseganja družbene odgovornosti.

Slovenci bomo morali razmisliti, ali smo kot narod s svojim značajem, zgodovino in konkretno izkušnjo sposobni implementirati anglosaksonski tip demokracije in iz nje izvirajočo pravno državo, ki je ne moremo in ne moremo vzpostaviti (Mulej idr., 2016). Vse kaže, da je model, ki se nam ponuja, za nas tujek ali vsaj prevelik zalogaj. Strankarstvo to pač ni in niti ne daje zelenih rezultatov, kar ljudje čutijo in ga zato odklanjajo. Ključno vprašanje pa ostaja, kako slovenski maloštevilčnosti in prevladajočemu nacionalnemu značaju primerno oblikovati politični sistem, ki ga bodo ljudje sprejemali kot demokratičen in bo obenem funkcioniral kot dobra pravna država, da bo kos ne le kurjim tatovom, ampak tudi trgovcem s smrtjo in tajkunom.

V duhu te razprave je treba razmisliti, kako se organizirati, da politično menjavanje oblasti ne pomeni tudi zamenjave, na primer, makroekonomskih družbenoekonomskih ciljev, ki so bili ob upoštevanju načela celovitosti pripravljeni v timu različnih strokovnjakov in sprejeti na demokratičen način. Rešitev vidimo v tem, da bi bili uprava in stroka politično čim bolj nevtralni, zavezani le stroki in profesionalni etiki ter usmerjeni dolgoročno. To je težko dosegljiv cilj in zato je, žal, tudi planiranje pogosto ujetnik politike.

Planiranje je nujna regulacija predvsem družbenoekonomskega življenja, če že izključno ne, pa vsaj na planibilnih področjih; v sebi nosi nevarnost številnih ekonomskih voluntarizmov in podrejanj posameznika političnoupravnim elitam. Planiranje trgu ni alternativa, ker je slednji prav tako manipulativen (kot planiranje) in poln t.i. *market failings*.

Kljub temu da so pasti planiranja znane, pa želja po usmerjanju družbenoekonomskega razvoja pri ljudeh obstaja še naprej. Rečemo lahko, da večja ko je negotovost, večja je želja vedeti, kaj prinaša prihodnost. Pri tem pa se vedno znova postavlja dvojno vprašanje:

Kaj je oz. ni planibilno in kako povezati plansko in tržno regulacijo v produktivno celoto?

Pregled virov in prakse kaže, da jasnih razmejitev ni. Stvari je treba reševati od primera do primera, za kar je potrebna trdna pravna država, ki podpira družbeno odgovornost, obstajati pa morajo tudi demokratične institucije, ki omogočajo planiranje, izvajanje planov in njihovo dopolnjevanje (slovenske izkušnje iz osemdesetih let 20. stoletja; Klemenčič, 2013; Borak in Lazarevič, 1991).

Večino pomislekov v zvezi s potrebnostjo in primernostjo planske regulacije anulirajo vedno bolj toge meje naravnih danosti oz. omejenost naravnih virov in samoočiščevalna sposobnost narave. Zato je v naslednjih letih upravičeno pričakovati prisilne državne regulativne mehanizme, ki bodo utirjali gospodarski in družbeni razvoj. To, bi rekel Viljem Merhar (2010), ni nič novega, saj se je prisilna družbena regulativa uporabljala pri vseh transformacijah iz starih družbenoekonomskih odnosov v nove. (Tako se uveljavlja tudi sedanjí konservativizem.) Časi neomejene podjetniške svobode so preteklost, one-mogočajo jo omejitve, ki so nujnost. Država zaradi tega postaja dominanten, odgovoren in celosten družbenoekonomski regulator.

Človeštvo bo torej preživelo, če bo hotelo in znalo planirati želeno prihodnost. Torej mora biti planiranje v funkciji gospodarstva ter socialne in politične stabilnosti. Biti mora predvsem v službi večje produktivnosti, ekonomičnosti in sreče ljudi. Ta šele omogoča večjo svobodo menjave ter seveda delitev, ki pravičnejše nagraduje proizvodne faktorje in s tem odpravlja nepravilno socialno neenakost. Planiranje torej izgubi sleherni pomen, če ne prispeva k boljšemu gospodarjenju poslovnih sistemov, narodnega in seveda mednarodnega gospodarstva kot celote ter k večji socialni pravičnosti na vseh ravneh družbene organiziranosti. Zato planiranje ne sme nikoli in nikjer voditi v zatiranje podjetnosti in omejevanje človekovih svoboščin, nasprotno, ponuditi mora nove možnosti celostnega oz. harmoničnega družbenoekonomskega razvoja.

Planiranje je namreč nastalo v želji, da bi preprečevalo in odpravljalo neracionalnosti, ki jih povzroča trg z nepregledno množico pristranskih dejanj ali monopolnih zlorab. Katere od teh slabosti so bistvene, smo že ugotovili. Te slabosti so dejstvo, mnoge od teh koreninijo, na primer, v tem, da producenti ali odločevalci na državni ravni nimajo potrebnih informacij ali pa jih dobijo prepozno. Zaradi teh in drugih razlogov poslovni sistemi funkcionirajo neoptimalno, za družbo pomembne odločitve pa so napačne ali sprejete prepozno.

Tako že Hayek (1991) priznava, da poznamo področja, kjer se tržna regulacija kaže kot neprimerna, in je zato planiranje nujno. To je izrekel približno v

istem času, kot je Keynes teoretično kodificiral potrebo ekonomske makroregulacije; zahteval je namreč upravljanje porabe, pri čemer je mislil predvsem na državne investicije ter na urbano in regionalno planiranje.

Kdaj in kje je treba zaustaviti planerje? Vedno tedaj in tam, ko njihovo delo ruši možno etično konkurenco ali pravičnost ali oboje hkrati. V družbi s preveč planiranja ljudje izgubljajo iniciativo, rešitev svojega položaja iščejo pri »drugih«, najpogosteje pri državi, saj so dobili (od nje) pravico do neodgovornosti in pasivnosti.

Planiranje je zato nedopustno jemati kot ideološki instrument za doseganje parcialnih političnih ciljev. In pogosto se je dogajalo prav to, zato se planiranja drži obtožba, da je instrument politike za doseganje strankarskih ciljev. Tako naj se torej planira res tisto, kar je po naravi stvari planibilno, in to po vnaprej določenem demokratičnem postopku z upoštevanjem potrebne in zadostne celovitosti. Planiranje nikoli ne sme postati sredstvo za širjenje enostranske in kratkoročne družbenoneodgovorne oblasti vladajočih.

A časi se spreminjajo, in ta čas tudi vodilne države sveta brez ideoloških zadržkov uporabljajo ekonomske instrumente in prakso, ki bi jo še pred nekaj leti iz ideoloških razlogov zavračale. Tako Aleksandar Kešeljević (2012) ugotavlja, da so Američani pred krizo sodili, da je tržni mehanizem rešitelj vseh težav, država pa leglo vseh. Po krizi je drugače: država in davkoplačevalci rešujejo njihov kapitalistični sistem, priča smo nacionalizacijam in dokapitalizacijam. Na drugi strani pa Kitajska rešuje socializem in partijski monopol s pomočjo najbolj vulgarnega kapitalizma; svoj gospodarski sistem pa poimenuje »*socialist market economy*«.

Plan (državni; direktivni; sovjetski) se je na Kitajskem uporabljal od leta 1953. Za nas je ta podatek pomemben zato, ker je Jugoslavija začela, predvsem po Kidričevi zaslugi, takšen model planiranja opuščati že prej (leta 1948). Kitajska je doživela reformo gospodarskega sistema z Deng Xiaopingom, ki »...reduced the importance of central planning«; v zadnjih letih pa je spričo gospodarske krize vloga makroplaniranja v porastu (Baković, 2016).

Ekonomija mora biti pri določanju in doseganju ciljev vedno in povsod pragmatična. Ko vzpostavlja tržne ali planske povezave, pa mora upoštevati etične in moralne norme ter okolje.

Družba je dinamična tvorba, iz notranjih in zunanjih vzrokov se stalno spreminja in prilagaja. Zato se morajo spreminjati tudi plani, podjetniški in

morebitni družbenoekonomski, skupaj z metodologijami za njihovo pripravo. Pri tem je seveda treba biti inovativen (vpeljevati je treba vedno kaj novega). Le tako lahko ostajajo plani realnost in obenem ohranjajo potrebno motivacijsko funkcijo. Tovrsten plan lahko nastane le, če njegovi izdelovalci upoštevajo objektivne naravne, ekonomske in tudi (širše) družbene zakonitosti, kar je dejansko *conditio sine qua non* tovrstnega dela.

Ekonomska znanost, ki jo je treba, kot pravi Alexander Rosenberg (1994, str. 237), jemati kot »a branch of political philosophy« – poudarjamo zato, ker jo nekateri želijo vztrajno narediti za »matematično disciplino«, je dodobra preučila funkcioniranje blagovnega gospodarstva, zaradi česar so – oziroma bi vsaj morale biti – povsem znane njene (z)možnosti in (ne)zmožnosti. Kljub temu t. i. meščanska ekonomska misel še danes večinsko trdno vztraja na stališču Adama Smitha, da *laissez-faire* tržišče edino zagotavlja maksimalno korist tako potrošniku kot producentu blaga, a pri tem zavestno spregleduje, da se je gospodarska struktura povsem spremenila, Smithova »nevidna roka« pa že dolgo ne ureja odnosov sicer sovisno povezanih ponudnikov in povpraševalcev, ker je preveč monopolov in oligopolov, premalo pa odgovornosti (Felber, 2012).

Na drugi strani pa še vedno straši stalinistično prepričanje, da je državno lastništvo in na njem zasnovano centralno planiranje edini model za doseganje ekonomske in družbene racionalnosti, čeprav se je obneslo samo v vojnih / kriznih in povojnih obnovitvenih razmerah ter ob naravnih katastrofah. Temu bi precej odpomoglo dejstvo, ko bi družbeni odločevalci ekonomijo sprejeli kot družbeno znanost, ki se ukvarja z načini, kako optimalno kombinirati proizvodne tvorce, da bi ljudje in družbe mogli zadovoljevati svoje materialne in druge potrebe.

Ti skrajnosti sta danes nekoliko modificirani, kažeta pa se v prepričanju, da more in mora država brez zadržkov streči tudi parcialnim interesom. Ta čas so posebej glasni tisti, ki govore o zveličavnosti prostotržnega gospodarstva, o nujnosti vitke države, vseobsegajočem varčevanju itd. O državi kot uspešni »krotilki« interesov kapitala, o potrebni celovitosti, dolgoročnosti in podobnem pa ni slišati ničesar.

Država kot utelešenje splošnih in skupnih interesov mora, po A. H. Maslowu, ustvarjati pogoje za zadovoljevanje potreb ljudi, in sicer:

- fizioloških, po varnosti, po pripadnosti, po veljavi, po uresničevanju samega sebe.

Vprašanje je, kaj je potrebna in zadostna inovacija na tem področju, ki bi to omogočala.

Naš odgovor je, da je to tržno-plansko gospodarstvo, ki ustrezno izrablja elemente tržne konkurenčnosti in konkurenco, ki zagotavlja (ožjo) ekonomsko racionalnost, in na drugi strani planske elemente, ki prispevajo potrebno družbeno racionalnost.

Ta sistem odpravlja alienacijo, o kateri je pisal Marx (Debenjak, 1970). Kombinacija trga in plana v tem primeru ni ideološki umotvor, ampak ekonomska forma, ki nudi optimalne družbenoekonomske koristi.

Planiranje na državni ravni – tudi če gre za indikativno (za nekatere še vedno sporno) – je v tem primeru za državo analitično prognostično, za gospodarske subjekte pa informativno in ciljno, kar lajša poslovne odločitve na podjetniških ravneh.

Razlogi, da tržno-planski sistem (lokalno in globalno) še vedno ne prevladuje, so politični – torej interesni, ne pa strokovni, manjka pa tudi strokovnjakov, usposobljenih za tovrstno timsko delo.

Jedrne države kapitalizma, njihove »gospodarice« – multinacionalke ter globalne banke – so operativne izvajalke neoliberalne globalizacije, kar je razumljivo, saj imajo od tega družbenoekonomskega sistema največ koristi. Obrobne kapitalistične države, posebej t.i. tranzicijske, vztrajno izgubljajo materialne in druge koristi in vpliv na dogajanja. Te države formalno funkcionirajo kot države. Imajo vlado, parlament, državne organe, tudi svojo vojsko, dejansko pa so le pohlevne izvajalke naddržavne politike in obvezne sanatorke posledic, ki jim jih povzroča nadnacionalna politika. Tistega, kar sodi v njihovo državno pristojnost in dolžnost in za kar imajo tudi finančne vire, je iz dneva v dan manj. Naddržave – pri nas je to EU – nekatere projekte držav sofinancirajo ali celo financirajo, a gre pri tem praviloma le za vračanje denarja, ki so jim ga države predhodno prispevale. Tako je pravilo (logično), so tudi nekatere izjeme, a teh je vedno manj. Tiste, ki smo do tega upravičeno kritični, evnuhi te naddržave razglašajo za »Neevropejce«.

Mala podjetja v Sloveniji in drugih državah, zlasti v t.i. tranzicijskih, so po večini »poddobavitelji multinacionalk«. Formalno nimajo planiranja, češ da je to »del socialistične ideologije«. (Ta podjetja »finalistom« (multinacionalkam) dostavljajo proizvode po naročilu in načelu »*just in time*«.) Planirajo »finalisti«; planirajo tudi vojske jedrnih držav kapitalizma in NATO. Prek teh

planov organizirano kontrolirajo dogajanja v perifernih državah (državah podobaviteljicah), njihove ekonomije pa praviloma izkoriščajo in, če le morejo, tudi kupujejo njihova perspektivna podjetja. Obenem jim svetujejo, naj ne planirajo, ker je ekonomija tako in tako globalizirana, oni pa so majhni in malo pomembni in nimajo pravzaprav kaj planirati.

Seveda so pri nas in v nekaterih drugih tranzicijskih državah tudi izjeme, čeprav maloštevilčne. To so pomembni izvozniki, ki morajo skrbno načrtovati svojo proizvodnjo, vse od pridobitve posla, nabave surovin, organiziranja in izvedbe proizvodnje, pa tja do prodaje in poprodajnih storitev. Te seveda podjetniško planirajo (zoper to ni ne ideoloških ne strokovnih pomislekov), močno pa si želijo premišljene indikativne družbenoekonomske plane svojih držav, da bi vnaprej vedeli, kaj lahko pričakujejo od njih.

Ne glede na spremembe, ki sta jih prinesla tako globalizacija kot z njo povezan neoliberalizem, je v vseh državah ne le mikro- in mezo-, ampak tudi makroplaniranje nujno. V obrobni kapitalističnih državah, še posebej v t. i. tranzicijskih, celo ni nadomestljivo. To je tudi edino orodje za ohranjanje ekonomske, s tem pa tudi nacionalne samobitnosti teh držav. Navsezadnje tudi zato, ker nas zgodovina uči, da so nadnacionalne tvorbe zelo nestabilne; stalno se prilagajajo in tudi propadajo. Glede na znana dogajanja po drugi svetovni vojni ne vidimo razloga, da bi bila EU v tem kaj drugačna. Njena bodočnost je negotova, dokler ne bo ekonomsko, pravno in politično bolj demokratična in v njej ne bo več govora o tem, kaj nas združuje, kot o tem, kaj nas ločuje.

Znano je, da države brez (ideoloških) zadržkov planirajo v času priprav na vojno, v času vojn in v povojnem času obnov ter tudi v krizah, ko je treba sanirati gospodarska in občedružbena opustošenja. Ker je neoliberalizem vsaj omajal, da ne rečemo kar: opustošil številna gospodarstva in porušil družbeno kohezivnost, se zastavlja vprašanje, ali niso podjetniški in družbenoekonomski plani edini instrumenti, ki lahko zagotovijo obnovo in prenovo opustošenega. Temu v prid govorijo tudi vse večja redkost surovin in energentov, rastoče pomanjkanje zemljišč, primernih za pridelavo hrane, nataliteta v manj razvitih okoljih, staranje prebivalstva v gospodarsko razvitejših državah, migracijska gibanja itd. Ta in druga tovrstna dejstva terjajo racionalen odgovor, ki ga omogoča edino družbenoekonomsko planiranje, to pa ne sme biti razdržavljeno ekonomskih in družbenih funkcij, kar je terjal Milton Friedman, ki ga

je poleg Hayeka in še nekaterih (mnogi so dobili celo Nobelove nagrade) sicer štetí za očeta (monetarnega) neoliberalizma (Norčič, 1990).

Prav razdržavljanje članic naddržav je cilj arhitektov totalne globalizacije. Ti želijo vse poenotiti tudi s silo, če bo treba (Estulin, 2008). Na čelu tega prizadevanja so ZDA, ki so spretne izvoznice, in to celo »amerikanščine«. Cilj vsega tega naj bi bil »a single globalised market place, controlled by a world government« pod nadzorom ZDA, seveda (o družbenoodgovorni t. i. svetovni vladi pa ni ne duha ne sluha). Prvi cilj naj bi bilo opuščanje nacionalnih kultur (ali vsaj njihovo spreminjanje v folkloro), ker je največja ovira temu projektu prav kultura.

Planiranje, ki ni odgovorno, ni planiranje, za katero se zavzemamo. Planiranje, ki ni zgolj vsiljevanje želja / interesov vplivnih, je racionalno, premišljeno delo, ki uporabi matematične in družboslovne metode za projektiranje gospodarskega in družbenega razvoja, vse v želji, da bi dosegli pozitivne sinergijske učinke. Seveda prognoze že po definiciji ne morejo biti stoodstotne, saj je njihov avtor in realizator človek, ki je v svojih odločitvah nepredvidljiv, pogosto tudi neracionalen. A ne glede na to planiranje ostaja konstitutivni element slehernega odgovornega ravnanja tako na osebni, podjetniški kot nacionalni oz. državni ravni; danes tudi na naddržavni.

Rečemo lahko, da je družbeno odgovornost mogoče dosegati le, če so potrebne dejavnosti planirane. Odgovorna ravnanja se praviloma ne dogajajo spontano; ne gre za slučajnosti, ampak za skrbno načrtovano ukrepanje. Potrebna je etika soodvisnosti; potrebno je medstrokovno sodelovanje; potrebni so denar, kadri in cela vrsta materialnih sredstev, s katerimi se šele lahko uresničuje družbena odgovornost (Mulej idr., 2016). Navsezadnje tudi zato, ker nujnosti vedno koreninijo v ekonomiji, kar je temeljna misel marksizma.

Planiranje dobiva posebno veljavo v t. i. poindustrijski družbi, ki že danes postaja realnost v razvitejših ekonomijah. Zanje je značilno, da se delež terciarja in kvartarja (šolstvo; zdravstvo; znanost; umetnost) povečuje, s tem pa tudi uporaba informacijske tehnologije, ki postaja vse pomembnejše orodje planiranja. Značilnost poindustrijskih družb je, da človek, ki je nosilec znanja – govorimo o t. i. človeškem kapitalu –, zlasti kot podjetnik in inovator dobiva vse pomembnejšo vlogo. A to še ne pomeni, da te družbe ne potrebujejo denarnega in materialnega kapitala, prav nasprotno, potrebujejo ga, in to veliko. Kapital se v znanstveno-raziskovalni sferi namreč obrača počasi in zato so na

tem področju uspešne le visoko akumulativne in produktivne družbe, ki imajo dobro razvit in stabilen bančni sistem, da servisira to področje, kar terja tako planiranje kot družbeno odgovornost.

Tisti, ki se ukvarjajo z družbeno odgovornostjo, to je z odgovornostjo (naj omenimo le) do ljudi in do narave, se morajo poistovetiti s planiranjem oz. z možnostjo *ex ante* okvirnega reguliranja in ponotranjiti potrebne metode planiranja. Zato tudi odločitev za prehod k družbenoekonomski odgovornosti dejansko pomeni reafirmacijo planiranja, ki je bilo pogosto bodisi precenjeno ali pa podcenjeno. Upamo, da je to preteklost in da je tržno-planski družbeno-gospodarski sistem, zasnovan na mešani lastnini, za katerega se zavzemamo, afirmacija realnih možnost za uveljavljanje tako trga kot indikativnega plana z obveznimi elementi.

Prav šolski primer kakovostnega in času primernega planiranja so gradiva *Plan B, 4.0 za Slovenijo, Pobuda za trajnostni razvoj (Plan B, 2014)*.

Filozofi bi znali reči, da skuša človek s planiranjem racionalizirati iracionalno, eno in drugo pa sta sestavini njegove narave. To dejstvo določa status in domet tako planiranja kot trga.

V naravi človeka je, da razmišlja o jutrišnjem dnevu; hoče, da življenje teče čim bolj predvidljivo. Torej: človek hoče planirati. Tega je sposoben, ker je racionalno bitje, a hkrati je tudi iracionalen, saj je njegovo obnašanje pogosto nepredvidljivo, in zato planiranje ni sinonim za »obvezno smer«; planiranje je tako le »želena smer«, ki se je je treba držati v okviru možnosti.

Zaradi povedanega je planiranje ena od najzahtevnejših intelektualnih dejavnosti, izdelava in izvajanje planov pa zahtevata zelo veliko tehničnega znanja, ekonomske in socialne prilagodljivosti ter politične modrosti in spretnosti.

Odnos do planiranja zamejujeta dve skrajnosti: za eno stran je planiranje univerzalen instrument, s katerim je mogoče *ex ante* razreševati vsa gospodarska in družbena protislovja, ki izvirajo iz omejenosti naravnih virov, večanja števila prebivalstva in rastoče družbene razslojenosti; druga stran pa meni, da je planiranje instrument za obvladovanje človeka, za omejevanje njegove ustvarjalnosti, njegove podjetnosti itd., zato je planiranje za slednje *per definitionem* ideološko kontaminirano.

Ti dve skrajnosti argumentirano zavračamo in vztrajamo pri tezi, da je planiranje le eden od instrumentov za povezovanje gospodarskih subjektov, in to na področjih, ki so po naravi planibilna. Zavračamo torej t. i. sovjetski model

(totalnega) državnega planiranja, ki nima konsistentne teoretske podlage in se zato tudi ni potrdil v praksi. Zavračamo pa tudi drugo skrajnost, ki planiranju jemlje sleherno uporabnost pri urejanju družbenoekonomskih razmerij.

Podjetniško planiranje je že nepogrešljiva sestavina sodobnega podjetništva; zoper njega ni ne ideoloških ne strokovnih pomislekov. Pomisleki se nanašajo na t.i. makro- oz. dolgoročno družbenoekonomsko planiranje. Rešitev vidimo v indikativnem družbenoekonomskem planiranju z obvezujočimi elementi, ki v povezavi z inoviranim trgom tvori tržno-planski oz. plansko-tržni družbenoekonomski sistem, kar je sistemska podlaga za uveljavljanje družbenoodgovornega gospodarjenja, kjer sta liberalizacija in deregulacija okvirno nadzorovani.

Planiranje, kot ga razumemo, ne omejuje ne podjetniške ne obče svobode.

Družbenoekonomski sistem se bo tudi to pot preobražal skozi sistem družbenoodgovornega gospodarjenja. To mora biti – ob hkratnem ohranjanju nekaterih temeljnih pravno-političnih in ekonomskih postulatov – dovolj radikalno, da bo teklo zvezno in se bo pri tem ohranjala potrebna in zadostna družbena kohezivnost. Tudi v tem procesu bo imela država osrednje mesto s svojo zakonodajno vlogo, denarno politiko, davčnim sistemom itd., kar bo zagotavljalo, da bo družbenoodgovorni model vzpostavljen kot okvirno reguliran konkurenčni model in bo kot tak tudi funkcioniral. Kakor vedno bosta intenzivnost, globino in smer preobražanja določali tudi zgodovina in tradicija.

Danes že lahko rečemo, da zori spoznanje, po katerem so nekateri sistemski ukrepi in večletna nepremišljena ekonomska politika (posebej jedrnih držav kapitalizma) povzročili prekomerno državno deregulacijo. Šlo je predvsem za opustitve nekaterih pravnih in drugih mehanizmov, ki so omejevali ravnanje posameznih subjektov zlasti na finančnem področju. Tvorci tega novega reda so se sicer zavedali, da je nekaj regulacije na teh področjih nujne, a so bili zmotno prepričani, da je trg sposoben samodejne regulacije. Izkušnje zadnjih let ponovno potrjujejo, da morajo biti liberalizacije nadzorovane, kajti tržni mehanizmi delujejo bolje, če je tako. Razlog za to je v človeški naravi. Človek se namreč praviloma obnaša egoistično, pogosto tudi neracionalno, zato je izostanek države (seveda tudi ta supervizor ni vsemogoč) nedopusten. Državne intervencije, ki korigirajo slabosti trga, so torej nujne. To je tudi jedro keynesijanske reforme, ki so jo začeli opuščati v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja. V idejo družbenoodgovornega gospodarstva, za katero upamo,

da postane praksa, je že vtakano odgovorno ravnanje vlad, brez česar ni gospodarske učinkovitosti; ni socialne pravičnosti; ogroženi sta demokracija in svoboda človeka; narava pa je izpostavljena novim in novim degradacijam.

Zdaj smo, kjer smo: neoliberalizem je poglobil prepad med revnimi in bogatimi državami, med revnimi in bogatimi ljudmi in utrdil razredno strukturo družbe (srednji razred izginja). Ekonomska vloga države, bi rekel Viljem Merhar, bi se morala povečati, da bi se krepila celovitost, a se je v resnici zmanjšala (Merhar, 2010). S tem povzročeno gospodarsko neravnovesje je veliko in se ponavlja, kar kliče po strukturnih spremembah. Ključno vprašanje tega časa je, kako se po mirni poti izviti iz objema neoliberalizma (Mulej in Dyck, 2014).

Zgodovina nas uči, da se prerazporeditve akumuliranega (kapitala) praviloma ne opravljajo mirno, kar potrjuje Marxovo misel, da je »nasilje babica zgodovine«. Da se to ne bi zgodilo, morajo pomembno vlogo odigrati katalizatorji (katerih poslanstvo je spodbujanje sodelovanja), kot so, na primer, mednarodne organizacije z glavno med njimi, OZN, ter institucije, kot je na primer Mednarodni denarni sklad (oz. finančna oligarhija), ki so ta čas, žal, povsem pod vplivom ZDA. Toda njih že dlje časa pesti gospodarsko neravnovesje in temu primerni so tudi odzivi na krizo. Če bi, na primer, ZDA morale uveljaviti enake ukrepe, kot jih MDS predpisuje perifernim kapitalističnim državam, ki so v krizi, to ne bi bil le pretres za same ZDA, ampak tudi globalna katastrofa za kapitalizem. Ker pa se gospodarji sveta tega zavedajo, se finančna podpora ameriški razsipnosti nadaljuje. Kljub temu so tokovi zasebnega kapitala v smeri ZDA močno usahnili, a se še vedno nadaljuje kupovanje ameriških nepremičnin, podjetij in državnih vrednostnih papirjev; posebej veliko kupujejo ljudje iz Japonske in Kitajske. Svet tudi tako postaja ujetnik ZDA, bolnika, ki svojo potrošnjo že nekaj časa financira z zadolževanjem v tujini (Li 2010; Štefančič, 2017; Arrighi, 2009).

Kakor koli: ZDA se približuje proračunska kriza. Ameriška vladajoča elita se lahko tolaži le s tem, da zlomi v neoliberalnih državah okrepijo materialen in s tem političen položaj elit. Nekateri menijo, da bi se ZDA iz tega lahko izvile s pomočjo hiperinflacije, a posledice tega ne bi bile pogubne le za kreditorke, ampak tudi za ZDA same. ZDA bi, med drugim, izgubile status prevladujoče finančne sile, s tem pa tudi privilegij tiskanja svetovne valute. Ni dvoma, da je opustitev monetarizma, tega simbola neoliberalizma, nujna.

V tem primeru lahko postane zmerna, torej obvladovana, inflacija uporabno orodje pri reševanju svetovne (pre)zadolženosti.

Drugi takšen instrument za postopno odpravo prezadolženosti je deflacija. V tem primeru jo je treba razumeti kot organizirano zmanjševanje ponudbe in povpraševanja, kar znižuje ceno in prilagaja proizvodne kapacitete. V tem primeru deflacija ne sme biti plenilska; ne sme prizadeti najbolj ranljivih družbenih skupin, ampak mora zmanjšati tudi dohodke kapitalističnega razreda. Ta proces bi moral biti podprt z odpisi deleža kreditov, plačevanje preostanka pa bi moralo biti razpotejeno na daljše časovno obdobje.

78. Še nekaj o energetiki

Eden ključnih elementov obstoja in nadaljnjega razvoja naše civilizacije je energetika, ki terja dolgoročno odgovorno načrtovanje in racionalno trošenje vseh vrst energije. Kljub temu da trg ta čas sporoča, da je nafte dovolj, je treba reči, da je »naftna doba v zatonu« – ekonomično dostopni naftni viri ugašajo. Alternativni viri energije, kot sta sončna in vetrna, pridobljeni iz kogeneracij in podobnega, ne morejo, vsaj ne v celoti, nadomestiti energije, pridobljene iz fosilnih goriv. Razen tega bo morala biti naša poindustrijska družba nizkoogljična, pa tudi sicer varčna, tudi glede trošenja surovin in energije; ob tem pa je treba upoštevati še, da trošenje energije povzroča nevarne podnebne spremembe. Zato se lahko strinjamo z eno od zaključnih misli iz knjige *Trajnostna energija – brez razgretega ozračja*, da bo tudi Slovenija na poti v trajnostno energetske prihodnosti morala sprejeti drzne in velikopotezne ukrepe (MacKay, 2013, str. 347). Ti pa ne smejo temeljiti na verbalnih publicah samozvanih energetskih strokovnjakov, ampak na preverljivih številkah.

Uokvirjenje celotne potrošnje v razpoložljiv realen dohodek je ena najbolj perečih tem današnjega časa. O njeni nujnosti govorijo politiki od občinske, preko državne vse do naddržavne ravni, slednja je formirala celo zloglasne trojke za doseg tega cilja. Ni dvoma: to je treba doseči, vprašanje je le, kako in v breme koga.

Začeti bi morali pri manjšem trošenju naravnih virov. Dejstvo je, da človeštvo v manj kot pol leta potroši toliko, kot bi smelo v celem letu. To se ve, a nihče ničesar ne stori, da bi se ta pogubna praksa postopoma zaustavila (Trontelj, 2014).

Družbenoodgovorno gospodarjenje je razvojno naravnano. Zajema soodvisen in kar se da celovit odnos do družbenega okolja, vse od lokalne skupnosti do države in naddržave in še posebej:

- odnos do zaposlenih,
- odnos do kupcev oz. strank,
- odnos do dobaviteljev (ISO, 2010),
- družbena odgovornost se udejanja s tem, ko človek in njegova »orodja«, podjetja, organizacije (ISO, 2010; EU, 2011; IRDO, 2015), prispevajo k trajnostnemu razvoju, ki se kaže v odgovornem odnosu do prirodnega okolja, vključujoč tudi zdravje zaposlenih in njih blaginjo,
- realizirajo pričakovanja deležnikov (posebej lastnikov/podjetnikov, a ne le njih),
- ravnaajo skladno z veljavno zakonodajo in mednarodnimi normami in pri tem ne podpirajo monopolov (profite spreminja v uporabno vrednostno motivirane javne infrastrukturne dejavnosti), torej ravnaajo tako, da zagotavljajo trajnostni razvoj, kar pomeni, da zadovoljujejo potrebe sedanje generacije, pri tem pa ne ogrožajo življenja prihodnih generacij, so torej v funkciji razvoja in obstoja človeštva.

Ozko gledanje, recimo temu: neoliberalno, na pomen in vlogo podjetja je, da je podjetje le sistem (pripomoček) za ustvarjanje dobička. Zato zdaj odgovorimo na vprašanje, ali družbenoodgovorno gospodarjenje prinaša podjetjem in seveda družbi koristi, dohodek, to je novo ustvarjeno vrednost, ki jo je potrebno maksimirati. Odgovor je seveda: da. Koristi od družbenoodgovornega poslovanja (navaja literatura in potrjuje praksa) imajo najprej lastniki in zaposleni, zatem dobavitelji, nato kupci in naravno okolje, ki je zaradi družbenoodgovornega gospodarjenja znatno manj izpostavljeno degradacijam kot sicer. Nekatere od teh koristi so takojšnje, druge se pokažejo po daljšem času. Takojšnje ekonomske koristi prinašajo odgovoren nabor potrebnih surovin, preudaren izbor energenta in energetske varčna tehnologija, urejeno varstvo pri delu, ki pomeni manj delovnih poškodb, dobra kontrola proizvodnje, ki prinaša manj reklamacij, dober izbor dobaviteljev in sodelavcev ter odjemalcev itd. Ugodnejši položaj podjetja v branži ter ugled podjetja v družbi sta posledica dalj časa trajajočega družbenoodgovornega gospodarjenja. K enim in drugim koristim veliko prispevajo implementacije različnih standardov in normativov ter skozi socialni dialog dogovorjen položaj zaposlenih (IRDO, 2015).

Pregledno bi lahko zapisali, da so koristi vsaj naslednje:

- večja konkurenčnost;
- manj tožb oz. odškodninskih zahtevkov;
- lažje pridobivanje sredstev za investicije;
- večja prodaja, zlasti v neposredni okolici;
- izboljšanje ugleda podjetja;
- lažje pridobivanje kvalitetnega kadra in manjša kadrovska fluktuacija;
- boljši odnosi med zaposlenimi;
- manjša degradacija okolja.

Sicer velja, da se družbena odgovornost širi od znotraj navzven. Tako je razumljivo, da mora poslovni sistem najprej poskrbeti za t.i. notranjo in nato pride na vrsto zunanjo odgovornost. Odgovornost se tako širi po koncentričnih krogih. Podjetja (organizacije), ki imajo razvito notranjo in zunanjo odgovornost ter funkcionirajo, upoštevajo načelo celovitosti in soodvisnosti, že organizirajo produkcijo t.i. integriranega proizvoda (integrated product policy), kar pomeni, da je upoštevan celoten življenjski cikel izdelka od izdelave do odpada. Ti izdelki so povečini narejeni iz materialov, ki jih lahko recikliramo. Družbena odgovornost zadeva tudi investiranje. Pri tem se posebna odgovornost posveča vplivu investicij na okolje in zdravje ljudi.

Globalizacija omogoča prost pretok kapitala in produktov, kar je v interesu razvitih, manj pa je prostega pretoka znanja (razen selitev strokovnjakov k njim) in dela, ker ni v njihovem interesu. Transfer je sicer zaznati tudi na tem področju, a v manjšem obsegu. Znano je, da zaradi selitve proizvodnje v manj razvita okolja brezposelnost v razvitih raste, in ker teh izgubljenih delovnih mest ni mogoče nadomestiti, se odnosi med ljudmi zastrujejo. Manj izobražena delovna sila, med njimi je mnogo žensk, v »novi ekonomiji«, ki nastaja, ne najde zaposlitve in tako postaja trajni višek. To zmanjšuje dohodke ljudi, s tem pa tudi povpraševanje, ki je gonilo kapitalistične ekonomije, in še: nezaposlenost vpliva na psiho ljudi, kar povzroča bolezni. Dovčerajsnja svetovna periferija, kamor se seli industrija, pa se naglo šola, tehnično-tehnološko napreduje in je iz dneva v dan bolj konkurenčna razvitemu Zahodu, in to tudi v segmentu produktov višje vrednosti (na primer Indija, Kitajska). Producenti teh produktov so cenejši od Zahodnjakov, zato je povpraševanje po njihovih produktih v porastu, in Zahod tudi na tem segmentu izgublja tržne deleže. Prihodnost t.i. razvitih je tudi zato vse bolj ogrožena (Li, 2010; Munck in O'Hearn, 1999).

Nacionalna gospodarstva se internacionalizirajo; vloga držav se s tem spreminja. Vse večjo vlogo imajo »naddržave« in mednarodne korporacije, ki imajo sedež v jedrnih državah kapitalizma ali v davčnih oazah; novi imperializem postaja realnost. Svetovna periferija se trudi ostati konkurenčna, pri čemer ne izbira sredstev in pri tem nista izvzeta niti človek niti narava. V pristojnosti držav ostajajo t. i. družbene dejavnosti, od katerih se zahteva, da so strogo v funkciji dviga konkurenčnosti narodnega gospodarstva. Družbe, še posebej obrobne, vse bolj postajajo t. i. tržne, v katerih se vse trži, edino, kar šteje, pa je denar.

Za razumevanje slovenske pozicije je treba vedeti, da je v Evropi polovica držav neto izvoznica, druga polovica pa so neto uvoznice. (Slovenija je zadnja leta neto izvoznica.) Ta delitev gre točno po črti sever–jug. Delno je to posledica dejstva, da so mnogi poindustrijski čas razumeli kot čas zapiranja tovarn, ne pa, da je to le družbenoekonomski sistem, v katerem industrija ni več glavno gibalno družbe – mednje sodijo tudi številni Slovenci. Sočasno z zapiranjem tovarn so se odpirale trgovine, in videti je bilo, da gre za novi merkantilizem. Jedrne države kapitalizma so te in takšne procese zagotovo podpirale, če jih že niso kar sprožile. Tako je bilo zlasti potem, ko so uspеле uveljaviti obrestno politiko, s katero imajo periferne države (mednje sodi tudi Slovenija) visoko obrestno mero, jedrne države kapitalizma (kreditor) pa nizko. Zadnja leta Slovenijo rešuje podjetnost mladih ljudi (*Zgroženi ekonomisti*, 2012).

Keynes, če ga prav razumemo, je (še) ločil ekonomijo od družbe. Menil je, da gospodarstvo skrbi za blaginjo družbe; interesi družbe so torej nad interesi ekonomije, ki mora delovati skladno z družbenimi normami.

V neoliberalizmu je drugače: globalno monopolizirana ekonomija je nad družbo. Edina naloga družbe je krepitev konkurenčnosti njenega donedavnega podsistema – ekonomije. Svet spominja na velik neuglašen orkester. Vsak inštrument igra svojo lastno melodijo, skupne ni. Nekateri inštrumenti so komaj slišni, ekonomija je že nekaj časa najglasnejša. Podjetnost, podjetništvo in tekmovalnost za vsako ceno so edino, kar nas lahko reši, je slišati iz vseh zvočnikov.

To je v Sloveniji danes tudi jezik aktualne GZS in celotne politične desnice, ki ji nesramežljivo asistirata »stara levica« in t. i. nepolitično (sredinsko) mlado izobraženstvo. Ta nova paradigma obsega vse. Tako se, na primer, celo kakovost igralcev igre z žogo meri v evrih oz. dolarjih, njih moštva pa prav tako. Ta niso več ponos lokalnih skupnosti, temveč so del internacionalnega cirkusa,

katerega kakovost določa ekonomska moč lastnikov. Čustvenega poistovetenja s klubom, z družbenim okoljem ni več. Igralci so samo blago, ki se kupuje in prodaja kot vsako drugo. V ozadju vsega tega pa je *fama* o stalni rasti, češ da je dana enkrat za vselej, s tem pa tudi denar, ki omogoča trgovanje. Ta zapis, ki gradi na dejstvih in logičnem sklepanju, opozarja na zmote na osnovi naših spoznanj; prepričani smo, da argumentirano. A ker ekonomija ni eksperimentalna veda, je malo verjetno, da bomo slišani, bomo pa mi in še bolj naši zanamci čutili zgrešenost neoliberalne družbenoekonomske paradigme.

Omeniti velja še, da je v sedemdesetih letih 20. stoletja začelo prevladovati korporativno upravljanje. Lastniki so začeli izgubljati vpliv nad poslovnimi odločitvami. Tržna vrednost delnic postane merilo uspešnosti uprav in zato je njihova cena glavna skrb. Te se napihujejo, s tem se napihuje tudi premoženje. Problem nastane, ker je to napihnjeno premoženje podlaga za lastninjenje realnega premoženja. Položaj finančnega kapitala se je tako okrepil, temu pa je sledila vpeljava t. i. izvedbenih finančnih instrumentov, ki dodatno oslabijo vez med realno ekonomijo in finančnim sistemom. In še: o tem, kdo bo nadziral korporacije in kakšni naj bodo njihovi poslovni cilji, vse bolj odloča kapital. Vpliv zaposlenih (in tudi lastnikov) slabi (OECD, 2015).

Vse nujne družbenoekonomske inovacije (opustitev neoliberalne paradigme) se ne morejo zgoditi čez noč, in prav je tako. K spremembam je treba pristopiti premišljeno in vztrajati v nujnem *prestrukturiranju* (modni pojem!). Pri tem je treba izhajati iz notoričnega dejstva, da naravni viri niso lastnina posameznikov, ampak vsega človeštva, česar razviti del sveta pod vplivom monopolov žal še ne sprejema v celoti. To terja bistveno spremenjene odnose med ljudmi, narodi in državami. Konkurenčnost oz. tekmovalnost med ljudmi, podjetji in narodi mora zamenjati ali vsaj močno dopolniti kooperativnost. In novo ključno vprašanje je, ali bo kooperativnost delovala motivacijsko. Bo človeštvo znalo na nov način racionalno izrabljati proizvodne tvorce? Kako organizirati menjavo in delitev, da bo racionalna in bo tudi motivirala zaposlene in lastnike? Je upravičeno pričakovati, da bo človeštvo začelo proizvajati le uporabno vrednost? Vprašanj je obilo, odgovorov pa malo. Ta in druga podobna vprašanja ta čas, žal, (še) niso predmet preučevanja akademske ekonomije, pa bi morala biti. Nujno je, da človeštvo začne korak za korakom naravnati družbenoekonomski sistem v novo smer: v postkapitalizem; v družbenoodgovorno gospodarjenje.

Človeštvo se že zaveda, da obstajajo meje rasti in da stalna rast ni mogoča na omejenem planetu, ker je treba družbenoekonomski sistem temu prilagoditi itd. A zanimivo, večinska praksa držav, zlasti vplivnih, je diametralno nasprotna. Načrtujejo nove in nove rasti, vse, tudi vse bolj redke naravne vire (pitno vodo) privatizirajo, socialna diferenciacija se pogloblja. Nobene resnejše kritike ni, kaj šele obžalovanja dosedanjega ravnanja. Najpogosteje slišimo: družbenoekonomski sistem je dober, prihaja le do ekscesov, napake je treba zgolj odpraviti in vse bo spet tako, kot je bilo. To nas spominja na znani rek: iz poraza v poraz do končne zmage (Dupuy, 2016; Mulgan, 1997).

Ekonomski stroki, ki je vsaj soodgovorna za materialne in medčloveške razmere v družbi, zamerimo, da odločno ne pove, da se je čas kapitalizmu (takemu, kot ga poznamo) iztekel in da vztrajanje pri tej paradigmi vodi v izginotje človeštva in življenja sploh. Je ekonomija res le dekla kapitalu, ki je v lasti enega odstotka človeštva, ekonomisti pa so njegovi hlapci?

Po tukaj povzetih in razvitih / odkritih spoznanjih bi ekonomisti morali vztrajati pri prestrukturiranju gospodarstva v materialno in energetske manj intenzivne panoge in dejavnosti, torej tiste, ki čim manj obremenjujejo zlasti neobnovljive naravne vire, preiti v panoge in dejavnosti, ki zadovoljujejo potrebe ljudi in zagotavljajo trajnostni razvoj in prihodnost. In to konstantno, da si poslej nobena generacija več ne prisvaja niti prevelikega niti premajhnega dela naravnega kapitala, kar je bistvo trajnostnega modela gospodarjenja.

To pa je dosegljivo edino:

- skozi sistem makroplaniranja, v katerem država (človeštvo) z mobilizacijo znanja določi velikost tega prisvajanja

in

- s postopnim prehodom na proizvodnjo uporabne vrednosti.

Nujno je opustiti dosednji tržni mehanizem, ki ga poganja profit (v korist majhnega dela človeštva), saj ta nima notranjega mehanizma za zaščito tako večine prebivalstva kot narave. Bogomir Kovač (2017, str. 27) pravi, da je »... nujen zasuk od neoliberalne agende k socialni, od prevladujoče politične desnice k evropski levici.«

Po našem poznavanju je ključno vprašanje ekonomske znanosti in prakse, kako dograditi družbenoekonomski sistem, da ne bo ogrožal trajnostnega razvoja in s tem prihodnosti, pri tem pa tudi ne poglobljaj socialne diferenciacije.

Kapitalizem se je v zadnjih 300–400 letih permanentno preobrazil, se prilagajal vedno novim razmeram, a svojega bistva ni menjal nikdar. Do ljudi in okolja (narave) je bil ves čas agresiven, nekritično je spodbujal konkurenčnost, vzdrževal (pretirano) socialno razlikovanje. Naša analiza kaže, da se je kapitalizem, kot ga poznamo, izčrpal, s čimer je nastopil čas nujne postkapitalistične družbenoekonomske ureditve. Prepričani smo, da je ta nova družbenoekonomska paradigma družbenoodgovorno gospodarjenje, ki ga obširno predstavljamo.

Naša civilizacija že dolga desetletja troši znatno več, kot bi smela, zato je treba vse oblike porabe zaobjeti v razpoložljiv dohodek. Pri trošenju naravnih virov velja izhajati iz spoznanja, da je Zemlja (naš dom, naša mati) ena sama, toda ta čas v pol leta potrošimo toliko, kolikor bi smeli v enem letu. Družbenoodgovorno gospodarjenje je tista paradigma, ki zagotavlja potrebno porabo sedanji generaciji in hkrati ne ogroža prihodnjih. Drugače rečeno: družbenoodgovorno gospodarjenje na daljši rok ne zagotavlja le okoljske, ampak tudi socialno vzdržnost.

Žal Slovenija še nima strategije družbene odgovornosti. A nesporno je, da je družbenoodgovorno gospodarjenje, ki smo ga poimenovali tudi ekososializem, edina družbenoekonomska paradigma, ki na dolgi rok zagotavlja preživetje človeštva.

Ta družbenoekonomski obrat je nujen, sicer sledi propad naše civilizacije, kot pravi Andrej Kirn (2012).

Zavzemamo se za takojšnje, celovite – a nerevolucionarne – spremembe tržno-planskega povezovanja gospodarskih in negospodarskih subjektov, za oblikovanje družbe, ki bo temeljila na mešanih lastninskih razmerjih in bo funkcionirala odgovorno.

Podatkov o iztrošenosti naravnih virov in degradiranosti okolja je dovolj, da je socialna diferenciacija dosegla skrajni rob vzdržnosti ter da so mednarodna politična razmerja vse težje obvladljiva, zato so inovativne spremembe nujne.

79. Še dodatno o družbeni odgovornosti

Družbena odgovornost je kompleksna, pri čemer so deležniki v soodvisnem odnosu. Je posledica širše družbene klime in izraz kulture podjetja. Družbena odgovornost je pravzaprav osebni in družbenoekonomski odnos, zato jo je nedopustno ožiti na orodje marketinga. Gre za dolgoročno naravnost, ki presega letna in tudi nekajletna planska obdobja. Prav tako se družbena odgovornost ne izčrpa pri sponzoriranju, doniranju in dobrodelništvu. To se lepo kaže pri skrbi za okolje, ki je pogosto projekt več podjetij, lokalne skupnosti, države in celo naddržavne skupnosti. Skrb za družbeno odgovornost mora biti načrtovana – stihijskost na tem področju ne prinaša zelenih rezultatov. Družbenoodgovorna podjetja, ki si želijo biti trajneje navzoča na trgu in pri tem širiti obseg poslovanja, udeležajo načela družbene odgovornosti. Družbena odgovornost, ki funkcionira daljši čas, nujno vodi v model trajnostnega razvoja. Ta model pa ne pomeni le okoljske, ampak tudi socialno vzdržnost, kar je edina prihodnost človeštva.

Biti družbenoodgovoren pomeni biti pošten do sodelavcev, partnerjev, širše družbe, pomeni imeti spoštljiv odnos do naravnih danosti, kar družbenoodgovornim podjetjem lajša pridobivanje novih partnerjev, dobrih sodelavcev, novih kupcev, s čimer raste tudi ugled podjetja. Podjetja morajo tako produktivnost kot dohodek dosegati skladno z zakonodajo, etičnimi običaji in poslovnimi uzancami. Od leta 2014, ko je bila z ISO 26000 spremenjena definicija družbene odgovornosti, k odgovornosti niso zavezana le podjetja, ampak tudi druge organizacije, na primer zavodi in državni organi držav članic EU (ISO, 2010; EU, 2011).

Čeprav je v Sloveniji kar veliko posameznikov, organizacij, raznih združenj in predvsem nevladnih organizacij, ki se zavedajo pomena družbene odgovornosti, sodi naša država v tisto manjšino članic EU, ki za to področje nima izdelane strategije. To ni dobro, ker danes zlasti velike družbe (multinacionalke) dejansko obvladujejo majhne države, socialna in okoljska bremena pri tem pogosto prelagajo nanje, te pa jih potem ne morejo sanirati. EU je svoje cilje glede družbene odgovornosti izrazila v *Green Paper on Promoting European Framework for Corporate Social Responsibility* (2001).

Družbena odgovornost v polnem pomenu besede pomeni osebno odgovornost za svoj vpliv na svet, ki pa je, kot pravi filozof Iztok Osojnik (2013, str. 38), »...kočljiva tema, ki nas vrača nazaj v tisto uro prazgodovine, ki jo je nasilna

narava človeka kot vrsta med mnogimi drugimi živalskimi vrstami zaznamovala z dejstvom, da je človek ne le najučinkovitejši plenilec in ubijalec od vseh živali, ampak globalni eliminator, ki pri polni zavesti ne pobija množično samo drugih živih bitij, temveč tudi predstavnike svoje vrste.« Zato lahko ponovimo za Kocbekom, da »Zemlja in človek družno kličeta na pomoč«, in Viljem Merhar ima še kako prav, ko izjavi, da gre pri družbenoodgovornem gospodarjenju, ki ga ponujamo kot novo družbenoekonomsko paradigmo, za ekosocialni model, za resnično novo ekonomijo, ki nam edina omogoča preživetje.

Geologi Tea Kolar Jurkovšek, Bogdan Jurkovšek in Blanka Cvetko Tešović navajajo kar nekaj zgodovinskih geoloških katastrof. Ena od teh sega v čas med starim in srednjim zemeljskim vekom pred okoli 252 milijoni let, v kateri je menda izginilo 96 % vseh morskih vrst organizmov in 70 % vrst kopenskih vretenčarjev (Jurkovšek idr., 2013).

Geologije torej ne kaže jemati kot zgodovino neživega sveta, nasprotno: geologija je okamnena zgodovina živega. V njej je zbrana vsa zgodovina življenja, ki je pogosto izginjalo in se porajalo na novo. Razlogi za to so bili, recimo temu, »geološke narave«, »krivci« za katastrofe torej niso bila živa bitja. Dogajanja zadnjih desetletij pa kažejo, da bo povzročitelj nove zemeljske katastrofe, v kateri bo izumrl velik del življenja, kar človek sam (živimo v času antropocena). Človek je namreč izrazito uničevalen že stoletja, saj je zaradi svojega delovanja (t.i. industrijski razvoj) uničil, na primer, že več kot 50 % vseh rastlinskih in živalskih vrst. Kaže, da človek oz. človeštvo v svojem suicidnem ravnanju vztraja in se ne zaveda, da narave ni mogoče ogoljufati; treba jo je pač spoštovati. Agonija traja že nekaj časa in bo še trajala; upajmo, da ne do bridkega konca, ko bo prišlo do ekološke katastrofe ali celo atomskega uničenja, do nove apokalipse, ki jo bo (če jo bo; tako kaže) sprožil človek sam. Kakšna ironija!

Naj se vprašamo z Nietzschejem: Bo tragiki, ki jo generira pogoltni človek, sledil nov svet?

In dodajamo: temu ne bo sledila nobena kreacija, ampak milijone let trajajoča nova evolucija živih bitij, katere vrh zna biti novi človek brez spomina na uničenje, ki ga je povzročil njegov davni, davni prednik. Ekonomija in ekonomisti lahko vsaj pokažemo, kako podaljšati živost planeta, če že ne moremo preprečiti njegovega konca enkrat v daljni ali celo bližnji prihodnosti.

V tem smislu je nedvomno ključno vprašanje, kaj mora človeštvo storiti, da »življenje (človek) preživi«. Odgovor na to vprašanje mora najti prav naša generacija, pa čeprav jih je pred nami živelo že kakih štiri tisoč.

Lučka Kajfež Bogataj (2012, str. 56–57) pravi: »Zadnjih petsto generacij je z razvojem kmetijstva in urbanizacije začelo postopoma vplivati na planet, zadnjih osem pa je ustvarilo antropocen, to je geološko dobo, ki se je začela v sedanosti s pomočjo antibiotikov, mineralnih gnojil, motorjev z notranjim izgorevanjem, rabo fosilnih goriv, s sproženo globalizacijo in zagrizenim potrošništvom«.

Časa za odločitve o drugačnem razvoju zmanjkuje, a videti je, da se odločujoči tega ne zavedajo. Vprašajmo se s Hemingwayjem: *Komu zvoni?* Odgovor se glasi: nam, morda celo kar živosti planeta Zemlja.

Prihodnost človeštva – in s tem življenja – vidimo v družbenoodgovornem gospodarjenju, ki ga predlagamo, a ga je treba jemati kot družbenoekonomski sistem, ki na podlagi etike soodvisnosti / sovisnosti na nov način določa odnose med stvarmi, med samimi ljudmi in med ljudmi in stvarmi. Ta družba bo ekonomsko učinkovita in obenem socialno pravična, a ne bo pogoltna. Državni proračun v teh državah bo lastnina vseh, ne pa plen enostransko usmerjenih vsakokratnih volilnih zmagovalcev. V njej bo posebno skrb treba nameniti (so)upravljanju. To mora zagotavljati primerno hitrost odločanja in tako delitev ustvarjenega dohodka, da je zagotovljena ne le enostavna, ampak tudi razširjena reprodukcija, torej stalni tehničnotehnološki napredek podjetja, zavoda itd. Trg v tej družbi zanesljivo ostaja pomemben ekonomski regulator, ki pa ga nujno kompletira indikativni dolgoročni družbenoekonomski plan z obveznimi elementi. Naloga tega plana je, da zagotavlja racionalno izrabo proizvodnih tvorcev, uvaja okoljevarstvene standarde, stimulira proizvodnjo predvsem uporabne vrednosti, pri tem pa mora tudi omejevati nepotrebno potrošnjo (pogoltnost).

Ta družbenoekonomska paradigma je v svojem bistvu ekosocialna, zato tudi blaži disfunkcije tržne ekonomije, zaradi česar občasno posega v avtonomno delovanje tržnega mehanizma. Družbenoodgovorna država ne dovoli prevlade ekonomije (tiste, katere edini cilj so ozko opredeljene in kratkoročne koristi) nad političnim in socialnim življenjem, s tem pa tudi ne degradira okolja. Ekonomska podstat te družbe oz. države je resnično nova ekonomija, ki je zasnovana na znanju, katerega sinergijski lastnik je sodelovalen in

ustvarjal en umski delavec, ki pripada srednjemu razredu, organiziran pa je predvsem v specializirana profesionalna društva, ki so del civilne družbe. On je edini agens, ki more in zato mora inicirati družbenoekonomske in politične spremembe ter jih tudi izvesti v interdisciplinarnem sodelovanju z uporabo znanih metod.

Ta družba v nastajanju je začetek nove zgodovine človeštva, ki so jo napovedovali že humanisti in politekonomisti 19. stoletja, ko se je začelo najbolj dinamično obdobje kapitalizma – industrializem.

Besedo odgovornost bomo v tem primeru razumeli kot »odgovornost za«. Torej, država je odgovorna, če je zasnovana na »celovitosti in soodgovornosti«. In kaj nam pomeni »celovitost«? Pomagajmo si z besedo »integriteta« (latinsko *integritas*), ki pomeni popolnost, celovitost, enotnost, neokrnjenost, nerazdeljivost. Angleži jo prevajajo v »*integrity*«, Nemci pa v »*die Integrität*«. V teoriji sistemov, pravi Mulej s soavtorji (2013), sta običajna izraza: *holism* in *wholeness*.

Beseda »celovitost« in njene izpeljanke se uporabljajo v različnih povezavah. Psihologi in kadrovski menedžerji govorijo o »celoviti osebnosti«, politiki o »ozemeljski celovitosti«, informatiki o »celovitosti informacij«, odločevalci zahtevajo »celovitost podatkov« in podobno. Celovitost se mnogim zdi tako pomembna, da so izoblikovali »načelo celovitosti«. Tako na primer zakonodajalec zahteva, da morata država in občina pri sprejemanju politik, strategij, programov in najrazličnejših drugih splošnih aktov iz svoje pristojnosti – zaradi vpliva na okolje in različne segmente družbe – upoštevati načelo celovitosti in soodvisnosti.

Besedo oz. pojem »odvisnost« smo že pojasnili drugod, zato dodajmo le »soodvisnost«, ki jo razumemo kot dvo- / oboje- ali večstransko odvisnost med ljudmi, pojavi in stvarmi. Matjaž Mulej je ta dva pojma povezal v zakon »potrebne in zadostne celovitosti« in ga dodal »zakonu entropije« kot večni naravni težnji vsega k spremembi / propadu in »zakonu hierarhije zaporedja«, katerega uporaba preprečuje enostranskosti, ki generirajo najrazličnejša neravnovesja in s tem raznotere težave. Ve se, da sta specializacija in individualizacija posledica razvoja znanosti in tehnike. Širše koristi od obeh nastopijo šele tedaj, ko specialisti spoznajo, da so njihova posebna znanja v soodvisnem razmerju z drugimi znanji, ker se z razlikami kvečjemu dopolnjujejo. Zato je soodvisnost / sovisnost tako pomembna, da jo je smiselno dvigniti na raven

etičnega načela. Družbe, v katerih je uveljavljeno načelo soodvisnosti / sovisnosti, so osvobojene številnih ekonomskih in družbenih turbulenc.

V poslovnem in drugem življenju odgovornost včasih vodi v zahteve po odškodnini. Institut odškodninske odgovornosti države (velja pa, *mutatis mutandis*, tudi za osebno odgovornost) je na primer razpet med javno in zasebno pravo. Odškodninska odgovornost države nastane bodisi tako, da je država kaj naredila, pa ne bi smela oziroma je naredila napák, bodisi tako, da je opustila kakšno ravnanje, pa tega ne bi smela. V vseh primerih nastane škoda, o kateri odloča sodišče. Odgovornosti so lahko zelo različne: od odgovornosti za smrt državljana do odgovornosti, ki nastanejo v naravnih nesrečah. Veliko škodnih primerov in s tem odgovornosti države nastane zaradi neupoštevanja celovitosti in soodvisnosti v pristopu ali samem izvajanju določenih aktivnosti, v katere je vključena država.

Zahteva, da se na podjetniški in državni ravni udejanja načelo celovitosti in soodvisnosti, ni le posledica konkretnih pravnih norm, ampak tudi kulture: podjetniške in občedružbene. Oboje je stvar izkustva tako tistih, ki imajo delo predvsem s stvarmi, še bolj pa tistih, ki delajo z ljudmi. Značilnost današnje družbe je, da ljudje živimo znotraj velikih tehničnih sistemov, ki so sestavljeni iz obilice večjih ali manjših podsistemov, ali ob njih. Vsi ti deli, ki se dopolnjujejo, so med seboj povezani, so torej v soodvisnem odnosu, ljudje ob njih pa danes pogosto funkcionirajo po načelu neoliberalnega individualizma.

To velja tudi za države, ki so dinamične sestave delov in si v sovisnih medsebojnih odnosih prizadevajo ustvariti vsakokratne zelene (karseda primerno celovito utemeljene) koristi. Tega ni lahko dosežati že znotraj lokalnih, regionalnih ali državnih meja, ki so sicer politično, pravno-upravno in logistično povezane, še težje, pogosto nemogoče, pa je to dosežati v nadnacionalnih skupnostih.

Imperativ konkurenčnosti, ki je ta čas prava obsesija, spreminja tržno tekmo v neizprosen boj, ki včasih sicer prinaša parcialne ali začasne koristi podjetjem, kdaj tudi regijam, pogosto pa naredi veliko škode državi kot celoti, še posebej je tako v državah, ki ne uveljavljajo načela soodvisnosti. Še večje težave se pojavljajo, na primer, znotraj EU, kjer se kapacitete ne usklajujejo, zato je veliko podvajanja in nepotrebnega trošenja prvin poslovnega procesa, ker ni skupnega načrtovanja (družbenoekonomskega planiranja), ni sodelovanja in posledično niti ni soodvisnega odnosa. Inovativna raba tržnih in

planskih povezav je v EU nujnost, a le pod pogojem, da se z njima dosega tako primerna celovitost, h kateri vodi soodvisnost kot etika in praksa.

Države oz. družbe, ki so zasnovane na celovitosti z etiko in prakso soodvisnosti, zagotavljajo enakopravnost državljanov, težijo k njihovi enakosti, pri tem pa ne uporabljajo nasilnih intervencij. V tem smislu vedno iščemo optimalno razmerje med svobodo in enakostjo, iščemo torej *pravično neenakost* v zameno za nepravično, kar vodi v razumno socialno diferenciacijo.

Družbenoodgovorna družba bo torej družba potrebne neenakosti, toda ta neenakost ne bo problematična, ker nihče ne bo imel preveč, predvsem pa nihče premalo; sleherni bo torej lahko zadovoljeval svoje osnovne potrebe, ki zagotavljajo človeku dostojanstvo. (K temu lahko prispeva univerzalni temeljni osebni dohodek.)

Da bi družbe mogle funkcionirati na primerno celovit in soodgovoren način, se morajo prestrukturirati, se tudi na novo organizirati in, kar je bistveno: postaviti si morajo nov vrednostni sistem ter s tem novi etiko in moralo.

Zakaj je to potrebno? Najprej:

- zaradi globalizacije, ki je nepovraten proces, ki mora nehati uničevati človeštvo in planet;
- zaradi nove ekonomije, ki je zasnovana na ekosocialni prvini, modernih tehnologijah in na znanju soodvisnih / sovisnih specialistov, voljnih in sposobnih ustvarjalno sodelovati;
- zaradi stanja v okolju oz. omejenosti reproduktivne sposobnosti narave.

Dileme, ki se pri tem postavljajo, ne upravičujejo, da se s tem dogaja malo ali celo nič; marsikaj bi lahko rešila kar praksa. Proces dematerializacije proizvodnje, ki še ni do kraja domišljen, je že v teku in kot tak terja inovirano izobrazbeno strukturo delavstva, inoviran način vodenja na vseh ravneh družbenoekonomske organiziranosti; povečuje se vloga storitvenega sektorja, drugačna je logistika, menjajo se potrebe po poslovnih prostorih itd. Bistveno pa je, pravi Michael A. Lebowitz (2014, str. 156), da družbenoodgovorna družba (alias ekosocialistična družba 21. stoletja) »...ne more biti etatistična družba, kjer se odločitve sprejemajo zgoraj in le posredujejo navzdol in kjer je vsaka iniciativa privilegij državnih uradnikov oziroma kadrov avantgarde.«

Prehod od parcialnega načina mišljenja in delovanja k primerno celovitemu in soodvisnemu / sovisnemu je zagotovo zahteven mentalni preskok, ki vodi od samozadostnih specialistov k tinskemu delu. Ta preskok je potreben,

če želimo organizirati ekološko in socialno naravnano tržno-plansko gospodarstvo. Kdo utegne reči, da si želimo povezati oz. združiti nezdružljivo. Toda ni tako. Če izhajamo iz spoznanja, da je kooperacija prav tako nekaj naravnega, kot sta naravna tekmovalnost in konkuriranje, pri čemer je zmogljivost Zemlje naravni zakon, socialno pravična družba pa spoznana nujnost, je taka naravnost dosegljiva (Felber, 2010, 2012; Bembič, 2012).

Kaj nam pomeni družbenoodgovorna država, smo že razložili. Naj to strnjeno povemo še nekoliko drugače.

Družbenoodgovorna država mora biti v sinergiji:

- ekonomsko uspešna;
- socialno pravična;
- varovalo človekovih pravic in svoboščin;
- spoštljiva do okolja, tako naravnega kot družbenega.

Te štiri sestavine v bistvu pojasnjujejo vse. Druge kvalifikacije tako ali drugače izvirajo iz njih. Nam je ta opredelitev dobrodošla tudi zato, ker nam omogoča na kratko argumentirati, zakaj mora družbenoodgovorna država temeljiti na tržno-planskem (oz. plansko-tržnem) gospodarskem sistemu, zasnovanem na mešani lastnini. Pri pojasnjevanju ne bomo ekstenzivni, poudarili bomo le bistveno.

Ekonomija oz. gospodarstvo, ki želi biti uspešno, kar je pogoj za zadovoljevanje raznovrstnih potreb državljanek in državljanov, mora uporabljati vse mogoče povezave, politike in instrumente, ki omogočajo kar najoptimalnejšo izrabo razpoložljivih proizvodnih tvorcev; ti obenem odpravljajo vsakokratne deflacijske vrzeli. Zato je, na primer, gospodarstvu nedopustno zaukazati obvezne planske povezave, zlasti ne centralnoplanske. Teorija in praksa sta to že zdavnaj zavrnila, saj onemogočajo gospodarski razcvet, posebno ne-učinkovite pa so v mirnem času, ko je raznolikih potreb še posebej veliko. V tovrstnih družbah se namreč kmalu formira »novi razred«, ki neprofesionalno in neetično ter brez družbene odgovornosti prevzame vlogo lastnikov.

Na nekaterih področjih so planske povezave potrebne, dejansko nujne, če želi družba dosegati ekonomske, okoljske in socialne standarde. Ali, kot bi rekel Viljem Merhar, tržni mehanizem se mora dopolniti z zavestnim planskim mehanizmom, profitno motivirano gospodarstvo, ki ga koordinira *ex post* tržni mehanizem, se mora dopolniti z zavestnim planskim gospodarjenjem, ki *ex ante* s planskim mehanizmom okvirno usklajuje družbeno produkcijo z

družbenimi potrebami. In če nadaljujemo, se tako tudi v (monopoliziranem) kapitalizmu razvije in utrdi mešani gospodarski sistem z *ex post* tržno in *ex ante* plansko koordinacijo družbenega gospodarjenja, kar je nujno.

Zaradi tega je nedopustno, da se planske povezave ideološko diskvalificirajo, sklicujoč se na že davno zavrženi centralnoplanski sistem. Prav dejstvo, da sta trg in plan dejansko v kompatibilnem razmerju, je verjetno spodbudilo J. K. Galbraitha, da je razvil teorijo o *konvergenci družbenoekonomskih sistemov*. Ta razmišljanja so z opustitvijo keynesianizma in z vzpostavitvijo neoliberalizma v pogojih globalizacije kasneje, žal, zamrla. Namesto »Galbraithove konvergen-ce« se je uveljavila enostranska monopolizacija, ki že ogroža našo civilizacijo.

Če to razumemo tako, potem je logično, da država (ves čas imamo v mislih planiranje na državni ravni) potrebuje organ, ustanovo, ki se bo profesionalno ukvarjala z družbenoekonomskim planiranjem. Tovrstno planiranje nikakor ne pomeni omejevanja podjetniške ali katere koli druge svobode, nasprotno, širi jo, ker racionalizira izrabo razpoložljivih proizvodnih tvorcev in s tem tudi potrošnjo, ki je že ušla izpod kontrole, človeštvo pa ne zmore vrednostnega preskoka v smislu »manj je več«. To že ogroža njegov obstoj.

Drugi element družbenoodgovorne države je zagotavljanje socialne pravičnosti. Glede tega obstajajo t. i. objektivni kriteriji (možnost zaposlitve; krajši delovni čas; dohodki prebivalstva – univerzalni temeljni dohodek; dostopnost do šolstva in zdravstva; vključenost v kulturno in športno življenje in podobno), a odločilni so t. i. subjektivni kriteriji, tj., kako ljudje doživljajo svoj položaj v družbi: so zadovoljni, sprejemajo družbo, v kateri živijo, kot pravično itd. Bistveno je, če si sposodimo misel Veljka Rusa (2009, str. 169), da bo v sodobnih družbah moral prevladati dvotaktni sistem: več enakosti bo treba zagotoviti nižjim slojem in več svobode višjim. Ta socialni cilj – in tudi druge – je vedno težje dosegati v razmerah zmerom višje konkurenčnosti, ki jo terja globalizacija, pa obenem ohranjati družbeno kohezivnost oz. socialno vzdržnost.

Po spoznanju Veljka Rusa (2009, str. 107) naj bi evropski socialni model temeljil na:

- socialni solidarnosti;
- prizadevanjih za skupno dobro;
- omejevanju socialne in ekonomske neenakosti;
- zaščiti najbolj ranljivih članov družbe in
- sodelovanju med socialnimi partnerji.

Za potrebe te študije zapisano zadostuje. Tako lahko zaključimo, da je mogoče tak socialni model realizirati edino v mešanem tržno-planskem (plansko-tržnem) gospodarskem modelu.

Da so družbe moderne in udejanjajo sodobne kulturno-civilizacijske norme, kažejo tako, da zagotavljajo in varujejo človekove pravice in svoboščine. Najprej gre za varovanje klasičnih človekovih pravic, ki so jih vzpostavile meščanske revolucije (svobodo, manj pa enakost in bratstvo) in s tem dejansko omogočile razvoj kapitalizma. Potem pridejo na vrsto t.i. ekonomske pravice, ki so posledica formiranja t.i. »človeškega kapitala« – ljudje želimo vplivati na pogoje in rezultate (svojega) dela. Tudi v tem primeru velja, da tržno-planski (plansko-tržni) gospodarski sistem najbolje zagotavlja uveljavljanje raznoterih človekovih pravic, pod pogojem, seveda, da mu ne nasprotuje ustavnopravni sistem. (Ta mora zato dosegati in podpirati zadostno in potrebno celovitost, zasnovano na soodvisnosti / sovisnosti in družbeni odgovornosti.)

In vse bolj ključno: prihodnost imajo družbe in države, ki bodo vzpostavile in dnevno realizirale spoštljiv odnos do naravnega okolja. O tem je bilo v tem delu že veliko povedanega, zato le o relaciji naravno okolje – mešani gospodarski sistem.

Že Marx je vedel, da je temeljno poslanstvo kapitalizma, in s tem trga, da vzpostavlja konkurenčni odnos in razvija proizvodjalne sile. Konkurenčnosti in konkurenci, kolikor nam je znano, nihče nikoli ni postavljaj omejeitev, razen poslovnih in državnih monopolistov. Vse je bolj ali manj dovoljeno že od samega začetka: izkoriščanje živega dela, tehnološki napredek (ta je sicer zaželen) in končno tudi izkoriščanje narave oz. naravnih virov. V začetku, ko je bil obseg proizvodnje skromen, poseljenost planeta majhna in naravnih virov dovolj, izkoriščanju okolja tudi največji umi človeštva niso posvečali posebne pozornosti. Sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja so se okoljski problemi prvič pokazali v zaostreni obliki. Od tedaj dalje – in marsikje še danes – je prevladalo prepričanje, da je mogoče v okviru tržnih povezav, in to zlasti skozi cenovno politiko, varovati tudi naravno okolje. Danes se ve, da to ne gre; treba je upoštevati družbeno odgovornost po že citiranih ISO-standardih.

Realsocializem, ki se je vzpostavil kot antipod kapitalizmu, je hotel biti kapitalizmu tudi ekonomsko konkurenčen sistem in zato je bil od samega začetka izkoriščevalsko naravnan (celo) do dela in še posebej do okolja. Rečemo lahko celo, da realsocializem ni rešil nobenega okoljskega problema, nekatere je celo zaostril.

Rešitev tega problema se – vsaj upajmo – kaže v mešanem gospodarskem sistemu. Najprej zato, ker bosta v njem trg in indikativni družbenoekonomski plan z nekaj obveznimi sestavinami delovala na področjih, kjer lahko funkcionirata optimalno, in dalje zato, ker se da predvsem s planom omejiti prekomerno izrabljanje naravnih virov. In končno zato, ker prihaja čas, ko bo treba definirati pogoje konkurenčnosti in konkuriranja; konkurenčnost in konkuriranje pa tudi »omejevati« – pri izkoriščanju naravnih virov prav gotovo. To bo moralo postati zavezujoči del nove etike oz. morale, kar pa ne bo pomenilo omejevanja svobode, ampak bo omogočalo svobodo vsem.

V bistvu gre tudi v tem primeru za posebej aktualno iskanje ravnovesja med svobodo in reguliranostjo, ali kot pravi Sally J. Goerner s soavtorji (2008, str. 282): »The challenge is to find the right balance of freedom and regulation that allows the socio-economic ecosystem to thrive.« To, kot pravi v nadaljevanju, dviga raven naše civilizacije.

»Človeški napredek,« pravi Andrej Kirn (2012, str. 41), »... je prišel do razpotja, kjer je treba premisliti in prevrednotiti vse: razumevanje človeka, kakovost njegovega življenja, ekonomijo, družbene odnose, vrednote, napredek, znanost in tehnologijo.«

Vsaj zadnjih 300 let se je človeštvo obnašalo, kot da surovine niso omejena količina. Rast, ki je bila sinonim za razvoj, je bila po prvi industrijski revoluciji kljub krizam stalna, zato je tudi potrošnja iz leta v leto rasla. Dejstva kažejo, da se je ta čas iztekel, in človeštvo se bo moralo adaptirati, kot že povedano, na minimalno, ničelno in celo negativno rast. To bo mogoče le, če se radikalno spremeni sistem vrednot in temu prilagodi družbenoekonomski sistem, ki ne bo zasnovan na kratkoročni in ozkomiselni profitni logiki in iz nje izvirajoči pogoltnosti. Edino v tem primeru ima človeštvo, in s tem življenje na planetu, prihodnost.

Po Davidu Harveyju (2012, str. 241) navajamo besede predsednika Roosevelta, ki je leta 1935 dejal: »Američani se morajo odreči tistemu pojmovanju pridobivanja bogastva, ki s pretiranimi dobički ustvarja nezasluzeno zasebno moč.«

To je bilo izrečeno med svetovnima vojnoma, po najhujših letih prve svetovne gospodarske krize. Ta čas bi moralo kar nekaj predsednikov držav in skupnosti držav to misel dopolniti z zahtevo po nujnosti varovanja okolja, drugače rečeno, zahtevati bi morali, da se opusti pogubni neoliberalizem.

To ne bi bil le poklon revnim in izkoriščanim, kar je imel v mislih Roosevelt, to je zahteva po vzpostavitvi družbenoekonomskega sistema, ki edini lahko omogoči preživetje ne le naše civilizacije, ampak življenja na Zemlji sploh. V družbi bodočnosti se mora neizprosna tekma posameznikov in podjetij umakniti sodelovanju, individualne človekove pravice pa se morajo nadgraditi s kolektivnimi. Svoboda posameznika je vedno omejena s svobodo drugega, posameznik pa je vedno odgovoren ne le za svoj razvoj, ampak tudi za skupnega (Felber, 2012).

Do tega zasuka do sedaj, žal, (še) ni prišlo, in človeštvo se je pred nekaj desetletji vrnilo v obliki neoliberalizma k preverjenim temeljem kapitalizma, to pot globalnega. Neoliberalizem je obetal obračun s »pomehkuženim« proletariatom. Vračati se je začela vera v samoregulirajoči se trg, v zasebno lastnino, razbremenjevanje gospodarstva, pravo vrednotenje delniškega kapitala, v fleksibilni trg delovne sile in v vitko državo, ki bo v funkciji kapitala. Na prehodu iz sedemdesetih let v osemdeseta 20. stoletja so zahodne države z ZDA na čelu zaostrele denarno politiko, dvignile obrestno mero, kar je dokončno pokopalo keynesijanski projekt, predvsem pa je to prizadelo periferne države svetovnega kapitalizma. Tem državam so ponudile finančno pomoč, a so v zameno terjale liberalizacijo (podrejanje) njihovih ekonomskih in družbenih razmerij. Terjale so prost pretok blaga in kapitala, vstop tujih bank v sleherno državo, prodajo državnega premoženja, intenziviranje privatizacije in kleščenje socialnih izdatkov. V Slovenijo na primer prihaja tudi takšno blago, ki smo ga že dolgo znali izdelovati oz. proizvajati sami, na primer sladkor, pa so ga Sloveniji prepovedali. Slovenski ljudje pa, žal, vse bolj odhajajo s trebihom za kruhom v tujino, kot so to počeli že tudi prej (po ameriški državljanski vojni), zlasti pa v drugi polovici šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let 20. stoletja. Bogati tujci bi želeli olastniniti ne le podjetja, ampak tudi vse donosne storitve, kot so telekomunikacije, zavarovalništvo in bančništvo, vodne vire, posojajo nam denar po oderuških obrestih in podobno.

To novo politiko t. i. čikaške šole je kapital, če tako rečemo, pred leti najprej preveril v državah Južne Amerike, sedaj pa to prakso, rahlo modificirano, uveljavlja tudi v preostalem delu sveta. Ta politika povzroča visoko brezposelnost, rešitve pa išče v reformiranju trga dela, torej v lažjem odpuščanju delavcev in njihovem fleksibilnem zaposlovanju. V ospredju nista več socialna pravičnost in družbena kohezivnost, ampak visoki donosi kapitala (ne glede na socialne

in ekološke posledice). Delavec je poslej za delodajalca le »visoko usposobljeno blago«, zelo prilagodljivo in vedno dosegljivo, je proizvodni faktor, s pomočjo katerega se ohranja visoka konkurenčnost, ki pa postaja vse bolj globalna. Mezde so povsod padle (tudi v ZDA), intenzivnost dela se je povečala, armada brezposelnih je v porastu. Pristojnosti evropskih držav so močno okleščene. Tako nimajo več samostojne denarne politike, pri fiskalni politiki pa so / smo vse bolj omejeni, ker pakt za stabilnost in rast določa primanjkljaj pod tremi odstotki, meja javnega dolga pa je pod šestdesetimi odstotki BDP, kar dosega vse manj držav. Ta in še nekatera druga dejstva kažejo, da države, mednje sodi tudi Slovenija, naglo izgubljajo suverenost. (A kako te procese zaustaviti, ne ve nihče. Brez družbene odgovornosti kot novega družbenega reda ne vidimo rešitve. O tem je v že citiranih delih veliko pisal Matjaž Mulej.)

Sindikati prav tako izgubljajo veljavo, menedžment odvrča delavce od sindikatov, pogajanja glede pogojev dela, kjer sploh še so, se odvijajo le znotraj podjetij. Družba se tudi na tem področju atomizira, pripadnost kolektivu izginja, kar vse je v duhu neoliberalizma.

Državo blaginje, ki je »Keynesov projekt«, ogroža deindustrializacija. (Ta je v Sloveniji bolj ali manj končana, a na srečo nastaja nova industrija v lasti mladih podjetnikov.) Dohodkovna neenakost se pogloblja (Piketty, 2015), staranje prebivalstva, posebej v razvitem svetu, je v porastu, kar vse terja večje socialne transferje, denarni viri zaradi politike zmanjševanja davkov pa usihajo; zadolževanje države je logična posledica tega. Keynesijanska država je po mnenju neoliberalcev glavni razlog nekonkurenčnosti držav, zato so jo povsem razgradili, kar bo krepko spremenilo tudi koncept socialne politike. Ta se individualizira, kar pomeni, da pomoč dobi le tisti posameznik, ki se vključuje v procese usposabljanja za uspeh na trgu delovne sile. Tisti, ki tega ne zna, ne more ali noče, je marginaliziran. Tudi na tem področju se uveljavlja načelo, da je »vsak svoje (ne)sreče kovač«. Neoliberalna država ne skrbi za polno zaposlenost, čeprav to zmanjšuje njene davčne prihodke, ne skrbi za javno dostopnost do izobraževanja, zdravstva, kulture itd. Vse to naj bi bilo stvar posameznika. Ker pa mora država skrbeti za konkurenčnost svojega gospodarstva, mora zmanjševati davke, ukinjati regulatorje gospodarskega življenja, lajšati investicijske posege v prostor, krčiti javno šolstvo in zdravstvo, skratka, postati in ostati mora vitka v službi kapitala. Posebej je zaskrbljujoče, da se lajšajo posegi v prostor, brez pomisleka se izkoriščajo

naravni viri, tudi neobnovljivi, zaradi česar živost prostora izginja, družbe pa se naglo diferencirajo, kar slabi njihovo kohezivnost; mednarodni konflikti se rešujejo s silo.

Zaključek

V uvodu tega zaključka moramo poudariti, da smo spoznanja formulirali sproti. Glede na temo premisleka pa je po našem mnenju treba tudi na tem mestu poudariti ključna spoznanja, ki zadevajo nujno inoviranje trga (trženja) in plana (planiranja), da bi dosegali njuno sinergijsko delovanje, brez katerega, po našem spoznanju, ni mogoče zagotavljati družbenoodgovornejšega gospodarjenja, ki edino zagotavlja obstoj naše civilizacije in s tem preživetje človeka oz. človeštva.

Na podlagi lastnih izkušenj in strokovne literature ugotavljam, da podjetniško planiranje ni sporno; uporabljajo ga gospodarstva in družbene dejavnosti v vseh družbenoekonomskih sistemih. To področje planiranja ni ideološko kontaminirano, metodologije so razvite, potrebna informacijska tehnologija iz leta v leto napreduje, planerskega znanja je kar dovolj. Družbe ga morajo le še naprej podpirati.

Povsem drugačna situacija je na področjih družbenoekonomskega planiranja, makroplaniranja oz. izdelave strategij. To področje je ideološko kompromitirano; duh Stalina, če omenimo le glavnega začetnika državnega, centralnega in totalitarnega sistema planiranja, še vedno straši. To centralnoetatično planiranje smo argumentirano zavrnil. Potrebna družbenoekonomska inovacija je, da človeštvo sprejme odgovorno inovativno družbenoekonomsko makroplaniranje z nekaj obveznimi elementi. V ekonomski, sociološki stroki in tudi pri drugih ta potrebna inovacija že dalj časa ni sporna, sporno jo dela politika, točneje politikantstvo.

V tem zapisu smo predlagali indikativno planiranje (mislili smo predvsem na makroraven). To streže človeški naravi, je povsem združljivo s ta čas razumljeno demokracijo, in kar je bistveno: združljivo je s pluralnimi lastninskimi razmerji, ki so *conditio sine qua non* za politično demokracijo in učinkovit ekonomski sistem. Uveljavitev tega sistema med drugim zahteva formiranje zavoda za indikativno družbenoekonomsko planiranje in takojšen pristop k razvoju metodologij zanj.

Drugo osrednje mesto v tem zapisu ima trg in z njim tržne povezave med (zlasti) gospodarskimi subjekti. Da trg / tržne povezave poznamo od začetka človeške civilizacije ter da je / so tudi motor napredka, v strokah ni sporno. Kompromitiralo in izločilo iz gospodarskega življenja (kolikor se je največ dalo)

ga je zmotno prepričanje, da ga lahko nadomesti državno, centralno oziroma totalno planiranje. Seveda ta ideološki projekt ni uspel, človeštvo pa je zaradi njega utrpelo veliko škode.

Moje temeljno spoznanje je, da ekonomske, ekološke in širše družbene razmere terjajo reafirmacijo inoviranega trga in prav takšnega trženja.

Naslednja, nič manj pomembna inovacija, ki jo predlagam, je, da sta trg in plan v kompatibilnem odnosu; da nista drug drugemu alternativni; da njuno premišljeno sinergijsko delovanje zagotavlja ekološko vzdržnost, ekonomsko uspešnost in socialno stabilnost.

Ugotovitev komu morda zveni trivialno. Da je to spoznanje zelo tehtno, kaže dvoje, kar sem v tem pisanju pokazal. Prvo, realsocialistične države so neprofesionalno prisegale na centralno, državno oziroma totalno planiranje, vlogo trga in tržnih povezav pa minimizirale.

Ekonomske in z njimi politične posledice v teh družbah so znane.

Sedanja globalna neoliberalizacija je naravnana v drugo smer: glorificira trg, tržne povezave, s tem privatizacijo, (neopredeljeno) konkurenčnost in stalno rast na »edini Zemlji«, ki je končna količina, in (načelno) odklanja sleherno makroplaniranje, z namenom da se ohranjajo poslovni monopoli.

Moja ključna invencija, ki mora postati inovacija, je: prihodnost človeštva je v tržno-planskem gospodarstvu, zasnovanem na pluralnih lastninskih razmerjih, ki troši le toliko naravnih virov, da je tudi razvoj trajno zagotovljen, s tem pa je zagotovljena tudi družbenopolitična stabilnost, katere podlaga je socialno pravična delitev ustvarjenega.

V podkrepitev povedanemu bom v nadaljevanju navedel še nekaj dodatnih ključnih spoznanj.

Človeštvo mora izhajati iz dejstva, da je Zemlja končna količina. Nekateri neobnovljivi naravni viri so že izčrpani, drugi bodo v naslednjih desetletjih. Številne živalske in rastlinske vrste so že izginile, mnoge so močno ogrožene, prebivalstva je iz leta v leto več, in še cela vrsta je kazalcev, kar terja bistveno bolj inoviran odnos človeka, človeštva do narave. Da bi človek, človeštvo sploh preživel, mora, po mojem, inovirati družbenoekonomsko paradigmo. Dokazujem, da je nujno potreben korak v tej smeri – vzpostavitev družbenoodgovornega gospodarstva, za nas je to nova družbenoekonomska paradigma, ki sem jo elaboriral v tem zapisu.

Ta zapis izraža spoznanje, da je rešitev vsaj nekaterih ključnih problemov našega časa v afirmaciji inovirane države, tako v njeni ekonomski kot tudi socialni funkciji. Za doseg tega pa je treba uveljaviti inovativno indikativno družbenoekonomsko planiranje z obvezujočimi elementi na področjih, ki so po naravi stvari planibilna. Inovativne tržne povezave pa velja krepiti na področjih, kjer trg s stališča racionalne rabe proizvodnih tvorcev in socialne pravičnosti nima alternative.

Za to si je treba zavestno prizadevati, kajti ekonomska teorija in praksa nista nekaj avtonomnega. T. i. ekonomski zakoni niso zunaj prostora in časa, ti zakoni / zakonitosti torej niso naravoslovni, marveč so »politični konstrukt« (Liegey idr., 2015, str. 59). Okvir njihovega uresničevanja vedno določajo prevladujoča volja, znanje, etika in morala vsakokratne zgodovinske družbe. Konkretno: dokler se vrednostni sistem družbe, torej njena morala in etika, ne bo spremenil, bo, če konkretiziramo, neoliberalizem še naprej vladajoča družbenoekonomska ideologija, systemske rešitve ekonomske politike ter t. i. ekonomski zakoni pa bodo v funkciji te ideologije.

Ključno, tako rekoč hamletovsko vprašanje tega časa je: Se bo človeštvo sposobno odpovedati visoko materialno-energetsko potratnemu načinu življenja ali pa ta hip pleše – kot Prešernova Urška – svoj poslednji ples, preden potone v valovih lastne pogoltnosti?

Nekateri res verjamejo, da naravni viri niso omejeni; da je nafte dovolj, če ne, pa jo bo brez težav enakovredno nadomestil kak drug energent; da je na Zemlji prostora še za nekaj novih milijard ljudi. Zato vladam predlagajo oz. zagotavljajo, da bo znanost v kratkem našla odgovore na vsa, ta čas še pereča vprašanja, da torej celo dematerializacija proizvodnje ni potrebna; da recikliranje odpadnih produktov ni nujno; da je takšen transport, kot je, pravi in podobno.

Vsebinsko primerna in pravno korektna družbenoekonomska paradigma, kot jo v tem zapisu elaboriram, je družbenoodgovorna paradigma. Država, ki bo udeležena ta vzorec družbenega in poslovnega življenja, bo stregla interesom človeka in človeštva in vsem parcialnim združbam, ki jih človek ustvarja, z namenom, da bi živel bogato, varno in tudi tako, da ne bi ogrožal življenja svojih potomcev, torej trajnostno / sonaravno. Taka država lahko obstaja le, če so odgovorni njeni državljani, podjetja, ustanove in raznoteri državni organi.

Družbenoodgovorna država je domišljen, celovit projekt, ki k odgovornemu ravnanju zavezuje vse, ki so bodisi kreatorji ali izvajalci ali oboje hkrati gospodarskega in družbenega življenja države. To dosejajo s primerno celovitim pristopom in z udejanjanjem načela sovisnosti / soodvisnosti (Mulej idr., 2016). Družbena odgovornost ni in ne more biti zgolj posledica zakonske ali katere koli druge prisile, lahko je le zavestna odločitev državljanek in državljanov, ki so za tako ravnanje osebno, tržno in državno spodbujeni in tudi stimulirani, kar sem skušal v tem zapisu pokazati in dokazati.

Ekonomске in družbene relacije v teh družbah se vzpostavljajo prek inovativnega trga in prav tako inovativnega plana, družba je torej tržno-planska oz. plansko-tržna; dejansko gre za mešani družbenoekonomski sistem, ki je zasnovan na pluralnih lastninskih razmerjih. To bo zahtevalo ustavnopravne inovacije in formiranje potrebnih organov in ustanov – tudi zavoda za indikativno družbenoekonomsko planiranje –, da bo sistem mogel zaživeti z rastjo, ki utegne kmalu postati edina realna prihodnost človeštva. Ta ničelna rast ne sme biti izsiljena, kar se tačas dogaja, morala bo postati del zavesnega ravnanja občanov / državljanov, gospodarstva in politike in to kot del poti iz krize izobilja. Na tem dejstvu morata temeljiti nova etika in morala, ki bosta osmišljali ta sistem ter bosta podlaga gospodarski in družbeni organiziranosti, razvojni in tekoči družbenoekonomski politiki.

Človeštvo bo moralo izhajati iz spoznanja, da je človek kot posameznik *spiritus agens* vsega dogajanja in da je, kot pravi Saša Knežević (2006), dizajniran za nekaj več, kot je *homo æconomicus*. Obenem pa velja, da smo ljudje družbena bitja; družba pa je lahko koherentna le, če je socialno pravična (torej brez ekstremnih razlik in brez uravnilovke) – postopno bo treba vpeljati zajamčeni univerzalni osebni dohodek.

Socialna in ekonomska pravičnost zahteva pošteno nagrajevanje proizvodnih tvorcev, še posebej živega dela. Zavedajoč se tega, mora biti na primer tudi Slovenija med državami pobudnicami globalne razdolžitve in mora zato nemudoma pripraviti svoj program razdolževanja države, podjetij in najbolj socialno ogroženih skupin ter ga začeti izvajati.

Iz tega pisanja izhaja, da se človek iz ekonomskih, socialnih in antropoloških razlogov uresničuje skozi delo, večinoma po bolj ali manj tradicionalno prevzetih vrednotah.

Domisliti si je treba politični sistem, ki bo demokratičen, racionalen in obenem učinkovit, kar sedanji strankarski ni. K temu sodi tudi obveza, da mora Slovenija (velja tudi za druge države) stopati le v tiste mednarodne povezave, ki zlasti dolgoročno krepijo njen ekonomski, socialni, kulturni in varnostni položaj, sicer ne.

Rezultat udejanjenja zapisanega bosta inovirana družba in država; resnično nekaj novega, ljudem prijaznega. Za to bo značilna skromnost, ki veliki večini človeštva že sedaj ni tuja; vsak bo trošil toliko, kolikor zares potrebuje. To bo družba pristnih medčloveških in neizkoriščevalskih mednarodnih odnosov.

Je kaj takega sploh mogoče? Zaenkrat, žal, še ne. Sla po imeti več, tudi dejansko nepotrebnega, pa četudi na račun prihodnjih generacij (Mulej idr., 2016) je pri vplivnih močnejša od zahtev po opustitvi pogoltnosti, po podrejanju ljudi in narodov, ki so obsojeni na odvisnost. Kdo naj v tej igri z »ničelno vsoto«, ki jo nekateri ponujajo ta čas, izgubi? Odgovor je znan: Spet najšibkejši. Socialna nasprotja tako ostajajo zaenkrat stalnica in so grožnja svetovnemu miru in obstoju sedanje civilizacije. Tu kaže ponoviti misli Veljka Rusa, namenjene naši generaciji, da bi bilo treba samoupravni socializem, ki smo ga ihtavo odložili na smetišče zgodovine, le demokratizirati, kapitalizem, ki smo ga s širokimi rokami sprejeli, pa bi bilo treba, še preden smo ga sprejeli, socializirati (Rus, 2001). Po volji gospodarjev sveta in po odločitvi domače volilne večine smo stopili v družbenoekonomski sistem, ki ga nismo niti poznali. Zdaj smo, kjer smo, in jadikovanje ne pomaga.

Zavedamo se, da udejanjenje predlaganega terja najprej politično poenotenje. To doseči, bo težko, a je nujno. Ostanimo optimisti.

Politična desnica, svetovna in slovenska, globalni neoliberalizem bolj ali manj sprejema. »Stara« politična levica zoper njega le godrnja, ukvarja se zgolj s kulturnimi boji in kozmetičnimi spremembami položaja delavcev. Vsaka globlja inovacija je videti nevarna ali vsaj nemogoča – v tem trenutku, seveda. Globalizacija je naredila neoliberalizem za prevladujoč in večni sistem. Zato bo (zaenkrat vsaj) zahteva po družbenoodgovornem sistemu kot novi družbenoekonomski paradigmi bodisi zavestno spregledana ali zasmehovana, ali pa z neprepričljivimi argumenti iz arzenala neoliberalne doktrine zavržena ideja.

Boj za družbenoodgovoren sistem ni znan klasični razredni boj, ni tudi neko obče naravovarstveno gibanje, je elementarni boj vsega človeštva za preživetje

žive narave in hkrati človeka oz. naše civilizacije. Ta ideja je torej transrazredna; glavni *agens* nujnih sprememb bi moral biti t.i. srednji razred. To nujno preobražanje zadeva vse narode sveta, to torej ni spopad drugih z drugimi, je poziv h gospodarnemu in odgovornemu ravnanju vseh z naravnimi viri, kar pa ni dosegljivo brez inovacije medčloveških odnosov. Potrebujemo tudi novo moralo in s tem novo etiko, potrebujemo sožitje med ljudmi, narodi in državami.

Sociolog Rudi Rizman (2014, str. 52) je pronicljivo zapisal: »Človeštvo bo moralo, če bo hotelo preživeti, v svojo agendo prihodnosti integrirati rdečo, modro in zeleno barvo.«

Zahtevamo preveč? Je to še ena od iluzij? Smo obsojeni na propad?

Pravijo, da se v stiski – ta pa je že tu – dogajajo čudeži, zato verjamemo, da se bo družbenoodgovorno ravnanje, ko bo stiska dovolj velika, vendarle razširilo in intenziviralo.

Darwinova teorija je ovrgla teološko utemeljeni antropocentrizem. Še prej je Kopernik zavrnil teološko utemeljeni geocentrizem. Sedaj je čas, da zavržemo aktualno vero v tržno logiko kot edini način urejanja družbenoekonomskih odnosov, ker je ta proti naravi, s tem pa tudi proti človeški naravi.

Sestavni del teh potrebnih sprememb je tudi redefiniranje svobode. Vanjo je treba vključiti prostorske in ekofizične omejitve, ki so že dolgo dejstvo. Prav te omejitve je treba nujno sprejeti in zato bo treba na novo opredeliti podjetniško svobodo, ki ji določajo meje razpoložljive naravne danosti.

Človek je hkrati družbeno in naravno bitje, s tem je rečeno le, da je človek sočasno del narave in družbe. Kot *homo sapiens* je odgovoren za vsa druga živa bitja, a obenem tudi za stanje v družbi, katere del je. Prav to dejstvo mu nalaga odgovornost za neživo naravo, ki je pravzaprav živi kompleks, in obratno.

Človek uporablja vire iz okolja in ti se na tak ali drugačen način vanj tudi vračajo, zato bi bilo prav, da bi mu bili, predelani, spet na voljo. Kar pa se že dogaja.

Naslednje, kar izhaja iz te študije in je treba imeti stalno pred očmi, je, da se morajo te potrebne spremembe začeti dogajati postopoma, korak za korakom, proces mora teči zvezno. Že to, da se danes o tem v svetu že razmišlja, govori in piše, je šteti, da se človeštvo počasi le nagiba v pravo smer, v smer družbenoodgovornega gospodarjenja. Ko bodo problemi dosegli kritično maso, se bodo, upajmo, našle tudi konkretne rešitve za izhod, že začete spremembe pa se bodo intenzivirale in postale netehnološke inovacije.

Nekateri procesi bodo celo retrogradni, vračali se bomo v razmerja, za katera smo mislili, da so za vedno zgodovina. Mednje zagotovo sodi vračanje že »izseljene proizvodnje« nazaj v EU in ZDA. To ne bo enostavno, povzročilo bo tehnično-tehnološke, ekološke in kadrovske probleme, in to na obeh straneh. Za poindustrijsko okolje to pomeni vračanje nazaj v dobo »novega industrializma«, kar bo terjalo primerne poslovne prostore, ustrezno logistiko, novim potrebam prilagojeno kadrovsko strukturo in še kaj. Zagotovo bo terjalo opustitev konkurenčnosti, kot jo poznamo danes, treba jo bo na novo opredeliti v smislu celovitosti in dolgoročnosti. Vračanje industrije bo prineslo tudi delovna mesta, s tem eksistenco mnogim, ki se bodo skozi delo začeli ponovno integrirati v družbo.

Poseben izziv bo prihajajoča četrta industrijska revolucija (Schwab, 2016).

Družbenoodgovorno gospodarjenje, ki mora prerasti v nov družbeno-ekonomski sistem, mora dosegati socioekonomski optimum, in to v pravno urejenih mešanih lastninskih razmerjih, kar je dosegljivo le, če se uporabljajo inovirane tako tržne kot planske povezave. V tem družbenoekonomskem sistemu bo posameznik zadovoljeval svoje interese na čim bolj družbeno-ekonomsko sprejemljiv način. S tem bo omogočal sebi in drugim klasične osebne svoboščine in podjetniško pobudo, pa tudi socialne in s tem povezane kolektivne pravice / svoboščine, ki so se sicer uveljavile že v zrelem industrializmu, kjer so se klasična razredna nasprotja presegala v državi blaginje oz. v socialni državi. Na ta način se bo doseglo, da bosta tako zasebna kot javna oz. državna lastnina tako v funkciji ekonomije kot tudi v interesu skupnosti. Tako razmišljajo celo tisti, ki se ukvarjajo z avtorskim pravom. Maja Bogataj Jančič (2008, str. 37) pravi, »... da mora zakonodajalec, ko oblikuje lastninske pravice intelektualne lastnine, skladno z ekonomsko-utilitaristično teorijo, zasledovati cilj maksimizacije družbene blaginje, drugače rečeno: dobro pravilo je tisto, ki dosega 'maksimalno družbeno blaginjo'.«

Družbenoodgovorna družba bo funkcionirala prek okvirno usmerjenega trga v strogo samokontrolirani državi in razvejani civilni družbi. Družba je torej tedaj tripartitno upravljana, kar krepi njeno notranjo povezanost, a jo obenem dela tudi ranljivo, ker so odnosi med deli dialoški, politika v tem primeru pa mora biti konsenzualna, kar je pogosto težko dosegljivo. (Pri tem je smiselno uporabljati metode, kot so Matjaža Muleja USOMID, Edwarda de Bona »6 klobukov« in podobne, www.irdo.si.) Soglasnost je edina pot za

potrebno omejevanje hierarhičnega državnega intervencionizma in tržne anarhoidnosti. Država je v tem primeru zaželen partner civilni družbi, tržna regulacija pa bo funkcionirala na tistih področjih, kjer lahko optimalno alocira proizvodne tvorce, ob tem pa ne škodi socialno-tržni državi.

To bo dosegljivo, če bodo svetu vladali izvoljeni predstavniki ljudstva, ne pa kot ta čas, ko mu dejansko vladajo nadnacionalni finančni *behemoti*, ki za vse večji dobiček plenijo naravna bogastva, sprožajo t.i. lokalne vojne ter ustvarjajo ozko bogato elito, ki neusmiljeno izžema večino.

To bo mogoče le, če bo ekonomija, ki naj bi skrbela za »materialne družbene potrebe«, razumljena kot družbena veda in ne le kot tehnični, matematizirani sistem, katerega edini cilj je ustvarjanje kratkoročnega in ozko opredeljenega dobička v korist drobne manjšine ljudi. Njeno poslanstvo je služenje človeku. Ker ekonomija ni eksaktna znanost, jo ima Piketty na primer za subdisciplino družbenih znanosti, poimenuje jo *politična*, zato tudi ne more ponujati rešitev, ki bi enolično določale prihodnost, in zato ji mnogi odrekajo znanstveni značaj (Grgič, 2014).

Kljub vsem pomislekom obstaja Nobelova nagrada za ekonomijo. (Pustimo ob strani, kot je izvedel Mulej, da si jo izbranci delijo med seboj, saj sme kandidata predlagati le nekdanji nagrajenec ali vidni skandinavski ekonomist.) Ključni razlog je po mojem v tem, da ekonomija preučuje najbolj relevantne, stalno spreminjajoče se odnose v produkciji, menjavi, delitvi in potrošnji – danes v razmerah vse večjega pomanjkanja naravnih virov (Norčič, 1990).

Da bi bolje razumeli sedanji prelomni družbenoekonomski trenutek, naj navedemo naslednje primerjave:

Marxov *Kapital* je izšel leta 1867. V petih letih po izidu je bilo menda prodanih le 1000 izvodov. V angleščino, ki tedaj še res ni bila *lingua franca*, je bil preveden po dveh desetletjih. *The Economist* ga ni omenjal vse do leta 1907. Danes velja za eno najpogostejše citiranih del.

Knjigi *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja) Johna Maynarda Keynesa, ki je izšla sredi tridesetih let 20. stoletja, se je godilo bolje. Pisana je bila v angleščini, kriza 1929–1934, ki je pretresla svet, je Keynesa afirmirala in kmalu je bil proglašen za (meščanskega) Marxa 20. stoletja. V svojih delih, pravijo poznavalci, pa se Keynes nikoli ni skliceval na Marxa, čeprav lahko rečemo, da je Keynesova reafirmacija države v ekonomiji v bistvu Marxova ideja.

Knjiga Thomasa Pikettyja *Capital in the Twenty-First Century* je izšla 2014, in še preden je bila prevedena v angleščino, je bila takoj proglašena za »Kapital 21. stoletja«.

Te primerjave kažejo, kako temeljito, do sedaj še ne preseženo delo je *Kapital*, in to, da je ta čas resnično prelomen, navsezadnje pa tudi to, da ekonomija že vsaj dvesto let sodi med dominantne družboslovne znanosti.

Za naš zapis je pomembno spoznanje, da se noben od omenjenih avtorjev eksplicitno ne loteva ekoloških omejitev, tudi Piketty ne. On, če ga prav razumem, izhaja iz podmene, da omejenost naravnih virov ni ovira kapitalizmu, tudi ne aktualnemu neoliberalizmu.

Piketty se posveča dohodkovni neenakosti skozi čas, a to ni v fokusu našega zanimanja, zato glede na našo temo le naslednje:

Ugotovitev, da kapitalizem povzroča in reproducira neenakost, ki sta jo še pred njim prakticirala tudi sužnjelastniški in fevdalni družbenoekonomski sistem, ni nova. Morda je aktualna vrednost knjige v tem, da je do tega »marksističnega« spoznanja prišel nemarksist in da ga zato nemara slišijo tudi kapitalisti jedrnih držav kapitalizma, ki se vsaj za zdaj niso pripravljeni odpovedati socialni diferenciaciji znotraj držav, kakor tudi ne novemu imperializmu, katerega žrtve so tudi periferne države kapitalizma.

Kar zadeva dohodkovno neenakost, pravi Thomas Piketty, smo spet v 19. stoletju ter se vračamo v »dedni kapitalizem«, v katerem so vzvodi ekonomije vse bolj v rokah družin, ne pa sposobnih posameznikov.

Naslednja značilnost je, da kapitalizem današnjega časa pogloblja neenakost, tako da so donosi na kapital večji od gospodarske rasti oz. od dela. Tisti, ki živijo od dela, so zato iz dneva v dan revnejši, kar velja tudi za srednji razred, ki izginja oz. postaja del proletariata. Z dediščino pridobljeni kapital je, na primer, nizko obdavčen, bogastvo in s tem neenakost pa se zato prenašata dedno (Balantič, 2014).

Piketty nadalje ugotavlja, da je bil čas po prvi svetovni vojni do 70. let prejšnjega stoletja čas najmanjše neenakosti v zadnjih tristo letih. To je bil čas obnove in naglega tehnološkega napredka; k temu je veliko prispevala še progresivna davčna politika. Michael A. Lebowitz (2014, str. 126), duhovito pravi, da je »... obdavčitev presežne vrednosti, ki si jo kapital prilašča s svojim monopolom nad družbeno dediščino človeških bitij, neposreden korak do uveljavitve pravice vseh do dostopa h koristim, ki izhajajo iz družbenih možganov

in družbene roke.« Tedaj je bil navzoč tudi strah pred proletarskimi revolucijami in zato so vlade, vse po vrsti, izvajale socialdemokratske programe.

Po letu 1970 so začeli pospešeno uvajati neoliberalizem, ki je dajal prednost kapitalu pred delom / delavci in monopolu pred konkurenco. Danes je zato neenakost največja v vsej zgodovini, zaradi česar v svetu raste politična nestabilnost in je prihodnost človeštva tudi zaradi tega ogrožena. Piketty vidi rešitev v povečanju davkov na premoženje, v progresivni obdavčitvi in v zmanjšanju davkov revnemu prebivalstvu, v kar pa svetovna politična desnica ni pristala in verjetno še dolgo ne bo. Zato Pikettyja tudi napadajo. Tako ga je Jennifer Rankin (2014) obtožila, da pri utemeljevanju neenakosti ni uporabil »*original sources*«. Očitno je, da agenti neoliberalizma ne verjamejo, kot je rekel Joseph E. Stiglitz, da je velika lekcijska 20. stoletja ta, da danes za rast (razvoj) ne potrebujemo neenakosti iz 19. stoletja. Pikettyjeva ugotovitev, da je naravna tendenca kapitalizma koncentracija bogastva pri zgornjih slojih družbe, drži, a eno od ključnih vprašanj prihodnosti je, kako to dejstvo v korist večine prebivalstva vsaj omiliti, da ne bi prišlo do uporov (Piketty, 2014, str. 6–11).

To je tudi ena od ključnih ugotovitev tega besedila.

Kapitalizem je družba velikanskih razlik in monopolov. Dokler razlike obstajajo, je razvoj mogoč, pravijo njegovi zagovorniki. A svet napreduje, razlike se manjšajo, in v končni konsekvenci družbenoekonomski sistem, ki bo temeljil na (velikih) razlikah, ne bo več mogoč (upori; stavke; revolucije). Posledica nuje, da bo manj neenakosti, bo, da bo sleherna država (ali naddržava) skušala v največji meri sama zadovoljevati svoje potrebe, blagovne menjave med državami pa bodo strogo načrtovane. Pri proizvodnji in potrošnji hrane se to že dogaja. Vsaka država želi pokriti predvsem lastne potrebe. Če vmes poseže še politika z nepremišljenimi ukrepi, kot je na primer prepoved prodaje hrane Rusiji, se problemi pokažejo nerešljivi, vsaj na kratek rok. Kapitalizem kot sistem, ki je naravnan k stalni rasti, je tudi s tega vidika ranljiv. Rusija, če smo konkretni, bo, če bo embargo trajal dlje časa, postala prehransko samozadostna in hrane ne bo uvažala, vsaj ne iz EU, a verjetno je ne bo niti izvažala. Prav odnos Zahoda do Rusije je sprožil deglobalizacijo že obstoječe globalizacije ter nastajanje nove, kar le še potrjuje ugotovitve Rudija Rizmiana (2014, str. 128), da so te še vedno mogoče, če predstavljajo »transformativno rast vseh mogočih povezav in razmerij med ljudmi na našem planetu in so v svojem bistvu supraterritorialne«.

Svet je očitno na začetku »velike preobrazbe«, zahtevajo jo enormna nenakost in vsak dan bolj vidne okoljske omejitve. Apologeti kapitalizma nas vztrajno prepričujejo, da je človek samo *homo æconomicus*, kar je res morda le polovica (ali še manj) tistega, kar nas dela ljudi. Čas kapitalizmu se zato izteka. Prihodnost je postkapitalizem, z ustavnim terminom smo ga poimenovali družbenoodgovorna družba, z neustavnim pa ekosocializem, ki ni, pribijmo z Andrejem Kirnom (2016, str. 68), »... utopija, ampak je realna, operativna alternativa in vizija.«

Ko je del naših akademskih ekonomistov, potem ko je bila politekonomija iz naših ekonomskih fakultet tako rekoč že pregnana, polnil naše medije o zveličavnosti neoliberalne paradigme in so prvi tajkuni začeli lastniniti družbeno premoženje, je Slovenija začela dobivati podobo domačijskega prostotržnega modela. Tajkunsko lastninjenje je bilo tipično »kreditno lastninjenje«, kar je imelo za posledico (tudi) nenadzorovano zunanje zadolževanje. Fiskalna politika je bila (tudi) do teh novih bogatinov povsem pasivna. Posledica tega je bil (tudi) propad dovčerajšnjih paradnih konjev naše gospodarske strukture. Pošteno olastninjenih družbenih podjetji in tistih, ki so nastala »na zelenici«, osiromašene banke niso mogle več spremljati. Produkcije končnih izdelkov, in ne le polizdelkov, za izvoz ni bilo več in Slovenija je postajala kompradorska krajina. Zlasti desna politika je to jemala kot dokaz internacionalizacije slovenske ekonomije.

»Novi politični obrazi« in neprofesionalni in servilni mediji so nam začeli dopovedovati, da ne znamo gospodariti z domačimi viri in da je prodaja podjetij tujcem edina prava pot v neoliberalni raj. Tisti, ki imamo vsaj nekaj ekonomskega znanja in zgodovinskega spomina, se zavedamo, da je Slovenija brez lastnega gospodarstva le kolonialni privesek jedrnih držav kapitalizma. To naše, po drugi vojni ustvarjeno in dejansko že olastninjeno premoženje, pa se – tako finančni strokovnjaki – že nekaj časa kupuje z ameriškim, evropskim, ruskim in še kakšnim denarjem (pogosto špekulativnega izvora), ki ima, razumljivo, malo izkušenj z realno ekonomijo in zato se ga v razvitem svetu in tudi že pri nas vse bolj izogibajo. Ko bo, in bo, ta denarni milni mehurček počil, bodo ostala nova premoženjska lastninska razmerja. Slovenija bo postala, če nekoliko pretiravamo, kolonija. Slovenija, pravi Jože Mencinger (2011), že nekaj časa ni država, ampak zgolj pokrajina EU. Zlobno vprašanje se glasi: Ali ni to zavestna ukana jedrnih držav kapitalizma, ki jim

asistira del samozvane osamosvojitvene politične elite? Države EU so torej v suverenosti omejene.

Tovrstne razmisleke in iz njih izvirajoča vprašanja prav tako odpira in po najboljših močeh razrešuje ta študija.

Če se bo tako nadaljevalo, bo Slovenija v kratkem postala le dežela »delavcev in kmetov«, kar je bil nikoli dosežen ideal boljševikov. (Ta proletariat pa ne bo oblast.) Bolj nadarjene Slovenke in Slovenci bodo valpti v ekspoziturah tujega kapitala, najbolj nadarjeni pa bodo šli z nepovratnimi vozovnicami s trebuhom za kruhom v svet. (Slovenci imamo s tem vsaj 150 let izkušenj.) To, kar so si želeli partizani in naša generacija v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, biti svoji na svojem, bo postalo pozabljena preteklost. Tega se naša sedanja politična elita, ki za domače potrebe prepisuje »večne resnice« neoliberalnega Bruslja, očitno ne zaveda. Tisti najbolj preračunljivi med nadarjenimi Slovenci in tisti naši znanstveniki, za katere v Sloveniji ni prostora in opreme, si že spletajo gnezda v centrih neoliberalne evropske moči, da bi uživali blagre tega roparskega sistema in bili na varnem vsaj do tedaj, ko pride njihov in njegov takšen ali drugačen konec.

Tisti, ki nam – globalno, v EU in tudi v Sloveniji – vladaajo, so populist, povečini produkt poosamosvojitvenega neokonservativnega liberalizma. Ne zaznavajo, na primer, zahtev poindustrijskega časa, v katerem znanje v vsej svoji pestrosti postaja ključen proizvodni faktor. Bistvo modernega kapitalizma namreč gotovo ni v (svobodnem) trošenju mukoma ustvarjenega kapitala, ampak v ustvarjanju vedno novega, ki je produkt nikoli iztrošenega podjetniškega duha in kreativnega in zadovoljnega delavstva. Kapital je utelešeno znanje in materializacija minulega dela, ni torej kupček izposojene monete, ki jo je vedno težko vrniti. Podlaga prihodnosti mora postati »nov kapital«, ki pa lahko nastane le v etično-moralno prenovljeni družbi, v kateri elite ne bodo hlepele le po bogastvu, pa četudi je to virtualno, ampak bo družba kot celota kapital jemala le kot potrebno sredstvo za življenje in ustvarjalnost. Razumljivo: sleherni narod, ki bo želel preživeti, bo takšen kapital potreboval. Ta kapital pa ne sme biti podlaga za takšno ali drugačno podrejanje in izkoriščanje, biti mora *conditio sine qua non* za novo svobodo in napredek.

Ko sklepamo to pisanje, moramo poudariti, da bo tržnost / konkurenčnost nujna sestavina tudi prihodnjih družb. Da bi to dosegli, morajo države plansko vzpostaviti temu primerno klimo oziroma vrednostni sistem, ki bo ljudi

motiviral za ustvarjalnost in za več smiselnega dela, za racionalno menjavo in le potrebno potrošnjo. Gradniki teh novih družbenoekonomskih razmerij bodo tržno-planska ekonomija, zasnovana na mešanih lastninskih razmerjih, nov poslovni razred, ki bo zavestno vzel nase delo za skupno dobro, in intelektualna elita, ki bo razumela zgodovino in bo zato zazrta v prihodnost. In ključno: bo družbenoodgovorna.

Lastninjenje družbene (in tudi državne) lastnine vsaj v Sloveniji, žal, ni ustvarilo novega ustvarjalnega podjetniškega razreda, ustvarilo pa je, družbeno in ekonomsko gledano, neodgovorne tajkune. Vse to je razložljivo in bi moralo biti tudi razumljivo. Strankarska demokracija, ki bi morala biti instrument za agregiranje predvsem pogosto celo povsem različnih pogledov glede prihodnosti, se je pri nas izjalovila v že skoraj eno stoletje stara klerikalno-liberalna provincialna prerivanja. O dolgoročni celostni državniški politiki pa ni ne duha ne sluha. Pojavljanje nove, s preteklostjo neobremenjene intelektualne elite, so zavirali samopoimenovano razumništvo in preživeli partijski epigoni, ki niso dojeli, da je tudi Slovenija stopila v moderni čas fleksibilnega, dinamičnega gospodarstva in pluralnega svetovljanstva. Vidi se, da tudi na tem področju manjka inovativnosti, enako kot pri kreiranju družbenoekonomske prihodnosti, o kateri govori ta študija.

Večina našega prebivalstva že dolgo živi v kapitalizmu, ki pa ga pogosto namesto železnih ekonomskih zakonitosti in konsistentnega prava povezuje neko sprevrženo bratenje v monopolih in že davno spočeto, a neizživeto, nesodobno ter jalovo sovraštvo. Tudi zaradi tega je življenje naših ljudi bolj stresno, kot bi smelo biti. Poosamosvojitveni bogataši živijo v nezasluženem izobilju – dokaz, da smo kot družba spet v fazi prvotne akumulacije –, kar, razumljivo, razburja naše ljudi. Prej javno in družbeno se brezglavo privatizira, legitimni so le zasebni interesi, pa nekaj splošnih. Skupni, nekoč družbeni interesi imajo status nezaželenega ostanka preteklosti, kar je daleč od družbene odgovornosti, ki jo terjajo socialne in okoljske razmere.

V tej drugi (pravijo, da zadnji) fazi privatizacije, ki je ne usmerja indikativno planiranje, bomo v Sloveniji izgubili še zadnji akumulativni del gospodarstva in s tem sposobnost vsaj ohranjati gospodarsko, upravno in socialno infrastrukturo naroda. Prav v kratkem lahko spet postanemo narod brez države in lastnine, »narod viničarjev in hlapcev Jernejev« in zaman bomo iskali pravice pri »varuhih evropske globalizacije«. Naši »mladi ekonomisti«,

šolani za neoliberalizem, nam bodo vztrajno dopovedovali, da smo konfuzen in nekreativen narod, prava periferija razvitega kapitalizma, povsem nesposobni biti svoji na svojem, tako da naj bomo veseli, da nas kdo sploh še hoče kupiti in nam ponuditi enostavno, po večini umazano in slabo plačano delo. Smo v globokem kolapsu in preživimo lahko le, če poosamosvojitveno politiko resetiramo ter podpremo tisti del gospodarstva, ki temelji na pošteno olastnjenem družbenem premoženju, in tisto, kar je v zadnjih dveh desetletjih zraslo na »zelenici«, kot se reče. Ta del gospodarstva že desetletja posluje tržno, je torej inovativen, podjeten in družbenoodgovoren. Našo podporo zasluži tudi tisti del slovenstva, posebej izobraženstva, ki se zoperstavlja anacionalni evropski globalizaciji.

Neoliberaliziran globalni svet postaja vezna posoda. Cena delovne sile je postala borzna postavka, in delo roma tja, kjer je delovna sila najcenejša; delavci postajajo drug drugemu grožnja, »proletarci vseh dežel« se ne morejo več združiti. Evropski delavski razred kopni, s tem se v Evropi tudi manjša kupna moč, vsak dan slabše plačan srednji razred in obubožani upokojenci pa tega izpada ne morejo nadomestiti. Kaj bo, ko bo, in seveda bo, ugasnila kupna moč v Sloveniji, v razviti EU in končno v svetu? Po vsem, kar vemo in kar izhaja tudi iz tega pisanja, bo to konec kapitalizma. In kaj potem?

Rešitev je v globalni prerazporeditvi svetovnega bogastva. Je to sploh mogoče? Zaenkrat je videti, da ne. Svet bo zato očitno še naprej tonil. Ves ta čas pa bo raslo pri ljudeh nezadovoljstvo, ki bo preraščalo v skrb – vse bolj za naše otroke in vnuke. Ekonomska stroka in politika sta povsem odpovedali. Edini mogoči skupni imenovalec med delom / delavci, kapitalom in okoljem, s tem pa tudi prihodnostjo, je in ostaja družbenoodgovorno gospodarjenje. Bo človeštvo to sprejelo kot edino realno prihodnost ali pa se bo to izteklo v še eno iluzijo, ki jih je zgodovina polna? Marx, Keynes in, navsezadnje, Piketty so svoje povedali. Kapital jih je izrabljajal, a slišal jih dejansko ni.

Da bi se ta pogubni trend zaustavil in nato zaobrnil, je nujna intelektualna intervencija, ki ji morajo slediti politične ter pravno-upravne, organizacijske in poslovne aktivnosti. Svet in Slovenija se morata skozi inovacije preoblikovati in sprejeti okoljske in druge realnosti. Slovenska mlada država, velja pa tudi za druge, ki že inicirajo te procese, ne more nadomestiti dela, znanja in podjetnosti ljudi, more – in zato mora – pa ustvariti pogoje, da njeni državljani / državljanke lahko vse to udejanjijo. Prav to je tisto, kar po našem mnenju

deli sodobne države na uspešne in napredne in na tiste, ki to niso. Lahko Slovenija (ponovno) stopi na pravo stran?

Slovenska »samoupravna republika« je delno to že bila. Del dokazov za to je najti v knjigi Vlada Klemenčiča (2013). Bila je največja jugoslovanska izvoznica, državne meje so bile odprte, tržne in planske povezave so bile iz dneva dan v vse bolj pravem razmerju, potrebna zasebna gospodarska struktura je bila v porastu. Vse je kazalo, da smo na pravi poti, da se država Slovenija času primerno modernizira, konkretno: opustimo politični monizem in zaživimo pluralno, brez česar niti ni resničnega samoupravljanja, in začnimo intenzivno graditi poindustrijsko gospodarsko strukturo.

V imenu kapitalizma, o katerem večina ni vedela ničesar, smo Slovenci, žal, v ihti z »umazano vodo odvrgli tudi dojenčka«.

Zato za večino državljanek in državljanov Slovenije postaja ta čas ključno vprašanje: Ali je v tej preteklosti, ki jo seveda bremeni polno slabosti, vendarle kaj takega, kar bi lahko koristilo danes? Kajti kapitalizem, ki ga imamo, ni rešil ne ekonomske ne ekološke, pa tudi ne socialne problematike, nasprotno: obilo težav je celo poglobil. To ni preganjavica obskurnih »skrajnih levičarjev«, postaja namreč obsesija evropske in svetovne večine, ki jo je neoliberalni kapitalizem spravil na beraško palico.

Za nas Slovence je to vprašanje še toliko bolj aktualno, ker smo imeli kar dva teoretika samoupravljanja, Edvarda Kardelja in Andreja Gosarja. Njiju bi bilo treba ponovno začeti brati in času primerno uporabiti njuna spoznanja, tako na temeljni, torej podjetniški, kot na makro – torej državni ravni.

In nadalje: imeli smo soliden podjetniški sloj, pravno delujočo državo, dober in vsem dostopen šolski sistem, urejeno javno zdravstvo itd. Vse to smo prek noči povečini zavrgli, kajti pogoj za našo osamosvojitev je bila vključitev v zaukazano neoliberalno globalizacijo oz. sprejem neoliberalne kapitalistične ureditve. Sledil je razkroj, in Slovenija je z vsakim dnem postajala vse manj srednje industrializirana družba oz. država. Danes je, kot mnoge druge periferne države EU, vsaj blizu dna in začeti mora (na srečo se to že dogaja) na novo, to pot z moderno industrijsko in poindustrijsko gospodarsko strukturo, temelječo na novih znanjih. To pa bo možno, če politika ne bo skušala biti nadmenedžment gospodarskim in negospodarskim subjektom, kajti podjetnosti Slovenkam in Slovencem ne manjka, navsezadnje tudi zato ne, ker je bilo, kot pravi Franček Drenovec (2014): »... kardeljevsko

samoupravljanje le posebna forma vcepljanja liberalizma v enostrankarski sistem in podjetništva v sistem državne lastnine.« Še vedno pa je Slovenija premalo inovativna, podjetništvo še vedno ni dovolj spoštovano, podjetniki pa ne dovolj usposobljeni.

Kljub temu obeti glede prihodnosti niso slabi. Teče že nova industrializacija, to pot povečini v malih, povsem zasebnih podjetjih, zlasti tistih, zraslih na »zelenicah«. Ta že izvažajo, se povezujejo in se kot dobavitelji vključujejo v večje mednarodne korporacije.

Še eno ključno vprašanje, s katerim zaključujem to pisanje, ostaja neodgovorjeno, in sicer: Kako je mogoče globalni neoliberalizem dopolniti, spremeniti, reformirati ali opustiti in nadomestiti s kakim drugim družbenoekonomskim sistemom, na primer s predlaganim družbenoodgovornim?

Zaenkrat ne vidimo možnosti za opustitev neoliberalizma, je pač globalni družbenoekonomski sistem, a da je neoliberalizem v krizi, vsaj EU že priznava.

ZDA so svoj imperij, ki je v zatonu, vzpostavile po državljanski vojni, ki je sprostila podjetnost (uvoženih) Američanov, z delom nadaljevale po prvi svetovni vojni in se kot prva velesila dokončno vzpostavile po drugi. Dokazov za to, da hočejo ostati v tem statusu, ponujajo mediji vsak dan. (Države t. i. svobodnega sveta njihove zahteve bolj ali manj dosledno uresničujejo.)

Da je Rusija spet na zatožni klopi, ni krivo dogajanje v Ukrajini (Kremelj seveda ni nedolžen), ki je to dogajanje sicer sprožilo, ampak nastajanje BRICS-a, ki pomeni začetek konca unipolarnega sveta. Rusija, ki je imela in ima imperialistične ambicije, igra pri tem političnem pokru pomembno vlogo. Verjetno imajo prav tisti, ki pravijo, da bi ZDA želele sprožiti celo tretjo »svetovno evropsko vojno«, ki pa samo evropska danes ne more biti več, je lahko le globalna, a ta bi bila brez zmagovalcev. Zato bo nova hladna vojna z »vročimi incidenti« in številnimi lokalnimi vojnami realnost, ki bogati prodajalce orožja, ohranja revščino vojskujočih in negotovost glede prihodnosti sveta, navzoča še tudi v našem stoletju.

ZDA skušajo ostati prve in zato izigravajo nacionalne države z različnimi nadnacionalnimi tvorbami oz. organizacijami. Lep primer za to je nastajajoči svobodno trgovinski sporazum med EU in ZDA; po njem bi bile evropske države dejansko brez moči, moč bi dokončno prešla na mednarodne korporacije, in vse bi bilo legalno.

Propadajoči ameriški imperij si želi podaljšati svoj vek tudi tako, da krize, ki ga prevevajo, »izvaža«. Krize na Bližnjem in Srednjem Vzhodu, v Afriki in delih Južne Amerike vse do Ukrajine služijo mobilizaciji, da bi Zahod, predvsem pa ZDA, mogel še naprej uveljavljati svoje gospodarske interese. Vse to se »trži« v imenu svobode, demokracije, človekovih pravic, svobodne trgovine itd. V tej globalni igri na primer evropska velesila Nemčija govori več jezikov. Do juga Evrope je trda – krščanskodemokratska vlada Merklove je sledila diktatu ZDA – do ZDA je neverjetno popustljiva, kar velja še danes; do ukrajinske krize pa vodi dvojno politiko. Krščanskodemokratska vlada Merklove se je uklanjala diktatu ZDA, nemški socialni demokrati in vrsta nemškega izobraženstva pa sledijo »ozkim« nemškim nacionalnim interesom – nadaljujejo torej dobre odnose z Rusijo. Vtis je, da je ta dvojnost dogovorjena in vprašanje je, koliko časa bo to še šlo. (Je nova »socialnodemokratska nemška oblast« kaj drugačna?)

Temu je treba dodati še, da v to igro stopa tudi Kitajska, ki si z EU, torej z Nemčijo, želi tesnejše gospodarsko sodelovanje in s tem oslabiti svoje tekmece v jugovzhodni Aziji. Vsaka trdnejša povezava Berlina, Moskve, Pekinga in še koga seveda ni v interesu ZDA. Vedeti je treba tudi, da se v tem primeru povezujejo države (treh) različnih družbenoekonomskih sistemov, med katerimi samo Nemčija prisega na čisti neoliberalizem – razlog: ta čas ji zagotavlja (v Evropi vsaj) ekonomsko dominacijo.

Revolucija, smo že rekli, ne pride v poštev. Rešitev vidimo v postopnem *per partes* spreminjanju in opuščanju elementov neoliberalnega sistema. Čez čas bi kritično število sprememb po državah oslabilo neoliberalno paradigma, kar bi omogočilo, da se neoliberalizem in z njim povezan monopolizem nadomesti s čim novim, z družbenoodgovornim gospodarjenjem, ki ga prosvetljeni del EU že ponuja (ISO 26000, EU 2011).

Ta dejstva nas hrabrijo, in prepričani smo, da ima zato tole pisanje, ki nagovarja k postopnemu opuščanju neoliberalne paradigme, svoj smisel. Zavedamo pa se, da še kako velja, kar je zapisal J. M. Keynes (2006, str. 7) ob izdaji svoje znane knjige, namreč da »... težava ni v novih idejah, ampak v osvobajanju od starih.«

V tem pisanju smo te »nove stare ideje« skrbno analizirali, vsako podpoglavje tudi zaključili s temeljnimi ugotovitvami, sklenemo pa lahko z mislijo:

Prihodnost človeštva je v novi tržno-planski na mešanih lastninskih razmerjih zasnovani družbenoekonomski paradigmi družbenoodgovornega gospodarjenja – lahko ga poimenujemo ekosocializem.

Prvi koraki v tej smeri so:

- priprava in sprejem nove ustave, ki zagotavlja družbeno odgovornost, temelječo na indikativnem družbenodgovornem, zlasti dolgoročnem družbenoekoekonskem planiranju z obveznimi elementi v razmerah lastninskega pluralizma;
- zakon o odgovornem indikativnem dolgoročnem (in srednjeročnem) družbenoekonomskem planiranju z obveznimi elementi;
- zakon o ustanovitvi zavoda za indikativno odgovorno dolgoročno (in srednjeročno) družbenoekonomsko planiranje.

To je »pošast«, če parafraziram Lebowitza (2014, str. 11), ki ogroža globalni neoliberalni kapitalizem 21. stoletja.

Pri tem se držimo rekla *festina lente*, a obenem ne smemo biti tako počasni, da bi zastali za zgodovino.

Spremna beseda

Prof. dr. Bogomir Kovač

Prvih dvajset let XXI. stoletja ni videti posebno obetavnih, dramatične svetovne krize si sledijo druga za drugo. Ne zadevajo zgolj običajnih političnih in ekonomskih problemov, temveč eksistencialne temelje civilizacije, od ekološke ogroženosti planeta do globalne socialne neenakosti. Na eni strani je pred nami geostrateški trk ZDA in Kitajske v kaotičnem razpadanju sedanjega svetovnega reda, na drugi stopnjevanje politično-ekonomskih protislovij globalnega neoliberalnega kapitalizma. Hkrati obstaja v menjavi dolgoročnih hegemonističnih ciklov tveganje velikega vojaškega spopada velesil, del tega že poteka v Ukrajini in drugod, torej nam grozi v zgodovinskem sosledju celo tretja svetovna vojna ... Pesimizem glede ekonomskega razvoja sveta se zdi vse bolj prevladujoč in realen fenomen, politični cinizem glede delovanja institucij, mednarodnega prava in široke palete človekovih pravic postaja nova normalnost. Elite, ki vodijo države, se zdijo vse bolj zmedene in nesposobne, temačne v svojih namerah in brezkompromisne pri uveljavljanju svojih oblastnih interesov. Novodobni jezdec apokalipse, podnebne spremembe in onesnaženje, pomanjkanje surovin in energentov, ekonomska neenakost in demografska tranzicija pa politično-ekonomske krize in morebitna jedrska vojna povečujejo verjetnost prihajajoče katastrofe. Preprosto, človeštvo si samo koplje jamo, izpostavlja se vedno novim eksistenčnim nevarnostim. Nihče ne more jamčiti, da nas bodo takšne katastrofe res pogubile, saj namesto sosledja vse bolj prevladuje njihov medsebojni preplet. Toda na drugi strani jih lahko v bolj optimističnem tonu dojemamo zgolj kot kompleksne probleme, ki jih je treba rešiti. In to je prvo sporočilo te knjige.

V krizi je očitno tradicionalna liberalna agenda tržne družbe druge polovice XX. stoletja, ki so jo ZDA po II. svetovni vojni spremenile v svetovno ureditev po svoji podobi in glede na lastne interese. Temeljila je na nekakšni globalni miroljubni koeksistenci, regulirani socialni državi in makroekonomskem uravnavanju tržnega gospodarstva. Seveda je bila to iluzija zahodnega sveta po kataklizmi II. svetovne vojne, ki se nikoli ni uveljavila niti v okviru skupine »zahodnih držav« (zlasti ZDA, zahodne Evrope, Japonske ...). V taboru »socialističnih držav« (Sovjetska zveza, Kitajska ...) in »tretjega sveta« (države Afrike, Azije, Latinske Amerike ...) pa so takšni ureditvi od samega začetka

bolj ali manj nasprotovali. Torej večina svetovnega prebivalstva in tudi držav v zadnjih osemdesetih letih ni nikoli sprejela te vsiljene oblike (neo)liberalne svetovne ureditve.

Prevlada neoliberalizma nad starim keynesijanskim modelom v osemdesetih letih v ZDA in EU in spektakularno sesutje vzhodnoevropskega socializma v začetku devetdesetih let XX. stoletja sta utrdili zablodo, da neoliberalni kapitalizem nima nobene druge alternative. Pomenil naj bi logičen zaključek svetovnega zgodovinskega razvoja kapitalizma z mehko močjo ZDA kot globalnega hegemonu. Prišli naj bi do nekakšnega »konca zgodovine« celotnega civilizacijskega razvoja. Dlje in globlje tržna družba ne more in ne zmore, ker ni nobene potrebe in ni boljšega sistema. Toda namesto zmagoslavja smo po tridesetih letih doživeli politični kaos, ekonomsko in ekološko entropijo, ki ogroža eksistencialne temelje planeta in tržne družbe. Če globalni neoliberalni kapitalizem očitno vodi v usodni preplet vedno večjih in globljih kriz, ki ogrožajo človeško civilizacijo, potem mora obstajati njegova alternativa. To je ekosocializem z novo paradigmo družbeno odgovornega gospodarjenja. In to je drugo avtorjevo sporočilo te knjige.

Apokaliptično razmišljanje kriz je v nasprotju z novodobno predstavo o univerzalnem politično-ekonomskem napredku in neusahljivi politični želji ljudi, da je mogoče premagovati razvojne ovire in družbeni kaos. Problemi so večni sopotniki civilizacijskega razvoja, vendar so načeloma tudi rešljivi. Razglašati vsak zaostanek v družbenem napredku za neuspeh, vsako težavo za napredovanje družbene brezizhodnosti, nekakšno kronično in neozdravljivo bolezen globalne družbe, civilizacije in planeta, je cenen in star intelektualni trik. Nikoli ne bomo imeli popolnega sveta, bilo bi celo nevarno, če bi verjeli vanj. Zato drugačen pogled na svet črpa svoj relativni optimizem iz starih idealov razsvetljenstva, od razuma in znanosti do humanizma in vere v socialno vzdržen napredek. To včasih deluje kot moralno očiščujoča kopel, ki se vedno znova zavzema za nemogoče, za odprto družbo, večjo enakopravnost in enakost, kozmopolitsko družbeno odgovornost do narave in ljudi. Zato potrebujemo načrtovanje alternative, aktiven odnos do planiranja prihodnega razvoja, kjer ne sme biti meja, kaj, kako in koliko zmoremo doseči. In to je tretje pomembno vodilo te knjige.

Toda paradigma družbenega načrtovanja ni nekaj preprostega, ni kontrapunkt tržne družbe, kot je učila klasična politična ekonomija XIX. stoletja,

ki je znotraj marksistične doktrine uveljavila preprosto družbeno dihotomijo kapitalizma in socializma. Kapitalizem v tej razlagi temelji na trgu kot spontani igri tržnih udeležencev, socializem na državi kot dirigiranem prepletu planskih odločitev. Poenostavljena formula, da je socializem planska družba, kapitalizem pa tržna, da je socializem zaradi tega tudi naprednejša in učinkovitejša družbena alternativa, je bila seveda teoretska zabloda in zgrešena zgodovinska praksa »realnega socializma« XX. stoletja. Socializem kot planski družbeni sistem s prevlado netržnih institucij, celo v veliko bolj mehki jugoslovanski različici samoupravnega tržnega socializma, je v začetku devetdesetih let politično propadel. Toda zgodba je vsaj teoretsko dobivala svojo politično-ekonomsko razlago med obema vojnama. Zadeva poglobljeno in za mnoge presenetljivo razumevanje trga in tržne družbe, pa planiranja in države. Trgi preprosto niso samodejni ekonomski stroj, ki nas varno vodijo iz enega splošnega ravnotežja v drugo, povzročajo inherentno nestabilnost in negotovost, ne rešujejo razkoraka med ekonomsko učinkovitostjo in socialno enakostjo. Skratka, trgi potrebujejo državo, da bi sploh obstali in delovali. Hayek, Keynes, Polanyi so trojica, mimo katere ne moremo, če želimo bolje razumeti avtorjeve dileme v tej knjigi.

Nemški ekonomist Hayek razumevanje tržne družbe poveže s posebno evolucijsko epistemologijo. Ekonomijo in trg razume kot razširjen red medčloveških odnosov, ki jih ne moremo do kraja doumeti in še manj obvladovati. Dejansko je že Adam Smith s svojo metaforo »nevidne roke« prvi doumel, da ekonomsko sodelovanje med ljudmi na trgu tvori nekakšen neviden, nepredvidljiv, nepregleden okvir informacij, razpršeno in nepredvidljivo vedenje ljudi. Zato je preprosto velika »usodna domišljavost« politikov in tudi ekonomistov, da ljudje lahko urejamo, usmerjamo, načrtujemo tržne procese. Med našim instinktom in razumom obstaja zgolj proces učenja in sklicevanje na tradicijo in moralo. V tržni družbi ni mogoče racionalno načrtovati, socializem kot družbeni planski sistem je zato nevarna utvara. To tezo so mnogi povezovali z mitologijo samoregulacijskih trgov, ki je temeljil na starem Sayevem prepričanju (»zakonu«), da ponudba ustvarja svoje lastno povpraševanje in nasprotno. Trgi delujejo samodejno, racionalno, učinkovito, brez večjih protislovij in kriz. Od tod črpa svojo agendo neoliberalizem osemdesetih let. Tu leži domala religiozna vdanost načelom prostega trga, ki močno nasprotuje vsaki obliki intervencionizma, še posebej državnega planiranja. Preprosto,

ker ne moremo dojeti trga, država kratko malo ni in ne more biti konkurenčna samoregulacijski odličnosti trgov.

Toda madžarski ekonomist in ekonomski zgodovinar Polanyi je že leta 1944 v nasprotju s Hayekom razkrinkal nenavadno mitologijo o svobodnem, samoregulacijskem trgu. Tržna ekonomija ni nastala in obstala kot nekakšen spontan razširjeni red, še manj kot moralno in politično nasprotje državnega intervencionizma. Silovit razvoj tržne družbe in njen ekonomski liberalizem v XVIII. stoletju sta se uveljavila kot politični projekt, ki so ga oktroirale politične elite, da bi uveljavile svoje interese. Polanyi je pokazal, da tržno gospodarstvo brez prava in politike, pa tudi denarja, delovne sile in naravnih pogojev kot treh področij, kjer pravi trgi niti ne delujejo, sploh ne more obstajati. Ali drugače, trgi brez države ne morejo niti nastati niti delovati, zato niso rezultat spontane družbene igre, temveč načrtne vloge političnih sil. To velja za državne nosilce pa tudi podjetnike kot nosilce poslovnih odločitev. Od tod potem presenetljiva teza v *Veliki transformaciji*, da je bil »laissez-faire« načrtovan, da je razviti tržni sistem zgodovinsko nastal kot načrten politični projekt. Če je tako, potem je planiranje substancialna lastnost tržne družbe in samih trgov. To razkriva že elementarna celica tržne menjave B-D-B, kjer menjavo tržnega blaga (B-B) posreduje denar (D) kot politično blago, tržno konkurenco (B-B) pa omogoča monopolno blago (D). Politika in planiranje sta torej substancialna lastnost tržne družbe. Ves politično-ekonomski kvas neoliberalizma lahko zato razumemo kot utopični sistem samodejnega delovanja trgov ali pa kot politični projekt obnove moči političnih in ekonomskih elit. Oboje deluje enako frustrirajoče.

In seveda na koncu ne moremo mimo Keynesove kritike stare neoklasične metafizike, da se v tržni ekonomiji privatni in družbeni interesi samodejno usklajujejo. Keynes kritizira tako državni socializem kot tudi ekonomsko ideologijo *laissez-faire*, ki je nasprotovala aktivni ekonomski vlogi države. Tržni sistem potrebuje državni intervencionizem, aktivno vlogo ekonomskih politik, ki usmerjajo zasebno tržno gospodarstvo, skrbijo za širšo blaginjo ljudi in zamejujejo ekonomske krize. Regulacija tržne ekonomije je pogoj, da tržna družba lahko učinkovito deluje, da lahko omogoča primerno ekonomsko rast in socialno stabilnost. Keynesova *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja* je dejansko zakoličila moderno makroekonomijo in hkrati opredelila njeno vlogo, da morajo vlade in centralne banke z načrtnim ekonomskim delovanjem

preprečiti gospodarske zastoje in krize. Po II. svetovni vojni so Keynesove ideje postale sestavni del širše institucionalne zastavitve reguliranega tržnega gospodarstva in socialno usmerjene države. Načrtovanje in ocene prihodnjih makroekonomskih tokov (gospodarske rasti, zaposlenosti, inflacije, proračunskih deficitov, zadolženosti ...) so postale temeljna domena ekonomske vede in ekonomskega delovanja nosilcev ekonomskih in razvojnih politik.

Razvoj tržne družbe v XXI. stoletju je torej zamotano razmerje trga in planiranja pripeljal do presenetljivega zaključka. V neoliberalnem kapitalizmu je globalna prevlada trga, tržne deregulacije, privatizacije in financializacije (»washingtonski konsenz«) privedla do paradoksalnega zaključka. Trg in ekonomska logika danes prevladujeta povsod, naselila sta se celo v tradicionalni javni sektor, kot so zdravstvo, šolstvo, pokojninski sistemi, tudi v operativne vojaške strukture. Toda ta izjemna širitev in univerzalnost delovanja trgov ni nadomestila načrtovanja, nasprotno, planiranje je postalo temeljna dejavnost nosilcev makroekonomskih politik, razvoja podjetniške države, delovanja velikih korporativnih sistemov. Več trga pomeni tudi več načrtovanja – strateškega, razvojnega, operativnega – na vseh sistemskih ravneh tržne družbe. Strateško upravljanje in organizacijsko vedenje sta postala del nove deležniške paradigme, kjer javni in zasebni sektor skupaj ustvarjata družbeno bogastvo. Še danes pogosto prevladuje prepričanje, da vrednost ustvarja zasebni sektor na trgu, javni pa je zgolj njen porabnik, da lahko »država« v najboljšem primeru zgolj popravlja nekatere pomanjkljivosti trga. Toda v resnici, kot opozarja Mariana Mazzucato, javni in zasebni sektor tvorita celoto, država pogosto prevzame tveganja razvoja, ustvarja nove trge, »podjetniška država« preprosto ni nasprotje tržnega gospodarstva (ekonomije), temveč njegova najpomembnejša ustvarjalka.

Vrnimo se k izhodiščnemu ekonomskemu problemu sodobne tržne družbe, ki je tudi rdeča nit pričujoče knjige. Podnebne spremembe so danes najočitnejši problem ekološkega ogrožanja planeta, ki načenja temelje sodobne industrializacije in družbene blaginje ljudi – fosilna goriva, premog, nafta in metan. Ti viri nam danes zagotavljajo štiri petine vse porabljene energije, ki bi jih morali nadomestiti do sredine XXI. stoletja, za to pa niso dovolj politične deklaracije, temveč konkretni ekonomski koraki. Običajni odzivi političnih elit so že dolgo del tradicionalne ideološke agende: politična desnica ekološke in razvojne probleme zanika, levica bi jih rada spremenila v orožje političnih sprememb.

Nekoliko bolj zmerni in pametnejši glasovi z desne govore, da lahko probleme rešimo, ne da bi se odpovedali sedanjemu globalnemu kapitalizmu. Levica na drugi strani priznava, da je mogoče najti rešitev v ekosocializmu, ki ni nujno stari antipod tržnega kapitalizma, temveč nekakšna družbeno odgovorna tržna družba. Občutek nemoči in vdanosti v usodo, da ni mogoče ničesar več storiti in rešiti, ni prava pot. Konstruktivna alternativa pa je vsaj za sedaj še preveč razdrobljena, da bi prevladala.

Žakljev spoprijem s to zadnjo dilemo je na dlani. Na eni strani lahko občudujemo njegovo domala romantično vnemo, da skuša dati svoj intelektualni prispevek k reševanju sveta. Na drugi nas namesto sistematične analize čaka delo 79 politično-ekonomskih tez, ki skorajda spominjajo na Luthrovo dediščino iz davnega leta 1517. Ekonomisti so, kot pravi Derrida McCloskey, nekakšni družbeni poeti, čeprav se tega ne zavedajo, ker najraje govorijo o metaforah, iracionalnih predpostavkah, hipotezah in abstraktnih modelih. Žakelj pa želi biti, nasprotno, realist, ki se zaveda družbenih nasprotij in vendar verjame v možnost sprememb, če bomo ravnali družbeno odgovorno. Kdor pričakuje, da bo tu srečal avtorjevo sistematično argumentacijo tez, ki bi si sledile v smiselnih zaporedjih, bo razočaran. Avtor nam namreč ponuja sestavljenko nepovezanih tez, domneva, da se do protislovij opredeljujemo tako, da jih sami sestavljamo v smiselne celote. In to je in bo za vsakega bralca zahtevno in hkrati hvaležno opravilo.

Tudi naslov knjige deluje na prvi pogled zavajajoče. V nasprotju s pričakovanji bralci ne bodo veliko izvedeli o planiranju, o njem neposredno govori nekaj tez o nekaterih teoretskih razpotjih trga in planiranja. Avtor pod tem naslovom knjige skriva paleto družbenih problemov, ki zgolj posredno kažejo, kako razumeti družbena razpotja tržne družbe in načrtovanje sprememb. Seveda med tezami prevladujejo nekatere zgoščitve, recimo okoli kritike in krize neoliberalnega kapitalizma, pa družbeno odgovorne paradigme »ekosocializma«, predvsem pa so v ospredju civilizacijski problemi planetarne krize in trajnostnega razvoja. Ali kot je dejal Nassim N. Taleb, avtor slovitega *Črnega laboda*, razliko med govoričenjem in dejanji, med nekakšno teorijo in usodno prakso najlažje premagamo, če sami začnemo delovati, če tvegamo pri tem, kot pravi, »lastno kožo«. Avtor je s svojim novim kritičnim pisanjem in knjigo nedvomno sledil temu napotku. In tudi zato si je s tem prislužil naše in, upam, tudi bralčeve simpatije.

Literatura

- 60 Jahre Soziale Marktwirtschaft (2008). Karlsruhe: Herausgegeben vom AEU.
- Amin, S. (2011). *Svet, ki ga želimo*. Ljubljana: Sophia.
- Ariès, P. (2013). Mislec novih časov: Evropejca tlačí podložnost ideji, da več pomeni tudi bolje. *Delo. Sobotna priloga*, št. 55 (277), str. 10–12.
- Armanski, G. (2015). *Monsieur le Capital und Madame la Terre: Blauer Planet im Würgegriff*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Arrighi, G. (2009). *Dolgo dvajseto stoletje: kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Sophia.
- Avsec, D. (1987). *Finančne oblike družbenega pospeševanja ustvarjalnega (so)delovanja mnogih v socialistični samoupravni družbi*. Disertacija. Maribor: Visoka ekonomsko-komercialna šola.
- Bajt, A. (1953). *Marxov zakon vrednosti*. Ljubljana: Uradni list LRS.
- Beck, U. (2009). *Lastni Bog: o zmožnosti religij za mir in njihovem potencialu za nasilje*. Ljubljana: Studentska založba.
- Bell Jr., D. M. (2016). *Ekonomija želja: Krščanstvo in kapitalizem v postmodernem svetu*. Ljubljana: KUD Logos.
- Bembič, B. (2012). *Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Sophia.
- Berce-Bratko, B. (1999). »Varčevanje, varčevanje z naravnimi viri, trajnostni razvoj, izobraževanje in osveščanje za okolje v navezavi z varčevanjem naravnih virov«. V: T. Krašovec in S. Gazdić (ured.), *Zbornik referatov : 1998/99* (str. 336–352). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije.
- Bogataj J., M. (2008). *Avtorsko pravo v digitalni dobi*. Ljubljana: Pasadena.
- Bohinc, R. (2016). *Družbena odgovornost*. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede. Založba FDV.
- Boljka, U. (2011). *Univerzalni temeljni dohodek: meje in možnosti njegove implementacije*. Disertacija. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Boljka, U. (2012). *Zbornik UTD v Sloveniji*. Revus.
- Borak, N., Lazarević, Ž. (1991). *Prevrti in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Boyer, R., Saillard, Y. (2002). *Regulation Theory: the State of the Art*. London: Routledge.
- Brand, R. (2015). *Revolucija*. Ljubljana: Sanje.
- Braudel, F. (2010). *Dinamika kapitalizma*. Ljubljana: Sophia.
- Brezigar, A. (1987). »Premogova plast Rudnika lignita Velenje«. *Geologija*, 28/29, str. 319–336.
- Brezovar, N. (2012). *Ustavnosodne interpretacije načela socialne države*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Brščič, B. (2010). »Moralni filozof in ekonomist, zgled pravega liberalizma«. *Pogledi: umetnost, kultura, družba*, 1(12), str. 17–18.
- Bryan, D., Rafferty, M. (2013). *Kapitalizem z derivati: politična ekonomija finančnih derivatov, kapitala in razrednih odnosov*. Ljubljana: Sophia.
- Bučar, F. (2011). »Križa demokracije«. *Mladina*, posebna številka, str. 4–7.
- Bučar, F. (2015). *Prelom, do katerega ni prišlo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Callinicos, A. (2004). *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana: Sophia.

- Cerar, M. (2010). *Pamet v krizi: Razmišljanja o miselnih, čustvenih in duhovnih izzivih sodobnega človeka*. Škofja Loka: Tempo trade.
- Cerar, M. (2011). *(I)racionalnost modernega prava*. Ljubljana: Bonex.
- Cohen, D. (2011). *Tri predavanja o poindustrijski družbi*. Ljubljana: Sophia.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches*. Thousand Oaks: SAGE.
- Crouch, C. (2013). *Postdemokracija*. Ljubljana: Krtina.
- Černe, F. (1960). *Planiranje in tržni mehanizem v ekonomski teoriji socializma*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Černe, F. (1974). *Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve. O jugoslovanskem socialističnem projektu*. Druga knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Černe, F., Ilešič, S. (1962). *Uvod v spoznavanje družbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Dalmatin, J., Ošlak, V. (2011). *Evangelij po Janezu*. Slovenj Gradec: Trubarjev forum.
- Daly, H. E., Cobb Jr., J. B. (1989). *For the Common Good*. Boston: Beacon Press.
- Damijan, J. P. (2014). »Modeli in odprta glava«. Ljubljana: *Delo. Sobotna priloga*, št. 56 (231), str. 9.
- Datta-Chaudhuri, M. (1990). »Market Failure and Government Failure«. *Journal of Economic Perspectives*, št. 4 (3), str. 25–39.
- Davis, M. (2009). *Planet slumov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Dawkins, R. (2006). *Sebični gen*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- De Bono, E. (2014). *Enostavnost v razmišljanju*. Maribor: Rotis.
- De Rivero, O. (2001). *The Myth of Development*. London and New York: Zed Books.
- Debenjak, B. (1970). *Friedrich Engels – zgodovina in odtujitev: poskus osvetlitve odnosa Marx – Engels*. Maribor: Založba Obzorja.
- Demšar, F. (2013). *Transparentnost in skrb za denar davkoplačevalcev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Dickens, Ch. (1976). *Oliver Twist*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Dolar, M. (2014/2015). »Demokracija nas bo ugonobila«. *Gledališki list javnega zavoda Prešernovo gledališče Kranj* št. 3, str. 17–22.
- Dolenec, I. (1940). »Dr. Ivan Evangelist Krek«. *Razori: list za odraslo mladino* št. 8(8), str. 250–252.
- Dolgoročni plan Slovenije za obdobje od leta 1986 do leta 2000*, Zavod SRS za družbeno planiranje, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije 1986.
- Domel (2016). *Železni kruh: Domelovih 70 let (1946-2016)*. Železniki: Domel Holding.
- Došler, D. (2009). *Vloga raziskave tržišča v posameznih fazah življenjskega cikla izdelka. The role of market research in different fizes of product's life cycle*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Drčar Murko, M., Flajšman, B., Vezjak, B., Štrajn, D. (2008). *Pet minut demokracije*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Drenovec, F. (2013). *Kolaps elite: iskanje normalnosti in naprednosti v majhni evropski državi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Drenovec, F. (2014): *Pot iz krize: o nujni skupni vsebini*. *Delo. Sobotna priloga*, 56 (80), 10–11.
- Drenovec, F. (2014/2015): *Dealerji, pusherji in userji. Mladina*. Posebna številka, str. 40–45.
- Drenovec, F. (2017). *Kako so nam privatizirali Slovenijo?* *Delo. Sobotna priloga*, 8–9.
- Duménil, G., Lévy, D. (2012). *Marksistična ekonomija kapitalizma*. Ljubljana: Sophia.

- Dupuy, J. P. (2016). *Prihodnost ekonomije: kako se otresti ekonomistifikacije*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Dyck, R. G. in Mulej, M. (1998): *Self-Transformation of the Forgotten Four-Fifths*. Kendall / Hunt Publishing Company: Dubuque, Iowa.
- Djilas, M. (2014). *Novi razred. Analiza komunističnega sistema*. Ljubljana: Inštitut Karantanija.
- Engels, F. (1979). *Anti-Dühring*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Eppler, E. (2009). *The Return of the State*. London: Formpress.
- Erazem Rotterdamski (2010). *Hvalnica Norosti. Tožba Mirú. O svobodni volji*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Erjavec, M. (2012). *Populacijska dinamika človeštva*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za matematiko in fiziko UL.
- Estulin, D. (2008). *Skupina Bilderberg – gospodarji globaliziranega sveta*. Mengeš: Ciceron.
- Fabjančič, Z. (1983). *Poskus opredelitve teoretičnih problemov decentralizacije v sistemu samoupravnega družbenega planiranja*. Disertacija. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
- Fajon, T., Kezunović Krašek, M. (2013). *Europus Mutandis: dinosaver ali gazela? Razmišljanja slovenskih avtoric in avtorjev vseh generacij o prihodnosti Evrope*. Ljubljana: Pisarna poslanke Evropskega parlamenta Tanje Fajon.
- Fassi III, A. J. (2013). *Manufacturing Ruin*. University of Texas.
- Felber, C. (2010, 2012). *Die Gemeinwohl Ökonomie*. Ulm: CPI-Ebner & Spiegel.
- Fink, L. (2005). *Problemi nemškega modela gospodarskega razvoja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta UL.
- Folbre, N., Wolf, D. (2012). The International Welfare State. *Population and Development Review*, str. 36–51.
- Francišek, papež. (2015). *Hvaljen, moj Gospod – Laudato si*. Ljubljana: Družina.
- Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fulcher, J. (2010). *Kapitalizem: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Galbraith, J. K. (1967). *The New Industrial State*. Harmondsworth: Penguin Books Association with Hamish Hamilton.
- Galbraith, J. K. (1970). *Nova industrijska država*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gantar, P. (1993). *Sociološka kritika teorij planiranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- George, S. (2015). *Kdo vas je pa izvolil? Vzpon nelegitimne oblasti korporacij in zaton demokracije*. Mengeš: Ciceron.
- Goerner, S. J., Dyck, R. G., Lagerroos, D. (2008): *The New Science of Sustainability. Bulding a Foundation for Great Change*. ZDA: Book Mobile Printers.
- Gosar, A. (1994). *Za nov družbeni red: sistem krščanskega socialnega aktivizma*. Celje: Mohorjeva družba.
- Gostiša, M. (2017). *Ekonomska demokracija v 21. stoletju*. Kranj: ŠCID.
- Grdina, I., Rahten, A., Matković, S., Lazarević, Ž., Bobič, P., Testen, P., Dobrovoljc, H., Blažić, M. M. (2010). *Hribarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Green Paper on Promoting European Framework for Corporate Social Responsibility* (2001). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Green, J. (2006). *Varčevanje z energijo*. Ljubljana: Grlica.
- Grizold, A. (2011). Kriza in nujnost obrata. *Teorija in praksa: družboslovna revija, jubilejna številka ob 50-letnici FDV*, str. 48.

- Gruden, M. (2009). *Vlaganje v človeški kapital kot konkurenčna prednost – analiza petih grafičnih podjetij*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Harvey, D. (2011). *Kozmopolitstvo in geografija svobode*. Ljubljana: Sophia.
- Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Hayek, F. A. (1991). *Pot v hlapčevstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Hedžet Tóth, C. (2011). *Dialektika refleksijskega zagona*. Ljubljana: Založba 2000.
- Hedžet Tóth, C. (2015). *Materialistično–idealistična zareza*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Heinrich, M. (2013). *Kratka politična ekonomija*. Ljubljana: Sophia.
- Hobsbawm, E. (2011). *Čas kapitalizma 1848–1875*. Ljubljana: Sophia.
- Hopkins, M. (2007). *Corporate Social Responsibility and International Development. Is Business the Solution?*. London: Založba Earthscan.
- Hrast, A., et al. (2015): The 1–10th IRDO International Conference – Social Responsibility and Current Challenges. IRDO Institute for development of social responsibility, and partners
- Husson, M. (2011). *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Sophia.
- Ivanuša, T. (2014). *Matjaž Mulej in 40 let njegove dialektične teorije sistemov*. Ljubljana: Zavod za varnostne strategije.
- Jahrbuch Sozialer Protestantismus* (2010). Zauberformel Soziale Marktwirtschaft. München: Gütersloher Verlagshaus.
- Jarc, A. (2009). *Problem fatalizma*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru: Filozofska fakulteta.
- Juhant, J., Valenčič, R. (1994). *Družbeni nauk Cerkve*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Jurkovšek, B., Cvetko Tešović, B., Kolar-Jurkovšek, T. (2013). *Geologija Krasa*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- Kajfež Bogataj, L. (2011). Temna stran svetlobe. *Delo*. Polet, št. 11(24), str.16–17.
- Kajfež Bogataj, L. (2012). *Vroči novi svet*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kajfež Bogataj, L. (2016). *Planet, ki ne raste*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kapitanovič, P. (2017). Vojna za periodni sistem. *Izzivi*, D'17, str. 50
- Kastelic, C. (1997). *Poslovanje blagovne borze*. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Katalinič, M. (2010). *Razmerja moči: država in neoliberalno gospodarstvo*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Kavčič, S. (1988). *Dnevnik in spomini*. I. in II. knjiga. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.
- Kerševan, M. (2012). *Protestanti(sti)ka*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Keynes, J. M. (2006). *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Kidrič, B. (1979). *Socializam i ekonomija*. Zagreb: Globus.
- Kirn, A. (2004). *Narava, družba, ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL.
- Kirn, A. (2012). *Družbeni obrat ali propad*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL.
- Kirn, A. (2014). Ekosocializem kot alternativa. *Teorija in praksa*: družboslovna revija, št. 51(6), str. 1021–1056.
- Kirn, A. (2016): Ekosocializem kot povezava družbenosti in sonaravnosti: realna alternativa ali utopija. *Varstvo narave*: revija za teorijo in prakso varstva naravne dediščine, št. 29, str. 49–72.

- Kirn, A. (2022): Slovensko ekološko srečanje – sodobna socio-ekološka transformacija, FDV, 4. II. 2020.
- Kirn, G. (2014). *Partizanski prelom in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji*. Ljubljana: Sophia.
- Klemenčič, V. (2010). *Pogled v ozadje: prispevek o biopsihologiji in ekonomiji*. Ljubljana: Svet plus.
- Klemenčič, V. (2013). *Gospodarjenje v socializmu: oris gospodarske zgodovine Slovenije 1945–1990*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Knežević, S. (2006). *Božanska ojkonomija*. Disertacija. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Kolbl, Ž. (2011). *Psihološki dejavniki globalne ekonomske krize 2008–2009*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Kovač, B. (1985). *Novo razumevanje produkcijskega načina in politična ekonomija*. Disertacija. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.
- Kovač, B. (1987). Blagovna produkcija in rekapitalizacija socializma. *Časopis za kritiko znanosti* št. 103/104, str. 3–33.
- Kovač, B. (2013). Jutrišnje sreče. *Alternative*, posebna številka, str. 44–49.
- Kovač, B. (2015): Ko Butale postanejo Tepanje. *Mladina* št. 21, str. 25.
- Kovač, B. (2017): Je botrstvo pot ali cilj?. *Mladina* št. 7, str. 33.
- Kovač, B. (2017): Na meji legalnega. *Mladina* št. 5, str. 27.
- Kovačič Peršin, P. (2012). *Vrnitev k Itaki*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Kovačič Peršin, P. (2012). *Duh inkvizicije: slovenski katolicizem med restavracijo in preno*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Kovačič, G. (2013). *Misliti prelome, lomiti ideologije*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Kranjac, T. (2004). *Spreminjanje odnosa človek – narava*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, P. (2011). *Vloga kritike v marksistični teoriji in njen vpliv na politiko komunističnega gibanja*. Disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krašovec, P., Žagar, I. Ž. (2011). *Evropa med socializmom in neoliberalizmom: Evropa v slovenskih medijih*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Krek, J. E. (1925): *Izbrani spisi, III. zvezek: Socializem*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- Krueger, A. O. (1990). *Government Failures in Development*. Cambridge: National Bureau of economic research.
- Krugman, P. R. (2013). »Kockanje s civilizacijo«. *Mladina*, posebna številka, str. 12–17.
- Küng, H. (2008). *Svetovni etos*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Lapajne, I. (2014). *Kriza sistema*. Ljubljana: Lara.
- Lebowitz, M. A. (2014). *Socialistična alternativa: resnični človekov razvoj*. Ljubljana: Sophia.
- Leech, G. (2012). *Capitalism: a Structural Genocide*. London & New York: Zed Books.
- Leskovič Vendramin, T. (2004). *Nafta kot sredstvo zunanje politike držav Bližnjega vzhoda*. Diplomsko naloga. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Li, M. (2010). *Vzpon Kitajske in propad kapitalističnega gospodarskega sveta*. Ljubljana: Sophia.
- Liegey, V., Madelaine, S., Ondet, C., Veillot, A. I. (2015). *Projekt Od-rasti: manifest za brezpogojno podporo za neodvisnost*. Ljubljana: Sanje.
- Lukšič, A. (2002). Politološki premislek ob Aarhuški konvenciji. *Teorija in praksa: družboslovna revija*, št. 39(3), str. 321–330.

- Lukšič, I. (2002). Interes: konceptualizacija pojmov. *Teorija in praksa*: družboslovna revija, št. 39(4), str. 509–522.
- MacKay, D. J. C. (2013). *Trajnostna energija – brez razgretega ozračja*. Ljubljana: Energetika.Net.
- Markeš, J. (2001). *Točka nacionalnega nesporazuma*. Ljubljana: Promag.
- Marshall, T. H. (2012). *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
- Marx, K.–Borchardt, J. (1977). *Kapital*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K.–Engels, F. (1971). *Ausgewählte Werke*. Moskva: Progress.
- Marx, K., Engels, F. (2009). *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
- Mastnak, T. (2015). *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Mencinger, J. (2011). Deželi se slabo godi: tudi, ker se v njej ne da vladati. *Mladina*, Alternative, str. 8–12.
- Mencinger, J. idr. (2013). Tri unije – denarna, fiskalna, bančna. *Slovenija. Alternativa*, posebna številka, str. 4–9.
- Merhar, V. (1976). *Teoretični problemi plačilno sposobnega povpraševanja v kapitalizmu*. Maribor: Obzorja.
- Merhar, V. (1986). *Osnove politične ekonomije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Merhar, V. (1992). *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta UL.
- Merhar, V. (2010). *Neoliberalistična protireformacija državnega kapitalizma*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta UL.
- Merhar, V. (2011). Ob prevodu dela Adama Smitha *Bogastvo narodov. Teorija in praksa*: družboslovna revija, št. 48(1), str. 136–143.
- Merhar, V., Žakelj, V., Mulej, M. (2014). Odpravljanje neoliberalistične protireformacije državnega kapitalizma. *Naše gospodarstvo*: revija za aktualna gospodarska vprašanja, št. 60(5-6), str. 68–76.
- Merhar, V. (2010). Globalna gospodarska in sistemska kriza kapitalizma spodbuja reformo kapitalizma. *Teorija in praksa*: družboslovna revija, št. 47(4), str. 635–645.
- Mesec, L. (2014). »Novi obrazi« in socialistična opozicija. *Mladina*, posebna številka, str. 34–37.
- Mirčevska, Ž. (2014). Fran Levstik. *Tugomer*. Sprava kot usodna napaka. *Gledališki list SNG Drama*, št. 94(7), str. 6–8.
- Mlinar, A. (2014). *Okoljska etika in trajnostni razvoj*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
- Mlinar, Z. (1986). *Protislovje družbenega razvoja*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Mlinar, Z. (2008). *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Prostorska časovna organizacija bivanja: raziskovanja na Koprskem in v svetu*. Prva knjiga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Z. (2012). *Globalizacija bogati in/ali ogroža*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Močnik, R. (2006). *Svetovno gospodarstvo in socialna politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Mohar, D. (2010). *Univerzalni temeljni dohodek*. Diplomsko naloga. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Mrak, M. (2011). Kriza evroobmočja in (ne)uspešnost njegovega dosedanjega reševanja. *Alternative* 2011, str. 14–19.
- Mulej, M. (1981). *O novem jugoslovanskem modelu družbene integracije*. Maribor: Obzorja.

- Mulej, M. (2006): Zakaj Slovenija še ni dovolj inovativna: gospodarsko in kulturno razvojni razlogi. *Naše gospodarstvo*: revija za aktualna gospodarska vprašanja, št. 52(3/4), str. 39–48.
- Mulej, M. (2014 in 2015): Social responsibility – a new socio-economic order. *Systems Research and Behavioral Science*, št. 32.
- Mulej, M. (2015). *Življenje je učitelj: od figalam do družbene odgovornosti*. Maribor: IRDO.
- Mulej, M., Ženko, Z., Žakelj, V. (2017). Social responsibility as a next step in development of systemic behavior toward systems solutions of systemic problems of today. *Revija: JSSSE*, V tisku.
- Mulej, M., (2013): Social Responsibility – Measures and Measurement. *Systemic Practice and Action Research*, 26(6).
- Mulej, M., Božičnik, S., Čančer, V., Hrast, A., Jurše, K., Kajzer, Š., Knez-Riedl, J., Jere Jakulin, T., Mlakar, T., Mulej, N., Potočan, V., Risopoulos, F., Rosi, B., Steiner, G., Štrukelj, T., Uršič, D., Ženko, Z., et al. (2013): *Dialectical Systems Thinking and the Law of Requisite Holism Concerning Innovation*. Litchfield Park: Emergent Publications.
- Mulej, M., Čagran, B. (2016): *Nehajte sovražiti svoje otroke in vnuke*. Knjiga. 3. Uveljavljanje družbene odgovornosti v vzgoji in izobraževanju. Maribor: Kulturni center: IRDO.
- Mulej, M., Dyck, R. G. (2014). *Social Responsibility Beyond Neoliberalism and Charity*. Bentham, Sharjah, UAE.
- Mulej, M., Fatur, P., Knez-Riedl, J., Kokol, A., Mulej, N., Potočan, V., Prosenak, D., Škafar, B., Ženko, Z., Likar, B. (2008). *Invencijsko-inovacijski management z uporabo dialektične teorije sistemov: podlaga za uresničitev ciljev Evropske unije glede inoviranja*. Ljubljana: Korona plus.
- Mulej, M., Hrast, A., Ženko, Z. (2014). Complexity of social responsibility. V Hofkirchner, W. (Ured.), *Zbornik mednarodne konference EMCSR (214–224)*. Dunaj: Bertalanffy Center for the Study of Systems and IASCYS.
- Mulej, M., Merhar, V., Žakelj, V. (2016): *Nehajte sovražiti svoje otroke in vnuke*. Knjiga 1. *Družbenoekonomski okvir in osebne lastnosti družbeno odgovornih*. Maribor: Kulturni center in IRDO.
- Mulej, M., Potočan, V. (2014): Sustainable or development sustainable future – in terms of systemic behavior via social responsibility. V *Systems thinking for a sustainable economy : Advancements in economic and managerial theory and practice : CD-ROM of proceedings : refereed proceedings of Business Systems Laboratory*. Rome: B.S.LAB.
- Mulgan, G. (1997). *Life after Politics. New Thinking for the Twenty First Century*. London: Geoff Mulgan.
- Munck, R., O'Hearn, D. (1999). *Critical Development Theory: Contributions to a New Paradigm*. London, New York: Zed Books.
- Nadeau, R. L. (2002). *The Wealth of Nature. How Mainstream Economics Has Failed the Environment*. New York: Columbia University Press.
- Norčič, O. (1990). *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Novak, V. (2008). *Ekološko odgovorno poslovanje*. Disertacija. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Osojnik, I. (2013). *Somrak suverenosti: tanatalna politika oblasti*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Ošljaj, B. (2000). *Človek in narava: osnove diaforične etike narave*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Ošlaj, B. (2005): *Antropoetika: etična dekonstrukcija simbolnega*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Pašukanis, E. B. (2014). *Splošna teorija prava in marksizem*. Ljubljana: Sophia.
- Perkins, J. (2012). *Izpoved ekonomskega morilca*. Ljubljana: Sanje.
- Pestotnik, J. (2014). *Prehranska samooskrba Republike Slovenije v okviru Evropske unije*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Petric, B. (2005). *Zaposlitveni trendi kot posledica uvajanja schengenskega režima v Republiki Sloveniji*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Petrič, E. (2010). *Zunanja politika: osnove teorije in praksa*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. London: The Belknap Press.
- Piketty, T. (2015). *Ekonomija neenakosti*. Ljubljana: Sophia.
- Plut, D. (2002). Teoretični in terminološki vidiki koncepta trajnosti/sonaravnosti. *Geografski vestnik: časopis za geografijo in sorodne vede*, št. 74(1), str. 73–86.
- Plut, D. (2008). Okoljska globalizacija, svetovno gospodarstvo in Slovenija. *Dela*, št. 30, str. 5–19.
- Plut, D. (2010). *Geografija sonaravnega razvoja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Podmenik, S. (1970). *Človek in socializem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pogljajen, Č. (2017): *Skozi oči prekariata: brez konsenza*. Ljubljana. Inštitut za študije prekariata.
- Politička enciklopedija* (1975). Beograd: Savremena administracija.
- Potočnik, A. (2010). *Ekološko kmetovanje v svetu in pri nas*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Biotehniška fakulteta.
- Pretnar, B. (2002). *Intelektualna lastnina v sodobni konkurenci in poslovanju*. Ljubljana: Založba GV.
- Prunk, J. (2015). *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Rebernik, M., Tominc, P., Crnogaj, K., Širec, K., Bradač Hojnik, B., Rus, M. (2014). *Pomanjkanje vitalnosti slovenskega podjetništva: GEM Slovenija 2014*. Univerza v Mariboru: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Redek, T., Borak, N., Černe, M., Dmitrovič, T., Gradišar, M., Peljhan, D., Verbič, M., Zajc Kejžar, K. (2016). *Jubilejni zbornik ob 70-letnici Ekonomske fakultete v Ljubljani*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Rizman, R. (1997). *Izzivi odprte družbe: Sociološki komentarji (1989–1996)*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Rizman, R. (2014a). *Čas (brez) alternative. Sociološke in politološke refleksije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Rizman, R. (2014b). *Odprte sociološke agende – globalizacija, demokracija in intelektualci*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Rodrik, D. (2012). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: London.
- Romih, M. (2006). *Pomen in problemi razdelitve dohodka*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Rosenberg, A. (1994). *Economics – Mathematical Politics or Science of Diminishing Returns?* Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Rus, V. (2009). *Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Sophia.

- Rus, V., Toš, N. (2013). *Vrednotne orientacije v Sloveniji v prelomu tisočletja: sociološki preseki*. Dvajset let slovenske državnosti: prispevki s posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, str. 106–145.
- Sassoon, D. (2014). *One Hundred Years of Socialism*. London: I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Schorlemmer, F. (2009). *Was protestantisch ist*. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Schumpeter, J. A. (2010). *Lahko kapitalizem preživi? Ustvarjalno uničevanje in prihodnost globalne ekonomije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum.
- Senor, D., Singer, S. (2015). *Narod start-upov. Zgodba o izraelskem gospodarskem čudežu*. Ljubljana: GZS.
- Slejško, M. (2009). *Pričakovane spremembe regulacije svetovnih finančnih trgov in institucij*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Slovenija 2000*, IB revija za planiranje, 1981, Republiški komite za družbeno planiranje.
- Smerkolj, A. (2016). *Vizija Slovenije*. Ljubljana: Služba Vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko.
- Smil, V. (2012). The Last Eighty Years: Continuities and Change. *Population and Development*, št. 38, str. 265–279.
- Smith, A. (2010). *Bogastvo narodov. Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Srečanje delavcev zveznega, republiških in pokrajinskih zavodov za družbeno planiranje (1986a). *Aktualna vprašanja družbenega planiranja. Sistem družbenega planiranja*. Prvi zvezek. Založba ni znana.
- Srečanje delavcev zveznega, republiških in pokrajinskih zavodov za družbeno planiranje (1986b). *Aktualna vprašanja družbenega planiranja. Metodologija družbenega planiranja*. Drugi zvezek. Založba ni znana.
- Srečanje delavcev zveznega, republiških in pokrajinskih zavodov za družbeno planiranje (1986c). *Aktualna vprašanja družbenega planiranja. Investicije*. Tretji zvezek. Založba ni znana.
- Srečanje delavcev zveznega, republiških in pokrajinskih zavodov za družbeno planiranje (1986d). *Aktualna vprašanja družbenega planiranja. Regionalni razvoj*. Četrty zvezek. Založba ni znana.
- Srečanje delavcev zveznega, republiških in pokrajinskih zavodov za družbeno planiranje (1986e). *Aktualna vprašanja družbenega planiranja. Prostorski razvoj*. Peti zvezek. Založba ni znana.
- Starovič, V. (2013). *Brez človeka: enoumje neoliberalizma*. Ljubljana: Sanje.
- Stehr, N. & Storch, H. v. (2012). *Podnebje in družba. Podnebje kot vir, podnebje kot tveganje*. Ljubljana: Sophia.
- Steinbacher, M., M. in M. (2009). *V svetu kapitalizma. O morali, vrednotah in trgu*. Slovenska Bistrica: samozaložba.
- Stiglitz, J. (2009). *Uspjeh globalizacije*. Zagreb: Algoritam.
- Strange, S. (1986). *Casino Capitalism*. London: Basil Blackwell.
- Sušjan, A. (1995). *Postkeynesianske ekonomske teorije, Vzpostavljanje alternative neoklasični ekonomiki*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, Fakulteta za družbene vede UL.
- Sušjan, A., Lah, M. (2006). *Uvod v zgodovino ekonomske misli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta Ljubljana.
- Svetličič, M. (2002). Nacionalni interes – ovira ali spodbuda razvoju. *Teorija in praksa: družboslovna revija*, št. 39(4), str. 523–547.

- Svetlik, I. (2012). Ni razlogov za slabo vest. *Dnevnik*, št. 62(82), str. 18–19.
- Šircelj, M. (2006). *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Štefančič Jr., M. (2017). *Črna knjiga kapitalizma*. Ljubljana: UMco.
- Sternberg, F. (1954). *Socijalizam i kapitalizam pred sudom svetske javnosti*. Beograd: Publicističko-izdavački zavod Jugoslavija.
- Štiblar, F. (2008). *Svetovna kriza in Slovenci: kako jo preživeti?* Ljubljana: ZRC SAZU.
- Štiblar, F. (2013). *Finančni trgi, akterji, instrumenti, posli*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Štiblar, F. (2015). Empirična zavrnitev politike zategovanja pasu. *Svet kapitala*. Mesečna priloga *Dela*, št. 3, str. 10.
- Štor, M. (2002). *Največje ekonomske krize in njihov vpliv na svetovne kapitalske trge*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Tajnikar, M. (2013). Med »izgubljenim desetletjem« in »klin se s klinom izbija«. *Delo*, Sobotna priloga, št. 55(225), str. 10–11.
- Tavzes, M., Adlešič, G., Mavrič, B., Prešern, J., Košir, B., Jeffs, N., Turk Škraba, M., Škraba, I. (2002). *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Thompson, G. (1991). *Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life*. London: SAGE Publications.
- Tkalec, S. (2015). *Človekove pravice: lingua franca globaliziranega sveta?* Disertacija. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Todd, E. (2015). EU ni več demokracija, ampak avtoritarna oligarhija. *Delo*. Sobotna priloga, št. 57(14), str. 20–22.
- Tomšič, S. (2014). Lekcije krize in aktualnost Marxove kritike politične ekonomije. *Mladina*, posebna številka, str. 46–50.
- Tribuna Društva slovenskih pisateljev in civilne družbe (2013). *Slovenska kultura sredi razpada vrednot: Ob vseslovenski ljudski vstaji*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Trontelj, J. (2014). *Živeti z etiko*. Ljubljana: Inštitut za etiko in vrednote Jože Trontelj.
- Trstenjak, A. (1981). *Psihologija ustvarjalnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Trstenjak, A. (1985). *Človek, bitje prihodnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Trtnik, A. (2005). *Civilna družba v osemdesetih v Sloveniji*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Turk, T. (2013). Rast v pogubo. *Mladina*, št. 29, str. 38–40.
- Ulrych, T. (2004). *Analiza življenjskega ciklusa izdelka*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Varufakis, J. (2016). Program za levico. *Mladina* št. 36, str. 28–31.
- Videmšek, B. (2015). Agonija. *Delo*, Sobotna priloga, št. 57(153), str. 1.
- Vidmajer, S., Bizilj, N., Eržen, J., Lombar, T., Modic, I., Žnidaršič, J., Hočevar, U., Sedmak, M. (2012). *Čas odrasčanja: dvajset let slovenske zunanje politike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vižintin, J. (2015): Kako smo pozabili na industrijski potencial. *Delo*. Sobotna priloga, št. 57(14), str. 12–14.
- Vukelič, B. (2012). *Neenakost kot posledica neoliberalizma*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani: Ekonomska fakulteta.
- Wallerstein, I. (2006). *Uvod v analizo svetovnih sistemov*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Ware, C., Panikkar, K. M., Romein, J. (1972). *Dvajseto stoletje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Wright, R. (2008). *Moralna žival: Pogled evlucijske psihologije na človekovo naravo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zavadlav, L. (2010). *Spreminjanje razrednosti postsocialističnih družb*. Diplomsko naloga. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
- Zeilhofer, B. (1986). *XIII. posvetovanje o planiranju*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje.
- Zgodovina človeštva (1972a). *Razvoj kulture in znanosti*. Četrta knjiga, prvi zvezek. »Temelji sodobnega sveta«. Ljubljana: DZS.
- Zgodovina človeštva (1972b). *Razvoj kulture in znanosti*. Šesta knjiga, prvi zvezek, drugi del. »Dvajseto stoletje«. Ljubljana: DZS.
- Zgodovina človeštva (1972c). *Razvoj kulture in znanosti*. Šesta knjiga, drugi zvezek, drugi del. »Dvajseto stoletje«. Ljubljana: DZS.
- Zgodovina človeštva (1972d). *Razvoj kulture in znanosti*. Šesta knjiga, tretji zvezek, drugi del. Ljubljana: DZS.
- Zgodovina človeštva (1976). *Razvoj kulture in znanosti*. Peta knjiga, drugi zvezek. »Devetnajsto stoletje 1775–1905«. Ljubljana: DZS.
- Zgodovina človeštva (1977). *Razvoj kulture in znanosti*. Peta knjiga, tretji zvezek. »Devetnajsto stoletje 1775–1905«. Ljubljana: DZS.
- Zgroženi ekonomisti (2012): *Manifest; 20 let slepote*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Žakelj, V. (1986). *Organiziranost samoupravnega družbenega planiranja kot pogoj za uresničevanje strateških ciljev v razmerah socialističnega samoupravljanja*. Magistrsko delo. Univerza v Mariboru: Visoka ekonomsko komercialna šola.
- Žakelj, V. (2011): Čas je za ekosocializem. *Teorija in praksa*: družboslovna revija, št. 48 (jubilejna številka), str. 1312–1325.
- Žakelj, V. (2013). *Čas je za ekosocializem*. Ljubljana: VBG d.o.o..
- Žižek, S. (2013). »Preprost pogum za odločanje«. *Mladina*, posebna številka, str. 4–7.
- Žmuc-Kušar, J. (2013). *Viharno stoletje. Pogovor z Janezom Stanovnikom*. Ljubljana: Ustanova Franc Rozman - Stane.
- Žula, S. (2007). *Globalizacija in varovanje okolja*. Diplomsko delo. Univerza v Mariboru: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Županov, J. (1983). *Marginalije o društveni krizi*. Zagreb: Globus.

Spletni viri

- Adam, A. (2008): Prednosti in slabosti neoliberalizma. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani Zofijini ljubimci – Društvo za razvoj humanistike: http://zofijini.net/mediji_neoliberalizem/.
- Adam, A. (2016). Uberizacija je razredni boj. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Zofijini ljubimci – društvo za razvoj humanistike: <http://zofijini.net/uberizacija-je-razredni-boj/>.
- M. (2006). Nafta naša vsakdanja. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/96990/nafta-nasa-vsakdanja/>.
- Atkins, C. J. (2007). The Leninist Heritage of the Socialist Market Economy. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://web.archive.org/web/20081122062701/http://www.politicalaffairs.net/article/articleview/5798/>
- Avaaz. (2015). Fabulous progress. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Avaaz: <https://secure.avaaz.org/page/en/>.

- Baković, Z. (2016). Skriti zmaj, prežeci tiger. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/svet/globalno/skriti-zmaj-prezeci-tiger.html>.
- Balantič, P. (2014). Če hočete konkurenco, morate privoliti v neenakost. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani RTVSLO: <http://www.rtvsl.si/svet/ce-hocete-konkurenco-morate-privoliti-v-noonakost/338371>.
- Blunden, A. (2014). Paul Mattick. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani: <https://www.marxists.org/archive/mattick-paul/>.
- Bugarič, B. (2006). Formalna vs. vsebinska demokracija: o vlogi pravne države v Sloveniji. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani Revus: <https://revus.revues.org/1825>.
- Calderón, C., Servén, L. (2014). Infrastructure, Growth, and Inequality. Pridobljeno s spletne strani SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2497234>.
- Caldwell, B. (2001). Hodgson on Hayek: a critique. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <http://public.econ.duke.edu/~bjc18/docs/Hodgson%20on%20Hayek%20-%20A%20Critique.pdf>.
- Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. (2011). Mednarodne primerjave raziskav v dvaintridesetih državah sveta: meritve Ljubljana. Pridobljeno leta 2011 s spletne strani: <http://www.fdv.uni-lj.si/raziskovanje/raziskovalni-centri/oddelek-za-sociologijo/center-za-raziskovanje-javnega-mnenja-in-mnozicnih-kom>.
- Cepak, A., Kuhar, R. (2012). Teorija vrednosti v kapitalizmu. Pridobljeno junija 2015 s spletne strani Academia: <http://www.academia.edu/4429560/delovna-teorija-vrednosti-v-kapitalizmu>.
- City Watch (2013). Državlanski osebni dohodek. Pridobljeno 10. novembra 2013 s spletne strani Sekcija UTD: <http://utd.zofijini.net/2013/11/10/drzavlanski-osebni-dohodek/>.
- Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Region. A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. European Commission. (2011). Pridobljeno leta 2012 s spletne strani: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0681/com_com\(2011\)0681_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0681/com_com(2011)0681_en.pdf).
- D. S. (2016). Ekološko prebujanje Afrike. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/svet/globalno/ekolosko-prebujanje-afrike.html>.
- Eagleton, T. (2016). Zavetje v viharju zgodovine. Pridobljeno marca 2016 s spletne strani Zofijini ljubimci – društvo za razvoj humanistike: <http://zofijini.net/zavetje-v-viharju-zgodovine/>.
- Éćimović, T. (2016). Climate Change. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani SEM institute for climate change: <http://www.institut-climatechange.si/>.
- Éćimović, T. (2017): The Nature 2017. The ANSTED University, Penang, Malaysia, in Climate Change Institute, Korte, Slovenia. Pridobljeno leta 2017 s spletne strani SEM institute for climate change: <http://www.institut-climatechange.si/>.
- Éćimović, T., Mulej, M. (2014): The Nature and the Requisite Holism. Izola. Mestna knjižnica. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani SEM institute for climate change: <http://www.institut-climatechange.si/>.
- Éćimović, T. (2017). Pioneer of Global Ecology in Global Peace Harmony. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2017 s spletne strani Peace from harmony: http://www.peacefromharmony.org/?cat=en_c&key=749.
- Éćimović, T., Mulej, M. (2014). The anthology 2. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Digitalna knjižnica Slovenije: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NDJUBRO>
- EU (2011). Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions.

- A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. COM(2011) 681 final. Brussels, 25.10.2011. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0681/com_com\(2011\)0681_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0681/com_com(2011)0681_en.pdf).
- EU (2013). Uredba (EU) št. 1303/2013 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. decembra 2013. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: [http://www.si.hr.eu/si2/download/UREDBA_\(EU\)_st_1303_2013.pdf](http://www.si.hr.eu/si2/download/UREDBA_(EU)_st_1303_2013.pdf)
- European Central bank (2015). Evropska centralna banka. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani European Central bank: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
- European Commission (2014). The Green Economy. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani European Commission: http://ec.europa.eu/environment/basics/green-economy/index_en.htm.
- European Commission (2015a). Agriculture and rural development. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani European Commission: https://ec.europa.eu/agriculture/organic/index_en.
- European Commission (2015b). Preventing and managing waste. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani European Commission: http://ec.europa.eu/environment/basics/green-economy/managing-waste/index_en.htm.
- European Commission (2015c). Trade Policy. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani European Commission: <http://ec.europa.eu/trade/policy/>
- Evropska komisija (2015). Prednostne naloge Evropske komisije. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Evropska komisija: https://ec.europa.eu/commission/index_sl.
- Fatalizem, determinizem. (2014). Fatalizem, determinizem. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani
- Furlan, M. (2014). Najbogatejši bogatijo kot še nikoli doslej. Pridobljeno februarja 2014 s spletne strani Finančni trgi: <http://www.financnitrgi.com/novice/radar/najbogatejsi-bogatijo-kot-se-nikoli-doslej>.
- Furlan, S. (2011). Finančni kapitalizem – finančna oligarhija. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Zofijini ljubimci – Društvo za razvoj humanistike: http://zofijini.net/cenzurirano_financni/.
- Gerzema, J., D'Antonio, M., Kotler, Ph. (2011). Spend Shift: How the Post-Crisis Values Revolutions is Changing the Way We Buy, Sell, and Live. Pridobljeno leta 2012 s spletne strani: http://www.thelabyr.com.ar/web/wpcontent/themes/thelab/pdfs/Y&R_Publications/SPEND_SHIFT.pdf.
- Glavič, B. (2012). Dragoceni nasveti finančnega genija. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Dnevnik: <https://www.dnevnik.si/1042507893>.
- Global Climate Change. (2014). Climate change. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Global Climate Change: <https://climate.nasa.gov/>.
- Godina, V. V. (2012). V Sloveniji smo doživeli mehki državni udar. Pridobljeno 29. decembra 2012 s spletne strani Blog de Josevita Tapety: <http://josevitatapety.blogspot.si/2012/12/dr-vesna-vuk-godina-v-sloveniji-smo.html>.
- Goodman, J. C. (2015). Voodoo Economics: The Weird World of Paul Krugman. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Forbes: <https://www.forbes.com/sites/johngoodman/2015/01/15/voodoo-economics-the-weird-world-of-paul-krugman/#3f144ec27134>.
- Goodreads. (2015). Benjamin Franklin quotes. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Goodreads: <http://www.goodreads.com/quotes/6601244-there-seem-to-be-but-three-ways-for-a-nation>.
- Goršak, B. (2009). Biblična etika varstva narave kot preraščanje nasprotij med anrtopocentrizmom in ekocentrizmom. Pridobljeno junija 2014 s spletne strani: http://www.digitalna-knjiznica.bf.uni-lj.si/dd_gorsak_bernard.pdf.

- Grgič, J. (2014). Thomas Piketty: Čigav bo svet čez 50 let? Pridobljeno leta 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/thomas-piketty-cigav-bo-svet-cez-50-let.html>.
- Haas, R. (2014). Čas svetovnega nereda. Pridobljeno 4. novembra 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/cas-svetovnega-nereda.html>.
- Hedžet Tóth, C. (2014). Proti tiraniji vrednot. Pridobljeno 28. novembra 2014 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/162435/proti-tiraniji-vrednot/>.
- Hladnik-Milharčič, E. (2012). Intervju iz *Dnevnikovega* Objektiva: dr. Aleksandar Kešeljevič. Pridobljeno 15. septembra 2012 s spletne strani *Dnevnik*: <https://www.dnevnik.si/104251961>.
- Hladnik-Milharčič, E. (2015). Ángel Gurría, generalni sekretar OECD: Velika prednost Slovenije je, da ste ohranili majhen razkorak med revnimi in bogatimi. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://www.dnevnik.si/1042712318/ljudje/angel-gurria-generalni-sekretar-oecd-velika-prednost-slovenije-je-da-ste-ohranili-majhen-razkorak-med-revnimi-in-bogatimi>.
- IRDO (2015). IRDO. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Inštitut za razvoj družbene odgovornosti: www.IRDO.si.
- ISO (2010) ISO (26000). ISO 2010, ISO 26000. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani International Organization for Standardization: http://www.iso.org/iso/discovering_iso_26000.pdf.
- Jere Lazanski, T. (2009): Maji niso napovedali konca sveta, ampak dvig zavesti. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Alja Tasi: <http://aljatasi.com/2009/09/dr-tadeja-jere-lazanski/>.
- Jež, B. (2015). Svet ne ve, kam gre. Pridobljeno decembra 2015 iz spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/mnenja/blogi/svet-ne-ve-kam-gre.html>.
- John Maynard Keynes. (2016). John Maynard Keynes. British economist. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/John-Maynard-Keynes>.
- Jütting, J. P. (2012). Srednji razred postaja globalen. Pridobljeno 13. aprila 2012 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/srednji-razred-postaja-globalen.html>.
- K. Ž. (2016). Ekološko kmetijstvo v EU v porastu. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Delo in dom*: <http://www.deloindom.si/zelenjavni-vrtovi/ekolosko-kmetijstvo-v-eu-v-porastu>.
- Kačič, M. (2012). Katera država na svetu je najbolj zadolžena? Pridobljeno leta 2013 s spletne strani *Finance*: <https://www.finance.si/358163>.
- Karl Marx. (2016). Karl Marx. Biography. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani: <https://www.biography.com/people/karl-marx-9401219>.
- Kavarna Hayek (2013). Kavarna Hayek. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani Kavarna Hayek: <https://kavarnahayek.wordpress.com/>.
- Kavarna Hayek (2015). Kako levičarji ne razumejo (potvarjajo) zgodovino. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Kavarna Hayek: <https://kavarnahayek.wordpress.com/2015/04/20/kako-levicarji-ne-razumejo-potvarjajo-zgodovino/>.
- Kavarna Hayek. (2017). Kavarna Hayek. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2017 s spletne strani Kavarna Hayek: <https://kavarnahayek.wordpress.com>.
- King Hubbert, M.. (2014). King Hubbert, M.. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani: https://www.google.si/search?q=King+Hubbert&rlz=1C1CHWA_slSI639SI639&oq=King+Hubbert&aqs=chrome..69i57j0l5.1267j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8.
- Kirn, A. (1980). Redukcionizem, determinizem in kultura. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <http://www.zrss.si/bzid/geni/pdf/kirn-clanek.pdf>.
- Kocbek, D. (2014). Kmetijske subvencije in afriški begunci. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani *Mladina*: <http://mladina.si/152989/kmetijske-subvencije-in-afriški-begunci/>.

- Kocbek, D. (2015). Svet se pogreza v močvirje dolgov. Pridobljeno marca 2015 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/164057/svet-se-pogreza-v-mocvirje-dolgov/>.
- Kogej, R. (2013). Kaj je demokratični socializem? Pridobljeno januarja 2013 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/119916/kaj-je-demokracni-socializem/>.
- Kolenc, J. (2015). Materialistične in postmaterialistične vrednote Slovenije. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FD5MKH6P>.
- Komat, A. (2012). Umetnost preživetja: Čas je, da vzamemo zgodovino v svoje roke. Pridobljeno decembra 2012 s spletne strani revije *Jana*: <https://www.slideshare.net/Opechancanough/anton-komat-as-je-da-vzamemo-zgodovino-v-svoje-roke>.
- Komat, A. (2013). Moč in pomen domače hrane. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani *Viva*, za boljše življenje: <http://www.viva.si/Mnenja/10470/Mo%C4%8D-in-pomen-doma%C4%8De-hrane>.
- Košak, K. (2017). Dr. Marko Kržan, sociolog in politični delavec. Pridobljeno leta 2017 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/179277/dr-marko-krzan-sociolog-in-politcni-delavec/>.
- Kovač, B. (2016). Avstrijski nauk. Pridobljeno junija 2016 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/174427/avstrijski-nauk/>.
- Kramžar, B. (2016). Bo moral za socializem res poskrbeti kapitalizem? Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/sobotna/bo-moral-za-socializem-res-poskrbeti-kapitalizem.html>.
- Krašovec, P. (2011). Delavski razred in financilizacija. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Zofijini ljubimci – društvo za razvoj humanistike: http://zofijini.net/cenzurirano_delavski/.
- Leksikon *Zgodovina*. (2015). Leksikon *Zgodovina*. Več prispevkov. Pridobljeno aprila 2015 s spletne strani: http://www.savel-hobi.net/leksikon/zgodovina_sl/.
- Listina EU o temeljnih pravicah. (2010). Listina Evropske Unije o temeljnih pravicah. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Uradni list Evropske unije: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:sl:PDF>.
- Margaret Thatcher (2014). Margaret Thatcher. Prime minister of United Kingdom. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Margaret-Thatcher>.
- Markeš, J. (2014). Kako smo trčili v prihodnost? Pridobljeno 12. julija 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/kako-smo-trcili-v-prihodnost.html>.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Classics in the History of Psychology: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
- McCarthy, M. (2014). The Power of Bad Ideas. Pridobljeno 10. decembra 2014 s spletne strani Boston Review: <http://bostonreview.net/books-ideas/michael-mccarthy-block-somers-market-fundamentalism-karl-polanyi>.
- Mekina, B. (2017). Za krajši delovnik. Pridobljeno leta 2017 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/178129/za-krajsi-delovnik/>.
- Mencinger, J. (2013). Premišljevanja o lastnini. Pridobljeno aprila 2013 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/143954/premisljevanja-o-lastnini/>.
- Mesarić, M. (2011). Planiranje društvenoekonomskega razvitka – uvjet prevladavanja civilizacijske krize izazvane neoliberalnim modelom. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Hrčak: <http://hrcak.srce.hr/73040>.
- Miheljak, V. (2014). Črna kapica in rdeči volk. Pridobljeno s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/159245/crna-kapica-in-rdeci-volk/>.

- Milanović, B. (2017). Zdaj dejansko vidimo politične nevarnosti neenakosti, ki jih prej nismo videli. Pridobljeno 21. januarja 2017 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/zdaj-dejansko-vidimo-politичne-nevarnosti-neenakosti-ki-jih-prej-nismo-videli.html>.
- Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (2015a). Lokalna kakovost. Pridobljeno junija 2015 s spletne strani Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: <http://lokalna-kakovost.si/>.
- Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. (2015b). Kakovost pridelkov in živil. Pridobljeno maja 2015 s spletne strani Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: http://www.mkgrp.gov.si/si/delovna_podrocja/kmetijstvo/kakovost_pridelkov_in_zivil/.
- Ministrstvo za okolje in prostor (2014). Odpadna hrana. Pridobljeno s spletne strani Ministrstvo za okolje in prostor: http://www.mop.gov.si/si/delovna_podrocja/odpadki/odpadna_hrana/.
- Močnik, R. (2012). Drugačni ekonomisti za boljši svet. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani *Dnevnik*: <https://www.dnevnik.si/1042562663>.
- Močnik, R. (2015). Napoveduje prekarnost konec kapitalizma? Pridobljeno 20. januarja 2015 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/napoveduje-prekarnost-konec-kapitalizma.html>.
- Mondragon (2015). Mondragon. Pridobljeno aprila 2015 s spletne strani Mondragon: <http://www.mondragon-corporation.com/>.
- Mulej, M. (2010). Book Reviews Editorial. Systems research and behavioral science. Pridobljeno 12. januarja 2010 s spletne strani *Book Reviews Editorial*: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/sres.1007/pdf>, doi: 10.1002/sres.1007.
- Mulej, M. (2010). Iz sedanje krize izobilja – z inovacijo navad ali propadom civilizacije. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://www.slideshare.net/OutBoxSI/iz-sedanje-krize-izobilja-z-inovacijo-navad-ali-propadom-civilizacije>.
- Mulej, M. in Štrukelj, T. (2017). Strategija podjetja in družbena odgovornost. Pridobljeno leta 2017 s spletne strani: http://www.fos.unm.si/media/pdf/RUO/2017-6-3/RUO_090-Mulej_strukelj.pdf.
- Mulej, M., Hrast, A. (2012). Družbena odgovornost politikov. Pridobljeno februarja 2012 s spletne stran *Sinteza*: <http://www.sinteza.co/wp-content/uploads/2012/05/Posveti-Zbornik-Mulej-Dru% C5%BEbena-odgovornost-politikov-lekt.B.pdf>.
- Mutert, E. (2010). Alternative Indicator: Green Gross Domestic Product. Pridobljeno leta 2011 s spletne strani: <https://www.marketplace.org/2010/12/03/business/economy-40/alternative-indicator-green-gdp>.
- Nafeez, A. (2014). NASA funded study: industrial civilisation headed for irreversible collapse?. Pridobljeno 14. marca 2014 s spletne strani *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2014/mar/14/nasa-civilisation-irreversible-collapse-study-scientists>.
- Nova ekonomska politika (2014). New Economic Policy (NEP). Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/event/New-Economic-Policy-Soviet-history>.
- Novak, P. (2012). O prihodnosti energetike. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani Planet Zemlja: <http://www.planet-zemlja.org/2012/06/prof-dr-peter-novak-o-prihodnosti-energetike/>.
- Obolnar, S. (2013). Je v življenju res vse tako preprosto in vprašanje: kako naj človek do te svete preproščine sploh pride? Pridobljeno leta 2015 s spletne strani *Slovenske novice*: <http://www.slovenskenovice.si/lifestyle/vrt-dom/za-velike>.
- OECD. (2015). OECD Principles of Corporate Governance - 2004 Edition. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://scholar.google.si/scholar?q=oecd+princi>

- ples+of+corporate+governance+2004+edition&hl=sl&as_sdt=o&as_vis=1&oi=scholar&sa=X&ved=0ahUKEwjJp76G_e_TAhUMJ5oKH SydBn4QgQMIHjAA.
- Okorn, T. (2017). Celoten svetovni dolg dosegel 215 bilijonov dolarjev. Pridobljeno 9. aprila 2017 s spletne strani RTVSLO: <https://www.rtv slo.si/gospodarstvo/celoten-svetovni-dolg-dosegel-215-bilijonov-dolarjev/419332>.
- Ošlak, V. (2014). Kreacija ali evolucija; Kaj so nam lagali? Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Razvoj vrst: <http://kreacijainevolucija.blogspot.si/>.
- Pariška konferenca OZN. (2015). Konferenca ZN o podnebnih spremembah v Parizu, 30.11.–12.12. 2015. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Svet Evropske unije: <http://www.consilium.europa.eu/sl/meetings/international-summit/2015/11/30/>.
- Patriots Planet. (2015). Patriots Planet. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <http://www.patriotsplanet.net/>.
- People and the planet (2012). The Royal Society Science Policy Center report. Pridobljeno aprila 2014 s spletne strani People and the planet: https://royalsociety.org/~media/Royal_Society_Content/policy/projects/people-planet/2012-04-25-PeoplePlanet.pdf.
- Petrovič, N. (2012). Kako je svetovno ekonomijo možno pripeljati iz slepe ulice? Pridobljeno 25. avgusta 2012 s spletne strani Delo: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/kako-je-svetovno-ekonomijo-mozno-pripeljati-iz-slepe-ulice.html>.
- Petrovič, N. (2015). Čas, ko so bila ekološka naselja oddaljeni kraji v gozdu, je minil. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Delo: <http://www.delo.si/sobotna/kaj-nas-povezuje-nam-prinasa-zadovoljstvo-in-je-dobro-za-vse.html>.
- Pij XI. (1931). Quadragesimo anno. Pridobljeno maja 2015 s spletne strani: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html.
- PIS (2013). Dolgoročni plan SR Slovenije za obdobje od leta 1986 do leta 2000. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani PIS: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PLAN1#>.
- Plan B za Slovenijo. (2014). Plan B. Pridobljeno s spletne strani Plan B za Slovenijo: planbz slovenijo.si/uplod/SRS/plan-b-zeleni-razvojni-preboj.pdf.
- Plehanov, G. V. (1985). *Anarhizem in socializem*. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Internetni marksistični arhiv: <https://www.marxists.org/slovenian/plehanov/1890s/1895anar/index.htm>.
- Poznavalec (2016). Okoljski kriminal raste trikrat hitreje od svetovnega BDP-ja. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Poznavalec: <http://www.poznavalec.si/svet/okoljski-kriminal-raste-trikrat-hitreje-od-svetovnega-bdp-ja/>.
- Prešern, S. (2016). Ali je homo sapiens katastrofa za Zemljo. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Delo: <http://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/ali-je-homo-sapiens-katastrofa-za-zemljo.html>.
- Prijatelj, M. (2011). Nakupovalna središča na najboljših zemljiščih. Pridobljeno 28. oktobra 2011 s spletne strani Delo: <http://www.delo.si/gospodarstvo/okolje/nakupovalna-sredisca-na-najboljsih-zemljiscih.html>.
- Rapier, R. (2016). What Hubbert Got Really Wrong About Oil. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani Forbes: <https://www.forbes.com/sites/rrapier/2016/09/08/what-hubbert-got-really-wrong-about-oil/#28fb83a32a3b>.
- Repovž, G. (2014). Delavci. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Mladina: <http://www.mladina.si/154920/delavci>.

- Repovž, G. (2015). Obrisi vojne. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/163352/obrisi-vojne/>.
- Revizijsko poročilo (2013). Uspešnost varovanja kmetijskih zemljišč kot pogoj za samooskrbo Slovenije. Pridobljeno 2013 s spletne strani Računsko sodišče Republike Slovenije: [http://www.rs-rs.si/rsrs/rsrs.nsf/1/K1397F7C1297F97DEC1257B2C001C3DDA/\\$file/KmetZemSP.pdf](http://www.rs-rs.si/rsrs/rsrs.nsf/1/K1397F7C1297F97DEC1257B2C001C3DDA/$file/KmetZemSP.pdf).
- RIS (2008). Informacijska družba. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2010 s spletne strani: <http://www.ris.org/index.php?fl=2&lact=1&bid=9499&parent=26&p1=276&p2=285&p3=1318&p4=1489&id=1489>.
- Rizman, R. (2014). Sociologija in vprašanje postmodernosti. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani: <http://druzboslovne-razprave.org/clanek/pdf/1992/13/4/>.
- Robek, R., Krajnc, N., Jauschnegg, H., Metschina, Ch., Francescato, V., Bohunicka, D., Dragota, D. (2007). Kmetje in proizvodnja biogoriv. Pridobljeno v letih 2014 in 2015 s spletne strani: http://sl.gozdis.si/data/publikacije/15_proizvodnja_biogoriv.pdf.
- Roberts, M. (2015). Does inequality cause crises? Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://thenextrecession.files.wordpress.com/2016/01/does-inequality-causes-crises.pdf>.
- Rogelj Petrič, S. (2015). Obljube držav in nezadržno globalno segrevanje. Pridobljeno novembra 2015 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/znanje/znanost/obljube-drzav-in-nezadrzno-globalno-segrevanje.html>.
- Rogelj Petrič, S. (2015). Postaja naš planet podoben vesoljski ladji? Pridobljeno 9. aprila 2015 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/postaja-nas-planet-podoben-vesoljski-ladji.html>.
- Rogoff, K. (2014). Evropa v vrtincu dolgov. Pridobljeno 10. julija 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/evropa-v-vrtincu-dolgov.html>.
- Roser, M., Ortiz-Ospina, E. (2015). World Population Growth. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <https://ourworldindata.org/world-population-growth/>.
- Rus, V. (2001). Podjetizacija in socializacija države. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <http://knjigarna.fdv.si/s/u/pdf/64.pdf>.
- Senjur, M. (2012). Vloga slovenske države v okviru evropske bančne in fiskalne unije. Pridobljeno januarja 2013 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/vloga-slovenske-drzave-v-okviru-evropske-bancne-in-fiskalne-unije.html>.
- Skidelsky, R. (2011). Life after Capitalism. Pridobljeno leta 2011 s spletne strani: <http://www.skidelskyr.com/print/life-after-capitalism>.
- Slabe, D. (2014). Lakota še vedno ubije več ljudi kot vse vojne in krize. Pridobljeno decembra 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/svet/globalno/lakota-se-vedno-ubije-vec-ljudi-kot-vse-vojne-in-krize.html>.
- Slabe, D. (2016). Krize znova podžigajo oboroževanje. Pridobljeno 10. aprila 2017 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/svet/globalno/izdatki-za-obrambo-v-svetu-lani-znova-narasli.html>.
- Socialni kapitalizem. (2016). Socialni kapitalizem. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani: www.socialni_kapitalizem.si.
- Starc, R. (2011). Angelski učenik. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani: <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/B5FF2AF44B77FE03C125781D000E9205?OpenDocument>.
- SURS (2012). Bilance proizvodnje in potrošnje kmetijskih proizvodov. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani SURS: <http://www.stat.si/doc/statinf/15-SI-277-1201.pdf>.

- SURS (2016). V Sloveniji je čedalje manj kmetijskih gospodarstev, po obsegu kmetijske proizvodnje pa so čedalje večja. Pridobljeno s spletne strani SURS: <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6208>.
- Šalamon, B. (2011). Sedem milijard ljudi. Pridobljeno 2013 s spletne strani *Dnevnik*: <https://www.dnevnik.si/1042434293>.
- Šarotar Žižek, S., Treven, S., Mulej, M. (2016). Vpliv psihičnega dobrega počutja na temelju zadostne in potrebne osebne celovitosti zaposlenega na uspešnost organizacije in pot iz sedanje krize. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani: <http://hd.anali-pazu.si/?q=sl/vsebina/vpliv-psihi%C4%8Dnega-dobrega-po%C4%8Dutja-na-temelju-zadostne-potrebne-osebne-celovitosti-zaposlenega>.
- Šercar, T.-M. (2000). Kritika kritike teorij informacijske družbe. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: http://home.izum.si/cobiss/cobiss_obvestila/2001_2/Html/clanek_o2.html.
- Šoštarčič, M. (2011). Samopreskrba s hrano: varljivo izobilje. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/zgodbe/delo2020/samopreskrba-s-hrano-varljivo-izobilje.html>.
- Štamcar, M. (2012). 10 najbolj zadolženih držav na svetu. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani *Dnevnik*: <https://www.dnevnik.si/1042503804>.
- Štefančič Jr., M. (2014). Odpis dolgov. Zakaj bi bilo treba odpisati vse mednarodne potrošniške dolgove. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/163244/odpis-dolgov/>.
- Štrukelj idr. (2014). Real Responsibility Beyond Neoliberalism and Charity. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani: https://scholar.google.si/scholar?q=Real+Responsibility+Beyond+Neoliberalism+and+Charity+%C5%A1trukelj+2014&hl=sl&as_sdt=o&as_vis=1&oi=scholar&sa=X&ved=0oahUKEwj5yNqru_DTAhXkC5oKHevAAMQQgQMIITAA.
- Tabb, W. K. (2009). Po neoliberalizmu? Pridobljeno aprila 2013 s spletne strani Zofijini ljubimci – društvo za razvoj humanistike: http://zofijini.net/modrost_tabb/.
- Tavčar, B. (2012). Slovenija zaostaja pri ravnanju z odpadki. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/gospodarstvo/okolje/slovenija-zaostaja-pri-ravnanju-z-odpadki.html>.
- Tavčar, B. (2013). Onesnaženje ne pozna meja. Pridobljeno 19. decembra 2013 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/gospodarstvo/okolje/onesnazenje-ne-pozna-meja.html>.
- Tihec, S. (2012). Rimski klub, Green New Deal in samoomejevanje. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Varčujem z energijo: <http://varcevanje-energije.si/okolje-in-zdravje/rimski-klub-green-new-deal-in-samoomejevanje.html>.
- Tomaž Akvinski (2015). Tomaž Akvinski. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Zofijini ljubimci – društvo za razvoj humanistike: <http://zofijini.net/tag/tomaz-akvinski/>.
- Tomc, G. (2015). Planiranje v Jugoslaviji – med planiranjem bodočnosti in uresničevanjem vizije. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr3Tomc.PDF>.
- Tome, N. (2015). Meje rasti, študija Rimskega kluba – 40 let kasneje. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Plan B za Slovenijo: <http://www.planbzasslovenijo.si/upload/rast/tome-besedilo.pdf>.
- Trampuš, J. (2013). Dolgoročna alternativa je samo odprava kapitalizma, države kapitala in buržoazne demokracije. Intervju z Rastkom Močnikom. Pridobljeno 26. aprila 2013 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/143507/dr-rastko-mocnik-dolgorocna-alternativa-je-samo-odprava-kapitalizma-drzave-kapitala-in-bur/>.
- Trontelj, J. (2013). Svetovni red pred razpotjem. Pridobljeno septembra 2015 s spletne strani SAZU: <http://www.pp.si:3005/events/57cdb5a8778f937457bdf5d3>.

- UM. (2016). Univerza v Mariboru. Pridobljeno s spletne strani Univerza v Mariboru: <https://www.um.si/Strani/default.aspx>.
- Umanotera (2014). Umanotera. Več prispevkov. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Umanotera: <http://www.umanotera.org/>.
- United Nations Global Compact (2015, 2016). OZN Global Compact. Pridobljeno v letih 2015 in 2016 s spletne strani United Nations Global Compact: <https://www.unglobalcompact.org/>.
- Urad Vlade RS za komuniciranje. (2015). Lizbonska strategija. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani: <http://www.arhiv.evropa.ukom.gov.si/si/strategija-evropa-2020/lizbonska-strategija/>.
- Videmšek, B. (2013). Odšla je mati evropskega neoliberalizma. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/novice/svet/odsla-je-mati-evropskega-neoliberalizma.html>.
- Vidmajer, S. (2016). Zunanja politika je toliko ambiciozna, kot je ambiciozna nacija. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/sobotna/zunanja-politika-je-toliko-ambiciozna-kot-je-ambiciozna-nacija.html>.
- Vistoropski, N. (2015). Neoliberalizem je kot krščanstvo. A brez možnosti odrešitve. Pridobljeno 3. februarja 2015 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/prosti-cas/zdravje/neoliberalizem-je-kot-krccanstvo-a-brez-moznosti-odresitve.html>.
- Vlada Republike Slovenije (2008). Poročilo o izvajanju programa za povečanje učinkovitosti sodstva in odprave sodnih zaostankov – projekt Lukenda. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani: www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/cns/doc/0811071528505_a185v2cc.doc
- Vladimir Lenin (2014). Vladimir Lenin. Prime minister of Union of Soviet Socialist Republics. Pridobljeno leta 2014 s spletne strani Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Lenin>.
- Waters, C. N., Zalasiewicz J., Summerhayes C., Barnosky A. D., Poirier C., Gałuszka A. (2016). The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Science*: <http://science.sciencemag.org/content/351/6269/aad2622.long>.
- Wutte, T. (2016). OZN: Slovenija med 48 državami, ki jim grozi upad števila prebivalcev. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/171719/ozn-slovenija-med-48-drzavami-ki-jim-grozi-upad-stevila-prebivalcev/>. www.ashtarontherood.com/fabulous-progress-avaaz.html.
- Zgonik, A. (2011). Ko postane pomembno kupovanje, ne kupljeno. Pridobljeno leta 2012 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/druzba/panorama/ko-postane-pomembno-kupovanje-ne-kupljeno.html>.
- Zgonik, S. (2011). 7.000.000.000 ... in vsak dan še 200.000 novih Zemljanov. Pridobljeno s spletne strani *Mladina*: <http://www.mladina.si/106719/7-000-000-000/>.
- Zobec, J. (2013). Demokratični socializem – ne, hvala. Pridobljeno leta 2013 s spletne strani *Finance*: <https://www.finance.si/8351025>.
- Zobec, J. (2013). Slovenski čas: Ustavnost je treba živeti. Pridobljeno januarja 2014 s spletne strani *Časnik*: <http://www.casnik.si/index.php/2013/12/21/j-zobec-slovenski-cas-ustavnost-je-treba-ziveti/>.
- Zupančič Justin, M. (2007). Biogoriva. Pridobljeno v letih 2014 in 2015 s spletne strani: <http://www.arso.gov.si/podnebne%20spremembe/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/BIOGORIVAclanek.pdf>.
- Zupanič, M. (2013). Matevž Lenarčič: S ptičje perspektive je vse malo drugače – mislim, da je še upanje. Pridobljeno januarja 2013 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/matevz-lenaric-s-pticje-perspektive-je-vse-malo-drugace-ndash-mislim-da-je-se-upanje.html>.

- Železnikar, J. (2000). Lakota v svetu. Pridobljeno leta 2010 s spletne strani *Mladina*: http://www.mladina.si/56611/14-11-2000-lakota_v_svetu/?utm_source=dnevnik%2F14-11-2000-lakota_v_svetu%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink.
- Željan, K. (2013). Lenarčič v srčiki bele neskončnosti. Pridobljeno 6. maja 2013 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/druzba/panorama/lenarcic-v-srciki-bele-neskoncnosti.html>.
- Žerdin, A. (2012). *Ko cveti tisoč kapitalizmov*. Pridobljeno 24. marca 2012 s spletne strani *Delo*: <http://www.delo.si/arhiv/ko-cveti-tisoc-kapitalizmov.html>.
- Žitnik, M. in Vidic, T. (2016). *Hrana med odpadki*. Pridobljeno leta 2016 s spletne strani SURS: http://www.stat.si/StatWeb/File/DocSysFile/9173/hrana_med_odpadki-splet.pdf.
- Žužek, A. (2014). Kako naj vlada zapravlja denar, ki ga nima. Pridobljeno leta 2015 s spletne strani Siolnet: <http://siol.net/novice/svet/kako-naj-vlada-zapravlja-denar-ki-ga-nima>.

Imensko kazalo

A

Adam, Andrej 335
 Adlešič, Gregor 334
 Ahmed, Nafeez 55
 Alkalaj, Mišo 104
 Amin, Samir 43, 118, 325
 André, Christine 52
 Archer, David 106
 Arhar, France 8
 Arhimed 229
 Ariès, Paul 56, 325
 Aristotel 34, 196
 Armanski, Gerhard 81, 325
 Arrighi, Giovanni 92, 279, 325
 Arrow, Kenneth 248
 Atkins, C. J. 335
 Attali, Jacques 30
 Avsec, Dejan 130, 195, 199, 325

B

Bajt, Aleksander 23, 180, 325
 Baković, Zorana 272, 335
 Balantič, Polona 309, 335
 Barnosky, Anthony D. 344
 Beck, Ulrich 60, 207, 325
 Bell Jr., Daniel M. 15, 17, 26, 28, 325
 Bembič, Branko 218, 260, 293, 325
 Berce-Bratko, Branka 325
 Bertalanič, Renato 56
 Bismarck, Otto von 141
 Bizilj, Nace 334
 Blažič, Milena Mileva 327
 Blunden, Andy 336
 Bobič, Pavlina 327
 Bogataj Jančič, Maja 9, 307, 325
 Bohinc, Rado 325
 Bohunicka, Dagmar 342
 Bole, Velimir 8
 Bole, Veljko 245
 Boljka, Urban 184, 325
 Bono, Edward de 307
 Borak, Neven 8, 41, 94, 256, 259, 271, 325, 332
 Borchardt, Julian 49, 77, 124, 164, 198, 243, 330
 Boyer, Robert 14, 16, 51, 52, 325

Božičnik, Stanislav 331
 Bradač Hojnik, Barbara 332
 Brand, Russell 236, 325
 Bratko, Ivan 8
 Braudel, Fernand 128, 199, 202, 325
 Brezigar, Aleksander 325
 Brezovar, Nejc 325
 Bršič, Bernard 32, 186, 223, 226, 325
 Bruno, Giordano 119
 Bryan, Dick 185, 325
 Bučar, France 32, 129, 170, 325
 Bugarič, Bojan 136, 336

C

Calderón, César 336
 Caldwell, Bruce 336
 Callinicos, Alex 27, 86, 205, 206, 325
 Cepak, Andrej 60, 336
 Cerar, Miro 33
 Cerar, Miro ml. 325, 326
 Churchill, Winston 139, 270
 Cobb Jr., John B. 326
 Cohen, Daniel 44, 326
 Cook, James 119
 Creswell, John W. 326
 Crnogaj, Katja 332
 Crouch, Colin 326
 Cvetko Tešović, Blanka 288, 328

Č

Čagran, Branka 331
 Čančer, Vesna 331
 Černe, France 20, 21, 23, 26, 27, 30, 39, 65, 75, 118, 167, 196, 197, 199, 200, 218, 220, 242, 246, 248, 253, 326
 Černe, Matej 332

D

Dalmatin, Jurij 234, 326
 Daly, Herman E. 326
 Damijan, Jože P. 87, 326
 D'Antonio, Michael 337
 Darwin, Charles 54, 90, 233, 306

Datta-Chaudhuri, Mrinal 46, 326
 Davis, Mike 326
 Dawkins, Richard 326
 Debenjak, Božidar 174, 190, 227, 243, 274, 326
 De Bono, Edward 326
 Delorme, Robert 51
 Demšar, Franci 9, 116, 211
 Deng Xiaoping 272
 De Rivero, Oswaldo 326
 Dickens, Charles 21, 326
 Djilas, Milovan 93, 158, 165, 177, 327
 Dmitrović, Tanja 332
 Dobrovoljc, Helena 327
 Dolar, Mladen 193, 194, 326
 Dolenec, Ivan 326
 Došler, Darja 326
 Dragota, Diana 342
 Drčar Murko, Mojca 326
 Drenovec, Franček 15, 86, 259, 315, 326
 Dühring, Eugen Karl 327
 Duménil, Gérard 84, 88, 127, 185, 326
 Dupuy, Jean-Pierre 22, 285, 326
 Durkheim, Émile 117
 Dyck, Robert G. 14, 23, 25, 36, 37, 63, 75, 83, 89, 91, 108, 109, 117, 132, 195, 199, 216, 225, 279, 327, 331

E

Eagleton, Terry 336
 Ećimović, Timi 69, 336
 Eckersley, Robyn 26
 Einstein, Albert 69, 78
 Engels, Friedrich 21, 37, 62, 164, 197, 248, 326, 327, 330
 Eppler, Erhard 215, 327
 Erazem Rotterdamski 327
 Erhard, Ludwig 65, 199
 Erjavec, Mateja 98, 99, 327
 Eržen, Jure 334
 d'Estaing, Valéry Giscard 20
 Estulin, Daniel 17, 276, 327

F

Fabjančič, Zarjan 243, 246, 252, 253, 327
 Fajon, Tanja 327
 Fass, Anthony Joseph 18
 Fassi III, Anthony Joseph 327
 Fatur, Peter 331
 Felber, Christian 21, 45, 54, 90, 133, 151, 152, 213, 273, 293, 297, 327

Fink, Laura 327
 Flajšman, Božidar 326
 Folbre, Nancy 102, 327
 Ford, Henry 44
 Fourier, Charles 226
 Francescato, Valter 342
 Frančišek, papež 155, 201, 327
 Franklin, Benjamin 114, 337
 Friedman, Milton 19, 93, 233, 248, 275
 Fukuyama, Francis 45, 51, 327
 Fulcher, James 18, 76, 327
 Furlan, Maruša 216
 Furlan, Sašo 337

G

Galbraith, John Kenneth 176, 248, 294, 327
 Galilei, Galileo 119
 Gałuszka, Agnieszka 344
 Gama, Vasco da 119
 Gandhi, Mahatma 113, 184
 Gantar, Pavel 232, 327
 Gazdić, Sašo 325
 George, Susan 126, 327
 Gerzema, John 67, 337
 Glavič, Bojan 169, 337
 Godina, Vesna Vuk 337
 Goerner, Sally J. 296, 327
 Goodman, John C. 159, 337
 Goršak, Bernard 61, 337
 Gosar, Andrej 28, 116, 219, 258, 315, 327
 Gostiša, Mato 14, 31, 135, 327
 Gradišar, Miro 332
 Grdina, Igor 327
 Green, Jen 327
 Grgič, Jožica 308, 337
 Grizold, Anton 327
 Gruden, Maja 327
 Gurria, Ángel 39, 338

H

Haas, Rene 338
 Harvey, David 15, 31, 84, 222, 296, 328
 Hayek, Friedrich A. 15, 17, 27, 90, 158, 162, 178, 180, 203, 248, 271, 276, 321, 322, 328, 336
 Hedžet Tóth, Cvetka 24, 57, 328, 338
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 22, 170, 174, 248
 Heinrich, Michael 328
 Hemingway, Ernest 289

Hitler, Adolf 186
 Hladnik-Milharčič, Ervin 338
 Hobsbawm, Eric 17, 201, 328
 Hočevan, Uroš 334
 Hodgson Caldwell, Geoffrey Martin 90, 336
 Hopkins, Michael 328
 Hrast, Anita 53, 192, 328, 331, 340
 Hus, Jan 76, 119
 Husson, Michel 328

I

Ilešič, Svetozar 326
 Ivanuša, Teodora 328

J

Jackson, Tim 70
 Jančar, Drago 45
 Janez, apostol 145
 Janez, evangelist 326
 Janez Pavel II., papež 187
 Jarc, Andreja 328
 Jauschnegg, Horst 342
 Jeffs, Nikolai 334
 Jere Jakulin, Tadeja 331
 Jere Lazanski, Tadeja 338
 Jernej, hlapec 313
 Jež, Boris 20, 338
 Juhant, Janez 328
 Jurkovšek, Bogdan 288, 328
 Jurše, Karin 331
 Jütting, Johannes P. 129, 338

K

Kačič, Matej 338
 Kajfež Bogataj, Lučka 34, 289, 328
 Kajzer, Štefan 331
 Kant, Immanuel 13, 52, 190
 Kapitanovič, Pija 68, 328
 Kardelj, Edvard 7, 29, 65, 93, 95, 102, 167,
 177, 199, 257, 258, 315
 Kastelic, Cecilija 221, 328
 Katalinič, Maja 328
 Kavčič, Stane 160, 176, 199, 200, 328
 Kepler, Johannes 119
 Kerševan, Marko 121, 204, 233, 328
 Kešeljevič, Aleksandar 272, 338
 Keynes, John Maynard 22, 25, 42, 43, 61,
 77, 81, 84, 86, 109, 127, 142, 150, 178,
 186, 199, 200, 203, 214, 215, 227,

230, 236, 243, 246, 248, 254, 268,
 272, 283, 298, 308, 314, 317, 321, 322,
 323, 328, 338
 Kezunović Krašek, Maja 327
 Kharas, Homi 129
 Kidrič, Boris 7, 65, 167, 177, 200, 218, 219,
 256, 257, 264, 272, 328
 King Hubbert, Marion 105, 338
 Kirn, Andrej 14, 25, 26, 34, 36, 46, 52, 59,
 64, 78, 82, 92, 111, 143, 144, 156, 201,
 211, 246, 286, 296, 311, 328, 338
 Kirn, Gal 160, 167, 328
 Kissinger, Henry 104, 186
 Klemenčič, Vlado 27, 29, 41, 54, 90, 94, 137,
 254, 256, 271, 315, 329
 Knežević, Saša 175, 304, 329
 Knez-Riedl, Jožica 331
 Kocbek, Darja 260, 338
 Kocbek, Edvard 65, 288
 Kogej, Rok 339
 Kokol, Andrej 331
 Kolar-Jurkovšek, Tea 288, 328
 Kolbl, Živa 243, 329
 Kolenc, Janez 60, 339
 Kolumb, Krištof 119
 Komat, Anton 339
 Kopernik, Nikolaj 119, 306
 Košak, Klemen 339
 Košir, Borut 334
 Kotler, Philip 337
 Kovač, Bogomir 8, 15, 18, 95, 124, 154, 167,
 223, 285, 319, 329, 339
 Kovačič, Gorazd 107, 174, 329
 Kovačič Peršin, Peter 138, 187, 329
 Krajnc, Nike 342
 Kramžar, Barbara 339
 Kranjac, Tanja 329
 Krašovec, Primož 30, 40, 116, 329, 339
 Krašovec, Tatjana 325
 Krek, Janez Evangelist 28, 32, 43, 62, 65, 81,
 94, 96, 164, 183, 326, 329
 Križaj, Bojan 33
 Krueger, Alan 149
 Krueger, Anne O. 329
 Krugman, Paul R. 203, 329, 337
 Kugelmann, Ludwig 248
 Kuhar, Roman 60, 336
 Küng, Hans 28, 329

L

Lagerroos, Dorothy 327

Lah, Marko 333
 Lapajne, Ivan 97, 329
 Lassalle, Ferdinand 43, 122
 Lazarević, Žarko 41, 94, 256, 259, 271, 325, 327
 Lebowitz, Michael A. 75, 78, 90, 95, 100, 102, 116, 155, 165, 292, 309, 318, 329
 Leech, Garry 46, 329
 Lenarčič, Matevž 55, 344, 345
 Lenin, Vladimir Iljič Uljanov 62, 92, 158, 199, 257, 344
 Leonardo da Vinci 119
 Leon XIII., papež 65, 81, 239
 Lesković Vendramin, Tjaša 221, 329
 Levstik, Fran 53, 330
 Lévy, Dominique 84, 88, 127, 185, 326
 Liegey, Vincent 50, 52, 101, 143, 185, 303, 329
 Likar, Borut 331
 Li, Minqi 26, 159, 282, 329
 Locke, John 121
 Lombard, Tomi 334
 Lorger, Stanko 33
 Lukšič, Andrej 329
 Lukšič, Igor 116, 185, 329
 Luther, Martin 119, 324
 Luxemburg, Rosa 27, 187, 188

M

Machiavelli, Niccolò 119
 MacKay, David J. C. 104, 280, 329
 Madelaine, Stéphane 329
 Malthus, Thomas 98
 Mao Zedong 46
 Markeš, Janez 20, 107, 329, 339
 Marshall, Alfred 177
 Marshall Jr., George Catlett 230
 Marshall, Thomas Humphrey 85, 330
 Martin Krpan 32
 Marx, Karl 14, 21, 23, 27, 37, 42, 49, 54, 62, 65, 77, 81, 92, 118, 124, 128, 129, 135, 141, 147, 164, 180, 185, 187, 189, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 226, 227, 229, 239, 243, 248, 255, 262, 266, 274, 279, 295, 308, 314, 325, 326, 330, 334, 338
 Maslow, Abraham Harold 273, 339
 Mastnak, Tomaž 18, 26, 49, 86, 330
 Matković, Stjepan 327
 Mattick, Paul 227, 336
 Mavrič, Borut 334

Maze, Tina 33
 Mazzucato, Mariana 323
 McCarthy, Michael 203, 339
 McCloskey, Derrida 324
 Mefisto 186
 Mekina, Borut 76, 339
 Menart, Janez 109
 Mencinger, Jože 217, 311, 330, 339
 Merhar, Viljem 15, 24, 32, 42, 51, 79, 82, 91, 95, 109, 150, 154, 167, 171, 177, 178, 180, 198, 200, 201, 208, 215, 237, 241, 247, 271, 279, 288, 293, 330, 331
 Merkel, Angela 317
 Mesarič, Miroslav 261, 339
 Mesec, Luka 330
 Metschina, Christian 342
 Michelangelo Buonarroti 119
 Mihelj, Vlado 339
 Milanović, Branko 112, 203, 339
 Mirčevska, Žanina 53, 330
 Mises, Ludwig von 15, 248
 Mitterrand, François 84
 Mlakar, Tatjana 331
 Mlinar, Anton 18, 26, 36, 57, 60, 105, 106, 330
 Mlinar, Zdravko 46, 87, 181, 202, 330
 Močnik, Rastko 22, 27, 37, 235, 330, 340, 343
 Modic, Igor 334
 Mohar, Daška 330
 More, Thomas 119, 226
 Mrak, Mojmir 172, 330
 Mulej, Matjaž 8, 12, 14, 23, 25, 33, 36, 37, 40, 56, 60, 61, 63, 75, 76, 83, 89, 91, 98, 108, 109, 117, 123, 130, 132, 135, 136, 140, 146, 151, 154, 161, 163, 165, 168, 178, 190, 192, 195, 199, 200, 216, 225, 228, 236, 237, 254, 259, 266, 270, 276, 279, 290, 298, 304, 305, 307, 308, 327, 328, 330, 331, 336, 340, 343
 Mulej, Nastja 331
 Mulgan, Geoff 172, 179, 331
 Munck, Ronaldo 101, 282, 331
 Mussolini, Benito 157
 Mutert, Emilie 340
 Myrdal, Gunnar Karl 248

N

Nadeau, Paul 26
 Nadeau, Robert L. 66, 331
 Nafeez, Ahmed 340
 Naím, Moisés 129

Nietzsche, Friedrich 288
 Norčič, Oto 42, 121, 141, 203, 204, 214, 276,
 308, 331
 Novak, Peter 156, 340
 Novak, Vesna 71

O

Obolnar, Sabina 157, 340
 O'Hearn, Denis 101, 282, 331
 Okorn, Tomaž 147, 341
 Oliver Twist 326
 Ondet, Christophe 329
 Ortiz-Ospina, Esteban 342
 Ošlaj, Borut 14, 36, 58, 59, 91, 331
 Ošlak, Vinko 175, 234, 326, 341
 Osojnik, Izток 287, 331
 Owen, Robert 226

P

Panikkar, Kavalam Madhava 334
 Pašukanis, Evgenij Bronislavovič 134, 331
 Pečovnik Žakelj, Tina 189
 Peljhan, Darja 332
 Peres, Šimon 17, 113
 Perkins, John 38, 97, 124, 146, 157, 171, 208, 331
 Pestotnik, Jure 331
 Peter, apostol 234
 Petric, Brigita 332
 Petrič, Ernest 332
 Petrovič, Nara 219, 341
 Pij XI., papež 157, 341
 Piketty, Thomas 14, 33, 48, 50, 68, 94, 95,
 237, 298, 308, 309, 310, 314, 332, 337
 Plehanov, Georgij Valentinovič 341
 Plut, Dušan 332
 Podmenik, Slavko 135, 332
 Poglajen, Črt 332
 Poirier, Clément 344
 Polanyi, Karl 203, 321, 322
 Potočan, Vojko 331
 Potočnik, Andraž 332
 Prešeren, France 303
 Prešern, Janez 334
 Prešern, Saša 341
 Pretnar, Bojan 332
 Prevc, Peter 33
 Prijatelj, Maja 183, 341
 Prosenak, Damijan 331
 Prunk, Janko 18, 39, 52, 61, 62, 80, 86, 96,
 176, 332

R

Rafferty, Michael 185, 325
 Rahten, Andrej 327
 Rankin, Jennifer 310
 Rapiér, Robert 341
 Reagan, Ronald 96, 127, 187
 Rebernik, Miroslav 332
 Redek, Tjaša 332
 Remarque, Erich Maria 214
 Repovž, Grega 341
 Ricardo, David 180, 204
 Risopoulos, Filippina 331
 Rivero, Oswaldo de 54
 Rizman, Rudi 8, 21, 70, 78, 124, 202, 211,
 218, 250, 306, 310, 332, 342
 Robek, Robert 342
 Roberts, Michael 80, 342
 Rodrik, Dani 24, 332
 Rogelj Petrič, Silvestra 27, 342
 Rogoff, Kenneth 208, 342
 Romein, Jan 334
 Romih, Dejan 128
 Romih, Martin 332
 Roosevelt, Franklin Delano 142, 221
 Rosenberg, Alexander 273, 332
 Roser, Max 342
 Rosi, Bojan 331
 Rothschild, Mayer Amschel 161
 Rus, Matej 332
 Rus, Veljko 29, 180, 294, 305, 332, 342

S

Saillard, Yves 14, 16, 51, 52, 325
 Saint-Simon, Henry de 226
 Samar, Milivoj 8
 Sarkar, Sahotra 26
 Sartori, Giovanni 16, 205
 Sassoon, Donald 28, 332
 Sassoon, Joseph 27
 Say, Jean-Baptiste 42, 214, 228, 321
 Schäuble, Wolfgang 78
 Schorlemmer, Friedrich 332
 Schröder, Gerhard 84
 Schumpeter, Joseph Alois 228, 332
 Schwab, Klaus 11, 82, 307, 333
 Sedmak, Marjan 334
 Senjur, Marjan 216, 342
 Senor, Dan 17, 76, 113, 333
 Servén, Luis 336
 Shakespeare, William 16

Siemens, Carl Wilhelm 141
 Singer, Saul 17, 76, 113, 333
 Sismondi, Jean Charles Léonard de 214
 Skidelsky, Robert 18, 342
 Slabe, Damijan 56, 342
 Slejko, Marko 245, 333
 Smerkolj, Alenka 15, 333
 Smil, Vaclav 69, 333
 Smith, Adam 15, 18, 31, 32, 61, 80, 90, 91,
 117, 121, 122, 125, 135, 141, 149, 154,
 170, 186, 196, 202, 204, 205, 213,
 214, 215, 226, 239, 273, 321, 330, 333
 Soros, George 169
 Stalin, Josif Visarionovič Džugašvili 7, 92,
 165, 198, 218, 230, 256, 257, 301
 Starc, Roman 342
 Starovič, Vojko 127, 190, 333
 Stehr, Nico 333
 Steinbacher, Matjaž 333
 Steinbacher, Mitja 333
 Steiner, Gerald 331
 Sternberg, Fritz 333
 Stiglitz, Joseph E. 181, 248, 310, 333
 Storch, Hans von 333
 Strange, Susan 333
 Summerhayes, Colin 344
 Sušjan, Andrej 333
 Svetličič, Marjan 117, 333
 Svetlik, Ivan 108, 333

Š

Šalamon, Brane 144, 343
 Šarotar Žižek, Simona 135, 343
 Šercar, Tvrtko-Matija 264, 343
 Šircelj, Milivoja 333
 Širec, Karin 332
 Škafar, Branko 331
 Škraba, Igor 334
 Šoštarič, Marjeta 112, 343
 Štamcar, Miha 343
 Štefančič Jr., Marcel 105, 147, 177, 279, 343
 Štiblar, Franjo 22, 28, 33, 84, 86, 154, 214,
 333, 334
 Štor, Marko 221, 334
 Štrajn, Darko 326
 Štrukelj, Tjaša 156, 331, 340, 343

T

Tabb, William K. 343
 Tajnikar, Maks 33, 334

Taleb, Nassim N. 324
 Tasi, Alja 338
 Tavčar, Borut 106, 343
 Tavzes, Miloš 334
 Taylor, Frederick W. 141
 Testen, Petra 327
 Thatcher, Margaret 43, 86, 96, 115, 127, 163,
 187, 339
 Thompson, Grahame 205, 334
 Tihec, Simon 343
 Timotej, učenec apostola Pavla 53
 Tito, Josip Broz 165, 257
 Tkalec, Staša 334
 Todd, Emmanuel 20, 334
 Tomaž Akvinski 196, 343
 Tomc, Gregor 258, 343
 Tome, Nina 343
 Tominc, Polona 332
 Tomšič, Samo 127, 334
 Torkar, Igor 145
 Toš, Niko 29, 332
 Trampuš, Jure 343
 Treven, Sonja 343
 Trnuljčica 146
 Trontelj, Jože 28, 45, 97, 280, 334, 343
 Trstenjak, Anton 29, 55, 148, 199, 215, 217,
 334
 Trtnik, Aleš 334
 Trubar, Primož 32, 119
 Tugomer 53, 330
 Turk Škraba, Mira 334
 Turk, Tom 99, 334

U

Ulrych, Tadeja 334
 Uršič, Duško 331
 Urška, iz Prešernovega Povodnega moža
 303
 Ušeničnik, Aleš 28, 65

V

Valenčič, Rafko 328
 Varufakis, Janis 14, 21, 88, 206, 334
 Veillot, Anne-Isabelle 329
 Verbič, Miroslav 332
 Verhaeghe, Paul 89
 Vezjak, Boris 326
 Videmšek, Boštjan 50, 334, 344
 Vidic, Tanja 345
 Vidmajer, Saša 186, 334, 344

Vistoropski, Nika 89, 344
 Vižintin, Jože 19, 334
 Voglar, Dušan 190, 233
 Volcker, Paul 83, 185
 Vukelič, Blaž 334

W

Wallerstein, Immanuel 80, 202, 217, 334
 Walras, Léon 243
 Ware, Caroline F. 13, 77
 Ware, Carolyn 188, 334
 Waters, Colin N. 344
 Watt, James 80
 Weber, Max 233
 Wolf, Douglas 102, 327
 Wright, Robert 334
 Wutte, Tea 344
 Wycliffe, John 119

Z

Zajc Kejžar, Katja 332
 Zalasiewicz, Jan 344
 Zavadlav, Luka 334
 Zeilhofer, Bogdan 334
 Zgonik, Alenka 344
 Zgonik, Staš 344
 Zobec, Jan 188, 344
 Zupančič Justin, Maja 344
 Zupanič, Milena 55, 344

Ž

Žagar, Igor Ž. 40, 329
 Žakelj, Viktor 26, 52, 167, 246, 247, 254,
 330, 331, 335
 Železnikar, Jaka 345
 Željan, Katja 345
 Ženko, Zdenka 331
 Željan, Katja 345
 Ženko, Zdenka 331
 Žerdin, Ali 159, 345
 Žitnik, Mojca 345
 Žižek, Slavoj 335
 Žmuc-Kušar, Jelka 66, 335
 Žnidaršič, Joco 334
 Žula, Suzana 335
 Županov, Josip 335
 Žužek, Aleš 248, 345

Razvoj tržne družbe v XXI. stoletju je [...] zamotano razmerje trga in planiranja pripeljal do presenetljivega zaključka. V neoliberalnem kapitalizmu je globalna prevlada trga, tržne deregulacije, privatizacije in financializacije (»washingtonski konsenz«) privedla do paradoksalnega zaključka. Trg in ekonomska logika danes prevladujeta povsod, naselila sta se celo v tradicionalni javni sektor, kot so zdravstvo, šolstvo, pokojninski sistemi, tudi v operativne vojaške strukture. Toda ta izjemna širitev in univerzalnost delovanja trgov ni nadomestila načrtovanja, nasprotno, planiranje je postalo temeljna dejavnost nosilcev makroekonomskih politik, razvoja podjetniške države, delovanja velikih korporativnih sistemov. Več trga pomeni tudi več načrtovanja – strateškega, razvojnega, operativnega – na vseh sistemskih ravneh tržne družbe. Strateško upravljanje in organizacijsko vedenje sta postala del nove deležniške paradigme, kjer javni in zasebni sektor skupaj ustvarjata družbeno bogastvo.

–iz spremne besede prof. dr. Bogomirja Kovača